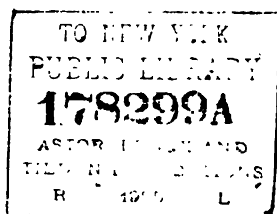
IDEËN
OVER DE
STAATKUNDE,
ONDERLINGE
VERKEERING
EN DEN
HANDEL
VAN DE
voornaamſte Volken der Oudheid.

IDEËN
OVER DE
STAATKUNDE,
ONDERLINGE
VERKEERING
EN DEN
HANDEL
VAN DE
voornaamste Volken der Oudheid.

TWEEDE DEEL.
VOLKEN VAN AZIË.
PHOENICERS, BABYLONIËRS, SCYTHEN.

DOOR
A. H. L. HEEREN,
RIDDER DER GUELF. ORD., HOFR. EN PROF.
DER GESCHIED. TE GÖTTINGEN, ENZ. ENZ.
Naar de vierde zeer verbeterde uitgaaf, met platte gronden en kaarten, vertaald en met eenige aanmerkingen en platen voorzien,
DOOR
Mr. G. DORN SEIFFEN.

TE *ROTTERDAM*, BIJ
A. F. H. SMIT.
1825.

NAAMLIJST

DER

INTEEKENAREN

OP DIT WERK.

ZIJNE MAJESTEIT, DE KONING DER NEDERLANDEN ENZ. ENZ. ENZ.

ZIJNE KONINKLIJKE HOOGHEID, PRINS VAN ORANJE.

ZIJNE KONINKLIJKE HOOGHEID, PRINS FREDERIK DER NEDERLANDEN 2 Ex.

A.

Achenbach (J.), voor het leesgezelschap *tot onderling nut* te 's Gravenhage.
Allart (de Wed. J.) te 's Hage.
Allot Jr. (A. L.) te 's Hage.
Alewijn (F.) te Amſterdam.
Alter (S.), Boekhandelaar te Utrecht, 2 Ex.
Andringa (O. R. van) de Kempenaar, J. U. St. te Leiden.
Arbon en Krap, Boekhandelaars te Rotterdam.
Artzenius (J. O.), Oud Hoogleeraar te Harderwijk te Zoeterwoude.
Arrenberg (J.) te Rotterdam.

B.

Baarzel (C. van) en zoon te Amſterdam.
Bakker (Ads.), Advokaat te Rotterdam.
Bakker (J. de), Officier van Justitie bij de Regtbank te Goes.
Batenburg (F. A.), Praeceptor der Latijnſche ſchool te Middelburg.
Bax (D.), Predikant en Theol. Doct. te Brielle.
Beeftingh (J. van) te Rotterdam.
Beeftingh (P. van Dusſen van) te Rotterdam.
Bentem (J. van), Boekhandelaar te Middelburg, 7 Ex.
Benten (J.), Boekhandelaar te Leiden.
Bergen (W. v.) en Comp., Boekhandel. te Breda, 3 Ex.
Beijeren (H. van) te Mijdrecht.
Beijerinck (V. G. J. A.), Boekverkooper, 3 Ex.
Bichon (M. C.) van IJsſelmonde te Rotterdam.

Blan-

Blanché (A. F.) te Utrecht, 6 Ex.
Blankenburg (B. H.) te Amſterdam.
Blankenheim (J. C.) te Rotterdam.
Blauw en Briel te Zaandijk.
Bleyker (M. de), Boekhandelaar te Rotterdam.
Bloemers (D.), Predikant te Keppel.
Boekhout (J. J.), Apotheker te Rotterdam.
Bohn (de Erven F.), Boekhandelaar te Haarlem.
Bonga (J.) te Amſterdam.
Borski (G. van Wieringhem), Ph. Th. Mag. lit. Hum. Doct. te Franeker.
Brave (W.) Senior, Boekhandelaar te Amſterdam, 2 Ex.
Brave (W.), Boekhandelaar te Amſterdam, 2 Ex.
Brave (W.) Junior te Amſterdam.
Brave (C. W.) te Amſterdam.
Bruine (Mr. A. de), Advokaat te Amſterdam.
Bruyn (J. W. de), Med. Doct. te Rotterdam.

C.

Cleef (Gebroeders van) te 's Hage.
Coster (G. H.), Lit. Hum. St. te Amſterdam, b. p.
Cijfveer (de Wed.), Boekverkoopſter te Leiden, 4 Ex.

D.

Da Cost (Moſes) Gomis de la Pinja te Maarsſen.
Dam (Mr. Jacob van) te Rotterdam.
Dauw (J. W.) Lem, Boekverkooper te Leiden.
Draijer (T.) te Delft.
Dumans (J. H.), Theol. Stud. te Utrecht.

Du Quesne (J. P.) van Cilershoek, J. U. Stud. te Leiden.

Du Saar (de Wed.), Boekverkoopster te Leiden.

E.

Eerens (D. J. de), Generaal Majoor, Provinciaal Kommandant van Noord-Braband te 's Hertogenbosch.

Enschedé (J.) te Haarlem.

Epkema (E.), Rector der Latijnsche school te Middelburg.

Eijk (M. van) Junior te Gouda.

F.

Fabius (J.), Advokaat te Amsterdam.

Faul (G. C.) voor het Leesgezelschap, onder de zinspreuk:

De wetenschap geeft voedsel aan het leven,
En doet den mensch naar hooger doelwit streven.

te Gorinchem.

Fremery (N. C. de), Professor te Utrecht.

Fruin (R.) te Rotterdam.

G.

Gallicon (A. S.) te 's Hage.

Garden (van der) te Rotterdam.

Gartman (de Erven) te Amsterdam, 3 Ex.

Geers (A. W.), Lector Antiq. Rom. et Hist. Univ. en Rector der Lat. scholen te Delft.

Greb-

Grebber (S. de) te Amſterdam, 5 Ex.
Groot (J. de), Boekverkooper te Delft, 2 Ex.

H.

Haak en Comp., Boekhandelaars te Leiden.
Hauk (N. G.), Ph. Th. Mag. Lit. Hum. Dr., Con-Rector der Lat. ſcholen te Harderwijk.
Hazenberg (H. W.), Boekhandelaar te Leiden.
Hazenberg, Boekhandelaar te Leiden, 4 Ex.
Herdingh (L.) te Leiden, 2 Ex.
Heij (Joh. van der) en Zoon te Amſterdam.
Hemsdaal, Boekhandelaar te Schiedam, 7 Ex.
Hengst (P. den), Boekhandelaar te Amſterdam.
Heusde (Ph. W. van) te Utrecht.
Hinlópen (Mr. J. G.) te Middelburg.
Hoek (C. C. van den) te Leiden.
Hoeven (D. van den) te Rotterdam.
Hoffmann (N. J. A. C.) te Rotterdam.
Hofman (M.) te Rotterdam.
Holtzapfel, Theol. Stud. te Amſterdam.
Holtkamp (F.), Boekverkooper te Sneek.
Houg (Mr. C. F.), Hoogleeraar in de Geſchied- en Aardrijkskunde en in de fraaije Letteren te Delft.
Huet (D. T.) te Rotterdam.

I.

Junius (H. W. P. B.), SS. Theol. Stud. te Amſterdam, b. p.
Jong (A. J. de) G. T. zoon te 's Hage.

Jonge (M. de) van Ellemeet, Directeur der Koninklijke Nederlandsche Loterij te 's Hage.

IJ.

IJpma (G.), Boekhandelaar te Francker, 6 Ex.
IJsserman (W.) te Moordrecht.
IJsserman (J.) Smits te Gouderak.

K.

Kampen (N. G. van), Lector in de Hoogd. Taal aan 's Lands Hooge school te Leiden, b. p.
Kamphuizen (H. F.), R. K. Onderwijzer bij de Arm-school te Utrecht.
Kannes (J.), Jur. Candid. te Amsterdam.
Kemp (D. C. van der), Subst. Officier van Justitie bij de Regtbank te Amsterdam.
Kempen (D. J.), Theol. Stud. te Utrecht.
Kesteren (J. C. van), Boekhandelaar te Amsterdam, 4 Ex.
Kleeuwens (F.), Boekhandelaar te Goes.
Kleyn (P.) te Weesperspil.
Knuppe (J. H.), Chirurgijn te Gouderak.
Kohlbrugge, SS. Theol. Stud. te Amsterdam, b. p.
Koning (C. de) Lz. te Haarlem
Kruif (J. de), Boekhandelaar te Utrecht, 4 Ex.
Kuiper (P. C. de) te Rotterdam.

L.

L.

Ladenius (H. J.), Boekhandelaar te Leeuwaarden, 2 Ex.
Lagerwey (A.) te Rotterdam.
Langeveld te Berkel.
Lamping (W. A.), L. H. St. te Amſterdam.
Ledeboer (B.) te Rotterdam.
Leen (G.), Rector der Lat. Scholen te Zwol.
Leeuw (H. van der) te Rotterdam.
Leeuwen (S. W. van) te Leiden, 6 Ex.
Linde (G. van der) te Rotterdam.
Linde (J. van der) Pz. te Rotterdam.
Lingen (G. W. A. van der), Stud. te Utrecht.
Lix Raaven (W. G. S.), Theol. St. te Utrecht.
Lockhorst (D. van) te Rotterdam.
Looy (C. H. van der), Notaris te Rotterdam.
Loosjes (J.), Boekhandelaar te Haarlem, 3 Ex.
Losgert (A.), Predikant te Zoelmond.
Lublink (B. Th.) Weddik, L. H. Stud. te Amſterdam.

M.

Maaskamp (L.) te Amſterdam, 2 Ex.
Macquelyn (M. J.) voor het kunst- en wetenſchapminnend gezelſchap te Delft, onder de ſpreuk:
Aan wetenſchap gewijd
Volmaakter door den tijd.
May (A.) van Vollenhoven, Boekhandelaar te Rotterdam, 2 Ex.
Matthes (J. G. F.) te Amſterdam.

Mees

Mees (R. A.) te Rotterdam.
Menzel (G. C.) Leiden.
Mepper (K. N.), Th. St. te Amſterdam.
Merxlo (H. J.), Ph. Theol. Mag. Lit. Hum. Doct. Leeraar aan de Lat. Scholen te Amſterdam.
Mierop (D. L. W. van) te Rotterdam.
Mierop (W. N. A. van) te Rotterdam.
Mierop (M. D. van) te Rotterdam.
Mierop (J. H. D. van) Schenkenberg, J. St. te Leiden.
Mis (H. van der) te Amſterdam.
Mol (G.) te Utrecht.
Mulder (P.) te Noordwijk.
Muller (J.) en Comp., Boekhandelaars te Amſterdam.

N.

Namſtaal (J.) te Rotterdam.
Nes (Mr. F. J. W. van), Subſtituut Officier bij de Regtbank te Arnhem.
Noman (J.), Boekhandelaar te Zalt Boemel, 3 Ex.
Nijhoff (P.), Boekhandelaar te Arnhem, 2 Ex.
Nijmegen (G. van) Scheltema, Lit. Hum. Stud. te Utrecht.

P.

Palm (J. H. van der), Hoogleeraar te Leiden.
Pauley (Mr. J. E.) voor het Lees-muſeum te Amſterdam.
Perk (A.) Jz. te Delft.

Pie-

Pieper en Ipenbuur, Boek- en Konstplaatdrukkers te Amsterdam, 2 Ex.
Pierrot (J. D.), Lit. Hum. Stud. te Utrecht.
Plaats (M. van der) te Harlingen.
Pluim (N.) Mentz., Theol. Stud. te Utrecht.
Portielje (J. G.) Boekhandelaar te Rotterdam, 2 Ex.
Portielje (G.) te Amsterdam, 7 Ex.
Preston (A. S.) te Rotterdam.

R.

Raadt (P. de) te Noordwijk.
Radijs (A.), Predikant te Doesburg.
Rede (G. van) te Rotterdam.
Reede (van) van Oudshoorn te Rotterdam, b. p.
Regeer, Boekhandelaar te Delft.
Retemeijer (T. L.), Lit. Hum. St. te Amsterdam.
Roelofs (A), SS. Theol. Stud. te Leiden.
Roosendael (S.), Advokaat te Rotterdam.

S.

Sassen (Mr. Jan), Lid der gedeputeerde Staten van Noord-Braband en Advokaat te 's Hertogenbosch.
Schaares (C. L.), Boekhandelaar te Amsterdam.
Schadee (Corn.) te Rotterdam.
Scharp (J.), Ridder der Orde der Nederl. Leeuw, Lid van het Kon. Instit. en Predikant te Rotterdam.
Schleijer (C.) te Amsterdam.
Schierbeek (M. L.), Boekhandelaar te Groningen.
Scholtus (L.) te Delft.
Schoonhoven (J. van) te Utrecht, 2 Ex.

Schor-

Schorteldoek (J. C. F.) te Rotterdam.
Schouten (J.), Scheepsbouwmeester te Dordrecht, b. p.
Schroef (van der), Boekhandelaar te Utrecht.
Schutters (C. E.), Boekhandelaar te Middelburg.
Sepp (J. C.) en Zoon te Amſterdam.
Slingelandt (H. N.) b. p.
Slot (J. van), Lit. Hum. Stud. te Amſterdam.
Smeer (F.) te Rotterdam.
Spoelſtra (O) van Goch, Phil. Theor. et Lit. Hum. Cand. te Franeker.
Steenbergen van Goor te Leeuwaarden.
Steevens (N. J.), Chef d'Inſtitut te Haarlem.
Steinbach (W. J.) te 's Hertogenbosch.
Stolk (J. van) te Rotterdam, b. p.
Storm van 's Gravezande te Rotterdam.
Straten (F. van der), Theol. Stud. te Utrecht.
Stuart (M.), Predikant te Amſterdam.
Suerman, Profesſor te Utrecht.
Sulpke (C. G.) te Amſterdam.
Swellengrebel (J. H. W.), J. U. St. te Utrecht.

T.

Tavenzaat (A.) te Rotterdam.
Ten Brink en de Vries, Boekverkoopers te Amſterdam, 5 Ex.
Ter Kiule (E.), J. U. St. te Leiden.
Terveen (J. G. van), Boekhandelaar te Utrecht, 4 Ex.
Thieme (H. C. A.), Boekhandelaar te Zutphen voor eigene rekening, 3 Ex.

Thie-

Tieme (C. A.), uitgever der Arnhemfche Courant te Arnhem.
Tollens (H.) te Rotterdam.

U.

Uilkens, Hoogleeraar te Groningen.

V.

Veder (Joh.) te Rotterdam.
Veekmans (J. H.) te Rotterdam, b. p.
Verbeek (P. J.) te Rotterdam.
Vink (N. M.) te Rotterdam.
Vloten (W. van), Predikant te Kampen.
Volmer (J. B.) van Born te Rotterdam.
Voorst (J. J. van) te Zutphen.
Vos (J.), Propon. bij het Ev. Luth. Kerkbeftuur te Amfterdam.
Vos (de) en Comp. te Dordrecht, 2 Ex.
Vosmaer (Jacob), Profesfor te Utrecht.
Vries (A. de), Predikant te Haarlem.

W.

Westerman, Boekhandelaar te Amfterd., 3 Ex.
Walré (Mr. P. van) te Amfterdam.
Werkerkerk de Vries, Boekhandelaar te Amfterdam.
Werkhoven (van) voor het Leesgezelfchap, *Tot nut en uitfpanning*, te Utrecht.
Wetter (J. F.), Lit. Hum. Stud. te Utrecht.

Wil-

Willigen (A. v. d.) te Haarlem.
Wittigs (P.) te Rotterdam, 2 Ex. 1 b. p.

Z.

Zeepprecht (J. G.), Lit. Hum. Stud. te Utrecht.
Zon (J. T. van) te Rotterdam.

VOOR-

VOORREDE.

Heeft het eerste deel van dit voortreffelijke werk den Lezer door de belangrijkheid der onderwerpen vele aangename oogenblikken verschaft, niet minder aangenaam zal dit tweede deel hem in de oude wereld terugvoeren, en hij zal zich evenzeer verrascht gevoelen, het zij hij langs de Middellandsche zee in Phoenicië of in deszelfs wijd uitgebreide volkplantingen in zijnen geest zich bevindt, het zij hij langs den Euphraat de laatste overblijfsels van eenen Nimrod, eene Semiramis, of eenen Nebukadnezar beschouwt, of het eens trotsche Babylon zelve als koopstad met al deszelfs uitgebreiden handel en het gewoel der duizende vreemdelingen binnen deszelfs muren levendig afgeschilderd ziet; het zij hij eindelijk den ouden Indischen handel, over land door de Scythische volken gedreven, beschreven vindt; overäl ontmoet hij zeer gewigtige ontdekkingen van landen en volken en hun bedrijf, overäl wordt hij door de belangrijke beschrijvingen als van zelve naar de landen en volken weggevoerd, en waant zich in en onder dezelve te verkeeren.

Van

Van hier dan, dat ik den Lezer van deze overblijfſelen der eerſte volken een aanſchouwelijk denkbeeld heb trachten te geven. Van de vele belangrijke gedenkſtukken nu, die nog overig zijn, kwamen mij de bouwvallen van den vermaarden toren van Babylon het opmerkingwaardigſte voor, gelijk ook het overſchot van het paleis en de eens zoo beroemde hangende tuinen van Nebukadnezar, thans El Kasr of het ſlot genoemd. En worden wij omtrent de waarheid dezer overblijfſels door de naauwgezetheid vooral van eenen Ker Porter, die zelf deze ſtreken in derzelver geheelen omvang onderzocht, genoegzaam gewaarborgd, hoe zeer wordt dan hier niet de vroegſte oorkonde van het menſchelijke geſlacht, in deze gedenkſtukken van Nimrod bevestigd, wiens naam nog in die oorden tot op onzen tijd aan het werk, dat hij deed ondernemen, is overig gebleven. Laat de tijdrekenkundige hier dan ook eene gaping aantreffen, die de vroege geſchiedenis van het menschdom niet aanvult; genoeg voor ons, dat deze oude bouwvallen noch tot ons ſpreken: Er was eens een Nimrod, en deze bouwde in die vroegſte tijden eenen toren, zoo als het latere geſlacht der menſchen dien nergens zag, en waarvan de overblijfſels ons nog verbaasd doen vragen: Hoe vele jaren moeten vele duizende handen hier eens onafgebroken werkzaam geweest zijn, om zoo een

een ontzettend werk uit bakſteenen zamen te ſtellen?

Vroeger zoude dit deel reeds in het licht verſchenen zijn, ware deszelfs uitgaaf door het graveren van de kaart en overige platen niet vertraagd geworden.

De Lezer intusſchen moge goedgunſtig opnemen, zoo hier of daar eenige fouten ingeſlopen zijn (*).

Utrecht
8 *April* 1825.

(*) Zoo leze men in het eerſte deel bl. 287 in de noot voor *waar*, *waarin* of *volgens welke*, en in dit deel bl. 366. 2de regel van ond. voor *eene pilaar*, *eenen pilaar*.

PHOE-

PHOENICIË.

Wanneer men eenmaal de aanmerking gemaakt heeft, dat het ontſtaan en de inwendige regeringsvorm der groote Aziatiſche rijken doorgaans zich gelijk bleef, dan kan de navorſcher der geſchiedenis het verlies van berigten over de monarchiën der Asſyriërs, der Meders en andere volken, met meerdere gelatenheid verdragen. Indien wij dezelve geheel bezaten, zouden zij ons geen aanlokkelijker tooneel opleveren, dan de geſchiedenis der Mongoolſche Staten; eene onafgebrokene reeks van krijgstogten, van binnenlandſche oorlogen en opſtanden van magtige landvoogden, en een onverzwakt, voortdurend of zich vernieuwend, despotismus. Maar geheel anders is het met de geſchiedenis van dat volk, waaraan de tegenwoordige afdeeling gewijd is. Heeft de oude wereldgeſchiedenis een aanmerkelijk en onherſtelbaar verlies geleden, dan is het door den ondergang der berigten, die de voorvallen, den regeringsvorm en de ondernemingen, der *Phoenicers* betreffen. Hoe wijder de werkkring is, dien dit volk door deszelfs eigene groote uitvindingen — onder welke men ſlechts alleen de uitvinding van het letterſchrift noodig heeft te noemen, — door deszelfs overäl aange-

legde koloniesteden en door deszelfs nog verder uitgebreiden handel, op de beschaving der menschheid gehad heeft, zoo veel grooter is ook de gaping, die door het verlies dezer berigten in de jaarboeken der menschheid ontstaan is. Doch des te meer zullen de weinige overblijfselen, die uit dit groote geheel zijn overig gebleven, de oplettendheid van den onderzoeker der geschiedenis tot zich trekken; en, offchoon het onmogelijk is, om uit dezelve eene *geschiedenis* der Phoenicers te leveren, zoo zijn zij toch misschien toereikende, om den geest van dit volk in deszelfs ondernemingen en regeringsvorm daar te stellen. Ik geloof dit doel het best te zullen bereiken, wanneer ik de geheele volgende nasporing in *vier afdeelingen* rangschik, welker *eerste* den inwendigen toestand des lands en den regeringsvorm des volks, de *tweede* een aardrijkskundig overzigt van deszelfs overäl verspreide volkplantingen, en de *derde* en *vierde* eene hierop gegronde uiteenzetting van deszelfs handel, zoowel te water als te land, bevatten zal.

De werken der Joodsche en Grieksche schrijvers zijn wederom de bronnen, waaruit wij putten moeten. Indien het lot ons van de laatste de werken van *Dius* en van *Menander van Ephesus* (*) ge-

(*) Ioseph. *Op. p.* 1042. *ed. Colon.* 1691. *Cf.* Fabric. *B. Gr. I. p.* 166. De fragmenten bij Josephus toonen, dat de Tyrische jaarboeken volgens de opvolging hunner koningen met zorgvuldige tijdsbepalingen geschreven werden en zuiver geschiedkundig waren, zoodat zij niet met de fabelachtige verhalen der Aegyptenaren of Inders

gelaten had, die in Tyrus zelve en uit de Tyrische jaarboeken de geschiedenis van Tyrus schreef, zoo zouden wij beter onderrigt zijn. Van de eigene Phoenicische schrijvers zijn, wel is waar, uit het beroemde werk van *Sanchuniathon* fragmenten eener Grieksche overzetting van *Philo van Byblus* overig gebleven; doch indien deze ook minder vervalscht waren, dan zij het in de daad schijnen, zoo zouden zij toch voor den navorscher der geschiedenis weinig belangrijk zijn, dewijl zij juist het ontbeerlijkste uit het geheele werk van Sanchuniathon, namelijk eene Cosmogonie en Theogonie, bevatten, waarmede hij hetzelve begonnen had.

Een reeds gestorven schrijver heeft onlangs beproefd, eene nieuwe bron voor de Phoenicische wereld- en handel-kennis te openen (*), dewijl hij het gevoelen geopperd heeft, dat de aardrijksbeschrijving van Ptolemaeus en de oude kaarten van Agathodaemon, die bij de handschriften zijn, uit eenen ouden Phoenicischen atlas genomen zijn, en derhalve het meest volkomene tafereel der Phoenicische wereldkennis en handelwegen opleveren. Intusschen, volgens de grondstellingen der kri-

ders in ééne klasse gerangschikt moeten worden. Dewijl ook, bij de verovering van Alexander, de stad niet verwoest, maar de voornaamste tempel, die van Hercules, waarin zij waarschijnlijk nedergelegd waren, zorgvuldig gespaard werd, zoo kan derzelver behoud niets bevreemdends hebben.

(*) *Entdeckungen im Alterthum*, *versucht von N. H.* Brehmer, *M. D.* Erster Theil, (hetwelk Azië,) en zweiter Theil, (hetwelk Europa bevat) *Weimar* 1822. Meer is er niet van in het licht gekomen.

kritiek, die ik mij in het tegenwoordige werk voorgeschreven heb, konde ik geen onvoorwaardelijk gebruik van deze, nog niet bewezene, ontdekkingen maken, maar heb mij vergenoegd, daar, waar het noodig scheen, tot dezelve te verwijzen. Ik kon dit zoo veel eerder, dewijl, in zooverre daarin van Azië gesproken wordt, de handelwegen wel vermenigvuldigd, doch volgens derzelver hoofddoel en voornaamste inrigtingen, behalve eenige uitzonderingen in het gedeelte van Indië aan deze zijde, dezelfde gebleven zijn, die men reeds op *mijne* vroegere kaarten van *Azië* aangeteekend en uit andere bronnen bewezen vindt. Over de vooronderstelling des schrijvers heb ik het gepaster geoordeeld, in eene *bijlage* van een volgend deel, mijn gevoelen te zeggen.

EER-

EERSTE AFDEELING.

INWENDIGE TOESTAND EN REGERINGSVORM VAN PHOENICIË.

Wie heeft dit lot beschoren aan Tyrus, de kroonen-uitdeelster, Wier kooplieden vorsten waren!

JES. 23. 8.

De Phoenicers waren een tak van den grooten Semitischen of Aramaeischen volkstam, die in een tijdperk, dat boven de geschiedenis opklimt, de uitgestrekte vlakten van de Middellandsche zee tot aan den Tiger, en de zuidelijke punt van Arabië tot aan het Caucasische gebergte, bezet had, en deszelfs gemeenschappelijke afkomst door ééne hoofdtaal, die alleenlijk in verschillende tongvallen verdeeld was, ontegensprekelijk verried. Veel in den regeringsvorm der Phoenicers verschijnt aanstonds in een helder licht, wanneer men hen als geene afzonderlijke natie beschouwt, maar veelmeer enkel als *Syrische stammen*, die zich langs de kusten nedergezet hadden, en bij de oude schrijvers zelfs niet eens altijd door hunnen naam van deze onderscheiden worden. Het kan zijn, dat zij oorspronkelijk uit Arabië gekomen waren (*), waarschijnlijk

(*) Men zie hierover het onderzoek in MICHAËLIS *Spicileg. Geograph. Hebr. exter. Vol. I. pag.* 166. *etc.*

lijk het algemeene vaderland der Semitifche volken, die in andere landen, naarmate de plaatfelijke gefteldheid het mede bragt, tot eene andere leefwijze overgingen, dan die, welke zij in de zandwoestijnen van hun vaderland leiden konden. — Het rondtrekken van ruwe horden, en nog daarenboven in een zoo vroeg tijdperk, kan ons onverfchillig blijven.

Het eigenlijke Phoenicië was zelfs in de bloeijendfte tijden één der *kleinfte* landen der oude wereld. Het bevat in zich een gedeelte der Syrifche kust van *Tyrus* tot aan *Aradus*; eene fmalle landftreek, die omtrent vijf en twintig mijlen in de lengte, van het zuiden naar het noorden, en misfchien nergens boven de vier tot vijf in de breedte had. Dit fmalle kusten-land, rijk in bogten en havens, was met *hooge gebergten* vervuld, die ook gedeeltetijk in de zee uitliepen, en welker kruinen, met bosfchen bedekt, het kostbare timmerhout voor de vloten der Phoenicers, niet minder dan voor hunne woningen, opleverden. Het grootfte gedeelte dezer bergen voerde den naam van *Libanus*, van welke een andere tak, de *Antilibanus*, zich oostwaarts naar Syrië uitftrekte (*). De zee, die met onftuimige woede tegen deze rotsachtige oevers floeg, had waarfchijnlijk eenige dezer voorgebergten van het vaste land afgefcheurd, die thans op eenen kleinen afftand van den oever, als eilanden, in de zee lagen, en niet minder merkwaardig, dan het vaste land zelve zijn, dewijl zij alöm met groote aanleggingen en fteden bedekt waren. De noordelijkfte grensftad van Phoeni-

(*) STRAB. p. 1095.

nicië, *Aradus* (*), lag reeds op één dezer eilanden, en tegen haar over, op het vaste land, ſtond het naar haar genoemde *Antaradus.* Omtrent vier mijlen verder zuidelijk aanſchouwde men *Tripolis*, hetwelk tot op onzen tijd in wezen is gebleven; op eenen gelijken afſtand *Byblus* met den tempel van Adonis, en zuidelijk van hetzelve wederom *Berytus.* Dan volgt na eene gelijke tusſchenruimte *Sidon*, en eindelijk op eenen afſtand van drie mijlen aan de zuidelijke grenzen des lands, doch ook op een eiland, *Tyrus*, de koningin aller Phoeniciſche ſteden. Eene menigte kleine plaatſen, gezamenlijk de zetel der kunstvlijt, en wijd beroemd door hare fabriken, zoo als *Sarephta*, *Botrys*, *Orthoſia* en andere, vulden deze tusſchenruimte aan; zij vormden zamen, als ware het, eene aaneengebouwde ſtad, die de geheele kust en de eilanden beſloeg en, in verbindtenis met de haven en de daarin liggende vloten, een tafereel moeten opgeleverd hebben, dat op aarde zelden zijns gelijken had, en de hoogſte denkbeelden van den rijkdom, de magt en den ondernemenden geest der bewoners, in den aankomenden vreemdeling opwekken moest.

Ofſchoon deze ſteden in het bloeijendſte tijdperk van Phoenicië gelijktijdig beſtonden, zoo heeft de geſchiedenis ons evenwel over derzelver allengs ontſtaan en de wijze daarvan berigten bewaard. Zij waren *volkplantingen van elkanderen*, en even als alle volkplantingen der oude wereld, deels wegens

(*) *Arvath* bij de Hebreeën. — Men zie de bewijsplaatſen voor dit en het volg. in CELLAR. *Geogr. Ant. II. p.* 350.—374. *etc.*

gens den handel, deels uit aanleiding van burgerlijke onlusten, door uitgewekenen gesticht. De oudste van allen, „ de eerstgeboren zoon van Canaan," reeds volgens de Mozaïsche berigten (*), was *Sidon*, de moeder van den handel en der zeevaart der Phoenicers. Sidon was de stichtster van *Tyrus*; in het begin alleen als eene stapelplaats voor hare eigene waren; doch weldra groeide de dochter de moeder boven het hoofd en ontnam haar den luister; Sidon was in het bloeijendste tijdperk van Phoenicië slechts de *tweede* stad volgens haren omvang; doch nog altijd eene groote en rijke stad, ja, wegens hare voortreffelijke haven in eenen zekeren zin onverwoestbaar, zoo lang de Phoenicische zeehandel in het algemeen voortduurde (†). *Aryath* was evenzoo eene koloniestad van Sidon, ten gevolge van burgerlijke onlusten gesticht, toen de misnoegde partij uitweek en zich ergens elders nederliet (‡); en *Tripolis* was eene gemeenschappelijke volkplanting van de drie, Tyrus, Sidon en Aradus, waarvan zij ook den naam droeg (§).

Het oudste, door Sidon gestichte, *Tyrus*, was *op het vaste land* aangelegd geworden; het duurde als eene groote, rijke en bloeijende, koopstad voort tot op de tijden van Nebukadnezar, den veroveraar van Babylonisch Chaldaea, van wien het eene dertienjarige belegering of insluiting verduren moest (**). Dat hij het werkelijk ingenomen

(*) Gen. 10. 15. Cf. Bochart et Michaëlis *ad. h. l.*
(†) Strab. *p.* 1097.
(‡) Strab. *p.* 1093.
(§) Strab. *p.* 1094.
(**) Omtrent het jaar 600. vóór Chr.

men, of verwoest zoude hebben, zoo als men gewoonlijk veronderftelt, wordt door geen gefchiedkundig bewijs bevestigd (*). Gedurende deze belegering was echter een groot gedeelte der inwoners naar een naburig eiland gevlugt, hetwelk reeds voorăf met aanleggingen en gebouwen voorzien was (†); en langs dien weg verhief zich federt dien tijd de *eiland-ftad* Tyrus, die het oude Tyrus, door hare vaste ligging begunftigd, weldra gelijk werd, en onder de Babylonifche en Perzifche heerfchappij niet flechts voortduurde, maar zich ook onophoudelijk uitbreidde, terwijl het oude Tyrus verviel, totdat eindelijk Alexander, na eene hardnekkige verdediging, hetzelve innam, en niet zoo zeer

(*) Men zie GESENIUS, *Commentar zum Jefaias. I. T. f.* 710. De verovering van Tyrus door Nebukadnezar wordt door geenen Phoenicifchen of Griekfchen gefchiedfchrijver bevestigd; maar berust flechts op de godfpraak van Ezechiël c. 26. Doch eene latere godfpraak van denzelfden profeet, 29, 18, toont, dat de verovering mislukt was. Het geheele ftilzwijgen der gefchiedfchrijvers dienaangaande wordt uitdrukkelijk door *Hieronimus*, *ad Ezech.* 26, 7. gemeld, die de verovering flechts op het gezag der godfpraak, even als alle latere fchrijvers, aanneemt.

(†) Het is eene verkeerde vooronderftelling, dat de eilandftad Tyrus eerst om dezen tijd geheel nieuw opgebouwd zoude zijn. Het eiland verfchafte eene groote veiligheid, en wij zullen nader toonen, hoe het de beftendige gewoonte der Phoenicers was, om zich op eilanden neder te zetten. Dat de eiland-ftad reeds oneindig ouder was, blijkt duidelijk uit JOSEPH. *Op. p.* 325. Want de vroegere belegering van Salmanasfar was reeds tegen *dezelve* in den jare 730 gerigt, en het oude Tyrus viel destijds met de andere fteden van haar af. Zij moet dus toen reeds de hoofdftad geweest zijn.

zeer door zijne overwinning, dan veelmeer door de ſtichting van Alexandrië, de nieuwe hoofdplaats van den wereldhandel, zoo al niet aanſtonds vernietigde, ten minſte toch van zijnen tot nu toe verſpreiden luister beroofde. In hetzelve was de tempel van de voornaamſte godheid der Tyriërs, van den beſchermgod der ſtad, zoo als zijn naam dit aanduidt, van hunnen *Melkarth* (*), dien de Grieken den *Tyriſchen Hercules* noemen; (van hunnen Hercules volkomen onderſcheiden (†), offchoon de

(*) *Melkarth*, ſtadskoning. Men vergelijke voor het overige de geleerde naſpeuring van Creuzer, *Symbolik. II. p.* 211. *etc.* 2de uitgaaf.

(†) Herod. *II.* 44. Indien hij zelf dit verſchil reeds juist opmerkt, zoo ſchijnt het toch uit deze plaats te blijken, dat ook bij de Tyriërs zelven deze godheid Hercules heet. Doch ongetwijfeld noemden de priesters denzelven ſlechts zoo, uit beleefdheid jegens de Grieken, als zij met *deze* ſpraken; want dat de inlandſche naam dezer godheid geheel anders was, verſtaat zich van zelve. Ingevolge het verhaal, dat Herodotus van de priesters hoorde, was vóór 2300 jaren (dus 2740 jaren vóór Chr.) de ſtad Tyrus *gelijktijdig met den tempel* gegrondvest, offchoon deze oude tempel lang afgebroken was en voor eenen nieuwen, dien de koning *Hiram*, Salomon's tijdgenoot, bouwde, plaats gemaakt had. Joseph. *c. Apion. Op. p.* 1043. Het was deze nieuwe tempel, dien Herodotus, omtrent 550 jaren later, zag. Deze ſtond in de eiland-ſtad Tyrus, en als wij in de plaats van Joſephus uit Menander lezen, dat Hiram de oude tempels van Melkarth en Astarte afbrak en nieuwe bouwde; dat hij het groote plein in de ſtad met eenen wal omringde (*χώσας τὸν εὐρυχώρον*), en dat hij de Tyriërs, die de ſchatting weigerden te betalen, met de wapens daartoe noodzaakte, zoo geloof ik niet te dwalen, wanneer ik

de mythen van beide dikwijls met elkanderen vermengd zijn geworden,) wiens dienst ook in afgelegene wereldftreken, waarhenen de Tyriërs trokken en zich nederzetteden, ingevoerd werd; en aan wien, als de nationale godheid, de inwoners der volkplantingen, zelfs die van Tyrus onafhankelijk waren, ter zijner eer plegtige gezantfchappen plagten te zenden (*). De ftad had hooge muren van vierkante gehouwene fteenen en eene dubbele haven, éénе aan de *noordzijde* naar den kant van Sidon, en ééne andere aan de *zuidzijde* of naar Aegypte, welker laatfte door zware ketens konde afgefloten worden (†).

Hoedanig was nu de *inwendige gefteldheid* dezer fteden? Hoedanig *hare betrekkingen tegen elkanderen?* In hoeverre vormden zij een gemeenfchappe-

ik *hem* voor den ftichter der eiland-ftad Tyrus houde, die hij, tegen den wil der inwoners van oud Tyrus, tot de hoofdftad verhief, en deze aan zich onderwierp. Dit nu wordt uitdrukkelijk bevestigd door eene andere plaats uit JOSEPHUS, *Ant. VIII.* 3, 5, *p.* 259, 267., waar van Hiram gezegd wordt, dat hij een eiland bewoonde. In alle geval hebben wij hier dus een duidelijk bewijs, hoe het geheel in den geest der grijze Oudheid is, om de ftichting van fteden met de ftichting van heiligdommen en tempels te verbinden, eene aanmerking, die in de nafpeuringen over Aegypte eerst hare volkomene toepasfing vinden zal.

(*) De *Carthagers* geven hiervan een voorbeeld, die, juist toen Tyrus door Alexander belegerd werd, een gezantfchap derwaarts gezonden hadden. ARRIAN. *II.* 24. Tempels van den Tyrifchen Hercules vond men bij voorb. te Gades en op het eiland Thafus. HEROD. *l. l.*

(†) ARRIAN. *II.* 24.

pelijk geheel? Of bleven zij onder elkanderen zonder eenige verbindtenis en geheel afzonderlijk? Het zijn deze vragen, met welker beantwoording wij ons het eerste bezig moeten houden.

De voorafgaande aanmerkingen over de gesteldheid des lands toonen reeds duidelijk, waarom de Phoeniciers nooit *in dien zin* eene veroverende natie en de stichters eener groote monarchie konden worden, waarin de Chaldaeërs, Perzen en andere dit werden. Zij moesten wel te vrede zijn, wanneer zij hun klein land slechts tegen de invallen van magtige Aziatische veroveraars beschermen konden; en zij zelven, van de oudste tijden af een volk, dat steden bewoonde (*), konden niet op den inval komen, om de verre strooptogten dezer nomadische volken te ondernemen.

Om van den staatkundigen toestand van Phoenicië een juist denkbeeld te vormen, moet men in het algemeen den loop kennen, dien het ontstaan en de ontwikkeling van het staatsbestuur onder den Syrischen volksstam nam en behield. Zoo ver wij hier in de geschiedenis terugtreden, vinden wij steeds eene menigte afzonderlijke *steden met derzelver gebied*, en in deze *monarchale regeringen; koningen of vorsten*, die het gezag uitoefenden. Wel treffen wij voorbeelden aan, dat sommige dezer steden en hare koningen een beslissend overwigt verkregen, zoo als inzonderheid *Damascus*, en zich eene soort van heerschappij aanmatigden; doch dit was meer een *gedwongen verbond*, dat zich slechts tot be-

(*) Als zoodanig treden zij reeds te voorschijn ten tijde van Mozes en Jozua, bij den inval der Israëliten.

betaling van schattingen en hulp in de oorlogen uitstrekte, zonder dat iedere stad deswege hare regering en hare opperhoofden zoude verloren hebben (*). Syrië, aan zichzelve overgelaten, vereenigde zich nooit tot éénen Staat, of tot éénë monarchie.

Dit zijn tevens de eerste grondbegrippen voor den Phoenicischen regeringsvorm. Ook dit land vormde nooit éénen Staat, maar was van oudsher tot aan het Perzische tijdperk steeds in een *aantal afzonderlijke steden met derzelver gebied* verdeeld. Het gebied dezer afzonderlijke steden wordt door eenigen zelfs bepaald opgegeven. Zoo bevattede het gebied van Aradus het tegen overgelegene Antaradus en de omliggende streek (†); Zoo behoorde Sarephta tot het gebied van Sidon (‡). enz.

Doch alzins vond men in Phoenicië eene menigte *verbondene Staten*; het is zeer waarschijnlijk, dat, in zekere tijdperken, zelfs al de Phoenicische steden zamen een zoodanig verbond uitmaakten, aan welks spits oorspronkelijk Sidon, en naderhand Tyrus stond. Reeds in de Mozaïsche tijden waren zulke verbindtenissen van steden iets gewoons (§); de behoefte aan gemeenschappelijke verdediging van buiten, die uit de zwakheid van eenige ontstond, moest van zelve daar-

he-

(*) Men vindt de bewijzen hiervoor in de berigten der Joden van de koningen van Damascus en derzelver oorlogen. Men zie: I. Reg. 20. 1. *enz.*

(†) Strab. *p.* 1093. Arrian. *II.* 13.

(‡) I. Reg. 17. 9, 10.

(§) Jos. 2. 1—5,

henen leiden. Ook heerschte dit verbond-stelsel niet alleen in Phoenicië zelve, maar ook in de kolonie-landen der Phoenicers, waar *Carthago* even zeer in Afrika, als *Gades* in Spanje, aan het hoofd van het bondgenootschap der zich daar bevindende koloniesteden stond, zonder nogtans eene volkomene gebiedster te zijn (*). Een gemeenschappelijke eerdienst, *de vereering van den Tyrischen Herkules*, de nationale en koloniale godheid, was tevens de band, die al deze steden, de koloniën zoowel als die van het moederland, omslingerde en deze vereeniging bevorderde en in stand hield.

Intusschen ligt het in den aard van zoodanige bondgenootschappen, dat zij aan velerlei veranderingen onderworpen zijn, naarmate het staatkundige belang en zelfs de magt en het aanzien van de bijzondere Staten afwisselt. Gedeeltelijk moeten veranderingen van deze soort reeds door het aanleggen en de opkomst van binnenlandsche volkplantingen ontstaan, naarmate deze sterk genoeg werden, om zich in eene zekere onafhankelijkheid van den moederstaat te handhaven. Hier, waar wij alleen bij het bloeijende tijdperk van Tyrus, in het tijdperk tusschen Salomon en Cyrus, of ten minste Nebukadnezar, staan blijven, is het toereikende te bewijzen, dat Tyrus destijds, in *dezen* zin, de hoofdstad van Phoenicië was.

Ik maak dit *vooreerst* op uit de beschrijving, die de profeet Ezechiël ons van Tyrus geeft. Sidon en Arvath waren destijds zeker bondgenooten

(*) Men zie hierover *Ideen Th. IV. Carthager*.

ten van hetzelve, die hunne aandeelen aan landsoldaten en scheepslieden leverden (*). Wanneer dit echter van de grootste en meest afgelegene stad van Phoenicië bewezen is, zoo zal van de kleinere en nader bijgelegene wel geen twijfel meer overig blijven.

Voorts: De onderdanen en bondgenooten der Tyriërs en hunne opstanden tegen de hoofdstad worden eenige malen uitdrukkelijk in de geschiedenis vermeld. Het duidelijkste bewijs hiervan heeft Josephus ons uit het werk van Menander bewaard. Want toen de koning Salmanasfar zijnen togt in het westelijke Azië en tegen Phoenicië ondernam, geraakten de verbondene steden, Sidon, oud Tyrus, Acre en vele andere, tegen de Tyriërs in opstand en gaven zich aan den Assyrischen koning over. Ja, zij rustteden zelfs eene vloot tegen hen uit, die echter door de Tyriërs geslagen werd, waardoor deze zich reddeden (†).

Als men deze fragmenten uit de Phoenicische geschiedenis en den regeringsvorm met de berigten vergelijkt, die wij over den staat van Carthago hebben, dan is het zeker meer dan eene geschiedkundige gissing, als men tusschen de regering van het moederland en der volkplantingen eene gelijkvor-

(*) Ezech. 27, 8, 11.

(†) Joseph. *Ant. Jud. IX.* 14. *Op. p.* 325. Hieruit wordt ook het verschijnsel verklaard, dat Tyrus zich gewoonlijk tegen de buitenlandsche veroveraars, zelfs nog Alexander, verzettede, terwijl de andere steden hem vrijwillig hare poorten openden. Deze werden verdrukt, terwijl gene heerschte.

vormigheid vindt, en *Tyrus* met *Sidon*, *Arvath*, *Tripolis*, enz. in dezelfde betrekking plaatst, waarin *Carthago* met *Utica*, *Leptis*, *Andrumetum* en andere stond. Het ligt niet slechts in de natuur der dingen, dat onder steden van één volk, die zoo menigen gemeenschappelijken kamp tegen magtige vijanden te strijden hadden, verbindtenissen, en door verbindtenissen eene soort van oppergezag der magtigste, ontstond, maar het is ook de bestendige loop der geschiedenis, ten minste in de oude wereld, dat volkplantingen den regeringsvorm van den moederstaat in deszelfs geheel gewoon zijn na te volgen.

Deze nasporing levert dus dit resultaat op: *de Phoenicische steden vormden zamen één verbond*, aan welks hoofd, in de tijden van haren hoogsten bloei en groote onafhankelijkheid *Tyrus'* stond. In de tijden der afhankelijkheid van Assyrië en Perzië moest dit verbond zeker wel verbroken worden; de overige steden betaalden hare schattingen en leverden hare contingenten niet meer aan Tyrus, maar aan Perzië. Doch Tyrus behieldt ook in het Perzische tijdperk altijd den rang en werd als de hoofdstad des lands aangemerkt.

Nogtans niet minder zwaar en duister is nu de tweede vraag: *Hoedanig was de inwendige regeringsvorm der Phoenicische steden?*

Men kan over deze vraag, hoe wenschelijk het ook ware, dat wij den loop, die de ontwikkeling van het staatsbestuur in de eerste koopsteden der aarde nam, naauwkeurig konden navolgen, uit gebrek aan berigten, slechts maar eenige algemeene aanmerkingen maken.

Voor-

Vooreerst: Het is aan geenen twijfel onderworpen, dat de Phoenicifche fteden, iedere voor zich zelve, haren eigenen regeringsvorm hadden en in dit opzigt onafhankelijk van elkanderen bleven. Want zoo komen zij voor, gelijk het vervolg weldra leeren zal, bij iedere gelegenheid en in alle tijdperken van de Phoenicifche gefchiedenis, waar flechts altijd van iedere afzonderlijk gefproken wordt.

Ten tweede: Het is niet minder zeker, dat het oppergezag in de handen van *koningen* en wel van *erfelijke koningen* was, offchoon door ftaatkundige partijen meermalen omwentelingen verwekt werden, waardoor andere familiën op den troon kwamen. Dit leert voorāl de gefchiedenis van Tyrus, waaruit wij de lijst der koningen, van Hiram, Davids tijdgenoot, tot op de belegering van Nebukadnezar, bezitten (*). Maar ook onder de Perzifche heerfchappij bleef deze waardigheid voortduren; de koningen werden nu flechts fchatpligtige vorften, die den Perzen geld en fchepen leveren en dezelve op hunne krijgstogten, zoo deze dit vorderden, in perfoon verzellen moesten. Op deze wijze verfchijnen de koningen van Tyrus bij de togten der Perzen tegen Athenen (†), en zelfs nog ten tijde van Alexander, bij den val van het Perzifche rijk

(*) Men vindt dezelve bij Ioseph. *contr. Ap. I. Op. p.* 1043.

(†) Herod. *VIII.* 67. De koningen van Sidon en Tyrus wonen den krijgsraad van Xerxes bij, en de eerfte zit boven den tweeden, dewijl de koning voor hem den rang dus bepaald had. — Was dit enkel perfoonlijk, of een rang der fteden, onder welke Sidon als moederftad bovenaan ftond?

rijk en bij de inneming van Tyrus (*). — Zoo als nu *Tyrus* zijne eigene koningen had, hadden de andere Phoenicische steden, Sidon, Aradus en Byblus, dezelve ook (†). Ook deze worden, niet slechts in verschillende tijden, maar ook nog bij de Macedonische verovering, genoemd.

Ten derde: Maar in weerwil dezer koninklijke waardigheid was de regering toch zeker niet despotiek, maar *beperkt*, en naderde den republikeinschen vorm. Het was over het algemeen ook onmogelijk, dat in handeldrijvende Staten, die niet anders dan onder den invloed van staatkundige vrijheid bloeijen, een onbepaald despotismus eene zoo lange reeks van eeuwen zoude voortgeduurd hebben. Groote zeehandel vereischt eenen grooten ondernemingsgeest en eene aanhoudende werkzaamheid, die met den despotiken vorm niet zoude kunnen bestaan. Zelfs de herhaalde *staatkundige omwentelingen*, die in alle, maar voorät te Tyrus, plaats hadden, en niet minder het *bestendige uitvoeren van volkplantingen* en het aanleggen derzelve in afgelegene werelдstreken zijn verschijningen, die het despotismus niet te voorschijn kan brengen, maar die slechts aan vrije volken eigen kunnen zijn. Ook ontbreekt het in de Phoenicische geschiedenis niet aan sporen, die daar henen leiden, hoe gebrekkig ook onze berigten steeds zijn. Naast de koningen staan *de overheidspersonen der Phoeniceers* (‡); zij vaardigen zamen gezantschappen af (§); ja

(*) Arrian. *II.* 24. (†) Arrian. *II.* 20.

(‡) Arrian. *II.* 24. *οἱ ἐν τέλει* worden zij door hem genoemd. (§) Arrian. *II.* 15.

ja er was, ten minste in zekere tijdperken, eene gemeenschappelijke *raadsvergadering* der groote Phoenicische steden, waartoe door de drie gewigtigste derzelve uitdrukkelijk de stad Tripolis bepaald was, waar hunne koningen, in verbindtenis met den gemeenschappelijken raad, over de algemeene belangen van het verbond beraadslaagden (*).

Buitendien is het ontwijfelbaar, dat de magt der koningen ook zeer door den godsdienst beperkt werd. De priesters vormden hier eene talrijke en vermogende klasse en schijnen het naast op den koning gevolgd te hebben. *Sicharbas* of *Sichaeus*, de opperpriester van den hoofdtempel, was de gemaal van Dido en de zwager des konings Pygmalion. Zijne vervolging en vermoording door den laatsten veroorzaakte zulke hevige bewegingen, dat de uitwijking eener talrijke volkplanting, die Carthago grondvestte, er een gevolg van was. De staatkundige invloed der priesters van den Phoenicischen Baal bij de Joden, die eene staatsomwenteling ten gevolge had, is genoeg bekend (†). Bij een volk, waar in eenen zoodanigen graad, als bij de Phoenicers, alles aan heiligdommen en aan godsdienst hing, kan het bezwaarlijk missen, dat de pries-

(*) Diod. *II. p.* 113. Toen over den afval van de Persen beraadslaagd zoude worden. Zelfs de omstandigheid, dat eenige der Tyrische koningen, zoo als *Pygmalion*, tirannen heten, toont reeds, dat zij het niet zijn *moesten*. In Tyrus wordt zelfs een tijdperk vermeld, waarin de koninklijke waardigheid geheel ophield, en *Suffeten* in derzelver plaats traden. Namelijk na de vruchtelooze belegering van Nebukadnezar. Ioseph. *Op. p.* 1046.

(†) Hoe talrijk zij waren, blijkt uit I. Reg. 18. 22.

priesterschap ook aan het staatsbestuur deel heeft, ofschoon wij niet meer in staat zijn, om den omvang daarvan naauwkeuriger te bepalen.

De profeet *Ezechiël* laat ons eenen eenigzins dieperen blik werpen op de magt der vorsten, in zijne profetiën aan den koning van Tyrus. De profeet schildert ons dezen af als eenen magtigen, in verhevene pracht levenden, vorst; maar tevens als den vorst van eenen handeldrijvenden Staat, die door den handel zijne schatkamers vulde, wiens schrandere staatkunde dezen leidde; doch die eindelijk in arglist en onregtvaardiheid ontaarde, waarvoor hij zoude gestraft worden. „ Uw verstand," roept hij hem toe (*), „ verwierf u rijkdommen, goud en zilver vulden uwe schatkist door den uitgebreiden handel. Vol schranderheid verzameldet gij groote schatten, in eenen lusthof Gods woondet gij; bedekt met edelgesteenten en gekleed in fijn lijnwaad, hetwelk u van uwe kindschheid af bereid was. Doch uitgebreiden handel verrijkte u met onregtvaardig goed, en gij bezondigdet u!" Uit deze merkwaardige plaats blijkt ten minste zoo veel, als dat de inkomsten der Tyrische vorsten, en ongetwijfeld ook die der andere steden, uit den handel voorvloeiden; of door tollen, of, hetwelk bijna nog waarschijnlijker is,

(*) Ezechiël. 28, 4, 5, 12, 13, 16. Men vergelijke de overzetting en aanmerkingen van Michaëlis. Onder de edelgesteenten v. 13. worden negen soorten opgeteld, als de sardis, topaas, diamant, chrysoliet, onyx, jaspis, saffier, smaragd en agaat. (Volgens de overzetting van Pr. van der Palm.) Een bewijs, hoe hoog de pracht bij de Tyrische grooten in dit stuk gestegen was.

is, door eigenen handel en alleenhandel, of wel door beide, blijft onbeslist.

Deze weinige aanmerkingen bevatten alles, wat men over de inwendige regering dezer magtige steden zeggen kan; en ook dit weinige moet men gedeeltelijk nog gissen. Eenigzins beter zijn wij aangaande hare buitenlandsche betrekkingen en volkplantingen onderrigt, welken het navolgende onderzoek toegewijd zal zijn.

TWEEDE AFDEELING.

VOLKPLANTINGEN EN BUITENLANDSCHE BEZITTINGEN DER PHOENICERS.

Maak u op! Steek over naar het eiland Chittim,
Gij dochter van Sidon!

JES. 23. 12.

Het is één der belangrijkste tooneelen, die de geschiedenis ons aanbiedt, als men de vreedzame verbreiding der natiën door volkplantingen naspeurt. De despotike rijken, die zich alleenlijk door verovering uitbreidden, leveren ons dezen aanblik niet; de geweldige volksverhuizingen, die daar eene gewoonte waren, konden geene bloeijende koloniesteden voortbrengen, dewijl zij met de onderdrukking, of ook wel met de verstrooijing der weggevoerden, verbonden waren. Treft men in dezelve volkplantingen aan, dan zijn zij gewoonlijk van eene militaire soort, die, zoo als in de Macedonische,

Romeinſche en Rusſiſche monarchiën, in het rijk zelve als bezettingen, meer tot handhaving der provinciën, dan tot den landbouw, aangelegd zijn. Handeldrijvende volken daarentegen, vooräl wanneer zij onder de beſcherming der burgerlijke vrijheid hunne zeevaart tot naar verre landen uitſtrekten, — Phoeniceers en Grieken niet minder, dan Hollanders en Britten, — ondervonden weldra de behoeften aan volkplantingen aldaar; en, bij alle daarmede gepaard gaande misbruiken, die de navorſcher der geſchiedenis niet ontkennen zal, is het toch onloochenbaar, dat niet alleen hunne eigene beſchaving, maar ook grootendeels de beſchaving der menschheid in het algemeen, aan deze vreedzame verbreiding hing. De geſtadige verkeering met dezelve bezielde en verwijdde den gezigtskring van het moedervolk; doch vooräl is het een onmisbaar gevolg, dat de ontwikkeling van ſtaatkundige denkbeelden en de daarop gegronde regeling van het ſtaatsbeſtuur door dezelve bewerkt werden. Het afgeſcheurde gedeelte eens volks wijzigt zich in iedere nieuwe kolonie-ſtad anders, dewijl reeds de verandering van plaats en de omſtandigheden den geest eene andere rigting moesten geven. Daar, waar men van nieuws aan begint, moet veel anders worden, dan daar, waar alles reeds zijn beſtaan verkregen heeft; en ſchoon ook aanvankelijk de volkplantingen gewoonlijk den regeringsvorm van haren moederſtaat naböotſten, zoo wordt men toch ſpoedig, bij de verſcheidenheid der uitwendige betrekkingen en de door de behoeften meer uitgebreide werkzaamheid, tot andere gezigtspunten geleid. De burgerlijke vrijheid ont-

ſproot

fproot ten allen tijde gewoonlijk uit den fchoot der volkplantingen. Griekenland verkreeg eerst zijnen Solon, toen zijne kolonie-fteden in Klein-Azië reeds in vollen bloei ftonden; en, tegen dezen eenigen wetgever van het moederland, die niet alleen foldaten, maar ook menfchen vormen wilde, hadden de volkplantingen in Groot-Griekenland en op Sicilië bijna iedere haren Zaleucus, of Charondas. Ja, in deze afftammelingen overleeft iedere handeldrijvende natie, als ware het, zich zelve; en daar het rijzen en dalen van afzonderlijke volken eenmaal de beftendige loop der gefchiedenis is, zoo werd, bij alle omwentelingen van ons geflacht, de eenmaal verkregene befchaving in alle uitgeftrektheid daardoor ook van hare voortduring verzekerd. *Tyrus* en *Mileto* bezweken voor hun noodlot; doch zij genoten vooräf het geluk, in de honderden hunner kolonie-fteden eene talrijke nakomelingfchap rondom zich te zien bloeijen; en al was Europa ook het treurige lot befchoren, om onder den druk van het despotismus en de Anarchie weder in den nacht der barbaarschheid terug te zinken, zoo heeft de Voorzienigheid reeds daarvoor gezorgd, dat de zaden zijner befchaving in *alle* werelddeelen geftrooid zijn; en het nog nooit geziene fchouwfpel aan onzen tijd verfchaft, om in één derzelve reeds rijpe vruchten te dragen, terwijl het in het andere eerst deszelfs bloei te gemoet ziet, of naauwlijks begint te ontkiemen.

Intusfchen waren, bij alle deze groote gevolgen, de *nadeelen* van het koloniewezen van oudsher niet minder in het oog loopende. Het gaf aanleiding tot *veroveringszucht* en *handel-naijver*, en helaas!

laas! was dit gewoonlijk het lot van volken, die kolonien stichteden, om door deze dubbele kwaal te kwijnen en niet zelden daarin zelfs hunnen ondergang te vinden.

De zucht tot veroveringen schijnt het meeste met het belang van een handeldrijvend volk te strijden. Vriendschap en verbindtenissen met vreemde volken, tot welken het komt, zouden, naar het schijnt, het eerste hunne havens voor hetzelve openen en deszelfs schepen met hunne voortbrengselen aanvullen! Doch dit is de loop der geschiedenis niet. In den ouden tijd, zoo wel als in onze dagen, was en blijft de leus *onderwerping*. Zoo onderwierpen de Carthagers Spanje; de Spanjaarden Amerika, en de Britten Indië.

Het is niet te ontkennen, dat in vele gevallen eene blinde zucht naar vergrooting, of zelfs roofzucht, de aanleidende oorzaak dezer veroveringen was, maar even zoo dikwijls en misschien nog meermalen ontsproot dit veroveringsstelsel uit dat van vreedzame verspreiding door volkplantingen en aanlegplaatsen. Bij den handel met afgelegene landen, en vooräl met minder beschaafde volken, waren koloniën van deze soort onvermijdelijk noodzakelijk, indien er ergens een veilige en regelmatige handel zoude gedreven worden; doch juist deze volkplantingen werden de aanleiding tot oneenigheden door de schuld van de ééne of de andere partij, of door beide; deze geschillen ontaardden in dadelijkheden, en deze in oorlogen, die of met het te onderbrengen der oude inwoners, of met den ondergang der volkplantingen eindigden.

Hoe uitgebreid de *handel-naijver* voorts reeds

in

in deze vroege tijden was, zal de nafpeuring over de Carthaagfche handelftaatkunde het beste opklaren. De Carthagers erfden dezelve echter flechts van hunne ftamvaders, die nog zelfs ten tijde van Herodotus van hunne verre zeevaarten een diep geheim plagten te maken, Deze ijverzucht gaf aanleiding tot oorlogen, zoodra als er vermogende mededingers optraden, hoedanige de Carthagers in de Grieken vonden. De Phoenicers daarentegen genoten het geluk eene reeks van eeuwen den zeehandel der Middellandfche zee zonder vermogende mededingers te bezitten. Toen de Grieken in Klein-Azië magtig begonnen te worden, fchijnen zij deze liever vermijd te hebben; ook ontmoeteden zij hen zooveel minder, daar de hoofdrigting van hunnen zeehandel naar andere ftreken liep.

Na het gene wij van de Phoenicers weten, fchijnen zij minder in handeloorlogen gewikkeld geweest te zijn, dan hunne nakomelingen, de Carthagers, of de Hollanders en Engelfchen der latere tijden; doch zonder oorlog en veroveringen zijn zij toch niet gebleven. Ontwijfelbaar was het een geluk voor hen, dat hun beperkt gebied het hun onmogelijk maakte, om aan *groote* veroveringen te denken; doch dat het hun geenzins aan den wil daartoe ontbrak, maar dat hunne ligging hen flechts verhinderde, toonen vele fporen hunner gefchiedenis. Als hunne beperkte volksmenigte hun niet toeliet groote legers op de been te brengen, zoo kwamen zij daarentegen vroegtijdig juist tot het ftelfel, tot het welke handeldrijvende Staten, die oorlogen te land moeten voeren, fteeds gekomen zijn en komen zullen, en hetwelk hunne kolonis-

 ten,

ten, de Carthagers, in eenen nog veel wijderen omvang uitoefenden, om hunne oorlogen niet zelven te voeren, maar door *huurbenden* te laten voeren. Het is niet het betrekkelijk mindere aantal van ledig loopende en ontbeerlijke menschen, niet de gemakkelijkheid van aan de kost te komen alleen, die den grooten hoop in zulke Staten van de deelneming aan den krijgsdienst afhoudt, maar ook de geringe achting, waarin daar, waar de koopman alles geldt, doch vooräl in republicken, waar de bezoldigde soldaat als een bezoldigde van den burger wordt beschouwd, de laatste pleegt te staan.

Gelijk Carthago deszelfs troepen wijd en zijd uit Afrika en Europa door loon zamen bragt, zoo trok Tyrus die uit de landen van Azië, zoo wel de landen van Klein- als van Groot-Azie worden onder deze genoemd, en niet minder ziet men, dat ook de overige Phoenicische steden hare aandeelen zoowel aan landtroepen, als aan zeelieden, leveren moesten. Uit deze laatste bestond de bezetting in Tyrus zelve, aan welke de zorg voor de veiligheid der stad toebetrouwd was. „ Die uit Perzië, Lydië en Lycië (*) waren uw krijgsvolk, die hun schild en helm binnen u ophingen; die van Arvad waren onder uw leger rondom uwe muren, en wachters vóór uwe poorten; zij hingen hunne schilden van uwe torens, en hebben u zoo heerlijk gemaakt (†).” Intusschen was dit huren van

(*) In de overzetting van Prof. van der Palm heten zij *Puteërs*; gelijk, in het volgende vers, *wachters vóór uwe poorten* daar heet *de Gammaditen op uwe torens*.

(†) Ezechiël. 27. 10, 11.

van troepen slechts eene gewoonte bij buitengemeene gelegenheden, als men in buitenlandsche oorlogen gewikkeld was.

Het is reeds te voren aangemerkt, dat de ligging der Phoenicers het hun onmogelijk maakte, om zich in Azië door veroveringen uit te breiden; doch zij zagen hiertoe een ruim veld op de nabijgelegene eilanden der Middellandsche zee voor zich geopend; en onder dezelve schijnt geen hen meer uitgelokt te hebben, dan het naastgelegene en grootste, *het eiland Cyprus* (*). Het is *zeker*, dat de Tyriërs zich hier niet slechts nedergezet, maar het eiland ook tot hunne provincie gemaakt hadden; want de Cypriërs stonden tegen de Tyriërs op, tegelijk met deszelfs overige onderdanen, toen Salmanassar in Syrië drong. De stad *Cittium* was daar hunne voornaamste koloniestad; het gansche eiland verkreeg daarvan bij hen den naam (†), die vervolgens ook tot de kleine eilanden van den Archipel en de kusten uitgestrekt werd; doch buiten dien hadden zij nog kolonisten in de andere steden van het eiland gebragt (‡). Ook in het vervolg ston-

(*) Ioseph. *Ant. Iud. IX*, 14. *Cf.* Michael. *Spicil. I*, *p.* 106.

(†) Dat de naam כִּתִּים (*Kittim*) dezelfde als *Cittium* is, kan niet in twijfel getrokken worden; en dat dezelve niet alleen het gansche eiland, maar ook de naburige eilanden en kusten beteekende, is duidelijk uit Ioseph. *Arch. I. 7. Op. p.* 13. Dat Cittium eene Phoenicische en geene Grieksche volkplanting was, zegt Cicero *de fin. IV.* 20. Men vergelijke Gesenius, *Commentar zum Jesaias I. S.* 721. *etc.*

(‡) Men vindt de bewijsplaatsen verzameld bij Bochart,

stonden Tyrus en Cyprus altijd in het naauwste verbond, toen er geene opperheerschappij meer plaats vond. Dit blijkt zelfs nog in Alexander's tijden, die de onderwerping van *Cyprus*, waar destijds in de negen steden van het eiland even zoo vele koningen of opperhoofden heerschten, als een natuurlijk en onvermijdelijk gevolg der inneming van Tyrus beschouwde (*).

De *betrekking* naauwkeurig op te geven, waarin de Phoenicers met hunne volkplantingen stonden, is bij de overige nog minder mogelijk, dan bij Cyprus. Doch de fragmenten hunner geschiedenis zamengenomen leiden hier tot verscheidene aanmerkingen, die den geest en de staatkunde des volks op eene in het oog loopende wijze kenschetsen.

Vooreerst: Het stelsel, om zich door volkplantingen uit te breiden, was wel voornamelijk een natuurlijk gevolg van hunnen handel, in zoo verre deze dusdanige stapelplaatsen noodzakelijk maakte; doch het blijkt buitendien uit hunne geschiedenis, dat hunne staatkunde ook daarin het doelmatige middel vond, om de inwendige beroeringen en staatsomwentelingen voor te komen, terwijl men de overgroote volksmenigte, die zich in een beperkt landje, dat in het bezit van den uitgebreid-sten

CHART, *p.* 370 *etc.* *Cf.* STRAB. *p.* 1003. Nog heden zijn er op het eiland sporen der Phoenicers in het Phoenicische grafschrift overgebleven, hetwelk de heer VON HAMMER hier ontdekte. *Topographische* Ansichten in der Levante *p.* 154.

(*) ARRIAN. *II.* 17.

ſten handel der wereld was, noodzakelijk moest op een hoopen, poogde te verminderen (*). In groote koopſteden vindt men gewoonlijk eene menigte *graauw;* en dit graauw is het eigenlijk, dat hevige ſtaatsomwentelingen gevaarlijk maakt en bij eene te talrijke opeenhooping noodzakelijk verderflijk wordt. De republikeinſche Staten der oude wereld zagen dit zeer vroegtijdig in, en het natuurlijkſte middel, dat zij daartegen aangrepen en aangrijpen konden, was eene vermindering der volksmenigte door koloniën. Deze handelwijze in verband met de behoefte aan buitenlandſche volkplantingen, die de handel voortbragt, konde alleen eene toereikende oplosſing over de ontzaggelijke uitbreiding dezes volks door nieuw aangelegde ſteden geven, ſchoon hunne geſchiedenis ook niet leerde, dat inwendige onlusten, die ondanks dezer voorziening ontſtonden, eene nieuwe aanleiding tot uitwijking geweest waren, terwijl de zwakkere en misnoegde partij zich buiten 's lands vestigde, zoo als de geſchiedenis der ſtichting van Carthago leert.

Ten tweede: De rigting van hun kolonie-ſtelſel liep langs den oever der Middellandſche zee van het oosten naar het westen, dewijl hun zeehandel,

(*) Dat dit het heerſchende denkbeeld bij de Carthagers was, zullen wij in een volgend deel van dit werk toonen. En als men de gelijkvormigheid van het ſtelſel, om volkplantingen aan te leggen, tusſchen de beide volken overziet, dan is het buiten kijf, dat zij hetzelve van hunne ſtamvaders geërfd hadden. Doch uitdrukkelijk wordt deze oorzaak ook nog van de ſtichting van Utica bijgebragt. IUSTIN. *XVI.* 1. 4.

del, overeenkomstig met hunne ligging, juist deze rigting had en hebben moest. Zelfs de overblijfsels van oude overleveringen, die uit de oudste geschiedenis dezes volks in stand zijn gebleven, de verhalen der togten van den Phoenicischen Hercules, zinspelen daarop. Want deze Tyrische Hercules, die naar Iberië toog, om den zoon van den goudrijken Chrysaor te beoorlogen, wie is hij anders, dan de beschermgod in de eerste plaats van de moederstad; doch vervolgens ook van de volkplantingen, en dus in het algemeen het *zinnebeeld* van den Phoenicischen volkstam? En de geschiedenis zijner togten langs de kusten der Middellandsche zee, wat kan zij, hiermede overeenkomstig, anders zijn, dan een zinnebeeldigheldenverhaal der verbreiding des volks door handel en zeevaart; en de beschaving der volken, die daarvan een gevolg was?

Al deze verhalen zijn slechts door de handen van *Griekschè* dichters en fabelschrijvers tot ons gekomen. Zij werden door hen op velerlei wijzen veranderd en zelfs met andere zamen gesmolten, ten einde voor het plan hunner heldendichten en verhalen te passen. Evenwel schijnt juist *deze* fabel nog bijna geheel in deszelfs oorspronkelijke gedaante bij *Diodorus* in stand gebleven te zijn (*).

Al-

(*) De plaats van Diodorus vindt men *Op. I. p.* 162. *etc.* De togt van Hercules naar Spanje is daar het tiende zijner werken. Het gansche verhaal van Diodorus stamt blijkbaar oorspronkelijk van eenen Griekschen heldendichter af, (schoon hij zelf die net naaste misschien uit Timaeus nam) die echter het Phoenicische verhaal van dezen Tyrischen Her-

Alles hier te willen zuiveren en uitteleggen ware den geest der grijze Oudheid geweld aandoen. Doch eenige hoofdtrekken der zinspeling zal ik durven ontwikkelen, zonder gevaar te loopen, om dit verwijt te verdienen.

Hercules, zoo luidt het verhaal, ondernam dezen togt met eene talrijke vloot, die zich in Creta verzamelde; welk eiland, zoo als wij weldra zien zullen, een hoofdschakel in de keten der Phoenicische volkplantingen was. Het doelwit van denzelven was Spanje, het goudrijke land, waar Chrysaor, de vader van Geryon, heerschte. Hercules trekt door Afrika; voert daar den landbouw in, en bouwt de groote stad Hekatompylos (*). Op deze wijze komt hij aan de zeeëngte, waar hij naar Gades oversteekt. Spanje onderwerpt zich aan hem, en hij drijft de runderen van Geryon als eenen buit weg. Over Gallië, Italië en de eilanden der

Hercules op zijnen Griekschen Hercules overgedragen had; zonder zich echter hoogst waarschijnlijk verdere veranderingen te veroorloven, dan het plan van zijn gedicht noodzakelijk maakte. Deze verklaring verkrijgt, mijns bedunkens, geene kleine bevestiging uit datgene, wat Diodor., *Op. I. p.* 344., van de bewoners der Balearische eilanden zegt; onder hen luidde het verhaal, dat Hercules het land van Geryon wegens deszelfs schatten van goud en zilver veroverd had; weshalve zij de invoering dezer metalen niet gedoogden, ten einde voor veroveraars beveiligd te zijn. Zij dus, zelven van eene Phoenicische afkomst, legden het verhaal op deze wijze uit.

(*) *Hekatompylos* was eene groote stad in het *binnenste* van het Carthaagsche gebied, die naderhand door de Carthagers veroverd werd. Diod. *I. p.* 265.

der Middellandsche zee, Sicilië en Sardinië, neemt hij zijnen terugtogt.

De meeste trekken dezer zinspeling schijnen naauwlijks eene opheldering noodig te hebben. Slechts onder een zeevarend volk konde dit verhaal ontstaan; want eene *vloot* werd tot de onderneming uitgerust. Dat dit op Creta, het meest geschikte eiland, geschiedde, duidt aan, dat de uitbreiding naar het westelijke gedeelte der Middellandsche zee eerst volgde, toen de heerschappij op de eilanden van het oostelijke reeds gegrond was. Ook was het geen volk, dat enkel verwoestingen en veroveringen ten doel had. Het brengt beschaving, waar het komt; het leert den Barbaren de kunst van den landbouw en gewent hen aan vaste woonsteden. En waar geschiedt dit? — In dezelfde landen, die de volkplantingen der Phoenicers waren, in Afrika, Sicilië en Sardinië. Maar het eigenlijke doel van den togt is dat land, dat de hoofdbron van den Phoenicischen rijkdom en het voorname doel van hunnen handel was, het zuidelijke en westelijke Spanje. Het verhaal, zoo als de dichters dit voor ons bewaard hebben, stemt dus met de wezenlijkheid overeen. De uitbreiding der Phoenicers strekte zich rondom de oevers der Middellandsche zee uit. Zoo kwamen zij tot aan de Zuilen van Hercules en gingen zelfs nog buiten dezelve. Doorgaans echter zijn hunne volkplantingen *kustensteden;* en verraden juist hierdoor reeds hunne bestemming, dat zij voor den handel aangelegd waren.

Ten derde: Evenwel waren deze kolonie-steden aan de oevers der Middellandsche zee ongelijk verdeeld;

deeld; terwijl zij in zekere oorden in groot getal en digt bij elkanderen, en in andere weinig, of in het geheel niet, gevonden werden. Gelijk de Engelschen en Bataven hadden de Phoenicers ook hunne *kolonie-landen*, die natuurlijk juist dezelfde waren, die zij tot de hoofdplaatsen van hunnen handel gemaakt hadden. Daartoe behooren nu bij voorkeur de omtrek van Carthago aan de *noordkust van Afrika*, en het zuidelijke, of westelijke *Spanje*. Zeldzamer waren reeds hunne kolonie-steden op de groote eilanden der westelijke Middellandsche zee, Sicilië en Sardinië; die zij, als ware het, slechts als pleisterplaatsen voor hunne afgelegene zeevaarten schijnen aangemerkt te hebben, en die op hunne reizen naar *Gades* en naar de *Zuilen van Hercules* voor hen hetzelfde waren, wat voor den lateren zeereiziger de kaap de Goede Hoop op zijne reis naar Indië is.

Ten vierde: Handel-naijver, maar ook tevens alle mogelijke vermijding van botsing, straalt in het Phoenicische koloniestelsel door. Het volk, waarmede zij het eerste in aanraking moesten komen, waren de Grieken, zoodra deze op de Middellandsche zee magtig werden. Wanneer men echter de Grieksche en Phoenicische volkplantingen, volgens derzelver aardrijkskundige ligging, met elkanderen vergelijkt, zoo schijnt het bijna, als of er een stilzwijgend verdrag tusschen deze beide natiën had plaats gehad, om wederzijdsch elkanderen uit den weg te gaan. Zij ruimden den Grieken, als ware het, vrijwillig verscheidene landen in, waar zij zich in zeer vroege tijden toch schijnen gevestigd te hebben. Zij lieten hun de kusten van Klein-

Azië en de Zwarte zee; alsmede het zuidelijke Italië en het grootste gedeelte van de kust van Sicilië; zij stoorden hen even zoo min op de kusten van Gallië; doch zij zouden daarentegen ook geene Grieksche volkplantingen in *hunne* kolonie-landen gedoogd hebben, gelijk zij over het algemeen in dezelve geene vreemdelingen toelieten. De verhalen der offeranden, die zij van deze aan hunne goden bragten, al waren zij ook slechts gedeeltelijk verhalen, schijnen toch met oogmerk door hen onderhouden en verspreid te zijn, om de vreemdelingen van hunne volkplantingen te verwijderen.

Ten vijfde: Het lag in den aard der zaken, dat tusschen kolonie-steden, die oorspronkelijk voor den handel aangelegd waren, en tusschen den moederstaat eene naauwe verbindtenis en zelfs eene soort van afhankelijkheid moest plaats grijpen. Doch de groote en moeijelijke kunst, om volkplantingen in afhankelijkheid te *houden*, die hunne eigene nakomelingen, de Carthagers, zoo meesterlijk verstonden, schijnen de Phoeniciërs niet in zulk eenen graad gekend te hebben. Hunne volkplantingen, door derzelver gelukkige ligging begunstigd, groeiden hen boven het hoofd en *werden* onafhankelijk, zoo zij het ook niet van het begin af geweest waren. De redenen hiervan dringen zich den waarnemer bijna als van zelve op; zij breidden, gelijk verscheidene hunner opvolgers onder de handeldrijvende natiën, zich verder uit, dan hunne krachten reikten, om hunne heerschappij te handhaven. Daarbij kwam, dat Tyrus niet zoo in het middenpunt van deszelfs volkplantingen lag, als Carthago; en uit dien hoofde, offschoon het ook talrijke

ke legers op de been had kunnen brengen, toch niet naar alle zijden zoo zou hebben kunnen werkzaam zijn. Carthago kon, zonder zware infpanning, deszelfs legers naar Sicilië en Sardinië overzetten; Engeland kan in onze dagen legers naar Indië zenden; doch als Tyrus het had willen beproeven, om een Aziatisch leger naar Spanje te zenden, dan zoude het waarfchijnlijk iets onmogelijks beproefd hebben. De betrekking der Tyriërs met hunne koloniën bepaalde zich deswege, misfchien met uitzondering der naastgelegene eilanden, zoo als Cyprus en andere, of ook van enkele meer afgelegene, voorål dier koloniën, waar mijnen beftonden, waar de inboorlingen tot derzelver bewerking gebruikt werden, tot handelverbindtenisfen en tot de pligten der wederzijdfche toegenegenheid, welker laatfte men nooit veronachtzaamde, terwijl men de eerfte op het zorgvuldigfte onderhield. Den band, die het geheel omvattede, gaf de godsdienst; de vereering der nationale goden door gemeenfchappelijke feesten en offeranden, die de gezanten der fteden aanbragten. De lezers mogen het beflisfen, of deze ftaatkunde, fchoon misfchien ook flechts uit de omftandigheden ontftaan, niet de wijsfte en verftandigfte was, die de Phoeniciers in hunnen toeftand beoefenen konden. Zij offerden hierdoor niets op, dan datgene, wat zij toch na groote infpanning en uitgaven zouden hebben moeten opgeven; de havens hunner kolonie-fteden ftonden voor hen open, en zij genoten eeuwen lang den rijken zegen, dien eene vreedzame en ongeftoorde verkeering pleegt aan te brengen.

Ten zesde: De tijd, wanneer de Phoeniciſche volkplantingen geſticht werden, kan men niet verder, dan in het algemeen, bepalen. Is van Carthago zelve niet reeds het tijdſtip der ſtichting onzeker? Het lijdt geenen twijfel, dat het aanleggen van enkele volkplantingen aan gene zijde der zee reeds in de vroegſte tijden der Oudheid plaats heeft. Want ſchoon men ook aan den hoogen ouderdom van Tartesſus en Gades twijfelen wilde, zoo zou toch de komst van Cadmus in Boeotië en het bouwen van Theben geenen twijfel overig laten, dat reeds 1500 jaren vóór het begin onzer tijdrekening Phoeniciſche kolonisten over de zee getrokken zijn en zich daar gevestigd hebben. Doch het aanleggen der meeste geſchiedde zekerlijk in den bloeijendſten tijd van Phoenicië, toen de handel en zeevaart van Tyrus zulke verwonderingwaardige vorderingen maakten, dat is, *in het tijdperk van David tot op Cyrus* (1000—550: v. Chr.). In dit tijdperk had, volgens de bepaalde opgaven der Ouden, de ſtichting van Utica, Carthago, Leptis en andere ſteden plaats (*); zelfs de omſtandigheid, dat de meeste Phoeniciſche volkplantingen uitdrukkelijk volkplantingen van *Tyrus* genoemd worden, dat eerst toen, na den tijd van Homerus, die het nog niet kent, offchoon hij dikwijls van Sidon ſpreekt, begon groot te worden, bevestigt dit.

Na deze algemeene voorafgaande aanmerkingen is het tijd, om nader in *bijzonderheden* te treden en een naauwkeuriger overzigt der Phoeniciſche volk-

(*) Men zie de bewijzen hiervoor bij BOCHART. *p.* 373. *enz.*

volkplantingen te geven (*). Eerst daardoor verkrijgt men een duidelijk begrip van het gewigt dezer natie voor de wereldgeschiedenis, en baant zich tevens den weg tot nasporing over derzelver handel. Geene afleiding van woorden, waarop Bochart grootendeels zijne bewijzen grondde, maar alleenlijk bepaalde getuigenissen der geschiedenis zullen onze geleidsters zijn.

De eilanden der Middellandsche zee, die het naastgelegen aan de Phoeniciers waren, zoo wel de grootere, *Cyprus* en *Creta*, als de kleinere in den Archipel, de *Sporaden* en *Cycladen*, en die meer noordelijk gelegen zijn tot aan den Hellespont, zijn bijna zonder uitzondering door Phoenicische kolonisten bevolkt geworden. De steden op *Cyprus* waren, volgens de verzekering van éénen der geloofwaardigste schrijvers, bijna alle van eenen Phoenicischen oorsprong (†), en men heeft te voren reeds aangemerkt, dat het gansche eiland eene Phoenicische provincie schijnt geweest te zijn. Het moest reeds hierom hoogst belangrijk voor hen zijn, dewijl het alles, wat voor den scheepsbouw noodig is, in eene ruime mate aanbood. Op *Creta* zijn zelfs in de fabelleer van dit eiland sporen der Phoeniciers overgebleven; de eerdienst van Hercules was ook hier inheemsch, en de fabel van *Europa*, die hier te huis behoort, was zekerlijk Phoeni-

(*) Om zich het overzigt der volgende nasporing gemakkelijker te maken, raad ik mijne Lezers eene kaart der Middellandsche zee en der aangrenzende landen, zoo mogelijk éene van D'ANVILLE, bij de hand te nemen.

(†) DIOD. *II. p.* 114.

nicisch (*). De steden op *Rhodus*, Ialysus, Camirus en Lindus (†), (Rhodus zelve werd eerst naderhand gebouwd) hadden den Phoenicischen eerdienst, en deszelfs sporen op de kleine eilanden van den Archipel vindt men bij Bochart zorgvuldig verzameld (‡). Eene voorname volkplanting hadden zij op het eiland *Thasos* aan de Thracische kust. Op ééne hunner ontdekkingsreizen hadden zij bevonden, dat de bergen van dit eiland veel goud opleverden; deze ontdekking trok hen spoedig derwaarts, zij legden er mijnen aan, welker gangen en bergwerken Herodotus gezien heeft (§).

Ook aan de west- en noordkusten van Klein-Azië vond men sporen der Phoenicers. Zij zouden ook de steden *Pronectus* en *Bithynium* aan de Zwarte zee en de Propontis gesticht hebben (*); en in de gebergten van Pisidië en Carië woonde een volk, of liever het overschot van een volk, de Solymers, wier taal hunne Phoenicische afkomst aanduidde (**).

Doch

(*) Apollod. *III.* 1. Moet onder *Europa* in de oudste Phoenicische fabel, niet het werelddeel, maar de Phoenicische godheid *Astarte*, verstaan worden, zoo als *Hoeck*, *Creta* p. 83. *etc.*, het waarschijnlijk gemaakt heeft, wier eerdienst met de volkplantingen verbreid werd; dan verkrijgt ook de fabel van den togt van Hercules eene nieuwe bevestiging.

(†) Diod. *I. p.* 377.

(‡) Bochart. *p.* 406. *etc.*

(§) Herod. *II.* 44. *en VI.* 47.

(*) Steph. *de urb. h. v.*

(**) Γλῶσσαν μὲν Φοίνισσαν ἀπὸ στομάτων ἀφιέντες. Joseph. *in Apion. I. ex Choerilo Tragico, P.* 1047.

Doch uit alle deze ſtreken en eilanden werden de Phoenicers verdrongen, toen de Cariſche, en nog meer toen de ſtam der Hellenen zich van Griekenland af begon uittebreiden, en niet ſlechts de eilanden, maar ook de kusten van Klein-Azië met deszelfs kolonie-ſteden bezettede. De Phoenicers betwisteden, voor zoo veel ons bekend is, den Grieken deze bezittingen niet, waarſchijnlijk dewijl de hoofdrigting van hunnen zeehandel naar andere landen liep, die zij voor rijker en gewigtiger hielden. Misſchien was het juist de verdringing van deze eilanden, die hen thans naar het westen van de Middellandſche zee dreef.

Aan de oevers van *Aegypte* konden zij geene kolonie-ſteden ſtichten, dewijl het eene grondſtelling der Aegyptenaren was, om geene ſcheepvaart door de monden van den Nijl zelven te hebben, noch die aan anderen te veroorloven. Doch hier voor hadden zij eene volkplanting in de hoofdſtad van Aegypte zelve; want eene geheele wijk te Memphis was door Phoenicers bewoond (*); geen onduidelijk bewijs voorzeker, dat zij ook aan den zeer ouden karavanenhandel van het oostelijke Afrika, zoo wel als de volken van dit werelddeel zelven, deel namen.

Deze zelfde oorzaak, die hen van Klein-Azië verwijderde, hield hen ook van de kusten van Italië terug. Het is zeker opmerkzaam, dat hier geene minſte geſchiedkundige ſporen van Phoeniciſche volkplantingen gevonden worden; doch waarſchijnlijk waren het behalve de Grieken ook de Etrus-

(*) Herod. *II.* 112.

Etruscers, die hun den toegang betwisteden (*). Daarentegen zochten zij zich zoo veel te meer op Sicilië te vestigen, het eenige punt, waar zij met de Grieken in aanraking kwamen en wedijverden.

Het onderzoek over hunne *Sicilische*, gelijk de overige westelijke, volkplantingen wordt daardoor moeijelijk gemaakt, omdat men niet naauwkeurig bepalen kan, of er van eigenlijke Phoenicers, of van Carthagers, gesproken wordt, daar de Grieksche schrijvers de laatste ook zeer dikwijls met den naam van Phoenicers bestempelen. Doch in weerwil der onzekerheid, die men hier altijd ontwaren moet, ontbreekt het toch niet aan duidelijke bewijzen, dat, vóór de uitbreiding der Carthaagsche magt, reeds eigenlijke Phoenicers hunne volkplantingen op Sicilië aangelegd hadden. „ Nog voor dat de Grieken naar Sicilië verhuisden," zegt *Thucydides* (†), „ hadden de Phoenicers reeds de kusten van Sicilië en de kleine naburige eilanden bezet; maar toen de verhuizingen der Grieken vermenigvuldigden, trokken zij naar Motya, Soloes en Panormus terug." Doch volkomen bepaald is het berigt van *Diodorus* (‡), waar hij van de volkplantingen der eigenlijke Phoenicers verhaalt, die zij op Sicilië, Sardinië en de naburige eilanden, bij

(*) Hoe zeer de Carthagers er na streefden, om aan de kusten van Italië als kolonisten eenen vasten voet te hebben, maar ook tevens, hoezeer men dit trachtte te verhoeden, leeren de oudste handeltraktaten met Rome, die als eene bijlage achter de afdeeling over hen gevoegd zijn.

(†) Thucyd. *VI.* 2.

(‡) Diod. *I. p.* 358.

bij het toenemen van hunne zeevaart en hunnen handel aangelegd hadden.

Toen Carthago groot werd en *zich* de vaart op de westelijke Middellandſche zee begon toeteeigenen, trad het gewoonlijk in de voetſtappen van deszelfs moederſtad en erfde, als ware het, hare kolonie-ſteden en bezittingen, terwijl het nieuwe kolonisten naar de oude, doch vervallene, plaatſen voerde. Wij mogen deswege met waarſchijnlijkheid aannemen, dat juist die ſteden, die op Sicilië zoo beroemd werden, Motya, Soloes en Panormus, benevens de rotsſtad Eryx, waar de dienst van *Astarte* of Venus Erycina een blijvend gedenkteeken der Phoenicers was (*), ook tot de oudſte Phoeniciſche volkplantingen behoord hebben.

Even zoo zeker wel, maar ook even zoo onbepaald, zijn de berigten over hunne volkplantingen op Sardinië. Het was even zeer hunne ſcheepvaart op Spanje, die hen bewoog, hier even als op Sicilië, op hunne verre reizen pleisterplaatſen voor hunne ſchepen te zoeken en zich daar ter plaatſe te vestigen (†). Doch op de heerſchappij van Sardinië, die hunne nakomelingen, de Carthagers, verwierven, hebben zij, voor zoo verre ons bekend is, geene aanſpraak gemaakt. Het was hun voldoende zich daar te kunnen ſtaande houden; doch zij konden niet, gelijk de Carthagers, talrijke legers derwaarts zenden, om de inwoners aan zich te onderwerpen.

De *Balearlſche eilanden* lagen juist op hunnen weg

(*) Polyb. *I.* 55. Diod. *I. p.* 326.
(†) Diod. *I. p.* 358.

weg en konden hun niet onbekend blijven. Volgens eene bepaalde opgaaf van Diodorus, werden zij, honderd en zestig jaren na de bouwing van Carthago, het eerst door de Phoenicers bezet (*). Wij weten niet, waarop deze tijdrekenkundige opgaaf gegrond is, en men kan uit de woorden van Diodorus ook niet eens met zekerheid bepalen, of hij van de eigenlijke Phoenicers, of van de Carthagers, spreekt; doch het eerste is veel waarschijnlijker, zoo wel uit den zamenhang van het verhaal, als ook uit de toenmalige ligging van Tyrus en Carthago; van welke destijds het eerste opverre na de grootste en magtigste koopstad was, die nog het volle bezit der Spaansche scheepvaart had.

Op deze wijze komen wij dus aan één der voornaamste kolonie-landen der Phoenicers, aan *Spanje*, het voornaamste doel van hunne zeevaart en hunnen handel; voor hen van geen minder aanbelang, dan Peru zulks voor Spanje werd. Ik spaar de beschrijving van hunnen Spaanschen handel tot de naastvolgende afdeeling, en bepaal mij hier enkel tot die aardrijks- en geschied-kundige aanmerkingen, die mij het zekere resultaat der zeer verschillende berigten schijnen te zijn, die uit de oudheid daarover tot ons gekomen zijn.

Vooreerst: Is het geheel aan geenen twijfel onderworpen, *welk* gedeelte van Spanje de hoofdplaats der Phoenicische volkplantingen was. Alle, of toch de meeste, lagen in het *zuidelijke gedeelte van het tegenwoordige Andalusië*, buiten en binnen de zeeëngte, van den mond van den Anas (Guadia-

(*) DIOD. *I. p.* 343.

diana), aan weerszijden van den Guadalquivir, tot aan de grenzen van Granada en zelfs Murcia. Het inlandſche hier wonende volk was dat der *Turditaners;* doch de inboorlingen hadden zich allengs dermate met de Phoenicers vermengd, dat langs de kusten een bastaard volk ontſtaan was, hetwelk men den naam van *Bastulers* gaf (*).

Ten tweede: In deze ſtreken zijn deswege ongetwijfeld de zoo beroemde plaatſen *Tartesſus*, *Carteia*, *Gades*, nevens *de Zuilen van Hercules*, te zoeken. De zwarigheden ontſtaan eerst dan, wanneer van derzelver ligging afzonderlijk geſproken wordt. De opſieringen der dichters, die dit afgelegene land tot ééne der hoofdplaatſen hunner fabels maakten, hebben er het meeste toe bijgedragen, om de geſchiedkundige berigten te verwarren; want ook de geſchiedſchrijvers zelven wisten eindelijk niet meer, waaraan zij zich houden moesten. Reeds van *de Zuilen van Hercules* gaf men de verſchillendſte verklaringen. Eenige zochten dezelve in den Oceaan bij Gades, ſommige bij Gibralter, en andere wederom elders (†). Intusſchen is het niet twijfelachtig, dat de *twee rotſen van Calpe en Abyla*, op welke thans *Gibralter* en *Ceuta* ſtran, aanleiding tot dezen naam en tot de reeks van verdichtſelen, die daarop betrekking hebben, gegeven hebben. Het onderzoek over *Tartesſus* is aan oneindig grootere zwarigheden onderworpen. Wij hooren van eene *rivier* Tartes-

(*) Men zie CELLAR. *I. p.* 65. MANNERT *I. ſ.* 275. DORN SEIFFEN, Aardbeſchrijv. der Oud. Volk. I. D. bl. 25.
(†) CELLAR. *I. p.* 72. MANNERT *I. ſ.* 290.

tesſus, van een *eiland* Tartesſus, van eene *plaats* Tartesſus, die men nu hier, dan gindsch, zoekt, en eindelijk van een *landſchap* Tartesſis. Het ſchijnt, dat uit deze verſcheidenheid reeds het denkbeeld genoegzaam blijkt, hetwelk men met dezen naam verbinden moet. Gelijk alle namen der oude aardrijksbeſchrijving van de uiterſte landen der wereld altijd op zichzelve reeds onbepaald zijn, zoo is het ook hiermede gelegen. Het is vruchteloos de plek te willen bepalen, waar de ſtad Tartesſus geſtaan heeft. Want bij de Oosterſche volken, die van de geheimzinnige Phoenicers niets verder, dan den naam van dit afgelegene land, gehoord hadden, beteekende het in het algemeen, *de in het verſte westen gelegene plaatſen;* zonder dat men in ſtaat zoude geweest zijn, hieromtrent eene meer naauwkeurige oplosſing te geven. Doch in de aardrijksbeſchrijving van den Phoeniciſchen handel beteekent Tartesſus blijkbaar het *geheele* aan hen onderworpene *zuidelijke Spanje;* en het is deswege een even zoo onbepaalde naam, als bij de nieuwe natiën *West-Indië*, en zoo ontſtond eene rivier, een eiland en eene ſtreek van dezen naam, dewijl dit land dat alles in zich bevattede (*); want als men van de rivier Tartesſus ſprak, dan verſtond men daaronder de *Baetis* of *Guadalquivir;* die vermits hij met twee armen in zee ſtroomde, een eiland vormde, waarop, volgens de handel-ſtaatkunde der Phoenicers, hoogst waarſchijnlijk hunne eerſte volksplanting geſticht was; en waarop Strabo derhalve de ſtad Tar-

(*) STEPH. *de urb. s. v.* Ταρτησσός *et ibi interpret.*

Tartesſus plaatst (*). Maar toen zij zich verder uitbreidden, verbreidden zich de namen insgelijks, en op deze wijze ontſtond een landſchap Tartesſis, dat van eene aanzienlijke uitgeſtrektheid was. De naam nu der plaats Tartesſus werd bijna op alle daar zijnde ſteden overgebragt (†). Het is uit dien hoofde eene vergeefſche veronderſtelling van Bochart, om *drie Tartesſusſen* aantenemen, en nog minder kunnen wij ons met het gevoelen van een lateren ſchrijver vereenigen, die Tartesſus regtſtreeks naar *Sevilla*, het oude *Hispalis*, verplaatst (‡); offchoon ik geenzins wil tegenſpreken, dat Hispalis *ook* wel Tartesſus genoemd is. Was er eene ſtad Tartesſus, dan was zij zeker ééne der oudſte, waarſchijnlijk de oudſte Phoeniciſche volkplanting, en het is bijna niet te denken, dat zij dezelve zoo diep landwaarts in, verre van de kusten, zouden aangelegd hebben.

Na Tartesſus trekt billijk de eiland-ſtad *Gades* of *Gadeir* het eerst onze oplettendheid tot zich. Het was eene heerſchende gewoonte bij de Phoenicers, zoowel als bij de Carthagers, om eilanden in de nabijheid van het vaste land tot hunne volkplantingen te kiezen, dewijl zij geene meer zekere ſtapelplaatſen voor hunne waren vinden konden. Deze gewoonte hebben zij deswege ook bij Spanje in acht genomen. Op eenen zeer kleinen afſtand van de kust, reeds buiten de Zuilen van Hercules, in de ope-

(*) Strabo *p.* 221. Kort daarop merkt hij aan, dat ſommige haar voor dezelfde als Carteia hielden.

(†) Men zie Cellar. *I. p.* 69.

(‡) Mannert *I. p.* 295.

opene zee bevonden zich *twee kleine eilanden* (*), van welke het grootste eenen omtrek van omtrent twee mijlen had, en welker ligging en gesteldheid aan hunne wenschen niets scheen overig te laten. Hier aan het uiterste einde der bekende wereld, waar men niets anders dan alleen den onmetelijken Oceaan voor zich zag, vestigden zij zich en bouwden op deze beide eilanden eene stad, die ééne der merkwaardigste steden der wereld werd; en die, begunstigd door hare gelukkige ligging, in weerwil der staatkundige omwentelingen en die van den handel van zoo vele eeuwen, tot op onze dagen in stand gebleven is. Deze onderneming, in hunne jaarboeken met regt vereeuwigd, werd zelfs in de gezangen der dichters bezongen, die de eilanden Gades en Erithyia, waar de drielijvige Geryon heerschte, tot het laatste doel van den togt van den Tyrischen Hercules maakten; wiens beroemde tempel, die aan het noordelijke einde van het grootste eiland gebouwd was, nog in het Romeinsche tijdperk als één der eerwaardigste gedenkstukken der oudheid getoond werd (†).

Eene derde, niet minder merkwaardige, stad, die reeds door haren naam haren Phoenicischen oorsprong verried, was *Carteia*. Het is moeijelijk om naauwkeurig te bepalen, waar zij eens gestaan heeft; intusschen is zooveel zeker, dat het in de nabijheid van het tegenwoordige *Gibralter* was; waar-

(*) STRABO *p.* 257. Het kleinste eiland heet gewoonlijk *Erithyia*. Volgens de verzekering van Plinius was het oudste Gades op dit kleine eiland gebouwd.

(†) DIOD. *I. p.* 345. STRAB. *l. l.*

waarſchijnlijk nabij *Algeziras* (*). Hare ligging was oorzaak, dat zij ook den naam Calpe droeg, ten minſte is het zeer waarſchijnlijk, dat de ſomwijlen vermelde *ſtad* Calpe geene andere dan Carteia was. Onder de overige verdienen nog *Malaca* en *Hispalis*, het tegenwoordige *Mallaga* en *Sevilla*, gemeld te worden. De eerſte ontleende haren naam van de ingezoutene visch, die in eene groote hoeveelheid en van goede kwaliteit van daar uitgevoerd werd (†). De andere lag op de plaats, tot waarhenen de ebbe en vloed in den Guadalquivir doordringt en zelfs groote ſchepen den toegang vergunt (‡). — Deze waren de *hoofdplaatſen* in een land, dat overigens overäl met kleine Phoeniciſche plaatſen opgevuld en, als ware het, geheel Phoenicisch gemaakt was. Men vond daar, in gevolge van Strabo's berigt, over de 200 plaatſen (§), die men eenen Phoeniciſchen oorſprong gaf, en, ſchoon ook verſcheidene derzelver eigenlijk Carthaagſche waren, zoo betrof dit toch ſlechts een gering getal.

Ten derde: Wanneer men zich herinnert, dat reeds ten tijde van Homerus het *tin* en de *barnſteen* algemeen bekende en gezochte artikelen van den Phoeniciſchen handel waren, zoo lijdt het ook geenen twijfel, dat de volkplantingen der Phoenicers in Spanje tot boven dezen tijd opklimmen. Het is niet mogelijk, om het tijdſtip harer ſtichting naauwkeurig op te geven; de naam Tarſchisch

of

(*) Mannert *I. p.* 287.
(†) Strab. *p.* 236. *Cf.* Bochart *p.* 683.
(‡) Strab. *p.* 209.
(§) Strab. *p.* 207.

of Tarteſſus, die reeds in de Mozaïſche oorkonden over de verbreiding van den volksſtam van Noach voorkomt, kan daar met geene zekerheid op Spanje toegepast worden. Doch eene merkwaardige historiſche dagteekening is over de ſtichting van Gades gebleven, het welk men, als men de gewone manier van handelen der Phoenicers kent, wegens deszelfs ligging, vóor ééne der eerſte volkplantingen dezer natie houden moet. „ Gades, heet het, is omtrent ter zelver tijd geſticht geworden, als Utica; de ſtichting van Utica nu heeft plaats 287 jaren vóór die van Carthago (*).” Volgens deze opgaven werd Gades geſticht omtrent 1100 vóór het begin onzer tijdrekening, of 100 jaren na den Trojaanſchen oorlog. Ditzelfde zegt ook een berigt, dat wij bij Mela vinden; en ſchoon deze opgaven ſlechts *ten naaste bij* zijn kunnen, zoo is toch altijd reeds veel daarmede gewonnen. Want juist hierdoor wordt het duidelijk, dat de meest levendige verkeering met Spanje in de bloeijendſte tijden van Tyrus, en van Phoenicië in het algemeen, voorvalt.

Ten vierde: De betrekking tusſchen het moederland en de volkplantingen is helaas! ook hier door eene zoo diepe duisternis omgeven, dat men juist

(*) Dat Gades bijna gelijktijdig met Utica geſticht is, meldt VELLEIUS PATERC. *l.* 2. Hij voegt er bij, dat zulks ten tijde van Codrus zoude geſchied zijn, dat is, 1100 jaren vóór Christus. De tijdsbepaling over Utica vindt men bij ARISTOT. *de Mirabil. cap.* 146. Met het bijvoegſel: Dit vindt men in de Phoeniciſche jaarboeken (ἐν ταῖς Φοινικικαῖς ἱστορίαις).

juist hierdoor eene zoo gewigtige vraag het minste bepaaldelijk kan antwoorden. Slechts duistere sporen blijven ons overig, die nogtans, wanneer men dezelve opzoekt en vervolgt, tot eenige resultaten schijnen te leiden. Dier ten gevolge kwamen de Phoenicers aanvankelijk slechts als kooplieden (*), en begonnen eerst, na eene nadere kennismaking met de inboorlingen, volkplantingen over te voeren, ten einde aan hunnen handel eenen meer vasten grondslag te geven. Of deze koloniën oorspronkelijk in eenige afhankelijkheid van Tyrus stonden, is onzeker; derzelver aard, in zooverre de mijnwerken haar doel waren, schijnt het bijna noodzakelijk te vereischen. Hoe zouden de Tyriërs, zonder zich in de heerschappij daar te handhaven, zoo veel nut uit dezelve hebben kunnen trekken, dat zij als de hoofdbronnen van hunnen rijkdom afgeschilderd worden; hoe zouden zij de vreemdelingen daarvan hebben kunnen verwijderd houden? De talrijke verhuizingen, die volgens het bovenstaande derwaarts plaats vonden, even als in latere eeuwen uit Spanje zelve naar de nieuwe wereld, alsmede de vermengingen met de inboorlingen, stelden hen hiertoe in staat. Een niet onduidelijk spoor in den profeet Jesaias (†) schijnt

(*) Men zie het verhaal bij Diod. *I. p.* 358.

(†) Deze donkere plaats staat Cap. 23, 10. volgens de overzetting van Gesenius. „Trek even als de Nijl „door uw land, gij dochter van Tarsis, geen gordel „hindert u meer!"

De profeet, terwijl hij den val van Tyrus voorspelt, roept den Tartessiërs toe: „Beweegt u thans vrij in uw vrij geworden land; want uwe banden zijn verbroken!"

schijnt insgelijks aan te duiden, dat hunne regering — even als in alle volkplantingen, waar mijnwerken bestaan — niet zeer zacht was, schoon wij niet in staat zijn, om de betrekking jegens de oude inwoners naauwkeurig te bepalen. — Hoe het echter ook zij, zoo veel is toch zeker, dat de Phoenicisch-Spaansche volkplantingen gewis onafhankelijke Staten werden, schoon zij het aanvankelijk ook niet geweest waren, en wel in een tamelijk vroeg tijdperk. Want toen de Grieken, ten tijde van Cyrus, in 556 het eerst uit Phocaea naar Phoenicisch-Spanje voeren, vonden zij daar Tartessus reeds als eenen onafhankelijken Staat, welke zijn eigenen koning had, die zich zoo vriendelijk jegens de Grieken gedroeg, dat men ligtelijk ziet, dat hij aan bezoeken van vreemdelingen gewoon was (*). Hij heet Arganthonius, en zal 80 jaren over Tartessus geregeerd hebben; een berigt, dat ve-

ken!" — Het zij den uitleggers overgelaten, om te bepalen, of, bij de vergelijking met den Nijl, onder de dochter van Tarsis niet zoo zeer het volk, maar de rivier Tartessus, de Guadalquivir, moet verstaan worden, die het vrij gewordene land Tartessis even vrij doorstroomen zoude, als de Nijl Aegypte. De zin blijft dezelfde, het beeld is slechts veranderd. Men vergelijke Gesenius, *Commentar I.* 732., die het van het volk opheldert. — In de overzetting van den Hoogl. van der Palm wordt de Nijl niet genoemd; de overzetting is hier: „ Verlaat uw land, als of ge een stroom doorwaaddet. O Tarsis dochter! er is geen gordel meer." Zie ook de aanteek. In de Hebreeuwsche tekst staat ook niet anders, dan כַּיְאֹר, d. i., gelijk eenen stroom. D.

(*) Herod. *I.* 163.

vele schrijvers uit Herodotus herhalen. — Men kan dus niet twijfelen, dat het gebied der Phoenicers op het vaste land van Spanje onder eenen koning stond, die onafhankelijk van hen was; doch met *Gades* is het anders. Deze Staat schijnt eenen republikeinschen regeringsvorm gehad te hebben, en tevens het hoofd der naburige kleine volkplantingen langs de kust geweest te zijn, op eene soortgelijke wijze, als Carthago in Afrika (*), waarmede het weldra in eene vriendschappelijke verbindtenis kwam en tot op de tijden der Romeinsche oorlogen voortdurend bleef, waarin het zich vrijwillig aan deze onderwierp en van hen daarvoor met de regten van een Municipium begunstigd werd.

In ouden tijd waren de Zuilen van Hercules, als ware het, de grenzen der bekende wereld. De landen, die buiten dezelve en aan gene zijde van *Gades* lagen, bleven in eene diepe duisternis gehuld, die de Phoenicers door hunne geheimvolle achterhoudendheid nog zochten te vermeerderen. Men zal derhalve ook van hunne verdere volkplantingen, die zij aan de kusten van den Oceaan stichteden, geene andere, dan zeer onbepaalde, berigten verwachten kunnen. Men hoort hier wel niet meer van zulke groote en bloeijende koloniesteden, als Gades was; doch de uitbreiding, die zij aan hunne scheepvaart gaven, moest verdere volkplantingen noodzakelijk maken. Men noemde niet minder dan *drichonderd* steden, die Tyrus aan de westkust van Afrika zoude gesticht hebben; die

(*) Men zie de *Ideen*, *IV. Deel.*

die echter naderhand een buit der wilde Gaetulers en Libyers zouden geworden zijn (*). Hoe overdreven dit getal ook steeds zijn mag, zoo zou de zaak zelve in het geheel daardoor niet onwaarschijnlijk worden, als de omstandigheden het niet schenen te wederspreken, daar Hanno, de Carthager, op zijne reis de kusten als een land beschrijft, waar men in het geheel geene vroegere volkplanting vond (†). Maar de tijd van Hanno's togt is zelf zeer onzeker, en het konde zelfs zeer wel zijn, dat de koloniesteden, die daar voorheen aangelegd werden, destijds reeds verwoest waren. Wie zoude over honderd jaren nog sporen van Engelsche volkplantingen in Australiën vinden, ingevalle het heden derzelver lot moest zijn, om door de wilde inwoners overweldigd en vernietigd te worden?

Bij vele schrijvers der Oudheid vindt men nog een ander verhaal gemeld van een uitgestrekt eiland buiten de Zuilen van Hercules, dat door de Phoenicers zoude ingenomen zijn (‡). Offchoon, zoo als ik in de nasporing over Carthago toonen zal, deze verhalen zeer waarschijnlijk betrekking op *Madera* hebben, zoo zou men toch in twijfel kunnen trekken, of de eigenlijke Phoenicers reeds daarhenen kwamen, dan wel hunne nakomelingen, de Carthagers; van wien het zeker is, dat zij daar eene volkplanting stichteden. Maar de berigten bij Diodorus zijn te bepaald, dan dat men den Phoenicers dezen roem zoude kunnen ontzeggen.

(*) Strab. *p.* 1182.

(†) Men zie de overzetting daarvan in de bijlage van het *IV. Deel.*

(‡) Diod. *I. p.* 344.

gen. De gezamelijke verhalen, die er overigens van het gelukkige eiland buiten de Zuilen van Hercules in omloop waren, en waarvan de dichters en wijsgeeren bij afwisseling hun gebruik maakten en die verfierden, zouden reeds in zichzelven zeer veel onzekers bevatten, wanneer de Phoenicers niet voorbedachtelijk daarover den fluijer des geheims geworpen hadden; even als zij ook niets van hunne *noordelijke* volkplantingen aan de Europesche kust lieten kenbaar worden, offchoon hunne scheepvaart daarhenen, uithoofde der waren, die zij terug bragten, niet geheel verborgen blijven kon (*). Het zoude volkomen ftrijdig tegen hunne handelwijze en ftaatkunde geweest zijn, wanneer zij niet op eenige plaatfen aan de noordelijke kusten van Spanje, en vooräl op de *Sorlingifche eilanden*, zich nedergezet hadden, offchoon ons hieromtrent geen bepaald berigt is overgebleven. — Nogtans denke men bij geene dezer verhalen aan de ontdekking van Amerika. De Phoenicers konden Afrika wel omvaren en tot de Oostzee doordringen; doch zij konden daarom nog niet dwars over den Oceaan naar Amerika ftevenen; want ook in den hoogften bloei bleef hunne zeevaart, even als die der andere oude volken en der middeleeuwen, eene zeevaart langs de kusten. Ja, al ware ook zelfs door eenig toeval een afzonderlijk fchip derwaarts gedreven geworden, zoo was het toch onmogelijk geweest, om eenig verder nut uit deze ontdekking te trekken.

Thans keeren wij door de Zuilen van Hercules in

(*) Men zie Herod. *III.* 115.

in de Middellandsche zee terug, waar ons nog *een tweede hoofdland der Phoenicische volkplantingen* overblijft, *de noordkusten van Afrika*, naderhand het gebied van Carthago. De uitvoerige nasporingen over de gesteldheid en den toestand van dit land, in één der volgende deelen dezes werks, zullen mij hier vergunnen, om mij slechts bij eenige algemeene aanmerkingen te bepalen, in zooverre daardoor de geheele loop van het Phoenicische koloniestelsel eenige opehelderingen erlangen kan.

De Phoeniciers hadden hunne volkplantingen niet langs de geheele noordkust van Afrika uitgebreid; maar zij hadden het *middenste* deel der kusten, dat hen niet minder door deszelfs ligging, dan door deszelfs vruchtbaarheid, tot zich trok, in het vervolg het eigenlijke gebied van Carthago, of het hedendaagsche Tunis, gekozen. Hunne volkplantingen aldaar waren zoo vele standpunten, zoowel voor hunnen verderen westelijken handel (*), als ook voor dien in de Afrikaansche binnenlanden, en derzelver welvaart en bloei toonen ten duidelijkste, met welk eenen juisten blik zij de plaats daarvoor uitgekozen hadden. Deze geheele streek langs de kusten was met eene rij hunner koloniesteden bedekt, waaronder, volgens alle voorhanden zijnde berigten, *Utica* de oudste was. Zij moet, zoo als boven reeds aangemerkt is, ter gelijker tijd met Gades gesticht zijn. Op haar volgde *Carthago* en dan, in ééne voortloopende rigting naar het zuiden, *Adrumetum*, *Tysdrus*, *Groot-* en *Klein-Leptis*, en meer andere van minder aanbelang, die in het ver-

(*) DIOD. *I.* 358.

vervolg niet zoozeer onderdanen, dan wel bondgenooten, van Carthago werden en op deze wijze eenen verbondenen Staat uitmaakten, die denzelfden vorm, als het moederland, aannam. De betrekking, waarin deze steden, vóór de uitbreiding der Carthaagsche magt, met het moederland stonden, was gewis bij alle niet dezelfde, en misschien wel dadelijk bij haren oorsprong verschillende, nadat zij, of voorbedachtelijk, als stapelplaatsen van den handel, zoo als Utica en andere, of bij staatkundige onlusten door eene misnoegde uitgewekene partij, zoo als Carthago, gesticht werden. Uit hare latere betrekking met Carthago is het nogtans duidelijk, dat weldra iedere op zichzelve eenen kleinen Staat gevormd had, die zijn eigen inwendig bestuur en een afzonderlijk klein gebied had, zonder met het moederland in eenige andere, dan enkele vriendschappelijke, betrekkingen te staan.

Wij hebben boven reeds aangemerkt, dat de hoofduitbreiding van den Phoenicischen volksstam door koloniën naar het westen liep, dewijl hun zeehandel, volgens hunne ligging, deze rigting nemen moest. Evenwel, zoodra hun landhandel door Azië de kusten van den zuidelijken Oceaan bereikt had, moest ook hier de behoefte aan volkplantingen ontstaan, en sporen van dezelve, schoon ook gedeeltelijk slechts onzekere sporen, worden zoowel in de Perzische, als in de Arabische zeeboezems gevonden. In de eerste op een paar eilanden in deszelfs midden, wier namen reeds aan Phoenicië herinneren, *Tyrus* of *Tylos* en *Aradus*; waar men, ook in latere tijden, nog de overblijfselen van Phoenicische inrigtingen en gebouwen

 zag.

zag. In het vervolg hoop ik te bewijzen, dat dezelve geene andere, dan de *Baharein-cilanden* zijn; daar dit onderzoek echter niet wel kan ondernomen worden, indien men het geenen wijderen omvang geeft en het over den geheelen Perzischen zeeboezem uitstrekt, zoo wil ik dit sparen tot de volgende afdeeling over Babylon, waar hiertoe eene meer gepaste aanleiding zal gevonden worden.

Het moest alzins vreemd schijnen, zoo de Phoenicers geene gelijke pogingen ter bevaring van de *Arabische* golf zouden gedaan hebben, die nog nader bij hen gelegen was, dan de Perzische; doch de toegang daarhenen werd hun door eene andere handeldrijvende en uitgebreide natie gesloten, de *Idumaeërs* of *Edomiten*, met welke de Joden in geene vredelievende betrekking stonden (*), en die zelven twee havens, *Elath* en *Ezion-Geber*, aan de noordoostelijke kust dezer golf hadden. Maar zoodra de grenzen van het Joodsche rijk, ten tijde van David, na de onderbrenging der Edomiten, tot daarhenen uitgebreid waren, verzuimden zij de gelegenheid niet, om zich door bondgenootschappen den weg derwaarts te banen (†); de scheepvaart, die zij, gemeenschappelijk met Salomon, op de Roode zee dreven, trok zoo velen hunner naar de even gemelde steden, dat deze ook gevoegelijk als hunne kolonie-steden konden beschouwd worden.

Doch buitendien schijnt het ook, dat de Phoenicers van den westelijken boezem der Arabische golf af, thans die van Suez genoemd, in ouden tijd die van He-

(*) GESENIUS, *Commentar zum Jesaias*. I. 904. *etc.*
(†) I. REG. 9. 26, 27.

Heroopolis, den Arabischen zeeboezem bevaren hebben. *Theophrastus*, als hij van den wierookhandel in Gelukkig Arabië spreekt, waarop wij beneden weldra zullen terugkomen, maakt gewag van de kooplieden, die van de stad Heroopolis en de naar deze genoemde golf, ter drijving van dezen handel, naar het land der Sabaeërs voeren (*); voorzeker was dit in zijnen tijd reeds eene oude scheepvaart. Doch wie anders, dan Phoenicers, zou dezelve ondernomen hebben?

Zoo verspreidde zich dit merkwaardige volk, niet door landbestormingen en woeste veroveringen, maar door meer langzame en dus meer zekere vorderingen. Geene vernielde steden en verwoeste landen, als bij de legertogten der Meders en Assyriërs, maar eene lange rij van bloeijende volkplantingen, landbouw en de kunsten des vredes, bij voormaals barbaarsche volken, kenteekenden de zegebaan van den Tyrischen Hercules (†).

(*) Theophrast. *Hist. Plant. IX.* 4.
(†) Diod. *I. p.* 264.

DERDE AFDEELING.

SCHEEPVAART EN ZEEHANDEL DER PHOENICIERS.

Wie zijn zij, die daar komen aanvliegen als eene wolk,
Als duiven tot haar flag?
Het zijn de schepen van Spanje; zij brengen uwe kinderen van verre,
Hun goud en hun zilver met hen!

JES. 60. 8, 9.

Er wordt geene groote scherpzinnigheid vereischt, om de oorzaken te ontwikkelen, waaruit de Phoeniceers een handeldrijvend en zeevarend volk geworden zijn. Hunne ligging dwong hen, als ware het, hiertoe, dewijl de waren uit de binnenlanden van Azië aan hunne kusten opgestapeld werden en verder vervoer noodzakelijk maakten (*). Men zou zich echter bedriegen, indien men dit als de *eerste* en *eenige* aanleiding hunner scheepvaart beschouwen wilde. Veel meer nam deze het zelfde begin, dat de scheepvaart der meeste handeldrijvende volken genomen heeft, *zij had haren oorsprong aan zeerooverij te danken.* Het schijnbare voordeel, dat deze waarborgt, is te nabij en te uitlokkend, dan dat het door ruwe volken konde voorbij gezien worden; het nut daarentegen van eene vreedzame verkeering en van eenen regelmatigen handel is te verwijderd, dan dat het aan-

van-

(*) Zie *D. I. bl.* 83.

vankelijk niet buiten hunnen gezigtskring zoude liggen. — Zoo legden de roofzuchtige zeetogten der Noormannen den grond tot de scheepvaart der westelijke landen van Europa. Maar bij volken, die niet, zoo als de bewoners der Afrikaansche roofnesten, door despotismus of andere ongunstige betrekkingen terug gehouden worden, komt, als ware het, uit dit oorspronkelijke kwaad het goede te voorschijn. Ook bij eenige vordering in de beschaving leert de mensch weldra inzien, hoe oneindig groot de voordeelen van den handel boven die der roofzucht zijn, en in dezelfde maat, dat de eerste toeneemt, vermindert de laatste.

Juist deze aanblik bezorgt ons het tafereel der Phoenicische scheepvaart in dien tijd, van welken wij de eerste bepaalde berigten daaromtrent behouden hebben, ten tijde van *Homerus*.

De Phoenicers bezochten destijds de Grieksche eilanden en de kusten van het vaste land, als roovers of als kooplieden, naarmate de gelegenheid zich aanbood. Zij kwamen met snuisterijen en schitterende kleinigheden, die zij aan de onervarene Grieken duur verruilden en daarbij, zoo mogelijk, hunne jongelingen en meisjes roofden, die op de Aziatische slavenmarkten duur verkocht werden, of ook tot eenen hoogen prijs door hunne ouders weder gelost moesten worden. Men kan hiervan geen levendiger en trouwer afbeeldsel ontwerpen, dan de Grieksche Bard zelf geeft in het verhaal, dat hij Eumaeus van deszelfs geboorte en noodlottige jongelings-jaren in den mond legt (*).

De-

(*) Men zie *Odyss. XV.* 402. *etc.* Hetzelfde berigt Hero-

Deze foort van verkeering kon intusfchen niet langer duren, dan de Grieken zelven in hunnen ftaat van kindschheid bleven. Doch zoodra zij tevens befchaafder en magtiger op de zee werden, en de Atheenfche en Ionifche eskaders de Aegaeifche zee bedekten, moest zij van zelve eene andere gedaante krijgen, dewijl men niet langer noodig had, om deze rooverijen te dulden. Evenwel fchijnt de verbindtenis tusfchen Phoenicië en Griekenland in de bloeijendfte tijden van het laatfte niet meer zoo innig geweest te zijn, dan men welligt zou kunnen verwachten. Geen enkel fpoor eener levendige verkeering tusfchen Tyrus en Athenen of Corinthe! Ook niet van handel-traktaten, zoo als Carthago toch met Rome en met de Hetrurifche Staten in menigte floot (*)! De handel-naijver, die tusfchen de beide volken plaats vond, heldert deze verfchijning echter gedeeltelijk op. — Hoe veel minder was van oudsher de verkeering tusfchen Engeland en Frankrijk, dan dezelve volgens de ligging en uitgeftrektheid der beide Staten zoude hebben kunnen zijn. — Ik denk inmiddels, dat de volgende aanmerkingen eerst eene meerdere voldoening verfchaffen zullen.

Vooreerst: De hoofdgang van den handel aller groote zeevarende volken moet fteeds naar *derzelver* kolonie-landen gerigt zijn. Daar gefchiedt de wederkeerige ruiling der waren in *het groot;* alle overige aflevering is flechts *in het kleine.* Deze waar-

RODOTUS insgelijks, aanftonds bij het begin van zijn werk.

(*) ARISTOT. *Polit. III.* 9.

waarheid, die de groote zeestaten van den nieuwen tijd onmiskenbaar bevestigen, ondervonden de Phoenicers reeds zoo wel als de Grieken, en deswege bepaalden beide hunnen hoofdhandel tot hunne volkplantingen.

Ten tweede: De Grieken konden de meeste Phoenicische waren zooveel te eer ontbeeren, naardien zij dezelve uit hunne eigene volkplantingen in Klein-Azië krijgen konden. Deze stonden met de binnenlanden van Azië niet minder in verband, dan Tyrus en Sidon; zij ontvingen en verzonden deswege ook grootendeels dezelfde Aziatische voortbrengselen.

Ten derde: Gedurende deszelfs bloeijend tijdperk, dat is, sedert het begin der Perzische oorlogen, had Griekenland aan de Phoenicers niet slechts mededingers, maar bijna bestendige verklaarde staatkundige vijanden. De haat der Phoenicers tegen de Grieken blijkt niet duidelijker, dan door de bereidvaardigheid, waarmede zij den Perzen hunne vloten leenden en het aanmerkelijk deel, dat zij in de uitrustingen, nu tegen geheel Griekenland, dan tegen bijzondere Staten, namen. Hoe ware het te denken, dat onder dergelijke omstandigheden eene zeer levendige en regelmatig ingerigte verkeering plaats konde vinden?

Maar desniettemin hadden de Phoenicers toch het voorregt, om eenige der gezochtste en tevens kostbaarste waren *alleen* aan de Grieken toe te voeren, die derzelver eigene volkplantingen hun niet leveren konden. Hieronder behooren vooreerst alle *reukwerken* en *specerijen*, die de Phoenicers zelven uit Arabië trokken, en die de Grieken bij hunne

of-

offeranden niet ontberen konden. Voorts de Tyrische *fabrijk-goederen* en *manufacturen*, zoo als purperen kleederen, tooisels, snuisterijen enz., die men of nergens van eene gelijke voortreffelijkheid vond, of waar ook de heerschende mode eens ten voordeele der Phoenicers beslist had.

Dezelfde oorzaken, die de verkeering der Phoenicers met Griekenland zelve beperkten, verminderden die met de Grieksche volkplantingen, zoowel aan de kusten van Klein-Azië, als in Sicilië. De geschiedenis heeft ons ten minste hierover geene uitdrukkelijke getuigenissen bewaard, en bij de reeds aangevoerde gronden komt nog, dat, ten minste in het westelijke deel der Middellandsche zee, de handel der Phoenicers steeds meer afnam, hoemeer Carthago zich verhief en denzelven bijna uitsluitend bemagtigde.

De verkeering met hunne *eigene kolonie-landen* en wel voornamelijk met *Spanje* is het dus, die bij voorkeur onze opmerkzaamheid vordert. Zelfs hunne volkplantingen op de groote eilanden der Middellandsche zee werden, zoo als reeds boven is aangemerkt, slechts als ververschingsplaatsen op deze afgelegene togten beschouwd. Wij zullen tot deze *voorgebergten der Goede Hoop* terug komen, als wij vooraf dit groote doel hunner scheepvaart hebben leeren kennen: „Spaansche schepen waren het hoofdwerk van uwen handel; gij waart eene volle stad en werd geëerd op de zeeën (*)!"

De

(*) Ezech. 27. 25. Men vergelijke hiermede de leerrijke plaats bij Jesaias 60. 8, 9., alwaar de profeet het tafereel van het toekomstige geluk van Jeruzalem door eene

De geschiedenis der Phoenicische scheepvaart in het algemeen geeft weldra aanleiding tot de aanmerking, dat hunne handel-staatkunde geheel van die grondstellingen uitging, waarvan de handelstaatkunde in hare kindschheid altijd uitgaan zal, om den maatstaf van de waardij der waren voor gewigtiger, dan de waren zelven, te houden, en daarom het bezit van *goud- en zilverrijke landen* boven iedere andere te stellen. *Mijnwerken* waren uit dien hoofde de inrigtingen, waartoe zij de meeste vlijt besteedden, en geen gevaar, geene moeite scheen hun te groot, wanneer zij landen of eilanden bereiken konden, waar goud- of zilvermijnen hunnen ondernemingsgeest beloonden. Hier was immers de winst aanwezig, die men anders eerst door herhaalde ruiling der waren hopen kon. Hier scheen de bron van den rijkdom te ontspringen! Door deze hoop bezield, drongen zij door de Arabische woestijnen, door de klippen der Roode zee, tot aan Jemen en de Aethiopische kusten; ook dit zelfde gewin was het, dat hen naar de Zuilen van Hercules en naar de kusten van Spanje voerde.

Spanje, dat thans zelve zijne schatten uit Peru halen moet, was eens het zilverrijkste land der aarde. Goud werd er insgelijks in eene groote menigte gevonden (*), en de onedele metalen niet minder (†). Deze zilverrijke gebergten waren in die

eene vergelijking met Tyrus ontwerpt, welks handel het zelve beloofd werd..

(*) Strab. *p.* 216.

(†) Vooräl *tin*. Strab. *p.* 219.

die zelfde ſtreken, die boven reeds naauwkeuriger beſchreven zijn, en die de Phoenicers onder den algemeenen naam van *Tarteſſus* of *Tarſchisch* verſtonden. De onnoemelijke rijkdom in edele metalen, dien zij hier bij hunne eerſte aankomst vonden, had dermate hunne verbazing gaande gemaakt, en het gezigt daarvan zich zoo diep in den geest der natie gedrukt, dat er altijd nog verhalen dienaangaande onder hen in ſtand waren gebleven, die het gepastſte tegenbeeld van de eerſte aankomst der Spanjaarden in Peru worden. Naar luid dezer verhalen zouden de eerst aangekomene Phoenicers daar zulk eene menigte zilver gevonden hebben, dat zij niet alleen hunne ſchepen daarmede opvulden, maar ook alle hunne gereedſchappen, de ankers niet uitgezonderd, van dit metaal vervaardigden. Op deze wijze beladen, waren zij in hun vaderland teruggekeerd, hetwelk niet verzuimde, om zich in het bezit van dit Peru der oude wereld te ſtellen en kolonie-ſteden te ſtichten, welker naam en ligging wij reeds hebben leeren kennen (*).

Toen de Phoenicers het eerſte in Spanje kwamen, was eene kunstmatige bewerking der mijnen nog in het geheel niet noodzakelijk. Het zilvererts lag bloot, en men had ſlechts noodig, om openingen te maken, om het in menigte te vinden (†). De inwoners kenden zelven de waarde van dit metaal zoo weinig, dat hunne gewone gereed-

(*) Men zie Aristot. *de Mirab. CXLVII. et ibi* Beckm.

(†) Men zie Strab. *l. l.* en vergelijke de hoofdplaats bij Diod. *l. p.* 358. *etc.*, waaruit de volgende berigten ontleend zijn.

reedschappen daarvan vervaardigd waren. Het na-vorschen der Phoenicers en derzelver begeerte, om het te bezitten, leerde hen eerst hetzelve kennen; en de komst en de volkplantingen dezer nieuwe gasten konden hun niet anders dan gewenscht zijn, dewijl deze hun tevens eene menigte waren aanbragten, die zij voor een middel, dat weinig waarde voor hen had, inruilen konden. Maar toen de eerste voorraad uitgeput was, en de naar gewin hakende vreemdelingen zich genoodzaakt zagen, om mijnen te graven, moest het lot der Iberers erger worden. Dat de Spaansche mijnen door slaven bewerkt werden, blijkt duidelijk uit Diodorus, die hun treurig lot beschrijft. En schoon dit berigt bij hem het meeste op den Romeinschen tijd betrekking heeft, zoo kan men er toch naauwlijks aan twijfelen, dat het vroeger even zoo geweest is. In hoe verre de inboorlingen zelven daartoe gedwongen werden, weten wij wel niet bepaald; doch bezwaarlijk zullen zij toch dit lot ontgaan zijn, schoon de uitgebreide slavenhandel der Phoenicers het hun gemakkelijk maakte, om vreemdelingen in te voeren. En al waren zij ook slechts als enkele arbeiders gebruikt geworden, dan was toch hun lot hard genoeg. Dat evenwel de daar zijnde mijnwerken niet bloot opdelvingen, maar dat er ook schachten aangelegd waren, waarin men de onderaardsche wellen door kunstige werktuigen in bedwang hield, blijkt reeds duidelijk uit Diodorus; als men ook niet de in het boek van Job (*) over de mijnwerken geschrevene berigten op de Phoenicers toepassen wil.

De

(*) Job 28, 1—13. en daar de aanm. van Michaëlis.

De mijnwerken der eigenlijke Phoenicers schijnen zich tot het tegenwoordige Andalusië bepaald te hebben. Ingevolge der berigten van Strabo waren hunne oudste mijnen op het gebergte aangelegd, waar de Baetis of Guadalquivir ontspringt, op het zuidelijke gedeelte der Sierra Morena, dat aan de grenzen van Andalusië en Murcia den naam van *Sierra Segura* (*) heeft. Doch dezelve kregen eerst eenen grooteren omvang, toen de Carthagers hunne opvolgers werden, en met eene grootere magt, dan zij, als veroveraars in Spanje optreden konden. Zilver was overigens wel de voornaamste, maar in het geheel niet de eenige, winst. Men vond ook goud, lood en ijzer; en bovendien, aan de noordkust van Spanje, boven Lusitanië, ook tinmijnen, door de Phoenicers aangelegd. Al deze metalen werden reeds door den profeet Ezechiël genoemd, als de opbrengst der Spaansche mijnwerken. „Spanje handelde met u wegens de menigte uwer goederen; met zilver, ijzer, tin en lood betaalde het uwe waren (†)."

Dat behalve de mijnwerken ook de groote vruchtbaarheid van het zuidelijke Spanje de Phoenicers aan dit land boeide, betuigen de oude schrijvers uitdrukkelijk (‡). Men beschouwde Spanje als het eeni-

(*) Bij Castalon; de berg werd de zilverberg genoemd, Strab. *p.* 221. De metalen konden van daar langs den Baetis naar de kusten en zeesteden gebragt worden.

(†) Ezech. 27. 12., en aangaande het tin vooräl Strab. *p.* 219.

(‡) Strab. en Diod. *ll. ll.*, uit welke ook de volgende berigten ontleend zijn.

eenige land, dat tevens rijk in metalen, in koorn, wijn, olie, was, fijne wol (*) en vruchten was, die onder deze zachte en gelukkige luchtstreek van de hoogste voortreffelijkheid zijn. Derzelver overvloed gaf aanleiding tot het konfijten of inleggen daarvan, zoo als mede de handel in gezouten visch reeds onder de oudste takken van den Spaanschen handel gerangschikt werd (†).

De wijze van verkeering in hunne Spaansche volkplantingen was dezelfde, die de Phoenicers gewoonlijk in acht namen, en met minder beschaafde volken noodzakelijk in acht nemen moesten, — *een ruilhandel.* Zoo beschrijft de profeet ons dien niet slechts in de zoo even aangehaalde plaats, maar de berigten van Diodorus bevestigen ook hetzelve: — Zij bragten van hunnen kant Tyrische waren, — waarschijnlijk linnen, de gewone kleeding der Spanjaarden, misschien ook sieraden en snuisterijen, die de Barbaar zoo gaarn pleegt in te ruilen; — zij ontvingen daartegen de voormelde voortbrengselen des lands, zoo als zilver, niet in de hoedanigheid van geld, maar als eene waar, waaraan zij eene dubbele winst moesten hebben, indien zij het in de zuidelijke goudlanden, zoo als men niet onwaarschijnlijk vermoedt, tegen goud omruilden (‡).

Maar

(*) Volgens Strab. *p.* 213. was de Spaansche schapenteelt zoo gezocht, dat een Spaansche spring-ram met een talent betaald werd.

(†) Strab. *p.* 213.

(‡) Volgens de berigten van Agatharchides, *cf.* Bochart. *p.* 139., was in Gelukkig Arabië de prijs van het zil-

Maar buiten dit onmiddelijke nut, dat zij uit hunne Spaansche volkplantingen trokken, dienden dezelve hun ook nog *middelijk* tot de uitbreiding van hunnen handel op den Atlantischen Oceaan. *Gades* was niet slechts de veilige stapelplaats der Spaansche schatten en voortbrengselen, maar ook het punt, waarvan zij hunne afgelegene vaarten wederom begonnen en hunne uitgebreide verkeering voortzetteden, waarover zij zelven den sluijer des geheims wierpen, dien men vruchteloos geheel poogt op te ligten. Men weet, dat zij van daar hunne vaart naar de *Tin-eilanden* en *Barnsteen-kusten* rigteden; doch waar men deze zoeken moest, lieten zij voorbedachtelijk gissen, dewijl zij, vooräl bij den barnsteen, alle mededinging poogden voor te komen, zoo de hooge prijs van denzelven, die met het goud gelijk stond, niet dalen zoude. Ik zal dat gene, wat hieromtrent met zekerheid kan gezegd worden, in één der volgende deelen, bij het onderzoek over de scheepvaart der Carthagers, die naar deze zelfde streken gerigt was, uit elkanderen zetten. Daar zal het blijken, dat, ingevalle het zeker is, dat de *Britannische* en *Sorlingische* eilanden de zetel van den tin-handel waren, men zich daarentegen omtrent het vaderland van den barnsteen met enkel waarschijnlijke gissingen ver-

zilver tienmaal hooger dan van het goud, dat daar in menigte voorhanden was. Wanneer men ook de juistheid van dit berigt ter zijde gesteld laat, dan blijft toch altijd zoo veel zeker, dat eene gansch andere betrekking der edele metalen ten voordeele van het zilver hier plaats moest vinden, dan in andere wereldstreken.

vergenoegen moet. Doch het is waarſchijnlijk, dat de vaart der Phoenicers zich tot aan de Oostzee en de Pruisiſche kusten uitgeſtrekt heeft. Het zegt zooveel als niets, wanneer men uit de moeijelijkheid dezer zeereis een tegenbewijs afleiden wil. De Phoenicer hield geene vaart voor onmogelijk, die niet geheel tegen den toenmaligen toeſtand der ſcheepvaart-kunst ſtreed, namelijk geene ſcheepvaart langs de kusten, en het lag eigenlijk geheel in het volkskarakter, om hier door herhaalde pogingen zoo ver voorttedringen, als men voortdringen konde (*).

De zeetogten der Phoenicers in den *Afrikaanſchen Oceaan* zijn nog veel onzekerder. De duistere verhalen van eilanden, die zij daar bezochten, maken het alzins waarſchijnlijk, dat zij uit Gades naar Madera en naar de Canariſche eilanden zeilden; doch van eene geregelde ſcheepvaart naar de goudkusten, aan gene zijde van den Senegal, zoo als hunne kolonisten, de Carthagers, die hadden, hebben wij geen bewijs. Over hunne groote ontdekkingsreis rondom Afrika zullen wij nader ſpreken; vooraf zij het ons vergund, door de Zuilen van

(*) Ik heb van des kundigen de tegenwerping gehoord, dat de ſcheepvaart door de Biskayſche golf, wegens de ſterke ſtroomen aldaar, onoverkomelijke hinderpalen ontmoet zoude hebben. Doch dergelijke ſtroomen vindt men ook aan de N.W. kust van Afrika, en men kwam die toch te boven. Als de ſcheepvaart der Phoenicers eene vaart langs de kusten was, dan moet men dit nogtans niet zoodanig opvatten, als of zij zich ſteeds langs de kusten gehouden en zich nooit in de ruime zee gewaagd zouden hebben. Hoe zouden zij anders hunne togten over de Middellandſche zee hebben kunnen volbrengen?

van Hercules in de Middellandsche zee terug te keeren en eenen blik op hunne verkeering met Sicilië en Carthago te werpen.

Volgens de berigten van Diodorus moet het schijnen, dat hunne volkplantingen aan beide kusten alleenlijk wegens hunnen Spaanschen handel zouden gesticht zijn geworden (*). Diodorus heeft ook waarschijnlijk regt, zoo lang er enkel over Sicilië gesproken wordt. Op den verren togt uit hun vaderland tot gindsche afgelegene landen, hadden zij ontegensprekelijk eene rustplaats noodig, waar hunne schepen binnenloopen en tegen stormen en andere ongelukken een toevlugts-oord vinden konden. En schoon zij ook met de inboorlingen eenen ruilhandel aanknoopten en de voortbrengselen van dit rijke eiland met zich voerden, zoo werden zij toch weldra door de Grieken, die zich steeds verder uitbreidden, tot dit oorspronkelijke stelsel te ruggebragt. Doch met *Afrika* is het anders gelegen. Wanneer men ook slechts enkel de lange rij hunner kolonie-steden in aanmerking neemt, dan valt het zeer moeijelijk te gelooven, dat dezelve alleen voor de instandhouding der gemeenschap met Spanje zouden berekend geweest zijn. Het kan zijn, dat de vroegste stichtingen, zoo als die van Utica, deze bestemming hadden (†); maar toen naderhand de Afrikaansche steden in bloei toenamen en den handel der binnenlanden van Afrika aan zich trokken, verkregen zij door dezelve deel aan dezen en ontvingen de Afrikaansche waren, ofschoon slechts eerst

(*) Diod. *I. p.* 358.
(†) Diod. *l. l.*

eerst uit de tweede hand. Meer bepaalde berigten ontbreken ons, helaas! ten eenemaal; doch als zoo iets niet reeds van zelve ſprak, dan is de naauwe vriendſchappelijke verbindtenis, die Carthago ſteeds met Tyrus onderhield, bewijs genoeg. Hunnen Phoeniciſchen oorſprong indachtig, zonden de Carthagers op bepaalde tijden heilige gezantſchappen naar den tempel van den Tyriſchen Hercules. Nog bij de inneming vau Tyrus vond Alexander zulke gezanten in de veroverde ſtad (*). Zelfs gedurende deze belegering hadden de Tyriërs een gedeelte hunner ſchatten, benevens hunne vrouwen en kinderen, naar Carthago gezonden (†), die daar ook eene veilige ſchuilplaats vonden. Dat eene zoo innige en voortdurende verbindtenis tusſchen twee handeldrijvende Staten ook eene langdurige en uitgebreide verkeering veronderſtelt, behoeft geen nader bewijs.

De Phoenicers hadden hunnen handel en hunne ſcheepvaart deze rigting en uitbreiding naar het westen gegeven, thans is het tijd, dat wij ons ook *naar het oosten* wenden, ten einde hunne togten op de twee groote zeeboezems van het zuidwestelijke Azië, den Arabiſchen en den Perziſchen, te leeren kennen, langs welke zij, zoo als reeds boven getoond is, zich gedeeltelijk hadden nedergezet, en hierdoor vaste plaatſen voor deze afgelegene ondernemingen gewonnen hadden.

Het is intusſchen niet moeijelijk in te zien, dat deze zeetogten niet die onafgebrokene voortduring heb-

(*) Arrian. *II.* 24.
(†) Diod. *II. p.* 190.

hebben konden, die zij op de Middellandsche zee hadden. Daar het eigen gebied der Phoenicers zich nooit tot den eenen of den anderen zeeboezem uitstrekte, zoo hing het van staatkundige betrekkingen af, in hoe verre zij van de havens, die zij daar hadden, konden of mogten gebruik maken. Schoon ook misschien de weg voor hunne karavanen open bleef, zoo dachten de heerschende volken uit de binnenlanden van Azië toch niet altijd eenstemmig en waren niet steeds gezind, om vreemde koloniesteden aan hunne kusten te dulden.

Hunne scheepvaart op de *Arabische* golf was een gevolg hunner verbindtenis met de Joden, en de uitbreiding van het gebied dezer laatste onder David tot aan de oevers dezer zee. Over geen gedeelte der scheepvaart en geschiedenis des handels der Ouden is zooveel geschreven, als over dezen handel naar *Ophir*, en deswege, zoo als zich dat bij een onderwerp verwachten liet, dat slechts waarschijnlijkheid, maar weinig zekerheid verschaft, over geen zoo weinig met zekerheid bepaald.

Over het *tijdperk* dezer scheepvaart en *de plaats der afreis*, laat de geschiedenis ons geenen twijfel over. Het is zeker, dat zulks onder de regering van *Salomon*, uit de havens *Elath* en *Ezion-Geber* geschiedde (*). Deze plaatsen liggen aan de beide punten, in welke de Aelanitische golf der Arabische zee eindigt (†). Zij behoorden tot dien tijd toe aan

(*) Men zie I. REG. 9, 26. II. CHRON. 8, 10, 21.

(†) De Aelanitische golf, dus van de stad *Aelania*, thans Ailah, genoemd, is de noordoostelijke punt van den Arabischen zeeboezem. D.

aan de Idumaeërs of Edomiten, een volk, dat misschien federt onheugelijke tijden uit dezelve hunne fcheepvaart reeds gehad had (*), en vielen in de handen van den Joodfchen veroveraar, toen hij het volk overwon. De Phoenicers lieten deze gelegenheid niet ongebruikt, terwijl zij met hunne bondgenooten, de Joden, eene fcheepvaart aanlegden, waarbij beide winnen moesten, naardien de Joden daartoe bezwaarlijk alleen in ftaat zouden geweest zijn. Doch de onzekerheid ontftaat eerst, als men naar het *doel* der reis, het zoo beroemde *Ophir*, vraagt; dat men, nu op *Ceylon*, dan in *Gelukkig Arabië*, en een beroemd reisbefchrijver, met eene zonderlinge tentoonfpreiding van geleerdheid, aan de *oostkust van Afrika* zocht (†). Maar volgens de gewone over-

(*) Men vindt bij verfcheidene gefchiedfchrijvers en uitleggers het bewijs als *zeker* gefteld, dat de Idumaeërs een zeevarend volk geweest zijn. Ik vind daarvoor echter geen verder bewijs, dan dat zij in het bezit dezer zeehavens waren; waaruit men enkel eene waarfchijnlijke, maar geene zekere, gevolgtrekking maken kan. Ook in de herhaalde Godfpraken der profeten tegen hen (JESAIAS 34. en 63., en EZECHIËL 25, 20. *enz.*) wordt van hunnen zeehandel geene melding gemaakt. Gewis hadden zij evenwel deel aan den landhandel; want deszelfs ftapelplaats *Petra* (waarvan beneden nader) lag in hun gebied, en *Bosra*, hunne hoofdftad, wordt als eene prachtige ftad gefchilderd, die tot eene woestijn zoude worden. JES. 34, 13. Hunne betrekkingen met de Joden, die bijna altijd vijandelijk waren, zijn gefchiedkundig opgehelderd door GESENIUS, *Commentar zu Jesaias Cap.* 34.

(†) Men zie BOCHART. *p.* 769. MICHAËLIS *Spicil. II. p.* 184. en over het laatfte BRUCE, *Voyage I. p.* 143. De waar-

overeenkomst aller namen van zeer afgelegene plaatſen en ſtreken, heeft bij Ophir ongetwijfeld het zelfde geval plaats, als bij Thule, Tarteſſus en andere, dat het in het geheel geene bepaalde plaats, maar ſlechts eene zekere wereldſtreek, beduidt, zoo als Oost- en West-Indiën in de nieuwe aardrijksbeſchrijving. *Ophir* was namelijk de algemeene naam der rijke *zuidelijke landen* aan de Arabiſche, Afrikaanſche en Indiſche kusten, zoover men dezelve kende; uit welke de Phoenicers reeds vroeger door middel der karavanen ſchatten gehaald hadden, en naar welke zij thans eene ſcheepvaart ondernamen, om zich het vervoer gemakkelijker te maken, en dezelve uit de eerſte hand te hebben. De naam was reeds ten tijde van Mozes bekend en was op deze zuidelijke ſtreken toegepast, van welke men ſlechts overleveringen bezat. Uit dien hoofde wordt daarvan geſproken, als van eenen bekenden naam en van een bekend land, en het is wel te veronderſtellen, dat de ganſche onderneming op eene vroegere kennis gegrond was; want het was eene *regelmatig ingerigte* ſcheepvaart en geene ontdekkingsreis. Eene vaart van drie jaren lang beduidde alzins eenen afgelegen togt; doch als men met de winden, die ieder half jaar afwisſelden, de kusten van Arabië, van Aethiopië en aan deze zijde van Indië bezocht, ſchijnt het niet te lang te zijn, voor-

waarheid van onze in den tekst gegevene verklaring wordt juist daardoor het meeste bevestigd, dat zij, zoo als Bochart en andere, die Ophir tot eene bepaalde plaats willen maken, zich genoodzaakt zien, om vele Ophirs aan te nemen.

vooräl daar de uitdrukking *in het derde jaar* (*) den tijd veel verkort. De waren, die zij aanbrengen, ivoor, edelgesteenten, ebbenhout en goud, benevens apen en paauwen, zinspelen genoegzaam op de evengemelde landen, inzonderheid op Aethiopië (†), welligt ook op Indië.

De voordeelen, die deze scheepvaart aanbragt, zijn, volgens de Joodsche berigten, onberekenbaar voor hen geweest. Doch indien ook in hunne schilderingen niets overdreven was, zoo is het toch eene hoogst onjuiste veronderstelling, als men uit dezen handel alleen, of ook slechts bij voorkeur, de grootheid en den rijkdom van Tyrus afleiden wil. Volgens de eigene berigten der Jo-

(*) II. Chron. 9. 21. Volgens *Michaëlis* overzetting. Dewijl in de Arabische golf de winden anders wisselen, dan in de Indische zee, en slechts drie maanden, van Januarij tot April, in dezelve zuidelijke winden waaijen, zoo kan een schip, dat langs de Indische, zoo wel als langs de Aethiopische en Arabische, kusten vaart, en uithoofde van den handel zich op verscheidene plaatsen ophoudt, niet in het zelfde jaar weder terug keeren; en het zal, wanneer het omtrent in October van het eerste jaar uit Aelana uitliep, eerst in het voorjaar van het derde jaar met den zuidenwind in de golf, dus in het derde jaar volgens het getal der jaren, offchoon slechts na eene afwezigheid van anderhalf jaar, naar Aelana kunnen terugkeeren. Salt, *travels to Abyssinien p.* 103., terwijl hij de opgaven van *Bruce* wederlegt, zegt wel, dat de Arabieren in één jaar die reis doen; doch hij rekent de afvaart niet van Aelana af en bepaalt niets omtrent de pleisterplaatsen onder den weg, waarvan het meeste afhangt.

(†) Men vergelijke Herod. *III.* 114., waar juist dezelfde Aethiopische waren genoemd worden.

Joden schijnt deze scheepvaart slechts zeer beperkt geweest te zijn; voorzeker was zij slechts een zijtak van den grooten Tyrischen handel, dat dezelfde waren thans langs eenen anderen, misschien min kostbaren, weg ontving, en in het geheel geene aanmerkelijke afbreuk in deszelfs grootheid onderging; toen deze zeereizen van zelve ophielden, als de Joden uit deze havens verdrongen werden; hetwelk waarschijnlijk, aanstonds in de onrustige tijden na Salomon's dood, toen de Edomiten oproerig werden, geschiedde (*).

Met hunne scheepvaart uit de *Perzische* golf is het anders gesteld. Als het doel hunner togten over de Arabische zee onzeker is, zoo is het daarentegen aan geenen twijfel onderworpen, dat zij van daar met de kusten van Indië in verband stonden. Maar dewijl de nasporing hiervan eene naauwkeurige beschrijving van den Perzischen zeeboezem veronderstelt, en daar zij bovendien dezen handel met de Chaldaeërs en Babyloniërs deelden, zoo zal dezelve in de naastvolgende afdeeling, die aan het laatstgenoemde volk gewijd zal zijn, eene meer geschikte plaats vinden, om dit onderwerp in deszelfs volle licht te stellen.

De tot dus verre bestaande scheepvaarten der Phoenicers hadden haren vasten en regelmatigen gang; doch buitendien was het hunne gewoonte, om eigenlijke *ontdekkingsreizen* te ondernemen, die dikwijls den grond tot eene uitbreiding van hunnen zeehandel legden, maar ook dikwijls slechts eene

(*) Men zie GESENIUS *op aang. pl.* De pogingen tot de herstelling der scheepvaart onder Josaphat mislukten.

eene vermeerdering hunner aardrijkskunde ten gevolg hadden. Het toeval heeft ons flechts één berigt van een paar zulke ondernemingen bewaard, die Herodotus bij gelegenheid vermeldt; doch hoe vele mogen er wel door een volk gewaagd en gelukkig ten uitvoer gebragt zijn, dat zoo wel, als de Engelschen en Portugezen, zijne Cooks en zijne Guasko's de Gama moet gehad hebben!

Op ééne dezer ontdekkingsreizen, die zij tot de nafpeuring van Europa, reeds in zeer vroege tijden naar de zijde van den Hellefpont ondernamen, vonden zij het eiland *Thafos* tegen over de Thracifche kusten, en zagen zich hier rijkelijk beloond door de belangrijke goudmijnen, die zij met de meeste vlijt en bewonderingwaardige kunst, (volgens het berigt van Herodotus, die dezelve zag) aanlegden en daarvan de vruchten plukten tot op het tijdftip, dat zij door de Grieken van het eiland verdreven werden (*).

Maar oneindig merkwaardiger is de tweede groote ontdekkingsreis, waarvan wij het berigt aan dezen zelfden fchrijver te danken hebben, en welke niets minder *dan de omvaring van Afrika* ten doel had, die zij ondernamen en gelukkig volbragten. Ik ftel het merkwaardige verhaal van den gefchiedfchrijver zelven hier neder (†).

„ Dat Afrika door de zee omfpoeld werd, uitgenomen daar, waar het met Azië zamengevoegd is, is eene uitgemaakte zaak. Neko, de koning van Aegypte, was, zooveel ik weet, de eerfte, die dit be-

(*) Herod. *II.* 44. *cf. VI.* 47.
(†) Herod. *IV.* 42.

bewees; die, nadat hij opgehouden had, met het kanaal van den Nijl tot aan de Arabische zee te graven, Phoenicische manschappen met schepen uitrustte en hun last gaf, om door de Zuilen van Hercules in de noordelijke (Middellandsche) zee terug te keeren en op deze wijze naar Aegypte te komen. De Phoenicers stevenden dus uit de Roode zee, en bevoeren de Zuidzee. Maar toen het herfst werd, zoo landden zij en bezaaiden de aarde, waar zij ook in Libye mogten zijn, en wachteden den oogst af; doch hadden zij het koorn ingeoogst, dan stevenden zij verder. Zoodat zij, na verloop van twee jaren, in het derde jaar door de Zuilen van Hercules stevenden en in Aegypte terug kwamen. Ook verhaalden zij iets, dat ik zeker niet geloof, maar dat een ander gelooven mag, dat, als zij Afrika omvoeren, zij de zon aan de regterhand (in het noorden) zouden gehad hebben."

Dit is het verhaal dezer even zoo stoute als gelukkige ontdekkingsreis, die wij den Vader der geschiedenis te danken hebben. De Phoenicers ondernamen dus de omvaring van Afrika van de tegenovergestelde zijde, van welke de Portugezen zulks ten uitvoer bragten. Zij zeilden dus uit de Arabische golf en keerden door de straat van Gibralter en de Middellandsche zee terug. Zij landden een paar malen, om te zaaijen en te oogsten. Wanneer men zich herrinnert, dat in dit heete klimaat de oogst spoedig op den zaaitijd volgt, (waartoe ten hoogste drie maanden vereischt worden,) en dat zij tot de herstelling der schepen en de pleging der zieken ook bovendien zeker meermalen eenige weken op het land doorbrengen moesten,

ten, dan zal dit zaaijen en oogften niets bevreemdends meer hebben. Maar uiterst belangrijk is het bijvoegfel op het einde des verhaals, waardoor de fchrijver, als ware het tegen zijnen wil, dewijl hij geenen fabel navertellen wil, de waarheid der gefchiedenis ontegenfprekelijk bevestigt, daar hij de omftandigheid aanhaalt, dat de zeelieden op hunnen togt *de zon in het noorden zouden gezien hebben.* Want dit moest immers op eene reis gefchieden, waarop men onder de linie doorging; en wie gevoelt niet, dat zoo iets onmogelijk kon verdicht worden?

Evenwel hebben nieuwe beroemde fchrijvers het geheele verhaal van Herodotus ronduit tegengefproken en vele tegenwerpingen gemaakt (*). Het verhaal van Herodotus was enkel op een volksverhaal gegrond. — Het was onverklaarbaar, hoe een zoodanig plan in eenen Aegyptifchen koning zoude kunnen opkomen; — de tijd der omvaring was te kort; — de moeijelijkheden der vaart, langs eene gevaarvolle kust, te groot; — en eindelijk, het was onbegrijpelijk, dat men van deze ontdekking geene betere partij getrokken had. — Onzes bedunkens is het altijd gevaarlijk, om eene bepaalde gefchiedkundige getuigenis, enkel wegens vermoedelijke onwaarfchijnlijkheden, regtuit tegen te fpreken, vooräl wanneer het zulke fterke inwendige

(*) Mannert, *Geographie der Griechen und Römer. B. I. p.* 20. *enz.* en Gosselin, *Recherches fur la Géographie des Anciens. I.* 149. Maar daarentegen heeft het verhaal van Herodotus ook éénen der voortreffelijkfte verdedigers gevonden in Rennel, *Geography of Herodotus*, *p.* 682. *etc.*

ge gronden voor zich heeft, als de tegenwoordige. Doch bovendien komt het ons voor, dat de tegenwerpingen gemakkelijk te wederleggen zijn. Want vooreerst is het eene bloote veronderstelling, dat het berigt van Herodotus slechts op een volksverhaal berustte. Hij noemt wel zijne bron niet, waaruit hij schepte; doch hij spreekt zoo bepaald, dat dezelve zeker in zijne oogen volkomen geloofwaardig moest zijn. Nog minder kan het bevreemden, dat dit plan aan *Neko* van Aegypte toegeschreven wordt, zoodra men dezen koning kent. Een vorst, die op de Middellandsche en Roode zeeën vloten uitrustte, die het beproefde, om beide door één kanaal te verbinden en Afrika tot een eiland te maken (*); die als veroveraar in Azië drong en tot aan den Euphraat kwam (†); konde deze niet ligtelijk op de gedachte komen, om de gedaante en den omvang van Afrika te laten naspeuren? — Betreffende de tweede tegenwerping, dat deze vaart verdere gevolgen had moeten hebben, die vervalt van zelve, zoodra men slechts eenen enkelen blik op de naastvolgende geschiedenis van Phoenicië werpt. Want spoedig op deze uitrusting volgden de vernielende togten der Babylonische veroveraars, ja zelfs de langdurige belegering van Tyrus door Nebukadnezar; tijden, waarin den Phoenicers de lust tot nieuwe ontdekkingsreizen wel ontzinken moest; waarin zij tevens voor

(*) Herod. *II.* 158, 159.

(†) Hij verloor den grooten slag bij Circesium of Carchemisch tegen Nebukadnezar, waardoor het Babylonische rijk gegrond werd. Men zie Jeremias 46, 2. *etc.*

voor altijd hunne onafhankelijkheid verloren, en dergelijke ondernemingen welligt niet meer wagen durfden, al hadden zij het ook gewild.

De grootste schijn kan welligt de tegenwerping hebben, die van de moeijelijkheid der vaart en der kortheid des tijds, waarin dezelve zou ten uitvoer gebragt zijn, genomen is. Maar wij houden deze tegenwerping geheel voor geene tegenwerping. Want zijn wij genoegzaam met den trap van volkomenheid der Phoenicische scheepvaart en derzelver hulpmiddelen bekend, om ook slechts met eenige zekerheid het onwaarschijnlijke te kunnen bepalen? Ik geloof nogtans, dat dezelve volkomen vervalt, wanneer men de volgende aanmerkingen te baat neemt.

Vooreerst: Het is reeds in de inleiding opgemerkt, dat over het algemeen de volken, die aan de scheepvaart langs de kusten gewoon zijn, ook juist in dezelve meer geoefend en met derzelver gevaren veel gemeenzamer worden, dan zelfs onze zeevarende natiën, die steeds met hunne schepen in de ruime zee verkeeren, dit zijn kunnen. Hoe geoefend moesten de Phoeniceers hierin niet zijn; zij, die uit Tyrus Europa omvoeren en tot aan Britanje, ja misschien wel tot het midden der Oostzee, doordrongen?

Ten tweede: Het is eene verkeerde veronderstelling, dat zij eene geheel onbekende kust moesten bevaren. De oostelijke kusten van Afrika bezochten zij immers reeds ten tijde van Salomon; de togten naar Ophir duiden eene regelmatige scheepvaart naar dezelve aan, en wie kan bepalen, hoe vele reizen zij daarhenen reeds ondernomen, en hoe ver

zij dezelve uitgestrekt hadden? Ja! zelfs het boven vermelde zaaijen en oogsten veronderstelt reeds eene kennis van het luchtsgestel in deze héete streken, zonder welke zij niet op zulke gedachten konden gekomen zijn. Dus in plaats van eene tegenwerping opteleveren, is het veel meer een nieuw bewijs voor de zekerheid van het verhaal van Herodotus (*).

Eindelijk is het door nieuwe nasspeuringen duidelijk uit elkanderen gezet, dat eene omvaring van Afrika, van den Arabischen zeeboezem uit, geheel niet met *die* zwarigheden, als van de tegenovergestelde zijde, gepaard gaat. Integendeel liep hier alles zamen, om de uitvoering gemakkelijker te maken; zoo wel de regelmatige winden, dië in dit werelddeel waaijen, als wat *hier* misschien nog van grooter gewigt is, de stroomen. De scheepvaart langs de kusten moet altijd het meeste van deze afhangen. Zij waren echter niet minder, dan de winden, den Phoeniceers gunstig, zoodra deze den Arabischen zeeboezem uitliepen, op het grootste en moeijelijkste deel hunner reis, tot aan de kusten van Guinea (†).

Maar

(*) Hoe veel geloof ik overigens aan het verhaal van Herodotus hecht, zoo weinig kan ik met de veronderstelling van MICHAËLIS instemmen, dat eene regelmatige scheepvaart naar Gades en Tarschisch om Afrika een gevolg dezer ontdekkingsreis geweest is, waarvoor men in het geheel geen bewijs vindt. Men zie MICHAËL. *Spicil. I. p.* 88. *enz.*

(†) Deze punten zijn het eerst uit elkanderen gezet door RENNEL in de *Geography of Herodotus. p.* 693. *enz.* Wij hebben aan deze nasporing ook tevens eene belangrij-

Maar ook zonder deze verre ontdekkingsreizen blijft de omvang, dien dit merkwaardige volk aan deszelfs regelmatige scheepvaart gegeven had, niet minder bewonderingwaardig. Als het bevaren der opene zee eerst het gevolg der kennis met de nieuwe wereld was, die aan gene zijde van dezelve zich bevindt, zoo leidde *hen* daarentegen hunne stoute ontdekkingsgeest van kusten tot kusten. De lange reeks der eeuwen, waarin zij uitsluitend gebieders der zeeën waren, gaf hun genoegzamen tijd tot deze trapsgewijze vorderingen, die misschien des te zekerder waren, hoe langzamer zij voortgingen. Zij bragten hunne scheepvaartkunde juist tot den graad van volmaaktheid, dien dezelve toen noodig had, en waarvoor zij vatbaar konde zijn; zij breidden hunne ondernemingen en ontdekkingen veel verder uit, dan de *Venetianen* en de *Genuezen* in de middel-eeuwen. Hunne talrijke vloten verspreidden zich, zoo wel over de Indische, als over de Atlantische, wereldzee; de Tyrische wimpels waaiden gelijktijdig aan de kusten van Britanje en aan de oevers van Ceylon.

rijke kaart van Afrika te danken, zoo wel met aanteekening der winden, als der stroomen.

VIERDE AFDEELING.

FABRIJKEN EN LANDHANDEL DER PHOENICERS.

Driften van kameelen zullen u bedekken,
De dromedarisfen uit Midian en Epha!
Uit Saba zullen zij komen,
En u goud en wierook brengen.

JES. 60. 6.

De waren, die de Phoenicers naar vreemde landen bragten, bestonden wel gedeeltelijk in de voortbrengfelen van hunne vlijt, manufakturen en fabrijkwerken; doch nog oneindig meer in de voortbrengfelen, die uit de Aziatifche landen, waarmede zij in berekking ftonden, door hen gehaald, of hun aangebragt werden. Zij moesten de ruwe ftoffen, die hunne eigene kunftenaars en handwerklieden verwerkten, uit afgelegene oorden halen; want hoe zoude hun klein gebied dezelve in eene genoegzame menigte hebben kunnen voortbrengen, om daarmede zoo vele en zulke uitgeftrekte landen te verzorgen? Dat de Phoenicers uit dien hoofde eenen uitgebreiden *landhandel* hadden, zoude men reeds van zelve kunnen begrijpen, wanneer daarover ook geene uitdrukkelijke berigten voorhanden waren. Evenwel heeft deze, ook even als de landhandel der Carthagers, veel minder de oplettendheid der onderzoekers tot zich getrokken, en zou, even als deze, onopgemerkt gebleven zijn, indien niet de uitleggers van het Oude Testament,

waar

waar men in de profetiën van *Ezechiël* de hoofdplaats daarover vindt, als ware het gedwongen geweest waren, om daarop eenig acht te ſlaan.

Het geheele *zeven en twintigſte* kapittel van dezen profeet behoort hiertoe. Dit voor de geſchiedenis der volksverkeering onſchatbare fragment bevat namelijk een aardrijkskundig overzigt — men zoude bijna gelooven, dat de profeet eene wereldkaart voor zich gehad had — van den handel, en vooral van *den landhandel van Tyrus*, die door de togten van Nebukadnezar met eenen naderenden ondergang bedreigd wordt. De zwarigheden, die in de aardrijkskundige namen liggen, zijn door Michaëlis en Bochart reeds voldoende, of ten minſte zooveel als mogelijk was, opgeheven. Zonder deze *gelijktijdige* oorkonden zouden wij den omvang van den Tyriſchen handel wel vermoeden, maar niet bewijzen kunnen; want de berigten der Griekſche ſchrijvers over dit onderwerp zijn zeer weinig en beperkt. Maar dit tafereel van den Hebreeuwſchen dichter ontwerpt ons een beeld van de uitgebreide verkeering met de volken van het binnenſte van Azië, hetwelk de beperkte begrippen over den ouden handel niet weinig verwijdt, daar het denzelven tot eenen grooten wereldhandel verheft.

Doch alvorens wij deze buitenlandſche verkeering der Phoeniciers onderzoeken, zij het mij veroorloofd eenige blikken te werpen op de voortbrengſelen van hunne eigene kunstvlijt, die reeds in overoude dagen zoo algemeen beroemd werden, dat de gedachtenis daarvan tot in onze dagen is overgebleven.

Onder deze fabrijken der Phoenicers verdienen hunne *verwerijen* buiten kijf de eerſte plaats. De fraai gekleurde ſtoffen van Sidon waren reeds ten tijde van Homerus beroemd (*), en wie kent het *Tyriſche purper* niet, één der algemeenſte en voornaamſte voorwerpen van weelde der oude wereld? Wat ik over dit gewigtig onderwerp weet, wil ik onder eenige algemeene aanmerkingen zamentrekken (†).

Eerſtelijk: Het is een geheel verkeerd denkbeeld, als men zich onder purper eene *enkele kleur* voorſtelt. Veel eer beduidt deze uitdrukking in den ouden tijd *eene geheele hoofdſoort van verfſtof*, waartoe men zich van *dierlijke* verwen, namelijk van het zap van zeemosſelen bediende. In dezen zin wordt deze éénе ſoort van verfſtof van de tweede, uit het *plantenrijk*, waarbij men velerlei verfkruiden gebruikte, onderſcheiden (*colores herbacei* (‡). De eerſte hoofdſoort omvattede nogtans niet ééne, maar eene groote menigte en verſcheidenheid van kleuren; want er komt geenzins enkel rood, maar zoowel wit als zwart purper, en bijna alle middenſoorten voor (§).

Ten

(*) Men zie *Il. VI.* 289.

(†) De beste naſpeuring over deze ſtof hebben wij den Italianen te danken. Het voornaamſte werk is dat van AMATI *de reſtitutione purpurarum* (de derde uitgave *Ceſena* 1784). Bij hetzelve is gevoegd eene met aanteekeningen verrijkte verhandeling van CAPELLI, *de antiqua et nupera purpura*; en eene fraaije bijlage bevat *Don* MICHAELE ROSA, *Diſſertazione delle porpore e delle materie vestiarie presſo gli antichi* 1786. (‡) AMATI. *p.* 1.

(§) AMATI. *l. l.* telt 9 *eenvoudige* purperkleuren, van het

Ten tweede: Er waren *tweederlei foort van fchelpdieren*, waarvan men zich tot verfftoffen bedierde. De eene, *buccinum*, vond men aan de klippen en rotfen; de andere, *purpura* of *pelagia* (de eigenlijke *purperflak*), werd met aas in de zee gevangen. De fchelpen van beide waren gekronkeld; doch die der eerfte rond, en die der tweede fpits, en; beide zouden zoo vele kronkelingen hebben, als zij jaren telden (*). Men vond beide foorten in zulk eene menigte, dat zij, volgens Plinius, als ware het, den oever der zee bedekten; en wel geenzins alleen aan de Phoenicifche kusten, maar in de geheele Middellandfche zee, en zelfs in den Atlantifchen Oceaan. Onder de landen langs de Middellandfche zee waren vooral de oevers van Peloponnefus en Sicilië deswege beroemd; doch in den Atlantifchen Oceaan de Britannifche kusten. Maar in de deugd der verfftof vindt men alzins een onderfcheid, dat uit phyfike oorzaken ontftaat. Dus moeten de mosfelen uit den Atlantifchen Oceaan het zwartfte, die aan de kusten van Italië en Sicilië daarentegen een violetkleurig, en eindelijk die aan de Phoenicifche en over het algemeen aan de zuidelijke kusten een donkerrood fap hebben (†). Doch men had het fap van het geheele dier niet noodig, maar het werd enkel uit een wit blaasje aan den hals gedrukt, dat men de bloem noem-

het wit tot het zwart, en 5 *gemengde* op. De eerfte zijn zwart, grijs (*lividus*), violet, rood, donkerblaauw, lichtblaauw, geel, zachtrood en wit.

(*) Men zie Amati *p.* xxvii.

(†) Amati *p.* xxvi.

noemde; het overige van het dier werd, als onbruikbaar, weggeworpen (*).

Ten derde: Men ziet hieruit reeds, dat deze verfſtof eerst allengskens tot grootere volmaaktheid geraken en ook tevens meer verſpreid konde worden. Doch de Phoeniciers worden uitdrukkelijk als de uitvinders daarvan opgegeven; want de Tyriſche Hercules wordt als zoodanig genoemd. Blijkbaar kwamen zij op dit denkbeeld door de geſteldheid hunner woonplaatſen, waar deze dieren in menigte gevonden werden. Purper-verwerijen bleven dus ook geenzins hun uitſluitend eigendom (†); doch zij vonden zich in ſtaat, om, zoowel door hunne meerdere kunstvlijt, als door de voortreffelijkheid der ſchelpdieren langs hunne oevers, dezelve tot eenen hoogeren graad van volmaaktheid te brengen, en dezen voorrang te doen ſtand houden. Inzonderheid het *donkerroode* en *violetkleurige* purper werd nergens zoo voortreffelijk geverfd, als in Tyrus; ſtoffen van deze ſoort waren deswege de heerſchende mode onder de grooten, en in het algemeen onder de hoogere ſtanden; en hieruit kan men gemakkelijk den onmetelijken omvang opmaken, dien deze tak van kunstvlijt bij de Phoeniciers gehad heeft.

Ten laatſte: Hoezeer alle kleedingſtoffen der Ouden, zoowel wollen als linnen, alsmede in lateren tijd ook de zijden, met purper geverfd werden, zoo werd deze verf toch hoofdzakelijk bij de *wol* gebruikt. De naburige Nomadiſche volken leverden, zoo als ik weldra toonen zal, deze aan de Phoe-

(*) De hoofdplaats bij PLIN. *IX*, 36. *Cf.* AMATI *p.* XXX.

(†) AMATI *p.* XXXV.

Phoenicers van eene uitmuntende fijnheid en deugdzaamheid, en zij bevonden zich daardoor in ſtaat, om hunne kleeding-ſtoffen, en door de voortreffelijkheid van de ſtof en der kleur, eene hoogere waarde te geven (*). De verwing geſchiedde bij hen doorgaans in *de wol* en werd gewoonlijk herhaald (*purpurae dibaphae*), waardoor men deels het hooge rood, doch ook gedeeltelijk het violet kreeg, naarmate men zich van de onderſcheidene ſoorten van purper bediende en de wijze van bereiding inrigtte (†). Schoonheid, zachtheid en duurzaamheid, waren de hoofdvereischten, die van de purperen kleeding-ſtoffen algemeen geroemd werden; doch bovendien verſtond men ook nog de kunst, om dezelve eenen zekeren glans bij te zetten, die aan dezelve eenen weerſchijn van andere kleuren gaf, en waarin men een bijzonder welgevallen ſchijnt gehad te hebben (‡). Het in het oog vallende en glinſterende trok ten allen tijde de oplettendheid van den grooten hoop, even als van alle onbeſchaafde volken, het meeste tot zich; het is dus niet te verwonderen, in-

(*) AMATI *p.* XLVI.

(†) Men ziet ligtelijk, dat zoowel de meerdere ſchoonheid, als ook de veelheid der kleuren, niet enkel door de natuurlijke verſcheidenheid, maar nog meer door kunstmatige bereiding en menging voortgebragt werd. Zoo kreeg men b. v. het donkerroode purper, doordien de wol eerst in het ſap der *purpura*, en dan, als dezelve gekamd was, in dat van de *buccinum* gelegd werd; maar het violet door de omgekeerde behandeling.— Doch men had hierbij eene menigte handgrepen, vooräl om den graad te bepalen, tot welken de verf moest gekookt worden. Men zie AMATI *p.* XXXV. *etc.*

(‡) AMATI *p.* XLII.

indien het ook in het Phoenicifche tijdperk de meeste liefhebbers vond.

Verwerijen konden niet zonder *weverijen* beftaan. Dewijl het verwen bij de Phoenicers meest in de wol gefchiedde, zoo volgt daaruit reeds van zelve, dat de kleeding-ftoffen, die zij verzonden, hun eigen werk waren. De voornaamfte fabrijken dezer foort waren in vroegeren tijd te Sidon; Homerus roemt reeds bij herhaling de Sidonifche kleederen (*); doch naderhand waren zij ook in de overige Phoenicifche fteden, vooräl in Tyrus. Het is te bejammeren, dat de gefchiedenis, zoo dikwijls zij van de Tyrifche kleederen en ftoffen melding maakt, ons toch geene meer bepaalde berigten bewaard heeft.

Een ander kunstvoortbrengfel der Phoenicers, dat zij uitvonden en langen tijd bij uitfluiting moeten vervaardigd hebben, was het *glas* (†). Het zand, of *nitrum*, dat men daartoe gebruikte, werd in het zuidelijke gedeelte van hun land gevonden, ter zijde der kleine kust-rivier *Belus*, die aan den voet van den berg *Carmel* uit het meer *Cendeva* (waarfchijnlijk *Megiddo*) ontfprong (‡). Volgens de getuigenis van Plinius hadden deze fabrijken eene reeks van eeuwen voortgeduurd; doch derzelver hoofd-

(*) *l. l.*

(†) Wij hebben over dit onderwerp twee verhandelingen; ééne van HAMBERGER, *vitri historià ex antiquitate eruta*; en ééne van MICHAËLIS, *Historia vitri apud Hebraeos*. Beide ftaan in de *Commentarii foc. Goett. T. IV. p. A.* 1754.

(‡) Men zie MICHAËLIS. *l. l. p.* 310.

hoofdzetel was te *Sidon* en in het naburige *Sarephta* (*). Bij het geringe getal glashutten kon nogtans in den ouden tijd het gebruik van glas niet zoo algemeen worden, als bij ons; voorāl, dewijl in alle zuidelijke landen en in het geheele oosten, uit hoofde van het zachte luchtgestel, de vensters doorgaans alleen door gordijnen of zonneschermen plegen gesloten te worden, en men, om uit te drinken, zich meer van gouden, zilveren en steenen bekers bedient. Daarentegen schijnt reeds vroeg in de praalgebouwen dezer landen eene zonderlinge soort van pracht ingevoerd te zijn, dewijl men de wanden en zolderingen der zalen met glas inlegde (†). De verschillende beteekenissen echter, waarin de Grieksche uitdrukking ὕαλος gebezigd wordt, die eigenlijk iedere doorschijnende stof, zoo als kristal, verscheidene soorten van steenen enz., aanduidt, maken het onmogelijk, om altijd met zekerheid te bepalen, of hier van eigenlijk glas, of van eene andere gelijksoortige stof gesproken wordt.

Nevens deze waren behoorden alle *voorwerpen van opschik* en fraai bewerkte *gereedschappen* tot de voortbrenselen van de Phoenicische kunstvlijt. De wijze van hunnen handel, die lang in eene enke-

(*) De hoofdplaats is bij PLIN. 36, 26. *Cf.* HAMBERGER *l. l. p.* 488.

(†) MICHAËLIS *l. l. p.* 332. Dat dit nog heden de heerschende mode in Perzië is, getuigt MORIER *l.* 218. Het glas behoorde aanvankelijk tot de kostbaarheden, zoo lang het enkel door de Phoeniceers vervaardigd werd, en kon dus zeer goed een voorwerp van weelde zijn.

kele ruiling tusfchen barbaarfche volken beftond, bij wien dergelijke waren altijd de fpoedigfte en zekerfte aflevering vonden, moest hen reeds in vroege tijden tot deze takken van kunstvlijt voeren. *Eene keten van barnfteen en goud*, kunftig aan elkander geregen, brengen de Phoenicers reeds ten tijde van Homerus naar Griekenland (*). Kunstwerken van *ivoor*, dat de handel met Indië en Aethiopië hun aanbragt, vermeldt Ezechiël (†), en hoe velerlei fóorten der voortbrengfelen van hunne kunstvlijt zullen, bij gebrek aan berigten, verloren geraakt zijn (‡)? Het toeval heeft ons weinig uit veel behouden; bij eene rijke en praalzieke natie volgde het overige toch van zelve.

Ik wend mij thans tot de *buitenlandfche betrekkingen*, die de Phoenicers met de Aziatifche volken in het binnenfte van dit werelddeel hadden.

Wij

(*) *Odysf. XV.* 459.

(†) Ezech. 27, 6.

(‡) Als wij durven aannemen, dat de opfchik der Jodinnen meest Phoenicisch werk was, hetwelk men naauwlijks in twijfel kan trekken, dan geeft de plaats bij Jesaias 3, 18—23. daarvan eene meer naauwkeurige befchouwing: „Te dien dage zal de Heer wegnemen het fieraad der voetringen en de netjes en de maantjes; de oorfieraden, de ketens en de fluijers; de hoofdbanden en de voetketens en de gordels, de reukvleschjes en de amuleten; de vingerringen en de neusringen; de ftatiekleederen en de rokken en de mantels en de tasfchen; de fpiegels en de hemden, de hoofddekfels en de boezemfluijers." (volgens de vertaling van Gesenius). In het volgende vers wordt ook van de kunstmatige haardragten „van de fchoon gevlochtene haren" gefproken.

Wij zullen dezen *landhandel* der Phoenicers het beste overzien, als wij denzelven volgens zijne *drie* hoofdrigtingen in even zoo vele takken verdeelen; waarvan de eerste den *zuidhandel*, of den *Arabisch-Oostindischen* en *Aegyptischen*; de tweede den *oosthandel*, of den *Assyrisch-Babylonischen*, en de derde eindelijk den *noordhandel*, of den *Armenisch-Caucasischen* in zich bevat. De opgaven van den profeet zullen den grond der nasporing uitmaken; doch de verstrooide berigten van andere, ook Grieksche, schrijvers zullen niet zelden verdere ophelderingen geven.

Zoowel uit de berigten van den Hebreeuwschen dichter, als uit de ongewijde schrijvers, blijkt het duidelijk, dat van deze verschillende takken van handel de *zuidelijke* of *Arabisch-Oostindische* de gewigtigste was. Wij noemen denzelven, den Arabisch-Oostindischen, niet dewijl wij het *hier* reeds als bewezen aannemen, dat de Phoenicers zelven door Arabië naar Oost-Indië reisden, maar dewijl zij in Arabië Oostindische waren vonden, welker stapelplaats destijds op dit schiereiland was. Maar Arabië zelve doorkruisten zij geheel; zoowel tot deszelfs oostelijke als zuidelijke kusten. Het is deswege noodzakelijk over de natuur en gesteldheid van dit land eenige aanmerkingen te laten vooraf gaan, indien men den omvang en het gewigt van den Phoenicischen handel door hetzelve wil beoordeelen.

Arabië behoort onder de uitgestrektste landen der wereld; want deszelfs oppervlakte bedraagt meer dan het drievoudige van Duitschland. Het onderscheidt zich door deszelfs inwendige gesteldheid

ten

ten ſterkſte van het overige Azië, en ſchijnt daarentegen, als ware het, een vervolg van Afrika te zijn, waarvan het ſlechts door eene golf geſcheiden wordt. Want de phyſike geſteldheid is niet ſlechts in het algemeen dezelfde, als die van Afrika, maar verandert ook onder dezelfde graden van breedte. De landen tusſchen de 30° en 20° N. B., die de groote Afrikaanſche zandwoestijnen omvatten, hebben ook volkomen gelijke ſtreken in Arabië; en als de Nijl en de Arabiſche golf niet beſtonden, dan zou de geheele onmetelijke landſtreek van de oevers der Atlantiſche zee tot aan de Perziſche golf ſlechts ééne onafgebrokene zandwoestijn vormen, waarin men in het Afrikaanſche en Aziatiſche, of Arabiſche, gedeelte geene de minſte in het oog loopende verandering beſpeuren zoude. Doch even als in Afrika onder de 20°, in den omtrek des Nigers, de vruchtbaarheid weder begint, en rijke en gezegende landen volgen, zoo is het ook in Arabië. Het zuidelijke deel dezes lands, dat onder den naam van *Gelukkig Arabië* bekend is, duidt deze verandering reeds door deszelfs naam aan. Uit dien hoofde moest de handel door Arabië ook dezelfde gedaante aannemen, als die door Afrika. Wie zich den toegang tot deze rijke ſtreken openen wilde, moest vooraf de woestijn doortrekken; dit kon de koopman niet anders, dan alleen in groote gezelſchappen, of karavanen, doen. Daarom was de Arabiſche landhandel, in den ouden zoowel als in lateren tijd, een karavanen-handel.

Offchoon ook de woestijn zelve niet geheel ledig van voortbrengſelen is, zoo trekt nogtans het vruchtbare zuidelijke gedeelte, vooräl de oplettendheid

heid van den navorscher der geschiedenis tot zich. Hetzelve wordt onder den naam van *Jemen* (het land *ter regter zijde* — in tegenstelling van Syrië —) verstaan; een naam, die nu eens, even als die van Gelukkig Arabië, dien men in het land zelve niet kende, maar die het door de Grieken gegeven werd, het geheele zuidelijke deel van het schiereiland, van de Perzische tot aan de Arabische golf, dan eens enkel het zuidwestelijke deel aan de Indische zee omvat. Ook in *deze* beteekenis, die wij hier tot eenen grondslag leggen, is Jemen nogtans een land, dat omtrent eene gelijke oppervlakte als Frankrijk heeft. Het verdient den naam van het *gelukkige*, in tegenoverzetting van het *woeste*, niet zoo zeer door eene vruchtbaarheid, die allerwege gelijk en even uitgebreid is, dan veelmeer door de slechts grootere vruchtbaarheid, die in dit bergachtige land door de menigte kleine beken ontstaat, die op het gebergte ontspringen, zonder evenwel tot groote rivieren aantegroeijen.

Voor den *handel* werd Jemen om eene dubbele reden gewigtig. Door deszelfs eigene voortbrengselen en als stapelplaats der Indische en Aethiopische waren. Het was, even als de tegenoverliggende Aethiopische kust, van oudsher het voornaamste land, dat reukwerk van allerlei aard, doch vooräl wierook, voortbragt, welks gewigt voor den handel der oude wereld reeds bij eene andere gelegenheid uit elkanderen gezet is. De verschillende soorten van reukwerken, die ten tijde van Herodotus door de Phoenicers van daar aangebragt werden, zijn door dezen schrijver reeds naauwkeurig beschreven.. „ Na het Zuiden" zegt hij

ons

ons (*), „ is het uiterfte der bewoonde landen *Arabië*. In dit land alleen groeit de *wierook*, de *myrrhe*, het *kaneel*, de *cafia* en het *ladanum*. De *wierook* wordt ingezameld van boomen, waarop zich eene menigte kleine gevleugelde flangetjes ophouden, die door den rook van ftyrax verdreven moeten worden. De *cafia* groeit in een klein ondiep meer, waarin eene menigte kleine infekten gevonden worden, die den vledermuizen gelijkvormig zijn, en tegen welke men zich door bedekking van het geheele ligchaam en van het gezigt hoeden moet; het *ladanum* wordt eindelijk als vuiligheid in de baarden der geitenbokken gevonden; is nogtans tot vele zalven bruikbaar; ook bedienen de Arabieren zich voornamelijk daarvan tot berookingen (†)." Hoe deze legenden verklaard moeten worden, en hoeverre dezelve op historifche waarheid gegrond zijn, waag ik niet te bepalen. Zouden de kleine gevleugelde flangen, die door den rook moeten verdreven worden, iets anders dan musquiten zijn? Wil men onder de infekten, die aan

(*) HEROD. *III.* 110—112.

(†) Uit wantrouwen omtrent mijne eigene inzigten, voeg ik hier bij de bepalingen dezer planten volgens de aanmerkingen, die mij door eenen kenner der kruidkunde der Ouden medegedeeld zijn. Σμύρνη is *myrrha*. *cf.* DIOSCOR. *I.* 77. THEOPH. *IX.* 45. Κάσια is *laurus cafia L.* *cf.* DIOSC. *I.* 12. THEOPH. *IX.* 45. Λάδανον is *cistus Creticus L.* DIOSC. *I.* 128. *cf.* TOURNEFORT *I. p.* 29. — Het *ladanon* is bij ons meer bekend onder den naam van *gummi labdanon*, waarvan de pleister nog in gebruik is. De *cafia*, ook *casfia* genoemd, is in de geneeskunst onder den naam van *pijpcasfie* bekend, en men gebruikt er nog het *merg* (*pulpa*) van. D.

aan de vledermuizen gelijk zijn, de gevleugelde hagedisſen verſtaan (*), die in die ſtreken te huis behooren? Het verhaal der inzameling van het ladanum verklaart zich van zelve, in zooverre het op eenen ſtruik groeit, dien de geiten afeten. Dat de wierook minder in Arabië zelve, dan in het daar tegenoverliggende Zuila in Afrika, te huis behoort, zal een nader onderzoek leeren.

Behalve deze ſoorten van reukwerk worden ons nog goud en edelgeſteenten als inlandſche voortbrengſelen van Gelukkig Arabië uitdrukkelijk genoemd. Goudmijnen worden er wel in lateren tijd niet meer gevonden; doch de verzekeringen dienaangaande zijn in den ouden tijd zoo algemeen, dat men, zijn verſtand gebruikende, er niet aan twijfelen kan, of Jemen is eens een goudrijk land geweest (†). Waarom zouden deszelfs gebergten ook niet hetzelfde metaal in zich bevatten, dat de naburige bergen van het tegenoverliggende Aethiopië in overvloed bezitten? De naauwkeurige kennis, die Job met de bergwerken toont (‡), maakt het hoogst waarſchijnlijk, of het werd ook door de bergrivieren weggeſpoeld en door waſchen uit het zand verkregen (§). Doch edelgeſteenten vindt men in de bergen van het landſchap *Hadramaut* (*), ten minſte zulke, die bij de ouden ſteeds den

(*) *Draco volans L.* Men vergelijke GESENIUS *Commentar zu Jeſaias I.* 496.

(†) MICHAËLIS *ſpecileg. II. p.* 190. BOCHART *p.* 139, 140.

(‡) JOB 28, 1—12. (§) STRAB. *p.* 777.

(*) Bij de Grieken *Chatramotite.*

den naam van edelgesteenten dragen, zoo als de onyxen, robijnen, agaten, enz.

Maar nevens deze ontwijfelbare voortbrengselen van Gelukkig Arabië vinden wij nu ook nog andere Arabische waren aangevoerd, die toch zeker niet eigenlijk Arabische, maar deels *Indische* en deels *Aethiopische* zijn. Tot de eerste behoort *het kaneel* (*cinnamomum*); tot de tweede het *ivoor* en *ebbenhout*. Het kaneel wordt door Herodotus wel onder de Arabische voortbrengselen geteld; doch het fabelachtige berigt, dat hij daarvan uit den mond der Phoenicers herhaalt, toont genoegzaam, dat zij zelven deszelfs wezenlijk vaderland geheim hielden (*). „Waar het kaneel groeit, en welk land hetzelve voortbrengt, weet men niet te zeggen, behalve dat men niet onwaarschijnlijk staande houdt, dat hetzelve in die streken wordt voortgebragt, waar Bacchus geboren werd (†). Eene soort van groote vogels namelijk zullen dit gewas, dat wij naar aanleiding der Phoenicers cinnamomum noemen, in hunne nesten dragen (‡), waaruit men door eene kunstgreep (die hij nader beschrijft) dit gewint." Ook Theophrastus (§), die de verschillende soorten van het kaneel volgens deszelfs hoedanigheid onderscheidt, heeft eene legende van slangen, die de inzameling daarvan gevaarlijk maakten, hetwelk bewijst, hoe gaarne de Phoenicers vertellingen van deze soort verspreidden. Latere schrijvers, zoo als Di-

(*) Herod. *l. l.* (†) Namelijk *in Indië.*

(‡) In de naastvolgende afdeeling over den Babylonischen handel zal ik aantoonen, dat dit eene echt *Ceylonsche* overlevering is. (§) Theophr. *Hist. Plant.* IX. 5.

Diodorus en Strabo (*), noemen het kaneel wel onder de overige Arabische voortbrengselen; doch men bespeurt ligtelijk, dat zij de waren, die van daar kwamen, met de inlandsche verwarren. Ook het cardamom, even als de nardus en andere specerijen, die tot welriekende wateren en balsems gebruikt werden, worden door Theophrastus, als gedeeltelijk uit Indië komende, bij naam genoemd (†).

Na deze bepaling der voornaamste handelsartikelen ontstaat de gewigtige vraag: „ Welke plaatsen en streken van Gelukkig Arabië de voornaamste plaatsen van dezen handel waren?" Het is een groot gewin voor de geschiedenis, dat de profeet ons daarover naauwkeurige berigten nagelaten heeft. De plaatsen, die hij ons noemt, stellen het buiten twijfel, dat de Phoenicers daartoe voornamelijk de twee landschappen *Hadramaut* en *Sedsahar*, de rijkste en vruchtbaarste van Jemen, gekozen hadden (‡). „ Wadan en Javan bragten u uit Sanaa degenklingen, casia en kaneel ter ruiling tegen uwe waren. De kooplieden van *Saba* en *Raëma* handelden met u; de beste specerijen, edelgesteenten en goud bragten zij u voor uwe waren. Haran, Canna, Aden en Saba handelden met u." Eenige dezer plaatsen, zoo als *Aden*, *Canna* en *Haran*, allen vermaarde havens aan de Indische zee, Sanaa en Saba of Mariaba, nog heden de hoofd-

(*) Diod. *I. p.* 161. Strab. *p.* 1124.

(†) Theoph. *IX.* 7.

(‡) Ezech. 27, 19—24. Volgens *Michaëlis* overzetting, wiens aanmerkingen ik voor het vervolg verzoek te vergelijken.

hoofdſtad van Jemen, hebben hunne namen tot op onze dagen onveranderd behouden; van andere, zoo als van Wadan aan de ſtraat van Babelmandeb, weet men met waarſchijnlijkheid de ligging. Maar tevens zijn de naauwkeurige berigten van den profeet een bewijs, welke bijzondere kennis van Gelukkig Arabië men in Palaestina had, en hoe groot en menigvuldig de verkeering met dit land moet geweest zijn.

Gelijkſoortige opgaven vinden wij bij *Theophrastus* en tevens merkwaardige berigten nopens de wijze, waarop de handel in wierook en ſpecerijen gedreven werd. „ De wierook, myrrhe en caſſia," zegt hij (*), „ groeijen in de Arabiſche landſchappen Saba en Adramotitis (Hadramaut); de wierook en myrrhe op de bergen, of aan derzelver voet en op de nabijgelegene eilanden. De boomen worden gedeeltelijk aangekweekt en groeijen gedeeltelijk in het wild. De wierook-boomen zijn eenigzins hooger, dan die der myrrhe. Het land behoorde den Sabaeërs, die den eigendom heilig hielden, zoodat niemand zijne boomen bewaakte. De ingeoogſte wierook en myrrhe werden naar eenen tempel der zon gebragt, den heiligſten der natie, (want de ſterrendienst behoorde altijd in Arabië te huis) en werd door gewapende Arabieren bewaakt. Hier legde ieder eigenaar zijne waren neder en plaatste daarop een lijstje, waarop de hoeveelheid en de prijs geſchreven ſtonden. Daarna kwamen de kooplieden en legden volgens de bepaling den prijs neder. Dan kwam de priester, nam

(*) Theophr. *Hist. Plant. IX.* 4.

nam het derde deel van den prijs voor de godheid, het overige liet hij voor den eigenaar liggen. De wierook uit de jonge boomen is witter, maar geeft ook minder reuk; die uit de oude geelachtiger, maar sterker riekend." De wierook-handel werd dus ook onder de bescherming van een heiligdom gedreven en was eene soort van stommenhandel; zoo als nog heden in dezelfde streken de koffij-handel is. „ Aangenamer is de wierook, die op het vaste land van Arabië groeide; doch die der naburige eilanden was krachtiger van reuk": waaronder buiten kijf het tegenoverliggende Aethiopische schiereiland van Zuila mede begrepen wordt, thans het land der *Somalis*, die nog tegenwoordig, zoo als op eene andere plaats zal getoond worden, in het bezit van den wierook-handel zijn.

Intusschen bepaalde zich de Phoenicische handel niet enkel tot het zuidelijke Arabië, maar strekte zich niet minder langs de *oostkust* aan de Perzische golf uit. „ Dadens zonen dreven uwen handel en naar uitgestrekte landen ging uwe koopmanschap; met hoorn, ivoor en ebbenhout, betaalden zij uwe waren (*)." — Daden is één der Baharein-eilanden in de Perzische golf, zoo als ik onder aantoonen zal (†); waar ook Phoenicische volkplantingen, in de nabijheid der koopstad Gerra, zullen geweest zijn. Indien deze woorden van den profeet nogtans de verbindtenis tusschen Phoenicië en de Perzische golf bewijzen, zoo bewijzen zij ook

(*) Ezech. 27, 15.

(†) Men zie over dit alles *onder* in de afdeeling *over den handel der Babyloniërs.*

ook tevens ontegenzeggelijk de verbindtenis, waarin de Phoenicers met Indië stonden. De *uitgestrekte landen*, naar welke de Phoenicische handel over Daden ging, konnen geene andere dan Indië zijn, en als de ligging dit niet reeds aantoonde, dan zouden de aangebragte *waren* het buiten twijfel stellen. Ivoor en ebbenhout kon men in Daden slechts uit Indië hebben; want in Arabië zijn geene olifanten, en het *hoorn* is waarschijnlijk de tand van den narval, die ook in de Indische zee te huis behoort (*).

Naardien wij thans het hoofddoel van den Phoenicisch-Arabischen handel gevonden hebben, is het niet minder gewigtig, om de *tusschenhandelaars*, door welke, en den *aard* en de *wijze*, waarop dezelve gedreven werd, te leeren kennen.

Dat dezelve volgens de gesteldheid des lands geen andere dan karavanen-handel was en zijn konde, is reeds boven getoond. Maar wie vormde deze karavanen? Uit welke plaatsen trokken zij op? En welke wegen sloegen zij in?

Het is boven reeds aangemerkt, dat de karavanen op verre na voor het grootste gedeelte door Nomadische herdervolken plagten gevormd te worden, die, uit hoofde hunner levenswijze, daartoe veel meer geschikt zijn, dan stadbewoners (†). Juist deze zelfde opmerking komt ook hier weder voor

(*) MICHAËLIS *a. h. l.* De Hoogl. VAN DER PALM zet deze plaats, naar ons gevoelen beter, over: *hoornen van elpenbeen*, en verklaart in zijne aanm., dat dus de olifantstand genoemd wordt naar zijne gedaante, als van eenen hoorn. D.

(†) Zie boven *B. I. p.* 26. *env.*

voor en wordt, terstond door de wijze, waarop de profeet den Tyrischen landhandel schildert, bevestigd. Hij beschrijft denzelven namelijk doorgaans zoo, dat de volken *komen* en den Tyriërs hunne waren *brengen*; doch nooit zoo, dat de Tyriërs heen gaan en dezelve afhalen. Tyrus bevond zich hier in eenen gelijken toestand met Carthago. Het had in zijne nabijheid eene menigte Nomadische volken, die het, even als Carthago, tot het drijven van zijnen handel gebruikte. De woestijnen van Syrië en Arabië waren met zoodanige volken opgevuld, die hier met hunne kudden rond trokken en, onder hunne tenten levende, geen ander gezag, dan dat hunner Scheiks en Emirs, erkenden. Deze vormden de karavanen, terwijl zij hunne talrijke kameelen benevens derzelver oppassers en voerlieden aan de kooplieden verhuurden, of verkochten. „Arabieren en alle vorsten van Kedar handelden met u en bragten u hunne dromedarissen (*).” Doch het ligt alsdan in den natuurlijken loop der dingen, dat de geleiders der waren ook tevens kooplieden werden, en deswege is het eene gewoonlijke verschijning, dat men onder deze volken zeer *rijke* stammen vindt. Onder de Arabische Nomaden schijnen geene zich vroeger en met meer voordeel op den karavanen-handel toegelegd te hebben, dan de Mi-

(*) Ezech. 27, 21. *Kedar*, in de nabijheid van Gelukkig Arabië, verschijnt steeds als een stam, die rijk in vee was en met zijne kudden handel dreef. Jesaias 21, 16. en ald. de *Commentar* van Gesenius. Prof. v. d. Palm zet *dromedarissen* over door: *lammeren*, *rammen* en *bokken*.

Midianiten, die aan de noordelijke grenzen dezes lands en dus in de nabijheid van Phoenicië plagten rond te trekken. Het was eene karavaan van *Midianitische* kooplieden, die, met specerijen, balsem en myrrhe beladen, uit Arabië kwam en naar Aegypte trok, waaraan Jozef verkocht werd (*). De buit der Israëliten van dit volk in goud was zoo groot, dat dezelve verwondering wekken moest; dit metaal was onder hen zoo gemeen, dat niet slechts hun eigen opschik, maar zelfs de halsbanden hunner kameelen daarvan gemaakt waren (†). — Behalve de Midianiten was er nog een ander volk in Noord-Arabië, dat in de geschiedenis van den handel niet minder merkwaardig is en door den profeet als hoofdvolk genoemd wordt, door het welk de Phoenicers de waren uit het Zuiden ontvingen, — de *Idumaeërs* of Edomiten. „ Ook Edom dreef handel met u in menigte van uwe werken; karbonkels, purper, borduurwerk, katoen, bezoar en edelgesteenten gaven zij voor de waren, die gij hun overliet (‡).” De Edomiten nu waren geene Nomaden. Zij hadden, zoo als wij boven reeds gezien hebben, steden; deels de havens Elath en Ezion-Geber (thans Akaba), deels andere, die dieper landwaarts in lagen, zoo als Busra en Petra. De waren, die de profeet noemt, schijnen meestal Indische en Arabische te zijn; daaronder nu behooren de edelgesteenten, de paarlen en het

(*) I. Moz. 37, 28.

(†) Boek der Rigt. 8, 21. 26. IV. Moz. 31. 47–53.

(‡) Ezech. 27, 16. Voor *Edom* heeft de Hoogl. van der Palm *Syrië*.

het purper; waaronder hier het Indifche purper moet verftaan worden (*). Deze kochten de Edomiten dus van de karavanen, en bragten dezelve als tusfchenhandelaars naar Tyrus en de andere Phoenicifche zeefteden. De katoenen en geborduurde voorwerpen konden misfchien ook Aegyptisch zijn.

De Grieken bevatten al de Nomadifche ftammen, die in het noordelijke Arabië rond trokken, onder den naam der *Nabataeifche Arabieren*; eigenlijk de bewoners van het gewigtige landfchap Hedjas; vervolgens van het noordelijke Arabië in het algemeen. Diodorus, die hunne leyenswijze zeer fraai befchrijft, vergeet ook hunnen karavanenhandel naar Jemen niet. „ Een niet geringer deel van hen,". zegt hij (†), „ maakt hun werk, om den wierook, de myrrhe en andere kostelijke fpecerijen, die zij van hen ontvangen, die dezelve uit Gelukkig Arabië halen, naar de Middellandfche zee te brengen." Volgens zijn berigt fchijnt het dus, dat zij niet zoo zeer zelven naar Jemen reisden, maar dat er veeleer een tusfchenhandel plaats vond, terwijl zij de karavanen, die van daar kwamen, hunne ladingen flechts afnamen, om die verder te vervoeren. Doch beide kon zeer wel te gelijk beftaan; want de koopman verandert op zijne reis van geleiders zijner waren, naarmate hij daartoe gelegenheid krijgt, of aanleiding heeft. Intusfchen is het evenwel uit de befchrijving van den profeet duidelijk, dat in Gelukkig Arabië zelve karavanen gevormd werden, die naar Phoenicië trok-

(*) Men zie MICHAËLIS op aang. pl.
(†) DIOD. *II. p.* 390.

trokken, dewijl hij uitdrukkelijk zegt, de kooplieden uit Javan en Wadan hadden de waren uit Jemen naar Tyrus gebragt (*).

Even als in het Carthaagsche gebied en in Aegypte de eigenlijke stapelplaatsen der goederen, die de karavanen aanbragten, aan de grenzen der woestijn waren, zoo was het ook in Arabië. Nog in het gebied van Edom lag de door de natuur versterkte plaats *Petra* (†), waarvan het geheele noordwestelijke Arabië den naam van het *Petraeische* gekregen heeft. Hier werden, als op eene veilige plaats, de waren in menigte opgestapeld, die uit de zuidelijke streken aangebragt werden; namelijk die de eigendom dezer Nomadische stammen zelve waren, en waar tegen zij van de Phoeniciers en andere kleedingstoffen of levensbehoeften inruilden. Deze plaats is mede door nieuwe reizigers, den Zwitser *Burkhardt* (‡) en de Engelschen *Bankes* en *Legh* (§), bezocht geworden. Volgens Di-

(*) EZECH. 27, 19. Wadan en Javan, beide steden in Jemen. Zie MICHAËLIS.

(†) Het hedendaagsche *Karak*, bij JOSEPH. *IV*. 4. *Rekam*; thans Selah, 30° 20′ N. B. 53° O. L. Volgens de nieuwe kaart van Syrië van *Paultre* nog tegenwoordig eene plaats, waar vele karavanen-wegen zamenloopen. Het moet niet met *Moba-Karak*, aan de oostzijde der Doode zee, verward worden. De naam Karak is aan het zelve te onregt gegeven. In de nabijheid is de berg *Hor*, eene bedevaartsplaats, waar men het graf van Aaron toont.

(‡) BURCKHARDT *travels in Syria and the Holy Land p.* 422. *etc.*

(§) Achter MAC-MICHAEL *Journey from Moscou to Constantinople* staan hunne berigten.

Diodorus (*) was dezelve 900 stadiën van het zuid-einde der Doode zee verwijderd, en het schijnt uit dien hoofde niet twijfelachtig, dat dezelve naast het, door deszelfs bouwvallen zoo beroemd geworden, *Wadi Musa* (het dal van Mozes) te zoeken is. De beschrijving, die Burckhardt daarvan geeft, bevestigt de berigten van Diodorus. Door eenen weg, op eene kunstige wijze in de rots uitgehouwen, komt men in het nauwe dal, waardoor eene kleine rivier stroomt, waar de overhangende rotsen dikwijls het zwerk voor het oog verbergen. Eene handvol dappere mannen konde hier een leger terug houden. Waar het dal zich opent, lag de oude stad Petra. De puinhoopen van gebouwen zijn zeker eerst uit de Romeinsche tijden; intusschen ziet men toch ook eenen in de rotzen uitgehouwen tempel en vele grafsteden, die waarschijnlijk ouder zijn (†). Reeds ten tijde van Alexander was Petra de stapelplaats der Arabieren voor hunnen handel in wierook en specerijen, in welks nabijheid dan de groote markten gehouden werden (‡); en men kan niet twijfelen, dat deze eene veel oudere gewoonte was. Demetrius Poliorcetes beproefde het, op bevel van zijnen vader Antigonus, om hen hier op eene verraderlijke wijze te overvallen en hunne schatten te rooven; doch het was eene vruchtelooze onderneming (§).

Zoo

(*) Diod. *l. l.*

(†) Mac-Michael *p.* 228. Uit voorzigtigheid durfde Burckhardt helaas! de puinhoopen niet naauwkeuriger onderzoeken.

(‡) Diod. *l. l.* (§) Diod. *l. l.*

Zoo de tot nu toe gemaakte aanmerkingen de levendigheid en den omvang van den Arabischen handel in deszelfs geheel toonen, dan moeten zij ook van zelve den wensch doen ontstaan, om de *wegen* nader te leeren kennen, langs welke dezelve gevoerd werd. Hadden wij hier de beschrijving van eenen karavanen-weg, zoo als Herodotus ons dien door Afrika gegeven heeft, dan zoude het gemakkelijk zijn, om aan dezen wensch te voldoen; doch deze ontbreekt, en weinige duistere sporen daarvan, die bij Strabo zijn overgebleven, vergunnen ons slechts, om eenige opgaven neder te stellen. Deze schrijver noemt ons ten minste ééne der tusschen-plaatsen, die de karavanen uit het Gelukkig Arabië plagten voorbij te trekken, en bepaalt den tijd, dien zij op hunne reis toebragten. In zeventig dagen reisden zij uit hun vaderland tot naar Petra, en hun weg liep over de plaats *Albus Pagus* (Λευκὴ κώμη der Grieken), het *Havra* of *Avara* der Arabieren (*). Deze plaats ligt aan de Arabische golf onder 25° N.B., aan de grenzen van het vruchtbare land *Netsched*, dat midden in Arabië ligt. Het blijkt hieruit duidelijk, dat de karavanen-weg langs de Arabische golf liep, terwijl dezelve dan hoogst waarschijnlijk op Mekka, het oude Makoraba, ging en van hier de grenzen van het Gelukkige Arabië naderde. Men genoot hier het voorregt, om in het midden van den weg door vruchtbare streken te trekken, in plaats dat men landwaarts in gestadig door woestijnen zouden hebben moeten reizen. Het getal der dagreizen komt

nog-

(*) STRAB. p. 1113.

nogtans met den afstand overeen. Dezelve bedraagt van Mariaba tot Petra omtrent tweehonderd en tachtig geographische mijlen. Rekent men nu, volgens den gewonen maatstaf der karavanen, vier van deze op éénen dag, dan maakt zulks een getal van zeventig dagreizen.

Ook van de handelwegen naar het *oostelijke Arabië* heeft deze zelfde schrijver eenige berigten nagelaten. De bewoners der aldaar gelegene stad *Gerra* waren het voorfil, door welke de karavanen-handel gedreven werd. Zij stonden in betrekking tot de handelplaatsen in *Hadramaut* en plagten den weg daar henen in veertig dagen af te leggen (*). De handelweg liep dus dwars door de groote Arabische woestijnen in het zuidoosten van dit land; doch niet langs de kusten. De juiste afstand van Hadramaut tot Gerra bedraagt niet minder dan honderd zestig tot zeventig mijlen, en vereischte dus veertig dagreizen. Maar dat er eindelijk ook eene onmiddelijke handelbetrekking tusschen de oostkust van het schiereiland, tusschen Gerra en Phoenicië, bestaan heeft, blijkt reeds duidelijk uit de woorden van den profeet, als hij zegt, dat de kooplieden van Daden de waren van de Perzische golf naar Tyrus bragten, waar de weg dus niet minder door de woestijn van het noordoostelijke gedeelte des lands loopen moest (†). Doch eene plaats uit *Jesaias* (‡) geeft daar-

(*) Strab. *l. l.*

(†) Ezech. 27, 15.

(‡) Jesaias 21, 13—15. en aldaar de *Commentar* van Gesenius. Hoe zeldzamer de karavanen ons door de geschied-

daarvoor nog een ander bewijs. Terwijl hij Arabië met de invallen van vreemde veroveraars bedreigt, verliest hij niet uit het oog, dat het ſtoren van den handel daarmede verbonden zal zijn. „ Overnacht in de wildernisſen van Arabië, gij karavanen van Daden! brengt den dorſtigen water te gemoet, gij bewoners van Thema! komt den vlugtenden met brood te gemoet! want zij vlugten voor de zwaarden en voor de woede der oorlogs!” De anders niet verhinderde handelkaravanen van Daden moesten van haren weg afwijken, uit vrees voor de vijanden, en in de woestijn overnachten; waar de ſtam van Thema, met welken zij in vriendſchap leefden, hun uit medelijden water en brood brengt. Thema lag aan den westelijken zoom van het vruchtbare landſchap Nedjed (*), waar door dus de weg liep.' Van dezen moesten de karavanen afwijken, ten einde zich in de woestijn te verbergen.

Wij leeren hieruit den gewonen karavanen-weg, die van Gerra naar Tyrus leidde, kennen. Dat het de eenige geweest is, wordt daarmede niet geſtaafd. Er moet een tijd geweest zijn, waarin de thans onbekende binnenlanden van Arabië zeer bekend waren, zoo als de vele plaatſen bij Ptolomaeus toonen (†). In hoeverre de kennis aan dezelve reeds uit

ſchiedſchrijvers vermeld worden, zoo veel te gewigtiger is ons deze plaats van den profeet; uit dezelve, niet uit de geſchiedſchrijvers, leert men den omvang van den ouden wereld-handel kennen.

(*) Onder 27° d. B. 57° d. L. Zie GESENIUS *Commentar I.* 657.

(†) Op de kaart tot D. BREMNERS *Entdeckungen etc.* worden in het binnenſte van Arabië verſcheidene karava-

uit de Phoenicische tijden afkomstig is, wagen wij niet te beslissen. Onwaarschijnlijk zal men het gevoelen niet vinden. De nasporingen over den Babylonischen handel zullen het nogtans duidelijker toonen, dat de oostkust van Arabië niet minder rijk aan stapelplaatsen zoowel van Arabische, als van Indische, waren geweest is, dan de zuidelijke kust. Er is dus niet eens een verder bewijs noodig, dat ook daarhenen handelwegen gevonden werden, langs welke deze waren naar de oevers der Middellandsche zee, of ten minste naar de stapelplaatsen van het Petraeische Arabië, gebragt werden.

Zoo het door de bovengemelde nasporingen bewezen is, dat dit Petraeische Arabië — het grensland tusschen de woestijn en het bebouwde land — de streek was, waar de Arabische karavanen zich vormden, en waar de bergplaatsen voor hunne goederen waren, zoo zij het mij vergund hier nog een *vermoeden* over de wegen bij te voegen, langs welke zij van daar naar de Phoenicische zeesteden gevoerd werden, dewijl misschien daardoor een anderzins duister berigt van Herodotus opgehelderd kan worden, waar hij de zeekusten van Phoenicië tot aan Aegypte beschrijft (*). „Van Phoenicië tot

vanen-wegen opgegeven. Wij zullen dezelve in de *bijlage* over de oude handel-wegen aanhalen. De oogmerken zijn daarbij opgegeven.

(*) Herod. *III.* 5. *Cadytis* houd ik voor Jeruzalem. De uitdrukking ἐμπόρια τοῦ Ἀραβίου kan volgens den zamenhang geenen anderen zin hebben, dan die er aan gegeven is.

tot aan de grenzen der ſtad Cadytis ſtrekt zich het land der Syriërs van Palaestina (der Joden) uit. Van Cadytis, eene ſtad, die mij niet veel kleiner dan Sardes toeſchijnt te zijn, tot aan Jenyſus, liggen aan de zee de *Arabiſche koopſteden*. Het land van Jenyſus tot aan het meer Sirbonis en het Caſiſche gebergte, waar Aegypte een begin neemt, naar de Aegyptiſche grenzen, behoort wederom aan de Syriërs. Dit nu is geene kleinere ſtreek, maar drie dagreizen lang; doch overigens is het eene waterlooze woestijn." Geen ander, dan Herodotus, maakt van deze *Arabiſche koopſteden* aan de Middellandſche zee gewag; en dewijl hij hier de Arabieren zoo bepaaldelijk van de Syriërs en Joden onderſcheidt, zoo wordt deze plaats daardoor zooveel te merkwaardiger. Zoude het, na het gene tot nu toe gezegd is, niet zeer waarſchijnlijk zijn, dat deze havens, waar onder ik Gaza en Askalon reken, eigenlijk alleen beſtemd waren, om de goederen, die de Aegyptiſche en Arabiſche karavanen aanbragten, daar in te ſchepen, ten einde die over zee langs de kusten naar Tyrus en de overige groote Phoeniciſche ſteden te vervoeren. Wat ik van deze vroegere tijden ſlechts als eene gisſing opgeven kan, wordt ten minſte ten tijde der Ptolemaeërs eene zekerheid. Want destijds wordt de ſtad *Rhinocolura*, die, ſchoon zij ook niet tot deze ſteden behoorde, toch in derzelver nabijheid lag, uitdrukkelijk als eene haven genoemd, waarhenen uit Petra een groot gedeelte der Arabiſche waren gebragt werd, om daar ingeſcheept te worden (*).

Nieu-

(*) STRAB. *p.* 1128.

Nieuwe reizigers, vooreerst *Seetzen* (*), vervolgens *Burckhardt* (†), en eindelijk de Engelschen, *Bankes* en *Buckingham* (‡), hebben de puinhoopen der steden oostwaarts van het meer Tiberias en der Doode zee, in het oude Decapolis en Havra 32—33° N. B., aan het licht gebragt. De prachtige bouwvallen van *Gerasa* (Dsieres), *Gadara* en *Philadelphia* (Amman), die gedeeltelijk voor die van Palmyra weinig onderdoen, tempels, zuilenrijen en amphitheaters, toonen de voormalige grootheid en den rijkdom dezer steden, toen de togt van den Indisch-Arabischen handel zijne rigting over dezelve genomen had. Doch voor zoover wij dezelve tot nu toe kennen, behooren zij gezamenlijk tot een later tijdperk, dat der Antoninussen, terwijl in die van Palmyra toch nevens deze ook de sporen van vroegere tijden te vinden zijn; derhalve kan hier niet van deze gesproken worden.

Als wij het tot hiertoe gezegde in het algemeen overzien, zoo geeft dit aanleiding tot de volgende resultaten:

Eerstelijk: Het is klaar, dat Arabië eigenlijk de hoofdzetel van den Phoenicischen landhandel was, waardoor deze tevens met de rijke landen van het Zuiden, Aethiopië en Indië, in verband stond. In weer-

(*) In de uittreksels uit brieven: *Monatliche Correspondenz* 1808. *B.* 17. 18.

(†) *Travels in Syrien and the Holy land by* J. L. BURCKHARDT 1822. met afzonderlijke kaarten.

(‡) BUCKINGHAM *travels in Palaestina* 1823. De berigten van Bankes zijn mij slechts uit de dagbladen bekend.

weerwil der ontzaggelijke Zandzeeën, die iedere poging van eenen vreemden veroveraar tegen Arabië onmogelijk maken, zegevierde de gewinzoekende koopmansgeest nogtans over alle deze hinderpalen. Karavanen, uit velerlei natiën zamengesteld, trokken door hetzelve naar alle zijden tot aan deszelfs zuidelijke en oostelijke kusten (*); en — middelijk of onmiddelijk — trokken zij het door voor Phoenicische rekening, welks zeesteden de laatste groote bergplaatsen dezer schatten werden, die zij vervolgens met eene rijke winst naar het Westen vervoerden.

Ten tweede: Deze handel moest voor hen zoo veel voordeeliger zijn, dewijl dezelve, volgens de duidelijke berigten van Ezechiël, alleen een *ruilhandel* was. Er wordt altijd slechts van eene ruiling van waren tegen waren gesproken, en zelfs de edele metalen werden slechts als waren beschouwd. Hoeveel moest de Phoenicische koopman niet op zijne baren van Spaansch zilver winnen, wanneer hij dezelve in het goudrijke Jemen tegen dit laatste metaal verwisselde? Hoeveel op andere waren, die de Arabier wel van hem nemen *moest*, dewijl zij geene mededingers in dezen handel hadden; Zeer vernuftig daarentegen onderhielden de Phoenicers onder de Arabieren eene zekere mededinging, terwijl zij van vele en geheel verschillende zijden zich de Arabische voortbrengselen lieten

(*) Men vergelijke de verhevene schildering in Jesaias 60,6–9., waar de profeet de karavanen als geheele natiën beschrijft, die, in plaats van naar Tyrus, naar Jeruzalem trekken zouden.

ten toevoeren. Hierdoor verhinderden zij, dat men hun geenen willekeurigen prijs stellen durfde. Men kon de kooplieden uit Saba of Aden des noods ontbeeren, dewijl men ook dezelfde waren over Gerra ontving; en hadden de kooplieden van Gerra den prijs willen verhoogen, dan zoude de gansche handel weldra naar Jemen verlegd zijn geworden.

Ten derde: De verkeering met Arabië moest door de groote gelijkvormigheid der taal van beide volken zeer veel verligt worden. Er waren slechts tongvallen van eene taal (*), en schoon er ook verscheidenheden bestonden, moest het toch in het geheel niet moeijelijk vallen, om zich verstaanbaar te maken. Maar welk eene winst voor den Phoenicischen koopman, bij de wederzijdsche verkeering ook in deze afgelegene oorden, zich van zijne eigene taal te kunnen bedienen en niet genoodzaakt te zijn, om zich aan de bedriegerijen van trouwlooze tolken te moeten overgeven! Dit voorregt zoude reeds toereikend geweest zijn, om hun den Arabischen alleenhandel te verzekeren, wanneer ook de ligging des lands de mededinging van vreemde volken niet bijna onmogelijk gemaakt had.

Als eenen tak van den zuidelijken landhandel der Phoeniceërs moet men, behalve den Arabischen, ook nog den *Aegyptischen* beschouwen. De verkeering met deze natie behoorde tot de oudste, die de Phoeniceërs hadden; want, volgens de verzekering van Herodotus, begonnen zij daarmede, om *Assyrische* en *Aegyptische* waren te vervoeren (†). Deze

(*) Men zie *B. I. p.* 123. (†) Herod. *I.* 1.

ze vroege kennis met Aegypte is ook reeds ten tijde der aartsvaders blijkbaar, zoo als een ieder uit de Mozaïſche ſchriften weet; en indien, zoo als wij in het vervolg zullen toonen, Aegypte altijd het voornaamſte handelland van Afrika bleef, dan moest het vreemd ſchijnen, dat tusſchen twee groote en zoo naburige handeldrijvende volken geene verkeering zoude plaats gehad hebben. Doch een nog bepaalder berigt dienaangaande vindt men wederom bij Ezechiël, die, in zijn tafereel van de verkeering van het volk van Tyrus, den Aegyptiſchen handel niet vergeet; maar tevens de waren bepaalt, die Tyrus van daar ontving. „ Katoenen en borduurwerk, die uit Aegypte gebragt werden, hingt gij over uwe lust-tenten; donkerblaauw en purper uit Peloponneſus waren uwe dekken (*).” — Wij zullen in de naſpeuringen over de Aegyptenaren toonen, dat weverijen éénc hunner hoofdbezigheden waren, en het katoen in Aegypte te huis behoorde. Ook het borduren op katoen en met katoen was daar gebruikelijk en werd als meesterſtukken van kunst beſchouwd, zoo als het met katoenen

(*) Ezech. 27, 7. Meer verſtaanbaar is de overzetting hier van Prof. van Hamelsveld.

Uw zeilen van katoen, geſtikt Egyptisch werk,
Uw vlag en wimpel was van hemelsblaauw en purper,
Hetgene Eliſa's kust oplevert en bereidt.

Dus valt ook de zwarigheid weg, die de Hoogl. van der Palm maakt omtrent het gebruik van borduurwerk en hemelsblaauw of purperen ſtof voor zeil- en tentendoek. *Eliſa's kust* is de kust van Elis op Peloponneſus, die hier voor het geheele ſchiereiland ſtaat. Men weet, dat de Lacedaemoniërs het beste purper verwden. D.

nen draden geborduurde linnen-harnas toont, dat Amasis aan Polycrates van Samos ten geschenk gaf (*). — Het andere hoofdvoortbrengsel van Aegypte, *het koorn*, hadden de Phoenicers slechts noodig in buitengewone gevallen van daar te halen, dewijl het naburige Palaestina en Syrië hen daarvan voorzagen; dat het nogtans bij dergelijke omstandigheden geschiedde, toont reeds de togt van Jacobs zonen naar Aegypte.

Ook over den aard en de wijze der verkeering tusschen de Aegyptenaren en Phoenicers hebben wij berigten behouden. Het was een *land-* en geen zeehandel, naardien de Aegyptenaren tot aan de regering van Amasis den toegang ter zee den vreemdelingen afsloten. Het eerste spoor van dezen Aegyptisch-Phoenicischen landhandel vindt men ook reeds in de oudste overlevering der togten van den Tyrischen Hercules. „ Na de overwinning op Antaeus ging hij naar Aegypte, en doodde daar den dwingeland *Busiris*, die zijne handen *met het bloed van alle vreemdelingen* bevlekte (†).” — Gaarne willen wij aan onze Lezers het gemakkelijke en aangename werk overlaten, om den zin te verklaren, die onder deze schoone mythe verborgen ligt; wie bemerkt niet, dat hier van de beschaving gesproken wordt? Ja, dewijl Busiris tot de oude koningen van Theben behoorde, zoo zinspeelt dit verhaal op de verkeering met Opper-Aegypte, ééne der oudste handel-landen der wereld; waar Theben met zijne honderd poorten de hoofdstad en tevens de voornaamste zetel van den handel

(*) Herod. *III.* 47. (†) Diod. *I. p.* 263.

del met het binnenste van Afrika was, zoo als de naspeuringen over Aegypte leeren zullen.

Doch met de inwendige veranderingen van Aegypte veranderde de zetel van den Phoenicischen handel daar ook. Theben bleef niet deszelfs voornaamste zetel, maar de latere hoofdstad *Memphis*. Hier bevond zich, als ware het, eene volkplanting van Phoenicers; want eene geheele wijk der stad was door dezelve bewoond (*). Deze eenige daadzaak bewijst genoegzaam, hoe groot hunne verkeering daar moet geweest zijn!

Éénе der voornaamste waren, die de Phoenicers naar Aegypte bragten, was wijn, dien destijds Aegypte nog niet voortbragt. Tweemaal 's jaars werden aanzienlijke ladingen van denzelven, deels uit de Phoenicische, deels uit de Grieksche, steden naar Aegypte vervoerd. De aarden kruiken, waarin de wijn volgens de gewoonte der ouden overgebragt werd, waren aan de Perzen, toen zij meesters van Aegypte waren, naderhand nog op eene bijzondere wijze van dienst. Zij werden tot bewaring van water gebruikt in de driedaagsche woestijn, die Syrië van Aegypte scheidt, ten einde den toegang tot dit land den vreemdelingen gemakkelijker te maken en steeds open te houden (†).

De tweede hoofdtak van den Phoenicischen handel breidde zich naar het *oosten* uit. Dezelve bevat in zich hunne verkeering met *Syrië* en *Palaestina*, met *Babylon* en *Assyrië*, benevens de landen van het oostelijke Azië.

Pa-

(*) Herod. *II.* 112.
(†) Men zie hierover Herod. *III.* 5, 6.

Palaestina was het koornland der Phoenicers. Hun eigen bergachtig land was weinig voor den landbouw geschikt; doch het tarwerijke Palaestina leverde hun deze eerste levensbehoefte in eene toereikende menigte. „ Juda en het land Israëls handelden met u; tarwe van Minnith, rozijnen-honig, olie en balsem betaalden zij u voor uwe waren (*).” De tarwe van Palaestina was de beste, die men had. Dezelve overtrof zelfs de Aegyptische, zoo dat het geenzins de grootere nabijheid was, die de Phoenicers bewoog, om zich van hier daar mede te voorzien. Ook de overige door den profeet vermelde voortbrengselen behooren tot diegene, die Palaestina van eene voortreffelijke hoedanigheid opleverde. De aanzienlijke wijnbouw, dien dit land van oudsher had, verschafte hetzelve ook eenen overvloed van kostelijke rozijnen. Volgens berigten van eenen nieuwen reiziger overtreft de olie in Palaestina nog heden die uit Provence, hoe diep de bebouwing des lands ook onder het Turksche despotismus gezonken is. De balsem wordt in den omtrek van het meer Genezareth verzameld en is dezelfde, die nog onder den naam van balsem van Mekka beroemd is (†).

De aanmerking, dat Palaestina het koornland der Phoenicers was, heldert ook het beste de goede verstandhouding en de bestendige vrede op, die tusschen beide landen heerschte. Het is zeker eene opmerkzame verschijning, dat de Joden, die met

(*) Ezech. 27, 17. Voor het volgende vergelijke men de aanmerkingen van Michaëlis.

(†) Theophrast. *Hist. Plant.* IX, 6.

met al hunne andere naburen bijna in eenen aanhoudenden oorlog leefden, die onder David en Salomon zelfs veroveraars werden en aanzienlijke landen aan zich onderwierpen, nooit met hunne naaste buren, de Phoeniceërs, in oorlog geraakten. Maar indien zij zelven zich te zwak gevoelden, om deze magtige steden te beoorlogen, zoo vorderde daarentegen de zeer natuurlijke staatkunde der Phoeniceërs, om geen land aantevallen, waaruit zij hun onderhoud trokken, al had het ook niet geschenen hunne grondstelling te zijn, om van alle oorlogen en geweldige uitbreidingen op het vaste land van Azië geheel af te zien.

Het eigenlijke *Syrië* leverde, naar de verscheidenheid van deszelfs physike gesteldheid, ook zeer verschillende voortbrengselen op, naarmate het voor den wijn- of landbouw geschikt was, of enkel door Nomaden bewoond werd, die de veefokkerij beoefenden. „ Damascus handelde met u van wegen uwen rijkdom en uwe groote werken; zij bragten u wijn uit Chalybon (*) en wol uit de woestijn (†).

De wijn uit Chalybon, (waarschijnlijk het Aleppo der nieuweren,) was de kostbaarste, dien men in Azië had, of werd ten minste daarvoor gehouden. Dezelve was de eenige, die op de tafel der Perzische koningen kwam, bij wien het gebruikelijk was,

(*) In het Hebreeuwsch staat חֶלְבּוֹן *Chelbon*, zoo als Prof. *van der Palm* en *van Hamelsveld* dit ook vertaald hebben; doch daar deze plaats onbekend is, wordt er gewis Chalybon mede bedoeld. Men zie MANNERT 6 *Th.* 1 *St.* *p.* 532. en CELLAR. *Geogr. antiq.* *P.* 2. *p.* 365.

(†) EZECH. 27, 18.

was, om hunnen disch slechts met het kostelijkste te voorzien, wat iedere provincie van hun rijk opleverde (*). Als men bedenkt, dat de wijnstok in die tijden, noch in Afrika, noch in het westelijke Europa, gevonden werd, dan kan men met veel waarschijnlijkheid vermoeden, dat de wijn over het algemeen ééne der gewigtigste waren bij den Phoenicischen zeehandel geweest is, dewijl dezelve slechts op wagens en niet op lastdieren vervoerd konde worden.

De *wol uit de woestijn* behoorde, gelijk men ziet, tot de waren, die de Nomadische stammen, welke met hunne kudden schapen zoowel in de Syrische, als in de Arabische, zandwoestijnen rondtrokken, leverden (†). De wol dezer schapen is de fijnste, die men kent, dewijl het warme klimaat, het bestendige verblijf in de opene lucht en de zorg, die deze stammen omtrent hunne kudden aanwenden, die hunne eenige bezigheid uitmaken, alles bijdragen, om dezelve te veredelen (‡). Het Arabische schaap, dat zich door zijnen vet-staart van het Europesche onderscheidt, heeft Herodotus reeds gekend en beschreven (§). „ Arabië heeft twee soorten van wonderbare schapen, die nergens elders gevonden worden. De éène soort heeft lange staarten, niet korter dan drie ellen, die, als dezelve naslepen, door de wrijving langs den

(*) Zie *B. I. p.* 476.

(†) Ezech. 27, 18—21.

(‡) Men zie Michaëlis *von den herumziehenden Schafzucht in den vermischten Schriften*, *B. I. St.* 6.

(§) Herod. *III.* 113.

den grond zweren zouden en vuil worden; uit dien hoofde maken de herders kleine wagentjes en binden deze ieder schaap onder den staart. Doch de andere soort heeft breede staarten, ieder wel ter breedte één el." Herodotus vergiste zich slechts in dit geval, dat hij enkele verscheidenheden voor onderscheidene soorten aanzag; de overige omstandigheden van zijn verhaal zijn geenen der latere natuuronderzoekers en reisbeschrijvers onbekend gebleven. — Zoodra men zich echter de Tyrische weverijen en verwerijen herinnert, zal men het groote gewigt van dezen handeltak gemakkelijk overzien. De woestijn zelve werd deswege een rijk land voor hen, terwijl dezelve hun de fijnste en kostbaarste ruwe stoffen voor hunne gewigtigste fabrijken opleverde. Bovendien werd daardoor de naauwe kennis en eensgezindheid met deze Nomadische stammen bevorderd en onderhouden, die voor de Phoenicers ook deswege hoogst gewigtig zijn moest, dewijl deze juist de middelpersonen waren, door welke de voortbrengselen der rijke zuidlanden in hunne handen kwamen.

Evenwel het hoofddoel van den Phoenicischen oostelijken handel was en moest, volgens deszelfs geheele strekking, *Babylon* zijn. Dat met deze bloeijende stad, ook nog vóór dat zij de heerschappij verkreeg en zelfs Phoenicië aan zich onderwierp, eene uitgebreide verkeering plaats gehad heeft, zal niemand in twijfel trekken, wanneer men beide volken heeft leeren kennen; en toch is het zonderling, dat over dezen gewigtigen handel-tak zoo weinige berigten, zoo als bijna over geenen anderen, zijn bewaard gebleven. Volgens de uitdruk-

drukkelijke getuigenis van Herodotus, behoorde dezelve intusschen tot den oudsten. Aegyptische en Assyrische waren (door dit laatste woord verstaat hij Babylonië) voerden zij reeds in het begin naar de Middellandsche zee (*). Ook de profeet vermeldt Assyrië; doch even als Herodotus slechts in het algemeen, en zonder alle verdere bepaling der voorwerpen en der gesteldheid van dezen handel (†). Ook is het wel mogelijk, dat de groote omwentelingen in het binnenste van Azië, waaraan Babylon zoo dikwijls deel moest nemen, denzelven dikwerf verstoord hebben; doch hij moest weder herleven, zoodra de handel van Babylon zelf weder bloeide.

Hoe bevreemdend het stilzwijgen der schrijvers over dit gewigtig onderwerp is, zoo is het misschien toch eenigermate hierdoor te begrijpen, dat de groote handelweg tusschen Tyrus en Babylon door eene lange en onafgebrokene woestijn liep; en uit dien hoofde de verkeering, indien men dezelve ook al niet met oogmerk verborg, nogtans door zich zelven minder bekend moest worden. Maar in deze woestijn zelve zijn sporen overgebleven, die den loop en de uitgestrektheid van denzelven schijnen aan te duiden, de puinhoopen van *Baalbeck* en *Palmyra* (‡), waarschijnlijk de schakels der

(*) Herod. *I.* 1.

(†) Ezech. 27, 23. Assur en Kilmad waren ook uwe koopliedeu. Dit vertaalt Prof. van der Palm eigenaardiger, vooral naar den aard van den Phoenicischen handel, door: *bezochten uwe markt.*

(‡) De eerste derzelve lag in het vruchtbare dal, tusschen

der handelketen, die Tyrus met Babylon verbond!

De prachtige overblijfſelen der beide ſteden zijn eerst in de laatſte eeuw door afbeeldingen bekend, die van Palmyra in eenen zekeren zin onlangs ontdekt geworden (*). De gedaante der nog voor handen zijnde gebouwen leert wel bij den eerſten aanblik, dat zij niet den ouderdom van die van Theben of Perſepolis hebben, maar dat zij veelmeer uit den Grieksch-Macedoniſchen en grootendeels zelfs van den tijd der Romeinen afſtammen; doch het is daarom niet minder zeker, dat de

ou-

ſchen den Libanus en Antilibanus, en dus niet meer in het eigenlijke Phoenicië. Palmyra daarentegen ligt midden in de Syriſche woestijn, drie dagreizen van den Euphraat, op ééne dezer eilanden in de Zandzee, die bij Afrika naauwkeuriger beſchreven worden, 33½° N.B. (JOSEPHUS, die *Ant. Iud. VIII.* 6. naauwkeurig de ligging beſchrijft, plaatst haar éénе dagreis van den Euphraat. D.) Zij ontleende haren naam van de menigte der palmboomen, die daar waren, offchoon er tegenwoordig geene dezer boomen in die woestijn meer gevonden worden. — Dat *Thadmor* door de Grieken *Palmyra* is genoemd, zegt ook JOSEPH. *ll.* en HARDUIN. *ad Plin. H. N.* V. 25.; doch als de Grieken het dus genoemd hebben, heeft het zijnen naam niet van de palmboomen, daar *palma* wel Latijn, maar geen Grieksch is, in hetwelk deze boom Φοῖνιξ heet; deze naam moet dus van eenen anderen oorſprong zijn, of de Romeinen moeten denzelven gegeven hebben. D.

(*) Men zie de twee bekende werken, *Ruins of Palmyra* en *Ruins of Baalbeck*, waar men in de voorrede ook de voornaamſte geſchiedkundige daadzaken voor de geſchiedenis der beide ſteden verzameld vindt.

ouderdom van beide fteden verre boven den oorfprong harer tegenwoordige overblijffelen opklimt.

De Joodfche jaarboeken fchrijven de bouwing van beide aan *Salomon* toe. „ Hij bouwde," heet het, „ Baalath en Thadmor in de woestijn des lands (*)." Baalath, de tempel der zon, is hetzelfde met Baalbeck, het dal der zon, dewijl de ftad in een dal gebouwd was. De eerfte naam wordt ook onder den Griekfchen naam *Heliopolis* uitgedrukt. Thadmor of Thadamora is bij de Syriërs de gewone naam van Palmyra (†).

Wanneer men bij de hooge oudheid dezer fteden bedenkt, dat zij te dier tijd gebouwd werden, toen de landhandel der Phoenicers, vooräl der nieuw oprijzende eiland-ftad Tyrus, zich ontzaggelijk uitbreidde, dat deelneming aan den handel geheel in het plan van Salomon, derzelver ftichter, lag, zoo als de zeetogten naar Ophir leerden; dat zij op den regten weg naar Babylon lagen, en dat ontwijfelbaar in lateren tijd de hoofdweg van den oostelijken handel over dezelve liep, waaraan zij haren luister en hare grootheid te danken hadden, dan wordt het ten minfte hoogst waarfchijnlijk, dat zij reeds in vroegere tijden dezelfde beftemming hadden. Nog heden loopen volgens *Seetzen* alle handelwegen van Damascus naar den Euphraat over Palmy-

(*) I. Reg. 9, 18. — zoo ook II. Chron. 8, 4. D.

(†) *Monatliche Correspondenz*, 1808. *p.* 504. Ook op kaart van Syriē van *Paultre*, waarop de oude, zoowel als de nieuwe, karavanen-wegen aangeteekend zijn, is deze weg opgegeven.

myra (*); eerst daar verdeelen zij zich. Het was dus de weg, die door de natuur voorgeschreven was. In deze veronderstelling kan men *Baalbeck* als de plaats der afreis beschouwen; want, volgens de wijze der oosterlingen, verzamelen de karavanen zich altijd op eenigen afstand van de hoofdstad. In drie dagen bereikte men *Emesa* (*Hems*), eene andere vermaarde stad van Syrië, aan de grenzen der woestijn. De weg door de Zandzee vereischte dan vier of vijf dagen, tot dat men *Palmyra* aanschouwde. Van daar tot aan den Euphraat werden wederom drie of vier dagreizen vereischt tot aan Thapsacus, waar men gewoonlijk over deze rivier trok, en aan den anderen oever kon men of den loop van den stroom volgen, of midden door de steppen van Mesopotamië trekken.

Deze weg nu mag de gewone geweest zijn, of niet, zoo blijft daarom de verkeering tusschen Tyrus en Babylon niet minder zeker. Doch met de afgelegene landen van Azië is het geheel anders. Wij zullen dit onderzoek tot de naastvolgende afdeeling uitstellen, die den *Babylonischen handel* bevatten zal. Daar hopen wij het te toonen, dat de Phoeniciërs, schoon ook niet onmiddelijk, toch middelijk uit nog meer afgelegene wereldstreken de voortbrengselen trokken.

Nu

(*) Palmyra lag wel in Syrië, maar werd naderhand, misschien wel wegens de sporen van den Phoenicischen handel, ook tot Phoenicië gerekend. Zie CELLAR. *Geogr. Ant. P.* 2. *p.* 366. en ULPIAN. *L.* 1. §. 5. *ff. d. Censib.*, en BYNKERSHOEK, *Obs. Iur. Rom. T. II. p.* 124. D.

Nu blijft ons nog de *derde* en tevens de kleinste tak van den Phoenicischen landhandel overig, — die, welke zich naar het *Noorden* uitstrekt. Hij zoude ons geheel onbekend gebleven zijn, wanneer de profeet hier geene melding van maakte; want geen Griek, voor zooveel ons bekend is, kent denzelven, „ Thubal en Meschech handelden met u; zij gaven u voor uwe waren slaven en koperwerk. Thogarma gaf u paarden, van het gewone en edele ras, en muilezels voor uwe waren (*).” De aardrijkskundige zwarigheden, die in den naam liggen, zijn reeds door Michaëlis en Bochart opgeheven (†). Het wordt niet in twijfel getrokken, dat *Thubal* en *Meschech* de streken tusschen de Zwarte en Caspische zeeën, de woonplaatsen der *Tibareners* en *Moschers*, misschien ook *Cappadocië*, beteekenen; en Thogarma is, volgens eenen hoogen graad van waarschijnlijkheid, *Armenië*; ophelderingen, die niet minder daardoor in zekerheid winnen, dat de aangevoerde waren volkomen op deze streken passen. Cappadocië benevens de Caucasische landen waren sedert onheugelijke tijden de hoofdzetel van den slavenhandel en blijven het ook steeds in de oude wereld. Men koos de *schoonste* menschenstammen boven de andere, en wien is het onbekend, dat de Harems der Turksche en Perzische grooten nog heden het liefst uit Georgië en Cirkassië voorzien worden? De speculatie-geest der Phoenicers vond reeds den weg daarhenen en wist zeer goed den heerschenden smaak bij deze waren te be-

(*) Ezech. 27, 13, 14.
(†) Bochart *p.* 200, 207. Michaëlis *Spicil. I.* 44. 67.

berekenen. Hun ſlavenhandel had in het algemeen eenen zeer ruimen omvang. De profeten doen hun hierover reeds bittere verwijtingen, dat zij jongelingen en meisjes verkochten, zelfs van hunne naburen, de Joden; dat zij die den Grieken verkochten, waarvoor zij geſtraft, en hunne eigene kinders aan de Sabaeërs zouden verkocht worden (*).

Maar welligt waren de *bergwerken* dezer ſtreken een even ſterk aantrekkingspunt, dat hen herwaarts trok; want dat zij dit het minſte wederſtonden, is reeds uit de tot nu toe gedane naſpeuringen blijkbaar. De profeet vermeldt de menigte koperwerk, en misſchien herinneren mijne Lezers zich ook de reeds aangehaalde getuigenis van eenen veel lateren ſchrijver, *Xenophon*, die bij zijnen togt door het land der *Carduchers* zich over de groote hoeveelheid metalen huisraad, die dit volk bezat, verwonderde; en dat dus vele eeuwen te voren een voorwerp van den Phoeniciſchen handel was. Doch deze landen zijn thans niet minder rijk in koper, dan in den ouden tijd. Het maakt een voornaam artikel van den handel met Bagdad en Basſora uit; het huisraad wordt veelal daaruit vervaardigd, en bijna geen ander handwerk wordt daar in de ſteden gedreven, dan dat der koperſmeden.

Ein-

(*) Eene hoofdplaats bij den profeet Joël 4, 1—8., en aldaar de aanmerkingen van Michaëlis en Gesenius over *Jeſaias* 23, *I.* 708. Ook bij Amos 1, 9., waar de ſlavenhandel onder de ondeugden van Tyrus gerangſchikt wordt.

Eindelijk is ook *Armenië* door deszelfs waren kenbaar. Het wordt befchreven als een land, dat zeer rijk in paarden is; zoowel dit, als het onderfcheid, dat de profeet tusfchen paarden van het gewone en edele ras maakt, is op geen land van Azië zoo toepasfelijk, als op Armenië. Men erkent in deze aanftonds de *Nifaeifche paarden*, de ftaatfiepaarden der oude wereld, die door den glans en de kleur van haar niet minder, dan door hunnen fchoonen vorm, verwondering verwekten; ja, die alleen waardig gekeurd werden, om de wagens der Perzifche koningen te trekken.

Overigens is het duidelijk, dat ook deze noordelijke handel niet met geld gedreven werd, maar in ruiling beftond. Ook was het juist niet noodig denzelven door geheele karavanen te drijven. De weg daarheen liep door bewoonde en bebouwde landen, en kon gedeeltelijk langs den koninklijken grooten weg afgelegd worden, die van Opper-Azië naar Sardes en de Middellandfche zee liep en in het vervolg nader zal opgehelderd worden.

BABYLONIËRS.

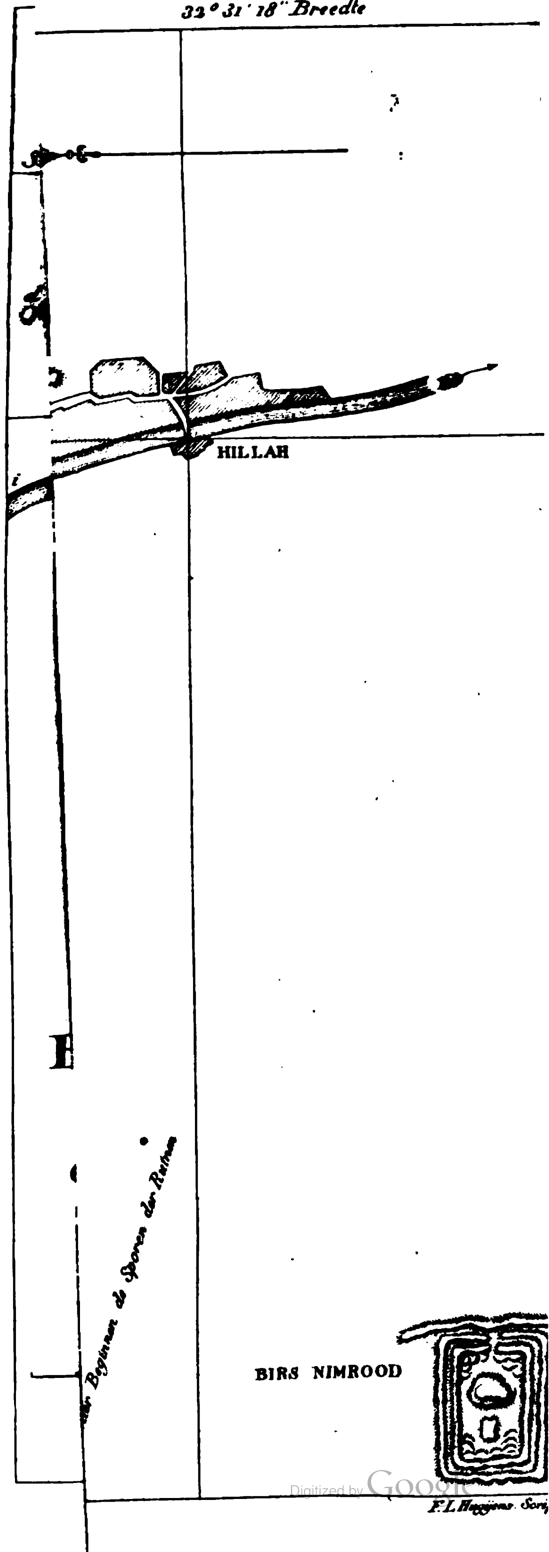
EERSTE AFDEELING.

BERIGT VAN HET LAND EN VOLK DER BABYLONIËRS.

> En zeiden: Welaan, laat ons eenen ſtad en eenen toren bouwen, welks ſpits aan den hemel reikt. Toen daalde de Heer neder, om de ſtad en den toren te bezien, die de menſchen-kinderen bouwden.
>
> GEN. XI. 4, 5.

Er zijn weinige landen der Oudheid, die met zooveel regt de oplettendheid van den onderzoeker der geſchiedenis tot zich trekken, als *Babylonië*. Al waren de wonderen, die ons de oosterſche en westerſche ſchrijvers eenſtemmig van deszelfs hoofdſtad verhalen, ook nog zoo overdreven, dan toont het land zelve toch merkwaardigheden, waardoor het boven alle andere landen van Azië uitmunt. Nergens heeft de bebouwing van den grond door de vlijt en inſpanning van deszelfs bewoners zulke uitſtekende vorderingen gemaakt en beloonde dezelve ruimer (*). Geen ander land van den aardbol heeft voorts, in weerwil der menigte verwoestende ſtaatsomwentelingen, die het onderging, en de vernielende ſtrooptogten van veroveraars, waar-

(*) HEROD. *I.* 193.

32° 31' 18" Breedte
HILLAH
der Beginnen de Sporen der Ruïnen
BIRS NIMROOD
F.L. Huygens Sculp

waaraan het blootgesteld was, nogtans eene zoo *onafgebrokene rij* van groote en bloeijende *steden* gehad, die, even als de Phoenix, verjongd uit de asch en de puinhoopen der verwoesting weder scheнen op te rijzen. In de oudste oorkonden van het menschelijke geslacht prijkt reeds de naam van Babylon, als de eerste zetel der burgerlijke maatschappij en de wieg der beschaving (*). Groot en vermaard bleef deze naam door eene lange reeks van eeuwen. Als eindelijk Babylon zonk, juist toen het volgens de groote ontwerpen van den Macedonischen veroveraar de hoofdstad van geheel Azië en het middelpunt zijner nieuw gevestigde monarchie moest worden, begon nevens hetzelve *Seleucia* aan den Tiger te bloeijen. Nog voor dat Seleucia viel, verhief zich onder de heerschappij der Parthen reeds *Ctesiphon*. Toen deze plaatsen door de Arabische veroveringen verwoest werden, traden in derzelver plaats de koningsteden *Bagdad* en *Ormus* te voorschijn, en de laatste flikkering der vorige heerlijkheid schijnt nog in onze dagen op het half vervallene *Basfora* terug te kaatsen.

Onder dit enkele gezigtpunt verschijnt dit land reeds als één der hoofdlanden van Azië en der gewigtigste der aarde. Maar ook deszelfs *inwendige toestand* en *gesteldheid* heeft zooveel uitmuntends en merkwaardigs, dat wij noodzakelijk *hierbij* een weinig vertoeven moeten, alvorens onze blikken op deszelfs bewoners te kunnen rigten.

Babylonië of *Chaldaea* (†) lag tusschen de twee ri-

(*) *Genes.* 10, 8–10.

(†) De namen *Babylon* en *Chaldaea* worden somwijlen

rivieren, den *Euphraat* en den *Tiger*, van welke het westelijk den eersten en oostelijk den tweeden tot grenzen had. Van de beschrijving dezer rivieren moet ook de beschrijving des lands uitgaan, dewijl deszelfs eigenschappen voor het grootste gedeelte op de eigenschappen van deze gegrond waren.

Beide rivieren komen uit Armenië en stroomen van het noorden naar het zuiden, naar de Perzische golf (*). Maar dewijl de groote vlakte, waarvan zij de grenzen zijn, van het westen naar het oosten afhellende is, zoo heeft de eerste en grootste, de *Euphraat*, een veel *hooger bed* dan de Tiger. Deszelfs vlakke oevers zijn gewoonlijk tot aan den rand toe gevuld met de groote massa water, die hij mede voert, en die slechts eene kleine rijzing noodig heeft, om buiten dezelve te treden en de vlakte te overstroomen. Daarentegen heeft de Tiger een veel dieper bed en hooge oevers, die deze, behalve in de nabijheid van deszelfs mond, zelden of nooit te buiten treedt, ofschoon zijn loop veel sterker en sneller is, dan die van den Euphraat. Deze laatste rivier daarentegen trad jaarlijks op zekere bepaalde tijden, als de sneeuw op het Armenische gebergte, waar zij ontspringt, smolt, op eene gelijke wijze, als de Nijl, buiten hare oevers.

Om

len wel zoo onderscheiden, dat men door den laatsten het zuidelijke en door den eersten het noordelijke deel verstaat; doch gewoonlijk, en wel met meer juistheid, worden beide als gelijkbeteekenende gebezigd, dewijl de Chaldaeërs het geheele land bewoonden.

(*) Men zie over het volgende Arrian. *VII.* 7.

Om aan deze herhaalde overſtroomingen eener zoo groote rivier in een *geheel vlak land* perken te ſtellen, was zeker geene gemakkelijke, maar desniettemin eene volſtrekt noodzakelijke, onderneming. De bewoners van Babylonië moesten hunnen grond eerst winnen, even als de bewoners der Nijl-oevers. En juist deze inſpanning was het, die hunnen geest verder ſchijnt ontwikkeld, en die kundigheden onder hen tot ſtand gebragt te hebben, door welke zij, niet minder dan de Aegyptenaren, uitmunteden.

Doch bij het zeer warme en drooge luchtgeſtel, dat Babylonië geniet, kon men er zich niet mede vergenoegen, om den ſtroom perken te ſtellen; maar moest ook tevens daarvoor zorgen, dat men den grond zijne bevochtiging niet onttrok.

Uit dit dubbele oogpunt moet men de toebereidſelen beſchouwen, die in Babylonië tot *bedwinging* van den Euphraat, als ik mij zoo mag uitdrukken, gemaakt waren. Hiertoe behoorden deels *dijken*, deels *kanalen*, deels *meeren* en *moerasſen*, die wel door de natuur aangelegd waren, doch waaraan de kunst te hulp kwam.

Geheel Babylonië was door eene menigte groote en kleine kanalen doorſneden, die gedeeltelijk in hunne volle breedte van de eene rivier tot de andere liepen, en zoo wel tot bevochtiging, als tot afleiding van den Euphraat in den Tiger, dienden; doch die zich gedeeltelijk ook in het land verloren en enkel de bevochtiging ten doel hadden (*).

De-

(*) Men zie voor het volgende HEROD. *I.* 193.; maar vooräl XENOPH. *Anab. I. Op. p.* 282, 283. *etc.*

Deze kanalen namen reeds een begin boven het eigenlijke Babylonië in Mesopotamië. Want reeds ten noorden van den Medischen muur vond men *vier* zulke hoofd-kanalen; ieder op eenen afstand eener halve mijl van elkanderen, die van den Euphraat naar den Tiger gegraven waren en eene zoodanige diepte en breedte hadden, dat zij met lastschepen bevaren en niet zonder bruggen konden overgetrokken worden. Eénen derzelve gebruikte Artaxerxes als eene verdedigingslinie, toen zijn broeder Cyrus tegen hem aanrukte.

Het is bijna ontwijfelbaar, dat deze kanalen tevens ter bescherming tegen de stroopende Nomaden, even als de muur zelf, dienen moesten. Was men door dezen muur in het eigenlijke Babylonië gekomen, dan vond men wederom *twee* groote kanalen, die van den Tiger landwaarts in liepen, en van welke wederom eene menigte kleinere tot de bevochtiging der landen afgeleid was. Ook deze kanalen, die nogtans niet geheel tot aan den Euphraat schijnen geloopen te hebben, waren zoo diep en zoo breed, dat het leger van Xenophon dezelve niet anders dan door middel van bruggen kon overtrekken, en dat men reden had, om te vreezen van door dezelve ingesloten te zullen worden. Verder naar Babylon toe was echter eerst het *groote* of *koninklijke* kanaal, dat van den Euphraat naar den Tiger liep en zoo breed en diep was, dat het door koopvaardijschepen kon bevaren worden (*). Het geheele getal dezer kanalen is onmogelijk te bepalen; want, volgens de verze-

ke-

(*) Herod. *l. l.*

kering van Herodotus, was het gansche land allerwege met dezelve doorsneden, dewijl men die wegens de bevochtiging nergens ontberen kon. Doch als eene bijzondere merkwaardigheid verhaalt deze schrijver nog, dat men in eene zekere streek, bij de plaats *Arderikka*, den Euphraat zoodanig geleid had, dat dezelve driemaal door deze plaats stroomde, en de schepen deswege dezelve driemaal, en wel op verschillende dagen, doorgevaren waren (*). Uit het verhaal van Herodotus is het blijkbaar, dat Arderikka *boven* Babylon lag. Naar hetgeen de schrijver berigt, is het duidelijk, dat dit werk eene zeer groote onderneming moet geweest zijn, hetwelk even zeer de veiligheid des lands tegen de invallen der Meders, als ook vooräl de gerijflijkheid der scheepvaart ten doel had; want de schepen, die uit de bovenstreken kwamen, moesten deze kronkelingen doorvaren. Het is uit dien hoofde wel zeer waarschijnlijk, dat deze aanleg in die streken gemaakt was, waar het bed van den Euphraat vol rotsen en klippen is, en vermoedelijk in eene groote *sluis* bestond, waardoor de scheepvaart mogelijk gemaakt, maar ook tevens, dewijl men bij de menigvuldige kronkelingen van het kanaal ook meermalen door sluizen varen moest, zoodanig verlengd werd, dat de vaart door Arderikka *drie* dagreizen duurde. Het bevreemdende, dat men driemaal dezelfde plaats doorvoer, valt weg, zoodra de grond daar zoo afhellend was, dat men, ten einde den val te verminderen, het kanaal slingerend rond leiden moest, zoodat de twee uiterste ein-

(*) Herod. *I.* 185.

einden der plaats zich ook tot de twee buitenste kanalen uitstrekten, en het middelste kanaal midden door de plaats liep. De verlengde vaart wordt gemakkelijk opgelost door het oponthoud, dat de herhaalde doorvaart door sluizen veroorzaken moest. Zeker is dit bij gebrek van verdere berigten slechts eene gissing, maar toch eene veel waarschijnlijker gissing, dan dat men aanneemt, dat er enkel wegens de lengte dezer kanalen eene vaart van drie dagen was vereischt geworden (*).

Benevens de kanalen had men niet minder de toevlugt tot *dijken* genomen, ten einde het geweld van den stroom tegen te gaan. Deze dijken waren gedeeltelijk zoo oud, dat derzelver eerste aanlegging aan Semiramis werd toegeschreven (†); aan wie men de meeste groote werken in Azië, welker stichters men niet meer wist, plagt toe te schrijven. Doch volgens het berigt van Herodotus waren er nieuwe en grootere door de

(*) Men zie de verhandeling van den heer BREIGER, *Descriptio Asiae Herodoti*, onder de prijsschriften der studenten in Göttingen van het jaar 1793. De naam Arderikka zoude het vermoeden kunnen doen ontstaan, dat dit het tegenwoordige Akkerkoef boven Bagdad is, waar nog heden een groote bouwval van baksteenen volgens de Babylonische manier van bouwen voorhanden is, die PORTER *Travels II. p.* 277. uitvoerig beschreven heeft. Doch Akkerkoef ligt aan den Tiger en niet aan den Euphraat, waar Arderikka lag; de zwarigheid zoude dus overblijven, al wilde men ook aannemen, dat hier een drievoudig kanaal van den Euphraat naar den Tiger geloopen heeft.

(†) HEROD. *I.* 184.

de koningin *Nitokris* aan weerszijden van den ſtroom van eene verwonderingwaardige hoogte en breedte gebouwd. Zij gebruikten hiertoe de aarde, die uit een door kunst aangelegd meer gegraven werd. Maar binnen de ſtad waren de oevers van den grond af met muurwerk opgebouwd, waaruit groote *kaaijen* ontſtonden, zoo als wij die in de meeste hoofdſteden van Europa vinden, die onmiddelijk aan de zee, of aan groote rivieren, gelegen zijn.

Schoon deze dijken en kanalen reeds eene groote inſpanning vorderden, zoo is toch datgene, wat ons van de *meeren* in Babylon gezegd wordt, nog buitengewoner; doch ook, wegens het verſchil der berigten, nog moeijelijker om duidelijk te maken. Het is niet te verwonderen, dat de langdurige overſtroomingen van zulke groote rivieren, als de Euphraat en Tiger, in vele ſtreken meeren hebben voortgebragt; en, zonder de veronderſtelling, dat er *vele* zulke meeren in Babylonië waren, hetwelk ook een ſlechts oppervlakkig overzigt der oude ſchrijvers bevestigt, zal men deze berigten nooit met elkanderen vereenigen kunnen (*).

Maar

(*) Het kan wel niet anders zijn, of de berigten van verſchillende tijden moeten verſchillende zijn van een land, waar zulke groote rivieren zijn; wie van ons weet niet, welke ontzaggelijke veranderingen in ons vaderland door overſtroomingen zijn te weeg gebragt, en welke middelen er op onderſcheidene tijden tegen dezelve zijn in het werk geſteld? Hoeveel land is overſtroomd, en hoeveel water is tot land ſlechts in weinige eeuwen gemaakt, en waren de berigten hiervan niet nog aanwezig, wij zouden, even als in Babylonië, met de onderſcheidene beſchrijvingen van ons

Maar van deze meeren maakten de inwoners tevens door hunnen flouten ondernemingsgeest gebruik, waartoe de kanalen ook gedeeltelijk gebruikt werden, tot afleiders van den ftroom, terwijl zij de natuur door dieper uitgraven van dezelve en door fluizen te hulp kwamen. Het eerfte dezer meeren, dat Herodotus befchrijft, ook een werk van Nitokris, lag in het noordelijke Babylonië, verre boven de hoofdftad. Het had niet minder dan *tien mijlen* in den omtrek en liep op eenen kleinen afftand nevens de rivier. De aarde, die uit hetzelve gegraven werd, had tot vervaardiging der dijken gediend, die de rivier infloten; doch het meer had rondom eenen van fteenen gemetfelden muur. Eene dergelijke onderneming blijft nog altijd kolosfaal genoeg, wanneer men ook de natuur hier flechts te hulp kwam, en aan een reeds beftaande meer, dat door de rivier gemaakt was, flechts eenen grooteren omvang en vaste boorden gaf. Dat dit nu het geval was, leert de befchrijving van Herodotus uitdrukkelijk. „ Want men groef" zegt hij, „ eenen waterbak voor het meer of het reeds ftilftaande water. Maar in dit meer, dat gewoonlijk een moeras geleek, kon de Euphraat door een kanaal afgeleid worden en van dit middel bediende Cyrus zich, om Babylon te veroveren, terwijl hij door het bed der rivier binnen de ftad drong.

Onderfcheiden van *dit* meer zijn andere meeren of moerasfen, die de Euphraat langs het oude Baby-

ons vaderland verlegen zijn en dezelve niet vereenigen kunnen. D.

bylon vormde. De geheele westzijde dezer ſtad was daardoor omgeven, en deswege, ook zonder eenige verdediging, geheel ontoegankelijk (*). Zij had derhalve daar ook geene muren; en Alexander, die, om een ongelukkig voorteeken te ontgaan, van deze zijde zijnen intogt in zijne toekomſtige reſidentie houden wilde, moest tegen zijnen wil dit voornemen opgeven en den gewonen weg nemen (†). De groote dijken, die men in de ſtad moest aanleggen, toonen genoegzaam, dat deze meeren een werk der rivier waren, uit die tijden, toen dezelve nog minder beperkt was. Vermoedelijk waren zij het, die Alexander tot het ontwerp bragten, om bij Babylon eene haven aantelеggen, die de nieuwe hoofdſtad der wereld waardig zoude zijn en niet minder dan duizend groote ſchepen bevatten kunnen (‡).

Geheel verſchillend wederom van deze meeren of moerasſen was een *derde* groote aanleg, die, tien mijlen beneden Babylon, omtrent 30 mijlen van den mond der rivier was. Hier waren aan de westzijde van den ſtroom lagen moerasſige ſtreken, die, met water gevuld, zich tot diep in de Ara-

(*) ARRIAN. *VII.* 17. Eene voortreffelijke afzonderlijke kaart over het oude Babylonië heeft RENNEL in zijn atlas bij de *Geography of Herodotus* geleverd; waarop (met eenige kleine verſcheidenheden) de bijzondere kanalen, meeren enz. des lands geteekend zijn.

(†) Deze menigvuldige meeren en moerasſen zijn, volgens de getuigenis van PORTER *Travels II. p.* 389., nog heden voorhanden, die dezelve met eigene oogen zag, en bevestigt, dat zij den toegang van deze zijde onmogelijk maakten.

(‡) ARRIAN. *VII.* 19.

Arabische woestijnen uitstrekten, en, zoo het heet, in verband met de zee zouden staan (*). Deze moerasſen lagen aanmerkelijk *lager* dan het bed van den Euphraat; zij schenen deswege regt eigenlijk door de natuur tot afleiders der rivier bestemd te zijn. Naar deze moerasſen had men deswege uit de hoofdrivier een groot kanaal in de breedte van eene matige rivier gegraven, die den naam van *Pallakopas* droeg. Dewijl de stroom echter geheel in dit moeras zoude gevloeid zijn, indien men aan denzelven den vrijen loop gelaten had, zoo moest men ook hier door middel van dijken en sluizen te hulp komen. Één der Babylonische landvoogden had dit met veel moeite bewerkt, terwijl hij tien duizend menschen drie maanden daaraan had laten werken. Doch het werk was nogtans van korten duur wegens de onoverkomelijke hinderpalen, die de gesteldheid van den grond in den weg legde. Naardien men hier doorgaans niets dan eenen vetten klei-grond vond, zoo hielden de dijken niet, maar werden weldra door het water doorweekt en braken door. Uit dien hoofde stopte Alexander de opening, die tot hiertoe bestaan had, en liet ééne mijl verder, waar een steenachtige grond was, een nieuw kanaal aanleggen, dat naar Pallakopas liep. Deze werken gingen hem zoo veel meer ter harte, naardien zijn plan was, om over deze meeren, die water genoeg hadden, om bevaarbaar te zijn, uit Babylon in Arabië in te dringen; het eenige land, waarvan men met zekerheid zeggen kan, dat hij het nog veroveren wil-

(*) Men vergelijke voor het volgende Arrian. *VII*. 21.

wilde, ten einde zijn rijk dien inwendigen zamenhang te geven, zonder welken die vastheid, die het, volgens den wil van dezen grooten vorst, door handel, zeevaart en de overige kunsten des vredes, hebben moest, aan hetzelve niet gegeven konde worden.

Bij deze menigte van verschillende werken tot bedwinging van den Euphraat, had men niet alleen dit doel bereikt, maar nog meer, dan men aanvankelijk waarschijnlijk verlangde. De sterke stroom verloor de grootste menigte van deszelfs water, alvorens zich in het meer te storten. In plaats van grooter te worden nam hij af; vele zijner kanalen verloren zich in het zand, en deszelfs mond werd zoo zandig en ondiep, dat dezelve niet eens bevaarbaar schijnt geweest te zijn (*). Intusschen is het zeker, dat dezelve in het Perzische tijdperk nogtans altijd zijnen eigen mond behield, en niet zoo als tegenwoordig zich reeds vijftien mijlen boven het meer met den Tiger vereenigde (†). De hoofdmassa van deszelfs water werd daarentegen in den Tiger afgeleid, en deze rivier groeide in dezelfde maat aan, als de andere afnam. In de nabijheid van het meer konden deszelfs hooge oevers nogtans het water niet be-

(*) ARRIAN. *VII.* 18.

(†) Dit geschiedt tegenwoordig bij de plaats *Korna.* De sterkere stroom van den Tiger wordt hier daardoor kenbaar, dat dezelve nog ver boven Korna (20 Engelsche mijlen) in den Euphraat dringt; doch niet in den Tiger, welks water hij niet kan overweldigen. *Transact. of the Bombay Society. I.* 135.

bevatten, en hij vormde daar groote meeren; niet minder dan den Euphraat in de hoogere streken.

Het land, dat deze twee rivieren insloten, was eene onafgebrokene vlakte, die aan dezelve hare vruchtbaarheid te danken had. De kanalen, die allerwege gegraven waren en elkanderen doorsneden en steeds kleiner werden, tot dat zij zich eindelijk in enkele beekjes verloren, waren tevens met eene ontelbare menigte werktuigen bezet, door welke het water uit dezelve geschept en over den grond verspreid werd (*). De hitte en de bijna onafgebrokene droogte van het luchtgestel maakten deze bestendige bevochtiging noodzakelijk; maar de menschelijke vlijt werd ook daarvoor hier, zoo wel als in Aegypte, met eene zoo weeldige vruchtbaarheid beloond, dat de geschiedschrijvers, uit bezorgdheid van mistrouwen te zullen verwekken, het naauwlijks wagen, om bepaalde opgaven hiervan aan te halen. „ Onder alle mij bekende landen” zegt Herodotus (†) „ is Babylonië op verre na het beste, om koorn voort te brengen; want het geeft doorgaans tweehonderdvoudige vrucht; en als het zeer vruchtbaar is, driehonderdvoudig. De bladen der tarwe en garst worden daar ligtelijk vier vingers breed; maar hoe groot de stengels van den *Cenchrus* en het *Sesamum* (‡) worden, durf ik niet zeg-

(*) HEROD. *I.* 185.

(†) HEROD. *I.* 193.

(‡) *Cenchrus* is *Panicum miliaceum L.* (gierst. D). *Cf.* THEOPH. *VIII.* 3. *Sesamum* houdt men gewoonlijk voor *Sesamum Orientale L*; doch waarschijnlijker is het *Sesamum Indicum*

zeggen, daar ik wel weet, dat zij, die zelven niet naar Babylon komen, het gezegde niet gelooven zouden." Doch zoo vruchtbaar als het land aan *deze* gewassen was, zoo onvruchtbaar was het aan *boomen*. Vijgen-, olijf-boomen en wijnstokken waren er in het geheel niet (*); maar daarvoor had men eenen grooten voorraad van *dadel-* of *palmboomen*, waarvan geheel Babylonië vol was, en die nog heden in menigte aan de oevers van den Euphraat, doch niet in de vlakte, noch aan de oevers van den Tiger, gevonden worden. Men gebruikte derzelver vrucht niet slechts tot spijze, maar maakte daarvan ook wijn en honig (†). De aankweeking dezer boomen, terwijl men de vrucht der mannelijke palmen aan die der vrouwelijke bond, opdat door den steek van het insekt, dat in de eerste leeft, de rijpheid der tweede bevorderd zoude wor-

cum L. Cf. PLIN. *XVIII.* 10. *Sesamum ab Indis venit, ex eo est oleum faciunt.* — DIOSC. *II.* 121. beschrijft de olie, die de Aegyptenaren daaruit vervaardigden. *Cf.* ALPIN. *de plantis Aegypt. c.* 32. en FORSKAL *de Flora Arabica. p.* 113.

(*) HEROD. *l. l.* Men vergelijke hiermede XENOPH. *Anabas. II. Op. p.* 279.

(†) Zoo is het ook nog tegenwoordig. Men zie OTTER *Voyage II. p.* 63.; waar men ook berigten aangaande de kunstmatige bevruchtiging der dadels vindt. Door den honig kan men wel niets anders verstaan, dan de palmsuiker, die uit het versche sap der palmboomen bereid en nog heden veel door de Arabieren gebruikt wordt. *Tranacstions of the litterary Society of Bombay* 1819. *Vol. I. p.* 128.

worden, befchrijft Herodotus reeds (*). — Van alle overige hoogftammige boomen was Babylon ten eenemaal ontbloot. Ook bij deszelfs hoogfte befchaving bleef nogtans de oorfpronkelijke gefteldheid van een fteppenland zigtbaar. Alleen de cipres gaf eene hoewel zwakke vergoeding voor de ontbrekende houtfoorten (†), welker gebrek op de fcheepvaart, niet minder dan op de bouwkunst der Babyloniërs, eenen beflisfenden invloed had.

Gelijk in een oorfpronkelijk fteppenland geene houtgewasfen te wachten zijn, even zoo groot pleegt daar het gebrek aan fteenen te zijn. De vierkant gehakte fteenen, als men daarmede in Babylon bouwde, moesten ten dien einde alle uit de noordelijke ftreken op den Euphraat aangevoerd worden. Daar waren fteengroeven, uit welke ook de molenfteenen naar Babylon gebragt werden (‡). Doch dit gebrek aan bouwftoffen had de natuur op eene andere wijze vergoed. Er was bij Babylon een onuitputbare voorraad van de beste potaarde, die, deels in de zon gedroogd, deels in ovens gebakken, eene vastheid en duurzaamheid kreeg, die tot heden de overblijffelen der oude muren, fchoon zij federt vele eeuwen ingeftort zijn, nog tegen bederf behoedde (§); en zelfs derzelver opfchriften, die, eene

(*) HEROD. *l. l.* Hij noemt dit infekt ψὴν, even als ARISTOT. *Hist. An. V.* 32. Het behoort tot den *Cynips Psenes.* Bij PLINIUS *XV.* 19. heet het te onbepaald *Culex.*

(†) XENOPH. *l. l.*

(‡) Bij eene plaats *Corsote*, boven den Medifchen muur. XENOPH. *Op. p.* 256.

(§) HEROD. *I.* 179. Cf. NIEBUHR's *Reize II. p.* 274. enz.

eene tweede foort van fpijkerfchrift, in de laatfte tijden zoo zeer de opmerkzaamheid tot zich getrokken hebben, in hun geheel bewaarde. Ook zelfs den *kalk* had de natuur reeds voorbereid. Acht dagreizen boven Babylon was eene kleine rivier *Is*, nevens een vlek van denzelfden naam, waar rijke bronnen van naphtha of aardpik waren, die men in de plaats van kalk gebruikte. Het fchijnt aan geenen twijfel onderhevig, dat deze ftad geene andere dan *Hit* der lateren is; waar men verhaalt, dat deze bronnen rookende en kokende even als een ftroom ontfpringen (*), en waar, volgens Herbelots getuigenis, nog heden de overlevering is in ftand gebleven, dat Babylon eens met dit aardpik gebouwd was (†). Men bediende zich daarvan in de plaats van cement, terwijl men tevens lagen van riet of biezen, als eene tweede ftof ter verbinding, daar tusfchen, legde. Deze handelwijze, die reeds door Herodotus befchreven wordt, is nog heden in de puinhoopen van Babylon blijkbaar, en volgens de berigten van eenen nieuwen ooggetuige, zijn deze lagen van biezen en palmbladen zoo frisch gebleven, als of zij nog geen jaar gelegen hadden (‡).

Zoo-

(*) Teth *travels to Ormus*, *in* Harris *Collection of voyages p.* 207.

(†) Herbelot *Bibl. Or. f. v. Hist.* Men moet overigens niet gelooven, dat deze Naphtha-bron de eenige is. Veelmeer worden er vele dergelijke aan den Tiger gevonden, zoodat het eene verlustiging is voor hen, die deze rivier bevaren, om het daarop drijvende aardpik in brand te fteken. Otter *Voyage I. p.* 153. 158.

(‡) Herod. en Niebuhr. *ll. ll.* De fporen hiervan

vindt

Zoodanig was de gesteldheid van dit merkwaardige land. Was de natuur hier aan de ééne zijde den mensch menigvuldig voorgekomen, zoo had zij hem aan den anderen kant ook groote hinderpalen in den weg gelegd. Het acht geven op de eerste bragt de overwinning op de laatste voort; en juist *deze* kampstrijd was het, die hier de ontwikkeling der menschelijke geestvermogens opwekte, zoo als die ergens anders niet op eene gelijke wijze ontstaan konde. En toch zoude misschien alles vruchteloos geweest zijn, als niet de ligging des lands hetzelve nog andere voordeelen geschonken had, waardoor het eigenlijk tot het eerste land van het westelijke Azië werd; terwijl de natuur het door deze tot eenen hoofdzetel van de verkeering der volken van Azië bestemde (*). In het midden tusschen den Indus en de Middellandsche zee, was het de natuurlijke stapelplaats der kostbare Oostersche waren, die naar het westen gevoerd werden. Maar bij deze voorregten kwam nog de *nabijheid der Parzische golf*, — den grooten handel-weg, dien de natuur voor de zeevarende volken der Indische zee tot diep in het binnenste van Azië gebaand had; — en de *twee groote rivieren*, als ware het de voortzetting van dezen weg, die de verbindtenis met de bewoners aan de Zwarte en Caspische zeeën opende. Op deze wijze door de natuur begunstigd moest dit land de verzamelplaats der volken worden, en bleef dit ook, volgens de getuigenis der geschiedschrijvers,

vindt men ook in eenen Babylonischen baksteen, die zich te Göttingen in het museum bevindt.

(*) Zie boven D. I. bl. 82.

vers, zoo lang de verkeering met de volken van het binnenste van Azië voortduurde. Noch de vernielende krijgstogten der veroverende volken, noch het knellende juk van het Aziatische despotismus, konden deszelfs luister vernietigen, schoon die ook voor eenen tijd lang verduisterd werd. Eerst toen de Europeaan op den Oceaan den weg naar Indië vond en den handel der wereld uit landhandel in zeehandel herschiep, daalden de koningsteden aan de oevers van den Euphraat en Tiger; en dubbel gekromd onder het juk van regeringloosheid en despotismus werd Babylon datgeen, wat het oorspronkelijke geweest was, een stinkend moeras en eene onvruchtbare steppe.

De nasporing omtrent den Babylonischen handel zal het onderwerp der volgende afdeeling zijn; vooraf zij het mij vergund eenen blik op de *natie* te werpen, die hier gevestigd was; *Wie waren dus de Babyloniërs?*

Ten einde deze vraag te beantwoorden, moet men aanstonds de oude inwoners, vóór de bezetting der Chaldaeërs, die omtrent 630 jaar vóór Christus plaats had, van *dit* laatste volk onderscheiden, dat om dezen tijd de heerschende natie in Babylon werd.

Van de *oude* Babyloniërs weten wij zooveel, dat zij tot den Semitischen volkstam behoorden; want hunne taal, die wij zeer te onregt de Chaldeeuwsche noemen (dewijl de onbeschaafde Chaldaeërs slechts hunne barbaarsche taal met die der beschaafde Babyloniërs verwisselden) was een Aramaeische tongval, en van het eigenlijke Syrisch slechts zeer weinig verschillend. Of overigens de eerste bewoners

K 2 de-

dezes lands uit Indië herwaarts kwamen, of uit het Arabische schiereiland afstamden, zoo als hunne taal aanduidt, kan den onderzoeker der geschiedenis zoo veel te onverschilliger zijn, naardien in een land, dat de hoofdzetel van den handel was, natuurlijk een zeer *gemengd* volk ontstaan moest. Zooveel gewigtiger daarentegen is het om aan te toonen, dat de Babyloniërs reeds sedert *onheugelijke* tijden niet slechts vaste woonsteden, maar ook eenen zekeren graad van wetenschappelijke beschaving hadden.

Als een volk, dat tot vaste woonplaatsen en staatkundige inrigtingen overging, worden zij ons door de oudste oorkonde geschilderd, zoodra zij voor het eerst van Babylon melding maakt. Wie herinnert zich niet uit de Mozaische berigten het *eerste* rijk, dat Nimrod hier stichtte, en van dat beroemde *bouwen*, dat Jehovah verhinderde (*)? Er is welligt geen verhaal, dat tevens door zijnen grijzen ouderdom eerwaardiger, en voor het begin der beschaving der menschheid gewigtiger was, waarin de eerste sporen der vroegste *verkeering der volken*, der eerste *staatkundige verbindtenissen* en der eerste *bouwing van vaste en veilige woonplaatsen*, gemeenschappelijk zijn bewaard gebleven!

Langen tijd na deze eerste vroege vermelding verdwijnt Babylon, als ware het, uit de geschiedenis. De Joodsche jaarboekschrijvers vonden geene gelegenheid, om er melding van te maken, dewijl de Babyloniërs in geene verbindtenis met hen kwamen, en de berigten van latere Grieken, zoo als

(*) Genes. 11. 1-7.

als Herodotus en Ctesias, die de fragmenten der Babylonische verhalen, zoo als zij die in het land zelve verzamelen konden, opteekenden, kan men niet tijdrekenkundig rangschikken. De geschiedkundige fabelleer dezes volks schijnt zich bijna geheel bij de namen van eene *Semiramis*, eenen *Ninus* en eenen *Belus*, bepaald te hebben, die, hoe zeer zij ook opgesierd en met *astronomische* denkbeelden mogen vermengd zijn, het toch hoogst waarschijnlijk maken, dat reeds lang vóór den oorsprong van het Babylonisch-Chaldeeuwsche rijk groote veroveraars in dit gedeelte van Azië opstonden, die de stichters der beide rijken werden, van welke alleen het aandenken, onder den algemeenen naam eener *Assyrische monarchie*, is in stand gebleven.

Wij willen de verzameling en rangschikking der gebrekkige fragmenten voor deze vroegere geschiedenis van Babylon aan anderen overlaten (*), en ons thans alleen tot dat tijdperk bepalen, waarin

(*) Men zie GATTERERS *Weltgeschichte* S. 151. *etc.* Dat de Babyloniërs nog in het tijdperk van Hiskia, 728—700. v. Chr., van het Assyrische rijk afhankelijk geweest zijn, niettegenstaande destijds een koning van Babylon *Merodach-Baladan* vermeld wordt, Jes. 39. 1., doch die zich slechts op den troon geplaatst had en bij Hiskia hulp zocht, en reeds na zes maanden door eenen anderen overweldiger *Elibus* gedood werd, dien Sanherib, de koning van Assyrië, gevangen nam, is uit eene plaats in de thans bekend gemaakte Armenische vertaling der chronijk van Eusebius door den nieuwsten geleerden uitlegger van den profeet voortreffelijk getoond geworden. Men zie GESENIUS *over Jesaias* op aang. pl.

in Babylon groot en magtig in de wereldgeschiedenis verschijnt.

Dit *schitterende tijdperk* neemt eenen aanvang in de laatste helft der zevende eeuw vóór het begin onzer tijdrekening, omtrent 630 jaar v. Christus, of bijna 70 jaren vóór het begin der Perzische monarchie. Om dezen tijd had in Azië eene soortgelijke omwenteling plaats, als die, welke Cyrus bewerkte. Een nomadisch volk, onder den naam van *Chaldaeërs* (*), dat van de Taurische en Caucasische

(*) De vraag, welk een volk de Chaldaeërs eigenlijk geweest zijn? is ééne der moeijelijkste in de wereldgeschiedenis. Volgens de oostersche analogie schijnt het waarschijnlijker, dat het כשדים der Hebraeërs, dat men door *Chaldaeërs* overzet, bij de Semitische volken de algemeene naam der *Noordelijke Barbaren* geweest is (zoo als *Turaniërs* bij de bewoners van Iran). In allen geval is zooveel zeker, dat de veroverende Chaldaeërs van het noorden af indrongen, nadat hunne afzonderlijke horden reeds sedert eene eeuw in Mesopotamië rondgezworven en zich zelven gedeeltelijk daar gevestigd hadden. Men vergelijke nu voor allen Gesenius over Jesaias 22, 12., waar de fragmenten der vroegere geschiedenis des volks verzameld zijn. Ook deze geleerde zoekt de oorspronkelijke woonplaats der Chaldaeërs in de gebergten van het tegenwoordige Curdistan, waar nog heden de Curden, waarschijnlijk hunne nakomelingen, leven; van waar zij eerst door de Assyriërs als huurtroepen gebruikt; naderhand zich gedeeltelijk in de vlakten gevestigd hebben, tot dat zij als veroveraars optreden. Dat het gevoelen, dat hun naam toen een algemeene naam geworden is, hiermede zeer wel kan bestaan, zal ieder kenner der Aziatische geschiedenis toegeven. De door Michaëlis aangevoerde veronderstelling, die hen tot Scythen

sche gebergten nederdaalde, overstroomde het zuidelijke Azië en wierp zich op tot heerschers over de vlakten van Syrië en Babylonië. Babylonië, dat zij innamen, werd de hoofdzetel van hun rijk, en hun koning *Nebukadnezar*, die Azië tot aan de oevers der Middellandsche zee overwon, bekleedt eene plaats onder de Aziatische wereldveroveraars. Hij bevestigde zijne heerschappij door eene groote overwinning, die hij aan den Euphraat, bij de stad Circesium, op den Aegyptischen koning Neko behaalde; hij verwoestte Jeruzalem, belegerde Tyrus en de overige Phoenicische steden, en doorkruiste waarschijnlijk zelfs Aegypte. Zoo werd hij de grondvester van het *Babylonisch-Chaldeeuwsche* rijk, dat na eene halve eeuw weder door Cyrus omver geworpen werd.

In dit tijdperk valt wel niet de eerste aanlegging, maar de grootheid en de luister van Babylon; en offschoon bij Herodotus de naam Nebukadnezar niet voorkomt, zoo stemt hij toch ten opzigte der tijdsbepaling met de Joodsche schrijvers overeen. Want zijne koningin *Nitokris* (*), aan wie hij de grootste aanbouwing om en in Babylon toeschrijft, moet de tijdgenoote van Nebukadnezar, waarschijnlijk zijne gemalin, geweest zijn (†).

Als

then maken wilde, is daardoor van zelve wederlegd. *Spicileg. Geogr. Hebr. exterae II. 77. etc.*

(*) Herod. *I.* 183.

(†) Herod. *I.* 188. noemt den koning Labynetus, wien Cyrus beoorloogde, haren *zoon*. Altijd blijft het duister, hoe de naam van Nebukadnezar aan Herodotus onbekend konde blijven, wien, zoo als Joseph. *Op. p.* 350. berigt, Megasthenes en andere Grieksche geschied-

 schrij-

Als men deze daden, die door oordeelkundige navorschingen van vroegere schrijvers reeds genoegzaam bewezen zijn, tot eenen grondslag legt, dan verschijnt het aanbouwen en de vergrooting van Babylon in een helder licht, en de berigten van Herodotus, die zoo dikwijls als ongelooflijk opgegeven zijn, laten zich ligter begrijpen. De wonderen, die hij van Babylon verhaalt, verhalen anderen van andere hoofdsteden van Azië, die, even als hij, als ooggetuigen spreken. De kring onzer ondervinding kan niet aanstonds den maatstaf geven van datgene, wat in andere landen, onder eenen anderen hemel en onder andere omstandigheden, mogelijk is. Staan niet de Aegyptische piramiden, de Sinesche muur en de rotsen-tempels te Elephante, en spotten, als ware het, met onze beoordeeling, die zich aanmatigt, om de vereenigde kracht van geheele natien hare grenzen te willen bepalen?

Het is het eigenaardige van groote despotike rijken, zoo als Azië dezelve ten allen tijd in zich bevattede, dat zij hunne kracht oneindig meer op één punt zamentrekken kunnen, en juist daarom zijn ook, bij dit zamendrijven der volken uit afgelegene landen, en bij de bijna ongelooflijke sterke bevolking in vele zeer vruchtbare streken, uit hoofde der gemakkelijke wijze om te kunnen bestaan, reeds veel grootere ondernemingen uitvoerlijk, dan in de landen van Europa.

Maar hierbij komt nog, *dat de groote steden van*

Azië

schrijvers toch wel kenden. Wij zullen beneden nog gelegenheid vinden, om daar iets naders over te zeggen.

Azië op eene geheel andere wijze ontstonden, dan die van Europa. Dezelve zijn het gewone gevolg van veroverende Nomadifche volken, die in de ingenomene landen hunne woningen opslaan en van hunne tot nu toe gevoerde leefwijze tot eene vastere en meer geruste overgaan. Deze verandering geschiedt gewoonlijk aldus, dat de legerplaats van den aanvoerer naast de muren der reeds gebouwde hoofdsteden opgeslagen wordt; uit deze legerplaatsen ontstaan vervolgens nieuwe steden, tot welker bouwing de overwonnene natiën gebruikt worden, en die de oude in omvang en regelmatigheid overtreffen. Want de geheele vorm des legers wordt dan op de nieuwe stad overgebragt; van hier de vierkante gedaante, en de lijnregt elkanderen doorsnijdende straten. Indien nu onder zulke omstandigheden het land zelve alle bouwstoffen in overvloed aanbiedt; als de tigchelsteenen uit de aarde kunnnen gebakken worden, en rijke bronnen van aardpik den kalk opleveren — is het dan te verwonderen, dat er steden ontstaan, die Europa niet kan voortbrengen?

Men voege hierbij, dat de legerplaatsen der vorsten ook de natuurlijke hoofdplaatsen van den handel worden, dewijl zij de zetels der weelde en welvarendheid zijn. De togten der karavanen zijn naar dezelve gerigt, en de voortbrengselen des lands worden hier opgehoopt. Dat zulks ook het geval met Babylon was, zal de volgende afdeeling leeren.

Eindelijk mag men den omvang niet op gelijke wijze als eenen maatstaf der bevolking aannemen, even als in Europa. De wijze van bouwen is anders,

gebouwen liggen meest afzonderlijk en zijn door groote tuinen en lustplaatsen omringd, die ligtelijk meer dan de helft van het geheel innemen. Het scheelt dus veel, dat op eene gelijke uitgestrektheid ook eene gelijke menigte menschen leefde, zoo als in onze Europesche steden. Doch in welk eenen hoogen graad deze aanmerking op Babylon kan toegepast worden, toonen de uitdrukkelijke berigten der Ouden. „ De gebouwen," zegt *Curtius* (*) „ staan niet aan de muren; maar zijn een iugerum (†) daarvan verwijderd. Ook is de geheele stad niet met huizen bezet; slechts negentig stadiën ver is dezelve bewoond (‡). Ook staan de huizen niet in rijen naast elkanderen. Het land tusschen dezelve wordt bezaaid en bebouwd; ten einde in geval van belegering hierdoor onderhoud te vinden.

Zoodanig was dus ook de oorsprong en de gesteldheid der koninklijke stad *Babylon*, welker grootheid en luister door de Oudheid geroemd worden. Het was meest een werk der Chaldaeërs, wier koningen, toen zij de heerschappij over Azië zich verwierven, hier hunnen zetel vestigden. Wij hebben niet

(*) Curt. V. 1. Zonder twijfel uit berigten der togtgenooten van Alexander. Zou dus de opgaaf van Herodotus, betrekkelijk de hooge huizen en regte straten, niet alleen op een gedeelte der stad moeten toegepast worden?

(†) Omtrent eenen halven morgen. D.

(‡) *Per nonaginta stadia habitatur.* De geheele omvang bepaalt hij op driehonderd acht en zestig stadiën. — 90 stadiën = 2¼ geographische uren; dus 368 = ruim 9 uren in den omtrek; doch volgens Herod. 12 uren. D.

niet noodig, om ons enkel op den uitroep van hunnen koning Nebukadnezar te beroepen, „ dit is het trotsche Babylon, dat ik gebouwd heb (*)!" — Eene nog meer nadrukkelijke getuigenis heeft *Jesaias* ons opgeteekend (†). „ Ziet het land der Chaldaeërs; dit volk, dat nog onlangs geen volk was. De Assyriërs sloten het in en schonken het aan de inwoners der woestijn! Zij veranderden de rondzwervende horden des volks in gevestigde woningen en bouwden de paleizen des lands!"

Offschoon het oude Babylon, bij de inrigting der bouworde aldaar, ons geene gedenkteekens heeft nagelaten, welke met die van Persepolis vergeleken kunnen worden, zoo verdienen toch de puinhoopen, of veeleer de puinbergen, die daar nog voorhanden zijn, de oplettendheid van den denkenden aanschouwer. Zij toch zijn van de oudste, misschien de alleroudste, bouwvallen onzer aarde! De verhalen van hunnen oorsprong klimmen immers tot in de eerste nevelen der geschiedenis op! De bevestiging der oudste berigten in onze heilige boeken is in dezelve voor ons kenbaar! Deze eerste bouw, dien de volken begonnen, is niet geheel van den aardbodem verdwenen, hoeveel ook in den loop der duizende jaren aan dezelve veranderd mag zijn! Maar ook hier was het eerst voor onze dagen weggelegd, om een helder licht daarover te verspreiden. Alleen de nasporing der plaats, waar het oude Babylon stond, konde dit aanbrengen. En, offschoon vroegere reizigers, voornamelijk *Niebuhr*, daartoe reeds den weg

(*) DAN. 4, 30.
(†) JESAIAS 23, 13. Volgens MICHAËLIS overzetting.

weg gebaand hadden, zoo werden de verdere nafpeuringen toch door toevallige hindernisfen, en juist het gewigtigfte, of ten minfte het grootfte, der nog overgeblevene gedenkteekens bleef bijna geheel in het duister. De laatfte Engelfche reizigers, onder welke wederom aan Sir *Ker Porter* ook hier de eerfte plaats toebehoort, hebben den fluijer opgeheven, die deze puinhoopen der grijze voorwereld tot nu toe bedekte (*).

Ingevolge der berigten van Herodotus, den eenigen ouden fchrijver, die ons als ooggetuige eene befchrijving van het oude Babylon heeft nagelaten (†), vormde de ftad een vierkant, waarvan iede-

(*) Eerst bezocht de Engelfche refident *Rich* in Bagdad 1811, met zijnen vriend *Bellino*, eenen Duitfcher, bij herhaling Babylon; waarvan het eerfte en tweede *Memoir on the Ruins of Babylon*, *London* 1818. de vrucht was. Het eerfte *memoir* ftond reeds vroeger in de *Fundgruben des Orients B. IV.*; doch zeer gebrekkig. Zeven jaren later 1818. bezocht *Porter* (ook door *Bellino* verzeld) het lokaal der oude ftad; zijne even zoo naauwkeurige en uitvoerige, als belangrijke nafpeuring, benevens de teekeningen en fchetfen, vindt men in zijne *Travels*, *T. II. p.* 293–300. Zij zijn bij het volgende ten grondflag gelegd, waar geene andere uitdrukkelijk genoemd worden, hetwelk ik hier eens vooräl doe opmerken. De hier bijgevoegde platte grond is, volgens Pl. 73. en 74. bij Porter, met hulp van mijnen vriend Prof. *Muller* verkleind. — In de *Tranfactions of the Litterary Society of Bombay Lond.* 1823. vindt men ook een opftel van den kapt. *Frederik* over het oude Babylon. Doch wie Porter gelezen heeft, kan het zelve misfen.

(†) Herod. *I.* 178–181. De berigten bij Diod. *I. p.* 121. *etc.* zijn alzins uit Ctefias geput, die ongetwijfeld Ba-

dere zijde honderd en twintig ftadiën, (drie geographifche mijlen) lang was. Zij lag aan weerszijden van den Euphraat, die haar in twee deelen fcheidde, welke door eene fteenen brug met eene overdekte houten galerij, die weg genomen konde worden, vereenigd waren. De oevers der rivier waren met eene borstwering van bakfteenen voorzien. In het midden van het éénc gedeelte der ftad ftond het ko-

Babylon ook zag; zij bevatten veel, dat Herodotus niet heeft; zoo als bij voorb. de hangende tuinen, een tweevoudig koninklijk paleis enz. Doch Ctefias verhaalde niet flechts, wat hij zelf zag, maar ook wat hij hoorde. Hetzelfde is echter ook gedeeltelijk bij Herodotus het geval. Voorzeker heeft hij den tempel van Bel van buiten nog in deszelfs geheel gezien; fchoon het binnenfte, dat men hem niet liet bezigtigen, door Xerxes uitgeplunderd was. Zonder twijfel ook het koninklijke paleis, waarin de Perzifche koningen een gedeelte van den winter te Babylon doorbragten. Maar de muren (ten minfte voor een gedeelte) had Darius reeds na de verovering laten omverhalen, Herod. *III.* 159., en de opgaaf hunner ontzaggelijke hoogte en breedte berust dus op een verhaal, dat Herodotus getrouw weder gaf, zoo als hij het hoorde, en waarvan men volgens verkiezing weder aftrekken kan. Men mete flechts niet alles volgens onzen Europefchen maatftaf. De Sinefche muur, die nog ftaat, konde in Europa niet gebouwd worden, en de Medifche muur, die eens Babylon ten noorden begrensde en van den Euphraat naar den Tiger liep, ook van bakfteenen, was, fchoon al niet zoo hoog, toch zeker langer, dan die van Babylon. Dat echter ook de ftads muur eene buitengemeene hoogte en fterkte had, wordt door de gefchiedenis der belegering van Darius duidelijk getoond.

koninklijk paleis; in het andere de tempel van Bel in eene vierkante omsluiting van twee stadiën in den omtrek. Midden in dezelve rees een toren op met acht terrassen boven elkanderen; de onderste ééne stadie lang en breed, om welke alle in het rond aan de buitenzijden trappen met rustplaatsen liepen. Op de bovenste terras stond een groote tempel met eene gouden tafel en gouden zetel zonder standbeeld (*). Rondom de stad liep eene breede en diepe gracht met water opgevuld en met eene borstwering van baksteenen; achter dezelve een muur, die twee honderd koninklijke ellen hoog (†) was; die van de tot tigchelsteenen gebakkene aarde uit de gracht gebouwd was. Een tweede niet veel zwakkere muur liep van binnen rondom de stad, en ook het koninklijke paleis was met muren omringd. De stad werd door regte straten in eene dubbele rigting doorsneden, die naar den kant der rivier koperen poorten hadden. Zij bevattede huizen van drie tot vier verdiepingen en was meer verfraaid dan eenige andere stad, die de geschiedschrijver zag.

Het

(*) Tot opheldering van deze beschrijving vindt men beneden onder de plaat van de overblijfselen van dezen tempel naar Ker Porter eene afbeelding, volgens Herodotus *I.* 181., zoo als dezelve geweest is, met aanwijzing door eene lijn met punten, zooverre als de puinhoopen hiervan thans nog bestaan, tot op de derde terras, terwijl het punt op de bovenste terras het heiligdom zelve voorstelt. D.

(†) En 50 ellen dik; in den omtrek van den geheelen muur waren 100 koperen poorten. De koninklijke el was 3 duimen langer, dan de Grieksche. Herod. l. l. D.

Het zij mij vergund, terwijl ik de beide vragen, zoowel over den omvang van het oude Babylon vooreerst ter zijde stel, vooräf een overzigt der tegenwoordige bouwvallen, volgens de nieuwste ophelderingen, te geven, waartoe de bijgevoegde schets een duidelijker inzigt verschaffen zal. Misschien mag ik hopen, dat dan deze twee, anders zoo moeijelijke, vragen zonder wijdloopigheid zullen kunnen beantwoord worden.

De nieuwe reizigers, *Rich* zoowel als *Porter*, bezochten Babylon, nevens het hedendaagsche steedje *Hilla* (32½° N. B.) aan den Euphraat, uit Bagdad, dat omtrent twaalf mijlen (*) verder noordelijk aan den Tiger ligt. Porter ging van daar eerst naar het naburige *Akarkoef* aan den Tiger, waar eens de Medische muur deze rivier bereikte, en van daar Z. W. dwars door de vlakte naar den Euphraat. De regte weg van daar tot Babylon is elf mijlen. Het land is eene volkomene, maar thans onbebouwde, vlakte. Dat het echter eens eene andere gedaante had, toonen de menigvuldige kanalen, die nu droog en veronachtzaamd zijn, en de overal verstrooide overblijfsels van tigchel- of baksteenen. Eenige afzonderlijk staande karavanzera's kenteekenen de gewone dagreizen en bieden den reiziger eene gebrekkige verblijfplaats aan. Bij de laatste derzelve, bij het dorp *Mohayil*, nog 2¼ mijl van Hilla, nemen de puinhoopen van Babylon reeds eenen aanvang; want de gansche weg tot daartoe levert blijken op van gebouwen van ge-

(*) Waar geene E. (Engelsche) mijlen voorstaat, moeten altijd geographische 15=1°. verstaan worden.

gebakkene en ongebakkene tigchelſteenen, blijkbaar de overblijffelen eener groote, wijd uitgeſtrekte ſtad.

De groote puinhoopen der oude ſtad, die den genen, die over Mohavil van Bagdad komt, het eerſte in het oog vallen, liggen aan de *oostzijde* der rivier, noordelijk van Hilla; ik zal dus het eerst van deze ſpreken. Deze puinhoopen doen zich in het begin aan het oog voor als natuurlijke heuvels, en een naauwkeuriger onderzoek toont eerst duidelijk, dat zij uit bakſteenen beſtaan, en dus blijkbaar de overblijffelen van groote gebouwen zijn. Hier aan de oostzijde vertoonen zich drie zulke heuvelen van eene aanmerkelijke grootte van het noorden naar het zuiden, die onder den naam van *Mukallibe* (*) (de bouwval), *el Kasr* (het ſlot of paleis) en *Amran's* heuvel, (naar het graf van eenen heiligen) thans bij de Arabieren bekend zijn.

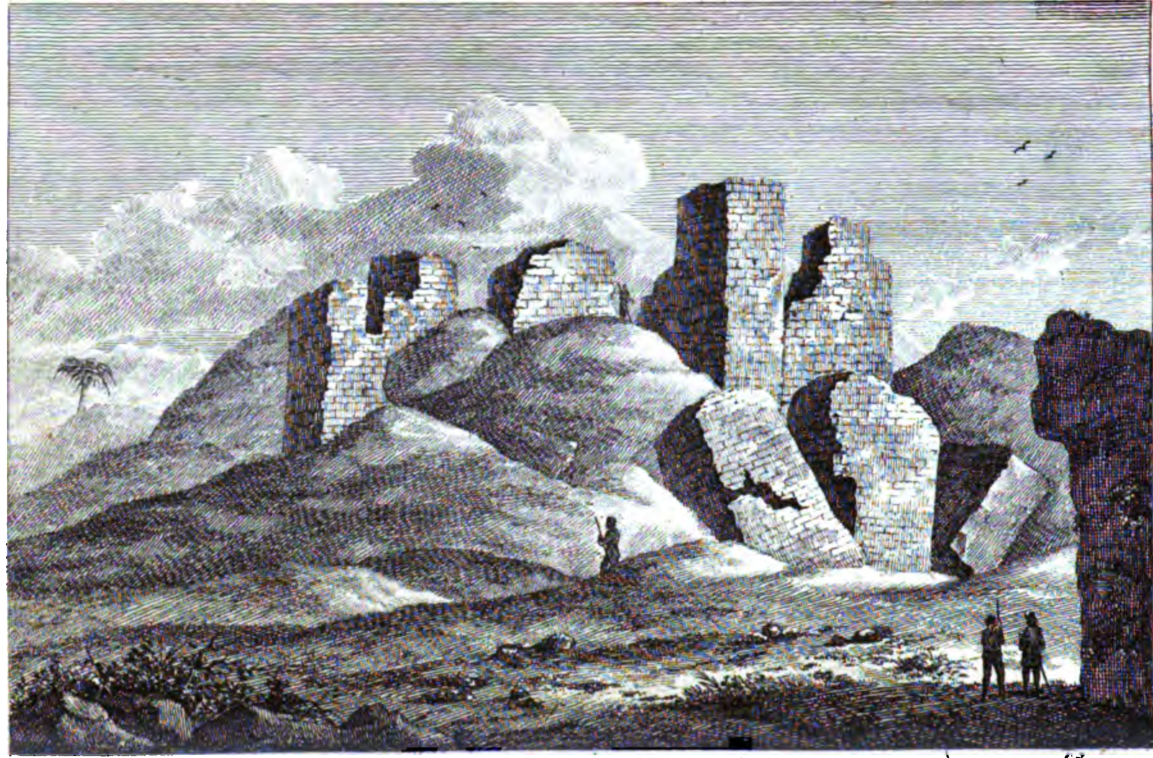
De heuvel van *Mukallibe a* is de noordelijkſte en van de drie zoo evengemelde de grootſte (†). Dezelve is gebouwd van bakſteenen, die in de zon gedroogd zijn. Het geheel vormt een langwerpig vierkant, boven met eene ongelijke vlakte, en doet zich voor als eene vlakke plaats, waarop eenmaal groote gebouwen moeten geſtaan hebben.

Het

(*) Door de Arabieren uitgeſproken als *Mojalibe.* — Porter noemt het *Mujelibé.* D.

(†) Deszelfs tegenwoordige hoogte, die volgens Porter wel ſteeds dezelfde was, is 140 voet; de langſte zijde ten noorden is 552, de zuid- en oostzijde 230 (de westzijde 551 D.) voeten. De vier zijden zijn naar de wereldſtreken gekeerd.

bl. 161.

El Kasr of het Slot.

Het binnenste is vol gangen en holen, thans de verblijfplaats van wilde dieren, die het binnengaan in dezelve gevaarlijk maken. In een geopend vertrek vond de heer Rich eene houten doodkist met een geraamte, dat met nitrum (*) overtogen was, welks hooge oudheid niet twijfelachtig zijn konde. Te onregt heeft men het voor den ouden tempel van Belus gehouden; want deszelfs gedaante komt volstrekt niet overeen met den piramidalen vorm, dien deze had. Waarschijnlijk was het de burg, die het gedeelte der stad dekte, waar het koninklijk paleis stond. Meer kan men er met zekerheid niet van zeggen.

Zuidwaarts van dezen, op eenen afstand van 2,250 voeten, verheft zich de tweede heuvel *b*, door de Arabieren *el kasr*, het slot, genoemd. Dezelve vormde, toen *Rich* dien zag, nog bijna een vierkant van 2,180 voeten lang en breed. Maar de zeven jaren, die sedert dien tijd tot aan het bezoek van *Porter* voorbijgingen, waren door het bestendige weghalen der baksteenen reeds genoegzaam, om deszelfs gedaante te veranderen; hoeveel grooter zal dezelve een paar duizend jaren vroeger geweest zijn! Ieder spoor daarvan toont, dat hij onder de gebouwen der oostzijde op verre na de voornaamste was. De baksteenen zijn hier van de schoonste soort, niet in de zon gedroogd, maar ge-

(*) *Nitrum*, dat bij de Ouden nu eens potasch, dan eens salpeterzurepotasch beteekent, gebruikte men tot het uitdroogen van dingen, die aan verrotting onderhevig waren. Plin. *H. N.* 31, 10., zoo als ook de Aegyptenaren hetzelve gebruikten tot het balsemen der lijken. Herod. *II.* 86. D.

gebakken en met opschriften voorzien. En, hoewel zij sedert eeuwen, als uit een magazijn, van hier weggehaald werden, zoo is er nog een overvloed van dezelve voorhanden. Evenwel heeft het weghalen der steenen het geheel misvormd. Diepe gaten en geheele gangen zijn uitgehoold geworden. Behalve de baksteenen vindt men hier echter nog overblijfsels van albaste vazen, schoon aardewerk, marmer en eene menigte verglaasde tigchels, welker gloed en kleuren tot verbazing toe frisch zijn. De muren zijn acht voeten dik, veelal met nissen voorzien, of door pilasters geschraagd. De voortreffelijk gebakkene steenen liggen steeds met de zijden met het opschrift naar beneden. De bovenste zijde van iedere rij is met eene laag cement bedekt, en op deze volgt weder eene tweede. De hardheid van deze massa is zoo groot, dat het Porter slechts met de grootste moeite gelukte, om eenige stukken daarvan los te breken, offchoon de tusschenlagen van cement naauwlijks $\frac{1}{20}$ duim dik zijn. Langs de west- en noordzijde van dezen heuvel ziet men afgebrokene stukken van eenen muur, die het waarschijnlijk maken, dat dezelve de grondslagen der zoogenoemde hangende, of terras-vormige, tuinen uitmaakten, die Diodorus beschrijft, en volgens Curtius den aanblik van een bosch schijnen op te leveren. De nog overgeblevene puinhoopen verbeelden lange gangen en vertrekken, waaruit men het gezigt over de stad had. Nog staat er op deze overblijfselen een enkele boom van eene geheel vreemde soort, welks hooge ouderdom blijkbaar is, want deszelfs takken hadden nog groene bladeren, terwijl de zeer zware stam uitgehoold en grootendeels

ver-

verdord is, misschien een afstammeling, schoon ook de laatste, van die hangende tuinen, die onder de wonderen der Oudheid gerekend worden.

Op eenen afstand van 2,400 voeten van el Kasr verheft zich de derde heuvel, *Amran's* heuvel genoemd, bij *c*. Deszelfs massa heeft eenen nog grooteren omvang, dan die van el Kasr; deszelfs vorm is thans driehoekig. De langste zijde naar het westen beslaat niet minder dan 4,200, de kortste naar het noorden 2,500 voeten. Maar de onmeetbare bouwval is door het onophoudelijke uitgraven der baksteenen veranderd in eenen enkelen aardheuvel van eene onregelmatige gedaante, die met stukken van baksteenen, van kalk, cement enz., vermengd is, waar de voet bij iedere schrede in het stof en in den modder zakt, zoodat het onmogelijk is, om iets over deszelfs vroegere bestemming te zeggen.

Deze puinhoopen en de geheele uitgestrektheid, waarin zij liggen, zijn door *wallen* omringd, die in verscheidene rijen op elkanderen volgen en nog heden in hunnen vervallenen toestand duidelijk hunne bestemming toonen, dat zij tot bescherming van deze geheele ruimte en der gebouwen, die zich daarop bevonden, dienden. De buitenste dezer wallen begint noordwestelijk van Mukallibe bij *d*, omringt eerst dit kasteel, en loopt vervolgens in eene regtstreeksche zuidoostelijke rigting tot *e* voort. Hier laat hij eene opening, *f*, waar ongetwijfeld eens eene prachtige poort stond, en loopt dan in eene zuidwestelijke rigting, *g*, tot aan Amran's heuvel, dien hij insluit, naar den stroom terug, zoodat hij met dezen eenen grooten driehoek vormt, welks kromme basis de rivier, *h* tot *i*, is; doch de twee beenen de beide

lijnen *e* en *g* zijn. Binnen dezen driehoek loopen twee wal-lijnen van het eene been tot het andere; de eerste bij *k*; en 200 voeten achter deze in eene evenwijdige lijn eene tweede bij *l*, die echter in het midden eene opening laat. Achter deze drievoudige wallen verheffen zich eerst de hier boven beschrevene met puinhoopen bedekte heuvels, benevens eenige kleinere. Maar ook het gansche deel van den stroom, die de basis van dezen grooten driehoek uitmaakt, is met een muurwerk van baksteenen, die in de zon gedroogd zijn, voorzien, welke zich op ééne plaats 60 voeten boven het bed der rivier verheft, en waarin buiten twijfel eens de koperen poorten waren, die de stad aan de zijde der rivier beschermden. De lengte van de basis des grooten driehoeks, die de rivier vormt, is, volgens *Porter's* schets, in eene regte lijn 3¾, die van het noordelijke been 2¼, en die van het zuidelijke 2½ Engelsche mijlen, van de opening bij *f* tot aan de rivier gerekend.

Al het tot hiertoe beschrevene lag aan de oostzijde der rivier. Thans zij het mij vergund naar de *westzijde* over te steken. Het is de groote verdienste van *Porter*, dat hij deze naauwkeuriger onderzocht heeft. Het vroegere gevoelen, dat *Rennel* ook aannam en bij de gebrekkige berigten aannemen moest, ten gevolge waarvan men den tempel van Belus, zoowel als het koninklijke paleis, aan de oostzijde der rivier zoekt, is nu wederlegd (*); en

(*) Hoe onwaardeerbaar deswege ook de *kaart* des grooten aardbeschrijvers van het *landschap* Babylonië is, zoo kan toch *de platte grond der stad*, die zich op hetzelfde blad bevindt, geene verdere toepassing vinden.

In

en het plaatselijke dezer uitgestrekte stad verkrijgt; volgens deze nieuwe naspeuringen, nu eenen omvang, die aan de berigten der Ouden beantwoordt, als men zijne begeerte niet te ver uitstrekt, dat daar, waar men dikwijls niet zoo zeer de puinhoopen als de sporen van puinhoopen aantreft, nog alle opmetingen zoo naauwkeurig overeen komen moeten, als of de geheele stad met hare muren, paleizen en tempels niet alleen, maar zelfs ook met hare huizen en derzelver zijgebouwen, onbeschadigd in haren ganschen omvang daar stond.

Zeker vertoont de *westelijke oever* van den Euphraat, die tegen de voorschrevene oostzijde over ligt, geene dergelijke met puinhoopen bedekte heuvelen; want de groote puinberg, de *Nimrodsburg*, welken wij weldra bereiken zullen, kan ook het scherpste oog op eenen afstand van bijna twee geographische mijlen nog naauwlijks ontdekken. Doch de meer naauwkeurige beschouwing van *Porter* gaf weldra andere resultaten. Wij laten zijne eigene woorden hier volgen. „Ik verliet," zegt hij (*), „Hilla (dat gedeeltelijk reeds aan den westelijken oever ligt) en nam mijnen weg eerst noordelijk. Wij gingen eerst over vier drooge kanalen en vonden aan gene zijde van dezelve, op eenen afstand van twee E. mijlen, den grond volkomen vlak, tot aan het dorp Anana, dat juist tegen over de heuvelen van Amran en Kasr gelegen en bijna drie E. mijlen van Hilla verwijderd is. Omtrent 50 ellen (150 voeten) noordwestelijk van Anana verheft

In het tweede *Memoir* van *Rich* is het gevoelen van *Rennel* uitvoerig getoetst en wederlegd.

(*) *Travels II. p.* 379. *etc.*

heft zich 14 voeten hoog een aanzienlijke aarden wal, die 900 voeten regtstreeks noordelijk loopt, en dan, zich oostwaarts krommende, eenen regten hoek vormt en tot aan de rivier loopt, *m m*. Al het omliggende land was laag en moerasfig, en deze aarden wallen waren alles, wat ik ver in het rond zien kon. Op de oppervlakte der rij, waar dezelve aan de westzijde eindigde, waren de lagen der in de zon gedroogde baksteenen duidelijk te zien. De vlakte van den grond is thans zoo gelijk met de rivier, dat geen spoor van eenen dijk, die met den tegenoverliggende aan de oostzijde in gemeenschap was, meer te zien is; doch de ontdekking ééner laag is toereikende, om daaruit te besluiten, dat voormaals andere de keten vol gemaakt hebben. Waarom echter deze westelijke dijk zoo oneindig meer vernield is, dan de oostelijke, kan ik niet opgeven; doch de daad is zeker. Intusschen ziet men ten zuiden van het dorp nog eenige kleine puinhoopen."

„ Nadat ik de vlakte nog eenen tijd lang doorkruisd had, ten einde nog meerdere hoogten te vinden; doch vruchteloos; keerde ik terug en nam mijnen weg *zuidwestelijk* naar den Nimrodsburg. Nadat ik omtrent ééne E. mijl was voortgereden, verdwenen de zwakke sporen der groeikracht, en de grond werd geheel onvruchtbaar. Op de geheele oppervlakte ziet men de duidelijkste sporen, dat dezelve weleer met gebouwen bedekt was. Deze sporen vermeerderen zich met iedere schrede, tot dat wij na verloop van ééne E. mijl aan eene talrijke en aanzienlijke vereeniging van hoopen kwamen, *n*, van welke de aanmerkelijkste 25 voe-

voeten hoog was; en van welks top ik zag, dat de grond ten noorden en zuiden meer dan ééne E. mijl verre hetzelfde bergachtige aanzien had, en bovendien overäl digt met brokken van vroegere woningen bedekt was, die bij alle Babylonische bouwvallen één zoo bijzonder karakter hebben. In de rigting naar Birs Nimrod is het overblijfsel van een zeer aanzienlijk gebouw zigtbaar, *o*. De uitgestrektheid van deszelfs puinhoopen scheen meer dan twee E. mijlen te bedragen; en daar ik mij zoo ver zuidwestelijk begaf, zag ik de sporen van de heuvelen nog ééne mijl verder. Welligt was dit de plaats, waar het oude of kleine paleis stond."

Terwijl ik deze uitgestrekte menigte van heuvelen verliet en in eene gelijke rigting zuidwestelijk voortreed, kwam ik, omtrent ééne E. mijl ver, over eene plaats, die met hoog gras bedekt was; dan was de grond wederom dor en door eene menigte van heuveltjes als golvende, die nogtans minder verheven dan de vorige waren. Ook deze waren met de gewone overblijfselen bedekt, die eene halve mijl ver zich in eenen kring uitstrekten. Dan liep de weg ééne E. mijl ver over eenen bebouwden grond; vervolgens voeren wij over een kanaal en kwamen na eene halve mijl aan een dadelbosch, waarin het dorp Thamasia gelegen is. Hierop liep de weg twee mijlen lang over bebouwd land en door gras, dan opende zich eene uitgestrekte streek, die tot aan het oostelijke einde van den Nimrodsburg, 1¾ E. mijlen ver, met sporen van vroegere gebouwen bedekt was."

En zoo komen wij tot het afgelegenste, doch grootste, gedenkteeken, dat van het oude Babylon

 nog

nog aanwezig is. De naam *Birs Nimrod* bij de Arabieren wordt wel het beste door *Nimrodsburg* vertaald (*). Offchoon Niebuhr denzelven van verre gezien had en daar melding van maakt (†), zoo kwam hij er toch even zoo min bij, als de vroegere reizigers; de verdienfte van het onderzocht te hebben behoort het eerfte aan den Britfchen refident te Bagdad, den heer Rich, die later door Sir *Ker Porter* hierin gevolgd werd, wien wij ook hier niet alleen het naauwkeurigfte onderzoek en de berigten, maar ook de beste afbeeldingen en teekeningen, te danken hebben. Dit verbazende gedenkteeken is in eene regte lijn zes E. mijlen, of niet volkomen 1¼ geographifche mijl, zuidelijk van Hilla verwijderd (‡). Van de oostzijde doet het zelve zich voor, als een langwerpige heuvel, welks grondflag volgens Porter eenen omtrek heeft van 2,082 voeten; *Rich* geeft dien van 2,286 voeten op (§). Het fpreekt van zelve, dat men den omvang van eenen zoodanigen bouwval niet naauwkeurig bepalen kan. De tegenwoordige hoogte tot aan den voet van den toren, die daarop ftaat, is 200 voeten; de toren zelf heeft 35 voeten hoogte.

(*) Tot gemak en opheldering van den *Nimrodsburg*, deel ik hier den Lezer eene plaat uit Porter mede, die de tegenwoordige overblijffelen hiervan aan de westzijde voorftelt, terwijl men door de onderfte afbeelding tevens de befchrijving van denzelven volgens Herodotus ziet. D.

(†) NIEBUHR's *Reize II*, *p.* 276. Ned. vert. Het gevaar van door de Bedouinen aangevallen te worden verhinderde hem derwaarts te gaan.

(‡) Zoo bepaalt Niebuhr den afftand insgelijks.

(§) RICH *Memoir p.* 36.

rzijde.

te. Van de westzijde heeft hij meer eenen piramidalen vorm. Hij bestaat uit schoone in het vuur gebakkene steenen. Aan de oostzijde onderscheidt men duidelijk twee terrasfen (*stages*) van den heuvel, waarvan de eerste omtrent zestig voeten hoog is. Diepe kloven doorsnijden dezelve. De torenvormige bouwval op den top is eene vaste massa, 28 voeten breed, die uit het schoonste muurwerk bestaat; blijkbaar maakte het eens den hoek uit van een vierkant gebouw, waarvan men nog de overblijffelen aan de oostzijde ziet. De cement, die de steenen verbindt, is zoo hard, dat het onmogelijk was om er een stuk aftebreken, weshalve men ook geene opschriften ontdekken kon, die steeds naar onder gekeerd liggen. Ontzaggelijke steenklompen zijn van boven nedergestort; men bemerkt aan dezelve de sporen van het hevigste vuur, waardoor zij als verglaasd zijn, zoodat zij als van zelve tot de gedachte leiden, dat zij door den bliksem van elkanderen gescheurd en naar beneden geslingerd zijn. De aanblik van de oostzijde toont duidelijk, dat deze ontzaggelijke massa tot over de helft verlaagd is. Men onderscheidt slechts nog drie terrasfen van de acht, die hij eens bevattede. De grond, die den heuvel het naaste omringt, is thans open; doch dezelve is wederom ingesloten door wallen, die een langwerpig vierkant vormen, en verscheidene puinhoopen, eens welligt de woningen van mindere goden, of ook van priesters en tempelbedienden, in zich bevatten. Het gezigt van den Nimrodsburg is ook in deszelfs puinhoopen verheven. Om deszelfs spits drijven de wolken; in deszelfs holen huisvesten de leeuwen,

wen, die zich op deszelfs muren gerustelijk in de zon koesterden, toen *Porter* naderde (*) en, naauwelijks schuw gemaakt door het geschreeuw der Arabieren, langzaam in de diepte afdaalden. Dus wordt het woord van den profeet vervuld: „ Daar „ legeren zich de dieren der woestijn; hunne hui- „ zen zijn de woonplaatsen der uilen! Daar wo- „ nen de struisvogels, en de boschduivels dansen „ daar. De schakals huilen in hunne paleizen, wil- „ de honden in de verblijfplaatsen der wellust (†)."

Alvorens mijn gevoelen over de afzonderlijke gedenkstukken te zeggen, zal het noodig zijn de hoofdtijdperken van het ontstaan, van den aanwas en de verfraaijing van het oude Babylon, uit de geschiedenis optegeven. Deszelfs grondvesting wordt in de tijden van Nimrod, den eersten gebieder dezer streken, verplaatst. Een toren, dat is, een heiligdom, een tempel, en eene stad werd hier door de volken gebouwd (‡). Of deze tempel aan eene godheid, het zij den Bel of eenigen anderen gewijd was, lezen wij niet. Was hij het, zoo wordt het misnoegen van Jehovah, die nederdaalde, om de voltooijing te verhinderen, duidelijk. Maar nevens het heiligdom werd ook gelijktijdig eene stad gebouwd. De ouderdom niet alleen van den toren, maar ook van de oudste stad der aarde, van welke nog overblijfselen voorhanden zijn, kan men niet bepaaldelijk naar jaren opgeven; volgens de gewone tijdrekening omtrent twee honderd jaren na de zondvloed.

Het

(*) *Travels II. p.* 387. (†) Jes. 13, 20. 22.
(‡) Genes. 11, 4.

Het tweede tijdperk is dat van Semiramis. Wat haar toegeschreven wordt, vindt men in het breede bij Diodorus. Zij maakte Babylon tot eene residentie. Zij bouwde de buitenste muren. Zij stichtte twee koninklijke paleizen aan weerszijde der rivier, van welke evenwel het *westelijke* met deszelfs drievoudige wallen op verre na het heerlijkste was. Zij bouwde niet alleen bruggen over de rivier; maar legde ook eenen onderaardschen gang aan, die *onder* de rivier liep, ten einde de beide paleizen te verbinden. Zij haalde beide oevers van de rivier met muurwerk op. Aan haar wordt eindelijk het bouwen van den tempel van Bel toegeschreven (*).

Of men Semiramis voor eenen fabelachtigen of geschiedkundigen persoon houden wil, is hier onverschillig. In allen geval klimmen de aan haar toegeschrevene gebouwen *boven* de tijden der Chaldeeuwsche verovering op. Het zij dan dat *zij* dezelve aangelegd hebbe, of dat men aan haar toeschrijft, wat door eene reeks der oudste Babylonische gebieders geschiedde. Volgens de opgaven bij

(*) DIOD. *I. p.* 121. Dat het westelijke paleis, welks maat niet alleen, maar ook welks versierselen door groote afbeeldingen van jagten enz. door hem beschreven worden, op verre nà het prachtigste was, zegt hij uitdrukkelijk. — Het verhaal van den weg *onder* de rivier, welken Ctesias, uit wien Diodorus puttede, zekerlijk niet meer zag, is welligt uit de ruime onderaardsche gewelven afteleiden, die zich bij de paleizen bevonden, en die in deze luchtstreek onontbeerlijk waren. Welke verhalen van onderaardsche gangen en aanleggen zijn er niet van onze kloosters en kerken overgebleven!

bij Herodotus, die haren gemaal Ninus noemt, moet haar tijdperk omtrent 1200 jaren vóór Chr. gesteld worden (*).

Het derde geheel geschiedkundige tijdperk der verfraaijing en vergrooting van Babylon valt in het tijdperk van *Nebukadnezar* na de Chaldeeuwsche verovering, tusschen 604—561 vóór Chr. De gelijktijdige berigten der Joodsche schrijvers laten daaromtrent geenen twijfel over. Maar bovendien heeft Josephus ons uit het werk van Berosus de bepaalde opgaven over de gebouwen van Nebukadnezar bewaard (†). „ Hij legde, heet het, binnen in de stad eenen drievoudigen muur of verschansing aan, en eenen soortgelijken van buiten, alle van baksteenen. En terwijl hij de stad met muren omringde en de poorten versierde, bouwde hij in de vaderlijke residentie een nieuw paleis, dat aan het oude paalde, welks uitgebreidheid en pracht te beschrijven overbodig zijn zoude. Maar in dit paleis legde hij steenen terrassen aan, die het aanzien van bergen hadden en met velerlei boomen beplant waren, die de *hangende lusthof* (*paradisus*) genoemd werden; dewijl zijne gemalin, die in Medië was opgevoed, eenen dergelijken aanblik wenschte, als waaraan zij daar gewoon was."

Dit waren de tijdperken van den wasdom van Babylon tot op de verovering van Cyrus, waardoor het eene Perzische stad werd. Hoe drukkend de Babyloniërs zulks gevoelden, toont hun opstand in

(*) Volgens den tijd van het bestaan van het Assyrische rijk van 520 jaren gerekend. HEROD. *I*. 95.

(†) JOSEPH. *Arch*. *X*. *p*. 349. *etc*.

in het begin der regering van Darius Hystaspis, die, na de inneming der ſtad door het verraad van Zopyrus, hare buitenſte muren, het zij geheel of ten deele, deed ſlechten. Toen Alexander meester van Babylon werd, had de ſtad, niettegenſtaande zij jaarlijks een winterverblijf was, toch reeds veel geleden. Xerxes had de kostbaarheden uit den tempel van Belus geroofd, de tempel zelf begon een bouwval te worden, en de kanalen waren verſtopt en bedorven. Waren de groote ontwerpen van Alexander ten uitvoer gebragt, om Babylon tot de hoofdſtad van zijn rijk en tevens tot het middelpunt van den wereldhandel ter zee en te land te maken — waren deze vervuld — zoo zou waarſchijnlijk het ſchitterendſte tijdperk van Babylon eerst eenen aanvang genomen, en de wereldgeſchiedenis eenen anderen loop gekregen hebben. Maar de ondoorgrondelijke Voorzienigheid wilde het anders. De eenige man, die destijds de wereld, zoo als zij was, den vrede en eenen vasten vorm had kunnen geven, werd te midden van zijne loopbaan weggerukt. Door zijn dood was het lot over Babylon beſlist. Andere hoofdſteden, zoo als Seleucia, Cteſiphon, enz. ontſtonden niet alleen in deszelfs nabijheid, maar werden ook grootendeels, terwijl men de bouwſtoffen uit zijn onuitputbaar magazijn haalde, op deszelfs kosten gebouwd (*), en zoo kon destijds de voormalige koninklijke ſtad in een jagtplaats veranderen, waar de dieren der woestijn gejaagd werden, die nog heden hare bewoners zijn.

Ik

(*) Plin. H. N. VI. 30.

Ik geloof, dat de voorschrevene ophelderingen mij tot eenige resultaten, met betrekking tot het oude Babylon, regt geven, die ik onder algemeene punten wil zamenvatten.

Vooreerst: De berigten der Ouden, inzonderheid van Herodotus, over den omvang en de plaats van het oude Babylon schijnen mij door de nieuwe nasporingen in zoo verre bevestigd, als men dit van de gesteldheid zijner puinhoopen verwachten kan. Herodotus geeft de lengte, zoowel als de breedte, tot honderd en twintig stadiën (drie geographische mijlen) op. De afstand van den zuidelijksten grooten puinhoop tot den noordelijksten, van Birs Nimrod tot Mukallibe, bedraagt in eene regte lijn twee geographische mijlen. Dat de stad zich noordelijk nog verder dan Mukallibe uitstrekte, toonen de sporen der voormalige gebouwen, die nog meer dan ééne mijl boven Mohavil zigtbaar zijn, duidelijk; in hoever hetzelfde ten zuiden van Birs Nimrod plaats vindt, heeft, wel is waar, niet onderzocht kunnen worden; doch is, zoo als wij weldra hopen te toonen, Birs Nimrod de oude tempel van Belus, zoo moeten wij hetzelve aannemen, naardien deze niet aan het einde, maar binnen de stad lag. De lengte van het noorden naar het zuiden was zeker drie geographische mijlen. Over de breedte van het oosten naar het westen hebben wij geene zulke bepaalde opgaven; dewijl er aan de uiterste einden geene zulke groote gedenkteekenen gevonden worden. Intusschen van den westelijken puinhoop tot aan de oostelijke punt, waar de opening van den grooten bovengemelden driehoek is, van *f* tot *o*, bedraagt dezelve bijna anderhalve mijl, en dat

de

de stad nog aan weerszijden verre buiten deze punten zich uitstrekte, zal weldra verder duidelijk worden.

Ten tweede: Het is door de nieuwe onderzoekingen niet slechts bewezen, dat het oude Babylon werkelijk aan weerszijden van den Euphraat lag, en dat deze in deszelfs loop geene aanmerkelijke verandering ondergaan heeft (*); maar het is ook hoogst waarschijnlijk gemaakt, dat het westelijke gedeelte der stad, waaraan men tot nu toe twijfelde, het grootste geweest is. De afstand van den Nimrodsburg tot aan den noordelijksten heuvel, aan gene zijde van het dorp *Anana*, tot *m*, bedraagt bijna anderhalve geogr. mijl; en dat de breedte van dit gedeelte der stad wel niet minder geweest is, blijkt uit de vermelde opgaven van Porter reeds genoegzaam.

Ten derde: Het westelijke gedeelte der stad houd ik met *Porter* voor het oudste; namelijk voor datgene, hetwelk zoowel de overoude Nimrodsstad en burg, als ook de door Semiramis daarbij gevoegde gebouwen, ten minste voor het grootste gedeelte, bevattede; waaruit het reeds vooraf blijkt, dat, met uitzondering van den Nimrodsburg, dien zelfs de eeuwen niet konden vernielen, de minste groote bouwvallen van dezelve in stand gebleven zijn; daar niet alleen de tijd, maar ook de veronachtzaming bij den wasdom van de oos-

(*) Slechts in de nabijheid der hangende tuinen is aan de oostzijde der rivier eenig land aangespoeld, waardoor het oude muurwerk eenigermate van deszelfs oevers verwijderd ligt, zoo als op de schets aangeduid is.

oostelijke helft der ſtad, het verval bevorderen moest.

Ten vierde: De Nimrodsburg is de oude tempel van Belus, die dus niet, gelijk men anders veronderſtelde, in de oostelijke, maar in de westelijke, helft der ſtad lag. Dit zal reeds vanzelve volgen, zoodra het uitgemaakt is, dat dit gedeelte der ſtad het oudſte was, en zal uit datgene, wat wij weldra over het oostelijke gedeelte der ſtad te zeggen hebben, nog duidelijker worden. Dat noch de ligging, noch de gedaante van den éénen oostelijken puinhoop, van Mukallibe, zoo als *Rennel* nog geloofde, op den ouden tempel van Belus toepasſelijk is, heeft *Porter* bewezen. Maar bij den Birs Nimrod past eerst de vorm; want men herkent nog drie terrasſen van de acht, die dezelve oorſpronkelijk bevattede (*). De maat der lengte en breedte, zoo als Herodotus die opgeeft, in zoo verre dit nog van eenen puinberg uittevinden is, is niet minder toepasſelijk; eindelijk past ook de opgaaf van Herodotus, dat dit pyramidale heiligdom binnen eene vierkante omſluiting ſtond, waarvan men nog de duidelijk overblijfſelen ziet. Verder kan men de vergelijking niet brengen bij eenen dergelijken bouwval, die reeds, toen Herodotus denzelven zag, door Xerxes verwoest was en ten minſte gedeeltelijk in puinhoopen lag, die zoo uitgeſtrekt waren, dat Alexander, die deszelfs herſtelling beſloten had, het moest opgeven, om ook ſlechts het puin te laten wegruimen, waartoe, dewijl de

(*) Zie bl. 168 op de plaat de gekartelde lijn, die tot op de derde terras de puinhoopen voorſtelt.

de Babyloniërs het niet konden, het leger gebruikt werd (*). Dat de tempel van Belus in het oostelijke gedeelte der ſtad zou geſtaan hebben, wordt nergens gezegd. Het heet ſlechts, dat hij in het midden van het ééne gedeelte der ſtad geſtaan heeft. Of dit in den ſtrengſten zin moet worden opgevat, of ſlechts zooveel zeggen wil, dat hij in het binnenſte gedeelte der ſtad lag, is niet meer mogelijk te bepalen, totdat wij miſſchien door andere reizigers ophelderingen dienaangaande bekomen, of er ten zuiden van den Nimrodsburg, even als aan de andere zijden, geene ſporen der oude ſtad in eene aanmerkelijke uitgeſtrektheid zijn overgebleven.

Ten vijfde: Is de Nimrodsburg de oude tempel van Belus, dan behoort hij ook tot de oudſte overblijfſelen van Babylon, of is veeleer het oudſte van alle. Want niets ſpreekt zulks tegen, maar veeleer pleit alles daar voor, dat wij in den zelven nog de overblijfſelen van het oudſte gebouw zien, dat de vereenigde volken oprigtten; het gebouw, welks ſpits tot aan de wolken komen zoude; doch hetwelk Jehovah niet voltooijen liet. Het is aannemelijk, dat deze burg ten westen van de rivier lag; want Noachs nakomelingen bouwden denzelven, toen zij van het westen naar het oosten togen. „Toen zij nu naar het oosten togen," ſtaat er (†) „vonden zij eene vlakte in het land *Sinear* en woonden aldaar." Hij werd gebouwd uit dezelfde ſtoffen, waaruit de bouwval be-

(*) Arrian. *VII.* 17. — Op bl. 169 reg. 3 ſtaat *oostzijde* lees *westzijde.* D.

(†) Genes. 11, 2.

bestaat. „ En zij spraken onder elkanderen. Laat ons tigchels vormen en bakken. En zij namen tigchels tot steen en klei tot kalk (*).” Men ziet geenen grond, waarom zulk een ontzaggelijk gebouw in eene luchtstreek, die door hare droogte zoo gunstig voor deszelfs instandhouding was, geheel zoude hebben moeten verdwijnen, waar zoo vele kleine in stand gebleven zijn. Maar deszelfs instandhouding was zooveel natuurlijker, dewijl hetzelve na het ontstaan van den sterrendienst de tempel der nationale godheid (hetzij deze, zoo als ik geloof, der zon, of gelijk anderen willen, van de planeet Jupiter geweest is) (†) en tevens het astrologische heiligdom werd. Dat deze aanneming deswege geenzins gestadige aanbouwingen, vergrootingen en verfraaijingen buiten sluit, die in den loop der eeuwen wederom puinhoopen werden, dat dus ook, als er tigchelsteenen met opschriften in mogten gevonden worden, zulks niets tegen de hooge Oudheid bewijst, behoef ik niet vooraf te zeggen. Alleenlijk van den oorspronkelijken aanleg — den eersten en grootsten, dien menschenhanden tot stand bragten, — wordt hier gesproken; en welke hoogere geloofwaardigheid heeft de oudste schriftelijke oorkonde noodig, die ons is overgebleven, wanneer het nog oudere gedenkteeken, dat derzelver schrijver vermeldt, nog nevens dezelve gevonden wordt?

Ten zesde: Ook het berigt van den *dubbelen koninklijken burg* verkrijgt door de nieuwste na-speu-

(*) Genes. II, 3. 4.

(†) Gesenius, *Commentar zu Jesaias. II. p.* 335.

ſpeuringen ook deszelfs bevestiging. Deze oudere reſidentie *vóór* de Chaldeeuwſche tijden behoort tot de gebouwen van Semiramis en was, ten tijde van Alexander, nog aanwezig. Want *hier* werd hij krank, liet vervolgens zich *over de rivier* brengen en ſtierf in de Chaldeeuwſche reſidentie aan de oostzijde, van welke ik dadelijk ſpreken zal. Alzins zijn van dit westelijke paleis geene zoodanige overblijfſelen aanwezig, als van het oostelijke. Doch de ſporen der groote gebouwen bij *o*, die Porter, zoo als boven gezegd is, op het vermoeden bragten, dat hier de westelijke reſidentie moet geſtaan hebben (*), zijn voldoende, om de berigten van *Diodorus* en van anderen aangaande den dubbelen koninklijken burg aan wederzijden der rivier, geloof te geven. Aan hem hebben wij de uit Cteſias ontleende beſchrijving van den westelijken burg te danken, die eenen drievoudigen muur had; terwijl de eerſte zestig ſtadiën, de tweede veertig, en de binnenſte of de burg zelf twintig ſtadiën, eene halve geographiſche mijl, bedroeg (†). De muren nu waren met zinnebeeldige voorſtellingen, groote jagten op wilde dieren verbeeldende, verſierd; zoo als wij die nog uit eenen lateren tijd, dien der Sasſaniden, op de zijden der rotſen van Kermanſchah aanſchouwen. Offchoon de gebouwen zelve van de aarde verdwenen zijn, zoo krijgt het vermoeden van Porter, die in den grooten en ver voortloopenden heuvel de overblijfſe-

(*) Porter *II. p.* 308.

(†) De door de heuvelen ingeſlotene vlakte ſcheen Porter toe twee Engelſche mijlen te bedragen.

ſelen dezer muren zag, de hoogst waarſchijnlijke bevestiging.

Ten zevende: De oostelijke helft der ſtad was de laatstgebouwde; doch waarſchijnlijk de prachtigſte. Zij was de ſtad der Chaldaeërs, waar Nabopolasſar en zijn zoon Nebukadnezar hun verblijf hielden en prachtige paleizen bouwden. Hier lag aan den oostelijken oever der rivier de nieuwe oostelijke reſidentie. „ Toen Nebukadnezar," zegt *Joſephus* (*) volgens Beroſus (die zelf in Babylon leefde) „ na den dood zijns vaders de teugels van het bewind over deszelfs geheele rijk in handen genomen had, verdeelde hij hen, die hij kortelings gevangen gemaakt had, in volkplantingen op geſchikte plaatſen. Vervolgens verſierde hij met den in den oorlog behaalden buit den tempel van Belus en andere. Ook verfraaide hij de oude ſtad en beperkte de rivier, dat zij bij eene belegering niet meer tegen de ſtad konde gerigt worden. Hij omgaf dezelve, zoowel uit- als inwendig, met eenen drievoudigen muur, die uit bakſteenen gebouwd was. Nadat hij de ſtad met vestingwerken omringd en met prachtige poorten voorzien had, bouwde hij naast de vaderlijke reſidentie eene nieuwe, van welker grootheid en pracht het overbodig zoude zijn te ſpreken. In dezelve deed hij ſteenen terrasſen aanleggen, die het aanzien van bergen hadden. en terwijl hij dezelve met velerlei boomen beplantte, maakte hij den beroemden hangenden lusthof, ten gevallen zijner

(*) Zie boven bladz. 172. Ik herhaal die plaats hier vollediger.

ner gemalin, die, in Medië opgevoed, eenen foortgelijken aanblik als daar begeerde. Dat dit berigt, over het geheel genomen, met dat der profeten overeenftemt, betrekkelijk datgene, wat zij over de verfraaijing van Babylon door Nebukadnezar zeggen, fchoon zij ook geene afzonderlijke befchrijving geven, is genoegzaam bekend. Maar de berigten van Jofephus worden door de nog aanwezige overblijffelen, (flechts met uitzondering van den *buitenften* muur, waarvan geen fpoor meer voorhanden is) op eene in het oog loopende wijze bevestigd, zoodra men zich de refidentie in dien omvang voorftelt, waarin zij hier blijkbaar moet genomen worden. Want daar onder moet geen enkel paleis verftaan worden, maar eene afdeeling der oostelijke ftad, die zoowel het eigenlijke paleis, benevens de hangende tuinen, als vele andere groote gebouwen bevattede, maar ook door eene drievoudige verfchanfing rondom verfterkt was. En de fporen van dit alles kan men nog heden met die bepaaldheid aanwijzen, die bij mogelijkheid hier kan verwacht worden. Deze nieuwe refidentie, die ik dus noem, om haar van de oude westelijke te onderfcheiden, beflaat den geheelen bovengemelden grooten driehoek, van welken de Euphraat van *h* tot *i* de eenigermate gekromde bafis, de lijnen *d*, *e* en *g*, de beenen uitmaakten. Deze lijnen waren tevens de buitenfte der drie binnenfte verfchanfingen. Het ééne dezer beenen eindigde ten noorden bij den burg, thans Mukallibe genoemd, die de refidentie aan de noordzijde verdedigde; hetzij dezelve flechts tot eene citadel, of ook tot een ander gebruik, beftemd was. De opening tusfchen de

de beide beenen, *f*, was de groote ingang of de hoofdpoort, waardoor men binnen de residentie kwam. De lijn *k* vormde de tweede, en de lijn *l* de derde verschansing, tusschen welke wederom openingen gevonden worden. Eerst na deze drievoudige verdedigingslinie komt men tot het binnenste der residentie, waar het koninklijke paleis, (*el Kasr*) bij *b*, en in deszelfs nabijheid, langs de rivier, de hangende tuinen aangelegd waren. Zooveel wij uit de woorden van Josephus afleiden kunnen, was het paleis reeds door Nabopolassar, den vader van Nebukadnezar, gebouwd; want er wordt gezegd: *Naast* het vaderlijke paleis bouwde hij een nieuw. Dit zijn nu de verbazende gebouwen, die onder den naam van de *hangende tuinen* begrepen worden. Ik geloof, dat deze wijze van voorstelling de juiste is; want Josephus zegt uitdrukkelijk: Nebnkadnezars paleis was aan dat van zijnen vader aangebouwd, anders konde men ook of den noordelijken burg of ook den zuidelijken grooten heuvel *Amran*, bij *c*, over welks bestemming, naardien hij tot eenen enkelen puinhoop geworden is, niets meer bepaaldelijk kan gezegd worden, daarvoor nemen. Dat de hangende tuinen door Nebukadnezar en niet door Semiramis aangolegd waren, wordt mede door *Diodorus* bevestigd, daar hij zegt, dat dezelve door eenen Syrischen (Assyrischen) koning ten gevallen zijner gemalin gebouwd zijn. Was *Nitokris* van Herodotus deze gemalin, zoo als dit volgens zijne tijdrekening zijn konde, dewijl hij haar de moeder van den laatsten koning Labynedus noemt, zoo wordt het van zelve opgehelderd, hoe Nitokris als diegene genoemd

kon

kon worden, die Babylon door uitgeftrekte gebouwen zoude verfraaid hebben. Men moet zich onder deze hangende tuinen, *paradifus*, geene enkele tuinen voorftellen. Het was een uitgeftrekte aanleg van terrasfen, welker maat en befchrijving ons door Diodorus zijn nagelaten (*), waar zware ondergebouwen de terrasfen droegen, die uit de nabijgelegene rivier, door middel van kunftige werktuigen, haar water kregen; doch die behalve de tuinen ook de koninklijke woningen bevatteden, zoo als Diodorus uitdrukkelijk aanmerkt (†). Dat de Perzifche uitdrukking *paradifus* dit alles in zich bevat, is uit de nafpeuringen over het Perzifche hof bekend. Te regt kon men deze hangende tuinen dus eene nieuwe refidentie heten, een zomerverblijf, gelijk wij dit noemen zouden, (daar veeleer een winterverblijf; want flechts de wintermaanden maken daar het fchoone jaargetij uit, waarin men de vrije lucht geniet) dat aan het paleis, hetwelk reeds door zijnen vader gebouwd was, *el Kasr*, grensde. Dat dit gebouw niet anders dan het eigenlijke paleis zijn konde, wordt blijkbaar, deels door deszelfs ligging in het midden van het kwartier der refidentie, door de zoo voortreffelijke hoedanigheid van deszelfs bouwftoffen, dewijl hier alle fteenen gebakken zijn, en door de menigte van overblijffelen van kostbare va-

(*) Ik geloof niet, dat deze zoo geheel bepaalde opgaven uit Ctefias kunnen ontleend zijn. Welligt uit Megasthenes, die volgens Iosephus *l. l.* Nebukadnezar's gebouwen befchreven heeft.

(†) Διαιτας βασιλικάς Diod. *I. p.* 125.

vafen en marmers, die hier gevonden worden. — Indien er echter over de juistheid onzer befchouwing nog eenige twijfel ontftaan konde, dan zal die, zoo wij hopen, verdwijnen, wanneer wij de berigten van *Arrianus* over de laatfte dagen van Alexander daarmede vergelijken (*). Volgens dezen werd Alexander aan de westzijde der rivier na het gastmaal bij Medius krank. Want hij liet zich uit de refidentie aldaar, in eenen palankin of draagzetel naar de rivier brengen, voer dezelve in eene boot *over*, *naar het paradijs* (de hangende tuinen). Hier baadde hij zich en rustte in zijn vertrek (†) en gaf aan zijne generaals zijne bevelen. Den volgenden dag liet hij zich in *het huis naast den vijver* brengen en bragt daar de voorgefchrevene offers (‡). Deze vijver was dus een waterbak in het paradijs, in welks nabijheid een gebouw om te offeren ftond. Den dag daarna, dewijl hij fteeds verergerde, liet hij zich *uit het paradijs in het paleis brengen* (§). Dit kan dus geen ander dan het naburige paleis *el-Kasr* zijn, waarin hij overleed. — Het is wel de moeite waardig, om de plaatfen naauwkeuriger optegeven, die eens de getuigen van groote gebeurtenisfen waren. Slechts

(*) Arrian. *VII.* 25. Uit het koninklijke dagverhaal, *ἐφημέριδες βασιλικαί.*

(†) *Ἐκεῖθεν δὲ κατακομισθῆναι ἐπὶ κλίνης ὡς ἐπὶ τὸν ποταμὸν, καὶ πλοίου ἐπιβάντα διαπλεῦσαι πέραν τοῦ ποταμοῦ ἐς τὸν παράδεισον· κἀκεῖ αὖθις λουσάμενον, ἀναπαύεσθαι — εἰσελθόντα εἰς τὴν καμάραν.*

(‡) *Τῇ δὲ ὑστεραίᾳ μετακομισθῆναι ἐς τὴν οἰκίαν τὴν πρὸς τῇ κολυμβήθρᾳ, καὶ θῦσαι μὲν τὰ τεταγμένα.*

(§) *Διακομισθῆναι ἐκ τοῦ παραδείσου εἰς τὰ βασίλεια.*

Slechts zelden kan men dit met zooveel zekerheid doen, als bij het oude Babylon. Van de tinne van dezen burg overzag Nebukadnezar eens het koninklijke Babel, dat hij tot een getuige zijner heerlijkheid gebouwd had, toen hij voor zijnen hoogmoed gestraft werd. Door deze poorten trokken Cyrus en Alexander eens als overwinnaars binnen! In deze zalen woonden zij, en hier was de plaats, waar de Macedonische held zijnen adem uitblies!

Ten achtste: Onze aanmerkingen over de *wijze van bouwen* der Babyloniërs moeten veel beperkter blijven, dan over die der Perzen. Als wij bij de laatste nog in Persepolis de overblijfselen van wezenlijke gebouwen zien, zoo ontdekken wij hier niets anders dan puinhoopen. Nogtans blijkt het uit deze reeds duidelijk van zelve, dat het karakter der Babylonische bouwkunst geheel van de Perzische verschilde. Zij kwam hier geheel voort uit de gesteldheid der bouwstoffen, in verband met het eigenaardige van het klimaat. Dit laatste is droog, wel is waar niet geheel zonder, maar toch zelden met regen; doch in de eene helft des jaars, namelijk de zomermaanden, onverdraaglijk warm, terwijl er in de wintermaanden het aangenaamste weder heerscht, zoodat in deze het verblijf onder den blooten hemel, gelijk in gene, waar koelte de eerste behoefte wordt, dat in onderaardsche gewelven op den dag, en in den nacht op de platte daken der woningen, noodzakelijk wordt. Doch de bouwstoffen bepaalden zich hier, de cement uitgezonderd, zoo goed als geheel tot eene enkele, de baksteenen namelijk, die gedeeltelijk in de zon

gedroogd, gedeeltelijk in ovens gebakken werden. Het was dus natuurlijk, dat ook aan deze de grootste zorg besteed werd, en de duurzaamheid dezer steenen levert reeds een genoegzaam bewijs op, hoe ver de Babyloniërs het hierin gebragt hebben. „ Nergens," zegt *Rich*, „ ziet men zulk muurwerk als hier, vooräl in het koninklijke paleis *el Kasr*." Maar ook in de bereiding en het gebruik van de cement, die van tweederlei aard, ten deele kalk, ten deele aardpik (*limen* (*) en *bitumen*) was, zijn de Babyloniërs onovertrefbaar gebleven. Het laatste werd, volgens *Porter* (†), alleen in de benedenste deelen der gebouwen tegen de vochtigheid, het eerste in de bovenste gebruikt. Het is tevens datgene, wat het dunste gestreken wordt en toch het stevigste is. Met eene zoodanige bouwstof konde men in eene dergelijke luchtstreek ontzaggelijke gevaarten optrekken, welker duurzaamheid met hunne grootte toenam; en waren deze gedenkteekenen niet, door het uitgraven en weghalen dezer steenen tot het opbouwen van andere steden, vernield geworden, zij zouden in hunne hoofddeelen thans nog bestaan; slechts de buitenste deelen zouden zich eenigzins opgelost hebben. Niet zoo zeer de tijd, dan wel de menschen hebben die vernield. De naspeuringen, die over het gebruik dezer bouwstof in het werk gesteld zijn, hebben getoond, dat de twee hoofdsoorten derzelve, de in de zon gedroogde en de gebakkene steenen, geheel niet zonder onderscheid gebruikt werden.

(*) Dit *limen* zal *limus* of *lutum* moeten zijn? D.

(†) *Travels II. p.* 315.

den. De in de zon gedroogde dienden meest tot de binnenste lagen, terwijl de buitenzijden der gebouwen uit gebakkene steenen bestaan (*). De maat der steenen, zoowel de inhoud hunner vlakte, als hunner dikte, is ook zeer verschillende, omtrent al hetwelk de dikwijls genoemde Engelsche schrijver genoegzame ophelderingen geeft. Het is opmerkzaam, dat het gebruik dezer bouwstof geene zoo groote werktuiglijke krachten vereischte, dan het bouwen met groote steenblokken. Als deze intusschen toch ook bij het aanleggen der terrasfen gebruikt werden tot dekstukken, terwijl men die den Euphraat afvoerde, zoo zoude het voorbarig kunnen zijn, om dit onderwerp te willen tegenspreken.

Het wezenlijkste verschil van het karakter dezer wijze van bouwen moest nogtans daaruit ontstaan, dat de hier gebruikelijke bouwstof geene *zuilen* toeliet. Noch de schacht, noch het kapiteel met deszelfs sieraden konden hier gebruikt worden, derzelver plaats vervingen pilaren en pilasters. Zoo bij andere volken de zuilen hoofdzakelijk het karakter hunner bouwkunst bepaalden, hoe geheel anders moest dit hier zijn! In hoeverre men de uit baksteenen gevormde pilaren eenen bevalligen vorm geven kon, kunnen wij zekerlijk niet meer bepalen; maar zooveel schijnt toch zeker, dat alles, wat eene ronding vereischte, wegblijven moest (†). Dit brengt ons

(*) Porter *travels II. p.* 330.

(†) Dit schijnt evenwel hieruit niet te volgen; want hoevele pilaren zijn in onze kerken uit baksteenen gemetseld, en toch met eene bevallige rondheid voorzien? Zou-

ons van zelve op de vraag: In hoeverre er gewelven plaats hadden? Dat de bouwstof dezelve zeer wel toeliet, even zoo goed als in onze kerken, is wel duidelijk, en de berigten van Diodorus, over de ontzaggelijke onderstutsels der hangende tuinen, schijnen alzins gewelven aanteduiden; evenwel verzekert *Rich* in de nog aanwezige puinhoopen nergens eenig spoor van gewelven aangetroffen te hebben, zelfs niet in de onderaardsche gebouwen van *el Kasr* (*). Hetzelfde zegt *Porter* ook (†). De zaak schijnt dus in zoo verre beslist te zijn, als tegenwoordig nog mogelijk is.

In welke betrekking de *beeldende kunsten*, de beeldhouw- en schilderkunst, hier met de bouwkunst stonden, kan ons door geenen aanblik meer geleerd worden. De eerste kon in een land zonder marmer en andere soorten van steen bezwaarlijk gelukken. Wel is waar, dat wij bij Diodorus (‡) lezen van de bovengemelde beschrijvingen van jagten en andere optogten, die aan de wanden van het oude paleis van Semiramis waren afgebeeld geweest. Dat zulks door de hulp der beeldhouw- en schilderkunst tevens in zoo verre geschied is, dat het beschilderde halfverhevene beelden waren, gelijk aan die van de Aegyptische tempels, blijkt alzins uit de beschrijving. Maar hoe zulks op de wanden van gebakkene steenen mogelijk was, blijft eene

Zouden zij dus ook niet daar aan de buitenste steenen die scherpte kunnen ontnomen hebben? Een vier- zes- of achtkante pilaar kan toch zoo bevallig niet zijn, dan een ronde. D.

(*) *Memoir p.* 59.

(†) *Travels II. p.* 363.

(‡) Diod. *I. p.* 122.

eene duisterheid. Was het misschien ingehakt beeldwerk, dat met kleuren aangevuld was?

Eindelijk wordt het te regt als eene groote merkwaardigheid aangezien, dat deze steenen veelal met *schrift* bedekt zijn. Deze beschrevene steenen vindt men voornamelijk in de muren van het koninklijke paleis el Kasr; doch ook elders, zelfs buiten de stad in de puinhoopen van *al Hymer*. De steenen zijn uit eene fijne klei, sterk gebakken, een half voet in het vierkant en ruim een duim dik. Volgens de waarnemingen van Porter liggen zij altijd met de beschrevene zijde naar onder gekeerd, een bewijs van de zorg, die men voor derzelver instandhouding droeg. Het blijkt dus hieruit, dat de Babyloniërs hunne bouwstoffen ook tevens gebruikten om op te schrijven, en op de steenen schreven, even als de Aegyptenaren op den papyrus, en de Indiërs op de palmbladen. Het schrijven geschiedde waarschijnlijk door de indrukking van vormen, voor dat de steenen gebakken werden; op deze wijze kwam men dus de uitvinding der boekdrukkunst zeer nabij, welke de bouwstof hier zeker niet toeliet. Wat het schrift betreft, zoo behooren alle Babylonische spijkerschriften tot eenerlei soort van schrijven, welke, volgens *Grotefend's* waarnemingen, uit het tweede (*) Persepolitaansche afgeleid is; nogtans met eenen veel grooteren rijkdom van teekenen, offchoon hetzelve ook een abé heeft: de taal schijnt Babylonisch of oud Chaldeeuwsch. Hoezeer deze opschriften nog niet ontcijferd, en derzelver inhoud dus nog zeer onzeker is, zoo is er

(*) *Derde.* Zie *bijlage II.* D.

er toch een gewigtige ſtap reeds daartoe gedaan; want hunne beſtemming ſchijnt naauwlijks meer twijfelachtig te zijn. Het onderzoek van Bellino en van Grotefend toonde, dat zij veelal aan de ſmalle zijde met ingedrukte zegels voorzien zijn, die dieren, of andere voorwerpen, verbeeldden. Bellino herkende in éénen derzelve duidelijk eenen leeuw (het wapen van Babylon), in een' anderen meende hij eenen eenhoorn te herkennen. Boven deze ſtaan twee regels ſchrift, in welker bovenſten altijd hetzelfde voorſchrift herhaald wordt; doch in de onderſte worden de woorden telkens verwisſeld. Dit gaf aanleiding om te beſluiten, dat het de onderteekeningen van getuigen zijn; waar dan de bovenſte regel zoovee1 als *het getuigde*, de onderſte den naam van den getuige met den daarbij gevoegden naam van deszelfs vader bevat. Dit brengt ons van zelve op het denkbeeld, dat deze ſteenen oorkonden zijn, hetzij dat dezelve op openbare, of op bijzondere, handelingen betrekking hebben, en dat de plaats, waar zij gevonden worden, als de archief moet aangemerkt worden (*). Echter moet men hieruit geenzins de gevolgtrekking maken, dat *alle*, met ſchrift voorziene, ſteenen van deze ſoort oorkonden zijn; even als het eene voorbarige, ſchoon niet onwaarſchijnlijke, ſtelling zijn zoude, dat de gebouwen, waarin dezelve zich bevinden, openbare of koninklijke, of wel gebouwen waren, die aan

(*) Men zie de verhand. van GROTEFEND in de *Fundgruben des Orients B. VI.*, en de verhandeling aan de Maatſchappij hier gegeven. *Gött. gel. Anz.* 1819. *p.* 1950. *enz.*

aan de Chaldaeërs toebehoorden. Op éénen dezer steenen heeft Grotefend den naam Darius, door vergelijking met de Persepolitaansche opschriften, gevonden, en, wie zal dezen Geleerden niet tijd en gelegenheid toewenschen, om zijne verdere ophelderingen over de Babylonische en Persepolitaansche gedenkstukken in derzelver geheelen omvang aan de wereld voor te leggen, daar de juistheid der verklaring van de laatste, zelfs door hare schijnbare wederlegging, slechts eene nieuwe bevestiging verkregen heeft (*).

Ik geloof de berigten der Ouden over Babylon, terwijl ik deszelfs puinhoopen verlaat, niet beter te kunnen regtvaardigen, dan als ik tegen dezelve een tegenstuk uit de middeleeuwen overstelle, uit eenen schrijver, (dien men den Herodotus van zijnen tijd zou kunnen noemen) wiens geloofwaardigheid nooit in twijfel getrokken is.

„ Nevens *Cambalu* (dat is, *Peking* in Sina), verhaalt *Marco Polo* (†), liet Cublai-Chan, de opvolger van Dsingis-Chan, eene nieuwe stad bouwen, die *Taidu* heet. Deze stad heeft 24 milliaria (zes geographische mijlen) in den omtrek. Geene zijde is langer dan de andere, iedere bevat 6 milliaria. Rondom de stad loopt een muur, die op den grond tien schreden breed, doch boven smaller is. Al de straten der stad zijn volgens regte lijnen gebouwd, zoodat, als iemand op de eene poort van den muur staat, hij juist de daar tegen over liggende aanschouwt. De afdeelingen voor de woningen zijn ins-

(*) Men zie het naschrift bij *bijlage II.*

(†) *Marco Polo* bij Ramusio *II. p.* 24.

insgelijks vierkant; overäl ziet men groote paleizen, door uitgeftrekte voorpleinen en tuinen omringd, zoodat de geheele ftad in een vierkant verdeeld is en er als een fchaakbord uit ziet. In den muur nu zijn twaalf poorten, drie aan iedere zijde, en op iedere poort is een groot en prachtig paleis met ruime zalen, waarin de wapens der wachten zijn. Rondom de ftad nu zijn groote voorfteden of opene plaatfen, die zich tot drie of vier milliaria ver uitftrekken en aan elkanderen grenzen. In dezelve zijn ruime karavanfera's, waar de koopliedén huisvesten, die uit verfchillende ftreken komen; doch iedere natie heeft haar afzonderlijk verblijf. Ook vindt men daar de openbare vrouwen, ten getale van 25,000, die zich voor geld aan de wellust prijs geven. — In deze groote ftad Cambalu nu pleegt de opperfte Chan drie maanden van het jaar, in den winter, door te brengen."

Zou men niet denken hier het oude Babylon, met deszelfs oude en nieuwe ftad, met zijne muren, poorten, regte en regelmatige ftraten en fchoone paleizen weder voor zich te zien? En kunnen wij den omtrek dezer ftad wel veel kleiner aannemen? Het *Babylon* van Herodotus heeft 480 ftadiën (12 geographifche mijlen) in den omtrek (*); de door Cublai-Chan gebouwde nieuwe ftad de helft; maar rekent men hierbij de oude ftad, waarnaast hij aangelegd werd, de keizerlijke refidentie, die, volgens opgave van Polo, alleen eenen nog grooteren omvang had, en eindelijk de uitgeftrekte karavanfera's en voorfteden, dan ziet men weldra, dat

(*) Herod. *I.* 178.

dat *Peking*, toen Marco Polo het zag, niet kleiner was, dan het oude Babylon; en de Vader der geschiedenis zal geene verdere verdediging noodig hebben.

Over den *regeringsvorm* van het Babylonisch-Chaldeeuwsche rijk, zijn ons, vooräl in den profeet Daniël, eenige berigten overgebleven. Dezelve levert, over het geheel genomen, hetzelfde tafereel op, dat bij de regering van het Perzische rijk opgehelderd is geworden; eenen gebieder met despotike magt, een hof, waaraan de gesnedenen de eerste posten bekleeden, eene verdeeling des rijks in landvoogdijen, die door stadhouders geregeerd werden, en bij welke eene afdaling van rang en titels, gelijk dikwijls, evenwel niet altijd, eene scheiding van de militaire en burgerlijke magt plaats vond; schattingheffers in de provinciën, hoogere en lagere regters (*). Maar wij vinden hier ook tevens eene klasse van priesters of eenen priesterstand, die onder den naam van Magi en Chaldaeërs vervat wordt, en die, hoofdzakelijk door hunne sterrenwigchelarij en waarzeggerij, eenen aanmerkelijken invloed op de regering had. In welk eene betrekking staan deze? En hoe werd de naam der Chaldaeërs, die oorspronkelijk de naam van een volk was, de naam eener priesterkaste? Dit zijn vragen, die reeds meermalen opgeworpen zijn; doch die

(*) Eene proef, om deze ambtenaren op te tellen en derzelver bezigheden te bepalen, heeft BERTHOLD in eene bijlage tot zijne *Uebersetzung des Daniels. p.* 818. *enz.* genomen, waartoe wij onze Lezers verwijzen.

die bij de gebrekkige berigten bezwaarlijk nooit verder, dan met waarschijnlijkheid, zullen kunnen beantwoord worden.

Offchoon Babylon eerst door de Chaldeeuwsche verovering de hoofdstad van een magtig rijk werd, zoo stemmen toch alle berigten hierin overeen, dat het reeds lang de zetel eener wetenschappelijke beschaving was, die zich in de handen eener priesterkaste bevond. Hoe zouden ook zonder deze de vroegere grootere inrigtingen, hoe vooräl de zoo merkwaardige waterleidingen mogelijk geweest zijn, die aan de oude gebieders toegeschreven worden, en zonder welke de stad niet had kunnen bestaan, noch het land niet kunnen bebouwd worden? Alzins maakte sterrenkunde, of liever sterrenwigchelarij, eenen hoofdtak dezer kennis uit; doch hoe groot of gering men ook van de sterrenkunde der Babyloniërs oordeelen mag (*), zoo is toch de daadzaak niet te ontkennen, dat, na de verovering van Alexander, sterrenkundige waarnemingen voorhanden waren en medegedeeld werden, van welke men staande hield, dat zij over de 1900 jaren terug gingen (†).

Na deze en zoo vele andere bewijzen kan het dus niet twijfelachtig zijn, dat de Magi reeds lang vóór

(*) Zeer eervol voor hen is de uitspraak, die de nieuwste onderzoeker over de vorderingen in de sterrenkunde gedaan heeft. Ideler *über die Sternkunde der Chaldäer* in de *Verhandelingen der Berlijnsche Akad. v. W.* van de jaren 1814 en 1815. *Berlin* 1818.

(†) *Simplic. in* Aristot. *de Coelo. p.* 123. *Cf.* Plin. *Hist. Nat. VII.* 56.

vóór de Chaldeeuwsche verovering in Babylon te huis behoorden. Wanneer de zeer oude Magische godsdienst oorspronkelijk uit den sterrendienst ontsproot en zich over zulk een groot gedeelte van Azië uitbreidde, dan is het zooveel minder te verwonderen, dat dezelve in Babylon ingang vond, dewijl de sterren nergens helderder flikkeren, en geen ander land van dit werelddeel door zijnen steeds helderen hemel zoo zeer tot waarnemingen geschikt is. Doch deszelfs hoofdsteun was de sterrenwigchelarij, zoo als de priesters, die dezelve uitoefenden, de steun van haar aanzien en invloed op den Staat. Of intusschen de oudste Magi te Babylon leerlingen en aanhangers van Zoroaster waren, durf ik niet bepalen. De leer der Magi was immers veel ouder dan hij, dewijl hij slechts als derzelver hervormer optrad. Wie zoude het wagen hieromtrent te beslissen, daar de Babylonische cylinders en edelgesteenten, die op den godsdienst van Ormuzd betrekking hebben, zeer ligtelijk uit het Perzische tijdperk zouden kunnen zijn. Waren nu de Chaldaeërs, zoo als het zeer waarschijnlijk is, van eene Kurdische afkomst, dan behoorden zij tot den Perzischen volksstam, en de leer der Magi kon ook aan hen niet vreemd zijn, hoewel zij ook eigen bijgeloof daarmede verbonden. En als ook *zij* hunne priesters hadden, zoo als de eerdienst der Magi die immers voorschreef, dan is het geene bevreemdende verschijning, als zij zich aan de Babylonische Magi aansloten. Zij worden gewoonlijk gelijktijdig met hen of nevens hen genoemd; maar daar, waar bepaald gesproken wordt, toch als bijzondere klasse nog van hen onderschei-

den (*), offchoon deze namen daarom dikwijls met elkanderen verwisfeld worden (†).

Aldus vormden Magi en Chaldaeërs zamen de priesterklasfe in Babylon. Alzins konden regelmatig de vaders door hunne zonen opgevolgd worden; doch dat het priesterfchap nogtans niet bloot erflijk was, dat ook vreemdelingen daarin konden, opgenomen worden, wanneer zij van hunne jeugd af daartoe gevormd waren, leert het voorbeeld van Daniël en zijne lotgenooten (‡). Aan derzelver fpits ftond de opperfte Magus, wiens invloed zoo groot was, dat hij na den dood van Nebukadnezar's vader, tot aan de komst van den jongen koning tot den troon, het rijksbeftuur in handen had (§). Zij werden voorts in verfcheidene klasfen verdeeld, die der fchriftverklaarders, der droomuitleggers, der fterrenkundigen en der waarzeggers, van welke de Chaldaeërs nog onderfcheiden worden (**). Zij hadden hunnen zetel niet alleen in de hoofdftad, maar ook op andere plaatfen, waaronder waarfchijnlijk de heuvels van bakfteenen behooren, die, zoo als wij boven getoond hebben, ook op andere plaatfen gevonden worden (††). Hunne betrekking tot den koning blijkt

(*) Men zie Ioseph. *Op. p.* 346 *en* 347.

(†) Zoo als bij Herodotus *I.* 138. Ook Ctesias verwisfelt de Magi en de Chaldaeërs Pers. *I.* 15.

(‡) Daniel 1, 4.

(§) Ioseph. *Op. p.* 349.

(**) De bewijsplaatfen zijn verzameld door Berthold *op aang. pl.*

(††) Zoo als te *Akarkoef*, te *al Hymer*; doch vooral te *Borfippa*, waar, volgens Strab. *XVI. p.* 1074., éénе hunner voornaamfte fcholen was.

blijkt duidelijk uit de geschiedenis van Nebukadnezar. Hun invloed was op hunne kunst gegrond; doch hunne magt schijnt niet zoo groot geweest te zijn, dan aan het Perzische hof, volgens de wijze, waarop Nebukadnezar met hen handelde, indien deze behandeling niet misschien alleen op het personelijke karakter van den vreesselijken veroveraar gegrond was.

Overigens verkreeg het Chaldeeuwsch-Babylonische rijk dadelijk onder Nebukadnezar de grenzen, die het naderhand behield, terwijl het het westelijke Azië tot aan de Middellandsche zee omvattede. Maar reeds met den dood van deszelfs stichter ging deszelfs grootheid te grond; eenige zwakke opvolgers, waarvan de één den anderen van den troon bonsde, volgden elkanderen nog spoedig op, tot dat de stichter der Perzische monarchie hetzelve omverwierp en Babylon tot ééne der hoofdsteden van zijn nieuw rijk maakte. Er was geene stad in Azië, op welker bezit de Perzen ijverzuchtiger waren, en de herhaalde pogingen der Babyloniërs, om het juk afteschudden, toonen, dat zij, bij het gevoel hunner magt en grootheid, de zucht naar onafhankelijkheid en heerschappij niet zoo ligt smoren konden.

TWEEDE AFDEELING.

HANDEL DER BABYLONIËRS.

Het land, waar de handel bloeit, en waar de groote koopstad is.

EZECH. 17, 4.

Gelijk zich voor den reiziger in Europa eene andere wereld opent, wanneer hij over de Alpen getrokken is, zoo gaat het hem in Azië, als hij uit de Perzische en Medische bergachtige landen, het Irak Adjemi, in de vlakten van het oude Babylon en van het hedendaagsche Bagdad, het Irak Arabi, afgedaald is. Het dikwijls zoo raadselachtige, maar onoplosbare, verband, niet alleen tusschen de luchtstreek en het land, maar ook tusschen de luchtstreek en de bewoners des lands, is hier op de meest in het oog vallende wijze zigtbaar. Andere zeden, andere woningen, andere kleederdragten! Als ginds de kleeding wel lang, maar eenvoudig en sluitende is, zoo is dezelve hier wijd en los hangende; als ginds eene zwarte kap van schapenvel het hoofd dekt, zoo is hier de tulband hoog en trotsch geplooid, en in plaats van den gordel met het eenvoudige mes is hier een kostbare shwal om het lijf geslingerd, waarin de rijk-versierde dolk prijkt. „Bij mijne intrede in de stad der Kalifs," zegt de nieuwste reiziger (*), „vond ik de straten vol menschen

(*) PORTER *II.* 243. *etc.* Ook voor het voorgaande.

schen in allerlei kleederdragten en van allerlei kleuren. In plaats van de lage woningen in Perzië, ziet men de huizen van verscheidene verdiepingen, met digtgeslotene tralievensters. De groote Bazar was opgevuld met menschen; tallooze koffijhuizen en winkels stonden aan alle zijden. Het gedruisch der stemmen en gekronkel der zijden kleederen was even als het gonzen van eenen bijenzwerm. Want ook nog heden, hoewel slechts eene schaduw van dat gene, wat het voormaals was, is Bagdad de groote karavansera van Azië." Maar ook welk een onderscheid in de zeden en leefwijze! Het stijve Perzische hofleven is hier verdwenen; de toon, de betrekking der geslachten, is vrijer; alles ademt weelde en wellust. Als de brandende zonnestralen gedurende de zomermaanden de bewoners daags in de keldergewelven hunner huizen drijven, zoo brengen zij den nacht op hunne daken onder den vrijen hemel door en genieten eene verkwikkende koelte. De aangename luchtgesteldheid in de wintermaanden, van half November tot half Februarij, schenkt vergoeding voor het lijden van den zomer; doch lokt ook onwederstaanbaar uit tot alle zinnelijk genot.

Konde het in den ouden tijd anders zijn? Moest hij, die uit de koningssteden van Medië en Perzië tot de groote koopstad aan den Euphraat kwam, niet denzelfden aanblik ondervinden? En wat is toch het hedendaagsche Bagdad bij de oude hoofdstad van het Oosten? Welk een gewoel moet eens *hare* straten en pleinen vervuld hebben, toen de karavanen van het oosten en westen hier met zeelieden van het zuiden zamen kwamen; toen de

Chaldeeuwfche en Perzifche koningen met hunne gevolgen hier hunnen zetel hadden; toen zij de koopftad der wereld, de verzamelplaats der volken, was? welk een gedruisch en geraas vervulde destijds deze ledig gewordene ruimte, waar men thans flechts het gefchreeuw der Bedouinen, of het gebrul der leeuwen hoort?

Alles wat wij bij Joodfche en Griekfche dichters en fchrijvers over het oude Babylon lezen, geeft ons een denkbeeld van den rijkdom, glans en de praalzucht, maar ook tevens van de weelde, dartelheid en van eene leefwijze, die in zwelgerij ontaardde. De genoegens van den maaltijd ontaardden in dronkenfchap; zelfs nog, toen de overwinnende Perzen in de ftad drongen, zaten de Babylonifche rijksgrooten aan feestmaaltijden (*); met duizenden zijner aanzienlijken vierde Belfazar zijn drinkfeest, toen hij door de hand, die aan den wand van de koninklijke zaal zijnen val fchreef, verfchrikt werd. Maar bovenäl wordt deze uitgelatenheid der zeden in de betrekkingen van het andere geflacht blijkbaar. Hier vond geenzins die ingetogenheid plaats, die anders in de oosterfche harems heerscht. Als eene weeldrige en verkuste vrouw, die van hare zachte zitplaats in flavernij geftort wordt, fchildert deswege de profeet de ftad, wanneer hij dezelve haren val voor-

(*) Men vergelijke de vreesfelijke fchildering in Jesaias 21, 5. enz., hoe zij, door het klaaggefchrei der verflagenen verfchrikt, van hunne tafels opvlogen, met het berigt bij Xenoph. *Cyrop. VII.* 5. *Op. p.* 192. Zelfs de buitengeplaatfte wachten waren dronken.

voorſpelt (*). Ook bij de drinkfeesten verſchenen hier de vrouwen, die met hare kleederen eindelijk de ſchaamte aflegden (†); ja, volgens het berigt van Herodotus (‡), was het zelfs een godsdienſtig gebruik, dat iedere vrouw eenmaal in haar leven hare kuischheid, in den tempel van Mylitta (§), den vreem-

(*) Jes. 13.

(†) Curt. *V.* 1. Niets overtreft het zedenbederf dier ſtad, en er is niets, dat meer ingerigt is, om tot buitenſporige wellust te prikkelen en aantelokken. Ouders en mannen gedogen, dat hunne dochters en echtgenooten met vreemdelingen ontucht bedrijven, als er maar voor de ſchanddaad eene betaling geſchiedt. In geheel Perzië houdt zoowel de koning als zijne ambtenaren veel van vrolijke gastmalen; doch die van Babylon zijn het meest buitenſporig in den wijn, en al wat met het dronken zijn vergezeld gaat. De vrouwen, als zij gastmalen aanleggen, gedragen zich op dezelve in het eerst ingetogen; vervolgens trekt iedere haar bovenkleed uit, en legt allengskens hare ſchaamte af. Eindelijk (laat het kuiſche ooren niet beleedigen) werpen zij ook de onderkleederen van zich. En zoo ſchandelijk gedragen zich geene hoeren, maar deftige vrouwen en meisjes, bij wie het voor eene dienstvaardigheid gehouden wordt, om zich aan de wellust prijs te geven. — Er wordt dus geenzins, zoo als men vermoeden kon, van ligtekooijen geſproken. — Daar de ſchrijver deze plaats in het Latijn hierbij gevoegd had, oordeelde ik die te overzetten even min onkiesch, dan die in het Latijn er bijtevoegen, daar alle mijne Lezers misſchien geen Latijn verſtaan zullen. D.

(‡) Herod. *I.* 199.

(§) *Mylitta* was de naam van de godin der liefde bij de Asſyriërs. D.

N 5

vreemdeling prijs moest geven, wiens aanbieding zij niet mogt afslaan.

In dit alles herkennen wij de ongebondenheid eener rijke en weeldrige koopstad, waartoe Babylon, reeds door deszelfs geographische ligging, door de natuur bestemd was. Het klimaat en de godsdienst deden het overige.

Ik heb reeds boven gelegenheid gehad, om mijne Lezers op de voordeelige ligging van Babylonië voor den handel opmerkzaam te maken, waarin het misschien ieder ander land van Azië overtrof. Wanneer het daardoor de natuurlijke stapelplaats van den *landhandel* was, zoo had het geene mindere voordeelen voor den *zeehandel* en voor de *vaart op de rivieren.* De twee groote rivieren, door welke het ingesloten was, schijnen, als ware het, de natuurlijke handelstraten voor het binnenste van Azië te zijn, en de bevaring van den Perzischen zeeboezem is op verre na niet met die zwarigheden en gevaren verbonden, waar de scheepvaart op de Arabische golf aan blootgesteld is.

Vereenigen wij hiermede de berigten, die de schrijvers ons over de kunstvlijt, de leefwijze en burgerlijke inrigtingen geven, dan wordt het duidelijk, dat Babylon zijnen luister en rijkdom aan dezelfde oorzaken verschuldigd was, waardoor in latere tijden in dit zelfde land Bagdad en Balsora zich verhieven, — eenen grooten en uitgebreiden handel. Zij beschrijven ons de inwoners eenstemmig als een *praalziek* volk, dat aan eene menigte *kunstmatige behoeften* gewoon was, die zij niet anders bevredigen konden, dan door eene wederzijdsche verkeering met vele volken, die voor een gedeelte zeer

af-

afgelegen waren. In hun burgerlijk leven en vooräl in hunne *kleeding* betrachtten zij eenen zwier, die meer op het kostbare, dan wel op het gemak of het nuttige, doelde. Doch hunne openbare feesten en offeranden waren met onbegrijpelijke onkosten, vooräl aan kostelijk reukwerk, verbonden, dat zij alleen van buitenlanders konden krijgen. De ruwe stoffen voorts, die zij in hunne fabrijken verwerkten, linnen, katoen en wol, misschien ook zijde, waren in Babylon of in het geheel niet, of ten minste op verre na in geene genoegzame hoeveelheid, voorhanden. Eindelijk zijn ook vele hunner *burgerlijke inrigtingen* van dien aard, dat zij slechts in eene stad, waar eene bestendige zamenvloeijing van vreemdelingen was, plaats konden vinden. Hiertoe behoort niet slechts de gewoonte, om de zieken openlijk op de markt te brengen, ten einde iemand te vinden, die hun zijnen raad mededeelde, maar vooräl de bovengemelde wet der prijsgeving der kuischheid aan de vreemdelingen in den tempel van Mylitta, als mede die der openbare veiling van huwbare meisjes. De aanmerking, dat in groote koopsteden de betrekking tusschen het vrouwelijke en mannelijke geslacht op eene bijzondere wijze gevormd wordt, en dat daaruit vele in het oog loopende inrigtingen bij verschillende Aziatische volken opgehelderd worden, is reeds boven bijgebragt (*).

Hoe

(*) Zie D. I. bl. 157. In welke betrekking deze gewoonte met de behandeling van het vrouwelijke geslacht in het oosten over het algemeen stond, is hoogst leerzaam aangetoond door HEYNE in zijne voorlezing *de Baby-*

Hoe zeker nu deze bewijzen ook in het algemeen zijn, hoe zeer zij ook zelfs door de grijze verhalen der oudheid bevestigd worden, waarin Babylon, bij deszelfs eerste vermelding, als het middelpunt der volken, als het land verschijnt, waar de natiën zamen komen en van elkanderen scheiden, zoo moeijelijk is het echter, om de handelbetrekkingen der Babyloniërs stuksgewijze te behandelen en deszelfs loop naauwkeurig en met zekerheid te bepalen. De duistere sporen, die ons daarvan zijn overgebleven, moeten bij de Grieken en Hebraeën met moeite en in het bijzondere nagespeurd worden; maar deze moeite blijft nogtans niet onbeloond, en het geheel zal ons een tafereel opleveren, welks hoofdtrekken ten minste met zekerheid opgegeven, schoon niet altijd geheel volkomen uitgewerkt, verschijnen.

Vooraf zij het mij vergund eenen blik te werpen op de *inlandsche kunstvoortbrengselen* der Babyloniërs, onder welke de *weverijen* van velerlei soort de eerste plaats verdienen. De eigene kleeding der Babyloniërs bestond gedeeltelijk uit *wollen*, gedeeltelijk uit *linnen*, of, zoo als het waarschijnlijk is, uit *katoenen* gewaden. „Zij dragen,” zegt

byloniorum instituto religioso etc. Zie in *Commentat. Soc. Gött. Vol. XVI.* Alleen *dit* punt trek ik in twijfel, dat deze gewoonte als eene inwijding tot den echt moet beschouwd worden. Want uit het verhaal van Herodotus schijnt mij te blijken, dat het geene meisjes, maar *vrouwen* waren, die zich daaraan onderwerpen moesten. Hij zegt *alle inlandsche vrouwen* (ἐγχώριαι γυναῖκες, en niet παρθένοι), zoo als hij zich zeer bepaaldelijk bij de vrijstermarkt (cap. 196) uitgedrukt had.

zegt Herodotus, „ een linnen (of katoenen (*)) gewaad, dat tot op de voeten nederhangt. Over dit werpen zij een wollen kleed en hierover nog een wit (wollen) opperkleed." Deze voor eene zoo warme luchtstreek, zoo het schijnt, overtollige kleeding schijnt meer voor den pronk, dan voor de behoefte, berekend te wezen; ook kunnen de jaargetijden daarin eene afwisseling bewerken. Doch hunne gewevene stoffen bleven niet alleen in hun vaderland bekend, maar werden ook naar buiten gevoerd. De *tapijten* of *vloerkleeden*, één der hoofdvoorwerpen van de oostersche weelde, dewijl in de huizen der aanzienlijken de vloeren doorgaans daarmede belegd zijn, werden nergens zoo prachtig en met meer levendige kleuren geweven, dan in Babylon. Men zag op dezelve inzonderheid de gedaanten der Indische wonderdieren, griffoenen en andere, die wij bij Persepolis hebben leeren kennen, en van welke de kennis voorzeker grootendeels langs dezen weg naar het westen kwam (†). Men bediende zich van dezelve buiten 's lands tot versiering van de harems der grooten en zelfs der koninklijke zalen, daar deze weelde nooit grooter schijnt geweest zijn, dan juist in het Perzische tijdperk. De vloeren niet minder, dan de bedden en zitplaatsen der voorname Perzen, waren dubbel en

(*) *Λίνεον* zegt HEROD. *l. l.*, hetwelk bij hem zoowel linnen als katoen beteekent.

(†) ATHEN. *V. p.* 197. Men vergelijke vooräl de voor de fabelleer zoo leerzame aanmerkingen over dit onderwerp van BÖTTIGER in zijne verklaring der *Griechischen Vasengemälde. I. III. p.* 106.

en drievoudig met deze tapijten bedekt; ja zelfs het oudste hunner heiligdommen, de grafplaats van Cyrus te Pasargada, was met purperen kleeden uit Babylon belegd (*).

In geenen minderen roem stonden ook de Babylonische *kleederen*, onder welke de *Sindones* voornamelijk beroemd zijn. Zij waren, naar het schijnt, gewoonlijk van katoen en werden van zeer verschillende waarde vervaardigd. De kostbaarste derzelve waren wegens hunne fijnheid en hunne prachtige kleuren van eene zoodanige waarde, dat zij met de Medische gelijk gesteld en voor eene koninklijke dragt gehouden werden (†); want ook deze werden nog in het graf van Cyrus gevonden, dat met al de zaken en gereedschappen voorzien was, van welke de Perzische koningen zich gedurende hun leven plagten te bedienen (‡). Wanneer men zich herinnert, dat de Babyloniërs aan de ééne zijde Carmanië, aan de andere Arabië en Syrië in hunne nabuurschap hadden, juist *die* landen, waar de fijnste wol te huis behoort, dan kan men zich over de voortreffelijkheid dezer kleederen en tapijten niet verwonderen.

Deze groote weverijen bepaalden zich niet alleen tot de hoofdstad, maar men vond die ook in andere steden of dorpen, waarmede Babylonië opgevuld was. Reeds Semiramis, wordt er verhaald, bouwde, behalve de hoofdstad, nog meerdere steden aan den Euphraat en Tiger, die zij tot handel-

(*) Men zie XENOPH. *l. l.* en ARRIAN. *VI.* 29.
(†) THEOPHR. *Hist. Plant. IV.* 9.
(‡) ARRIAN. *l. l.*

delplaatsen bestemde voor diegene, die de waren uit Medië en Perzië bragten (*). Deze fabrijk- en manufaktuur-steden waren dus tevens de stapelplaatsen voor den landhandel, zoo als wij weldra bij *Opis* toonen zullen. Doch geene derzelve was deswege zoo beroemd, als de plaats *Borsippa*, die omtrent vijftien mijlen beneden Babylon aan den Euphraat lag, en reeds vóór Cyrus in de geschiedenis voorkomt (†). Hier vond men de voornaamste linnen of katoen manufakturen, die ook nog ten tijde van Strabo daar gevonden werden (‡).

Behalve deze weverijen schijnen vooräl alle *voorwerpen* van *tooi* en *weelde* te Babylon vervaardigd te zijn. Hieronder behooren *welriekende wateren*, welker gebruik algemeen ingevoerd en wegens de hitte der luchtstreek waarschijnlijk noodzakelijk was; fraai gesnedene *handrottingen* met beelden van dieren en andere voorwerpen, die ieder Babyloniër droeg, en vooräl *gegraveerde steenen*, die even zoo algemeen gedragen werden (§).

Deze laatste kunstwerken beginnen eene bijzondere klasse uit te maken, sedert dat zoowel de kleinere, als de grootere, de zoogenoemde cylinders van Babylon, algemeener geworden zijn. Vele gesnedene steenen hebben buiten kijf tot zegelringen gediend; want het zegel vervult in het oosten de plaats der onderteekening, of geeft deze eerst

(*) DIOD. *I. p.* 125.

(†) IOS. *in Apion. Op. p.* 1045. verhaalt, dat Cyrus den overwonnen koning van Babylon hier ingesloten heeft.

(‡) STRAB. *XVI. p.* 1074.

(§) HEROD. *l. l.*

eerst gezag, zoo als zelfs de Babylonische oorkonden op baksteenen, volgens de bovengemelde aanmerkingen, de sporen daarvan dragen. Vele nu en misschien de meeste hebben tot talismans gediend. Tot deze klasse behooren ook deze cylinders, van welke er één, in de verzameling van den heer *van Dorow*, uit eenen harden jaspis vervaardigd, niet alleen door het daarop gegraveerde Babylonische spijkerschrift, maar ook door de beeldnis van den gevleugelden jzed of genius, in lange Babylonische kleeding, die met iedere hand eenen struisvogel, het schepsel van Ahriman, wurgt, het sprekende bewijs oplevert, tot welk eene volmaaktheid de graveerkunst in steen in Babylon gebragt was (*).

Deze verschillende kunstwerken en fabrijkgoederen vooronderstellen reeds eenen uitgebreiden handel, dewijl de bouwstoffen, die hiertoe noodig waren, van buiten 's lands moesten ingevoerd worden.

Het zij mij vergund dezen uitgebreiden handel van Babylon, zooveel de gebrekkige berigten dit gedogen, in deszelfs afzonderlijke takken natespeuren, terwijl wij met deszelfs *landhandel* beginnen en daarna zijne *scheepvaart* en zijnen *zeehandel* zullen laten volgen. Ik verdeel den eersten, volgens deszelfs voornaamste rigtingen, in den ooste-

(*) *Morgenländische Alterthümer, uitgegeven door* D. Dorow, *erstes Heft* 1818. Met de afbeelding en de ophelderingen van Grotefend en andere. Mijne bovengemelde opgaven berusten op een afdruksel in zwavel, dat ik aan de goedheid des bezitters te danken heb.

telijken of Perzisch-Bactrifchen, den noordelijken of Armenifchen, den westelijken of Phoenifchen in Klein-Azië en den zuidelijken of Arabifchen handel. Het onderzoek over den zeehandel der Babyloniërs zal in het algemeen de fcheepvaart en den handel op de *Perzifche golf* omvatten.

De levendige verkeering met de hoofdfteden en voornaamfte landen van het Perzifche rijk kan, na het bovengezegde reeds aan geenen twijfel meer onderworpen zijn. De Perzifche en Medifche grooten verfierden hunne paleizen en vertrekken niet flechts met de kunstvoortbrengfelen van Babylon, maar de koningen van Perzië bragten zelfs een groot gedeelte van het jaar met hun ontelbaar gevolg in deze hoofdftad door, waarin bovendien ook de landvoogden eene koninklijke pracht plagten ten toon te fpreiden (*). Bij deze naauwe verbindtenis tusfchen de hoofdlanden der Perzifche monarchie en Babylonië behoorden deswege ook de ftreken tusfchen Babylon en Suza tot de meest bewoonde en meest bebouwde, die Azië konde aantoonen. Een groote heerweg liep van Babylon naar Suza, langs welken men dezen togt in twintig dagen aflegde, die gemakkelijk genoeg was, dat ook zelfs de bagaadje van een geheel leger zonder zwarigheden over denzelven kon vervoerd worden (†).

Maar dit onderzoek gaat met groote hinderpalen gepaard, wanneer men *aan gene zijde van Perzië* verder *oostwaarts* komt. Doch een hoofdland van den handel, waaruit de Babyloniërs verfcheidene hun-

(*) Zie D. I. bl. 473.
(†) ARRIAN. *III.* 16.

hunner meest gezochte waren haalden, geeft een duidelijk bewijs, zoowel van de rigting, als van den omvang dezer verkeering; het *Perzisch Indië* of het hedendaagsche *Belurland*, en wat aan hetzelve grenst. De aardrijkskundige berigten over deze, voor den ouden handel zoo gewigtige, landen zijn boven reeds medegedeeld geworden, het komt hier slechts daarop aan, om de *handel-produkten* en de *verbindtenis*, waarin zij met Babylon stonden, naauwkeuriger uit een te zetten.

De eerste handel-artikelen, van welke men met regt zeggen kan, dat de Babyloniërs dezelve uit deze streken trokken, zijn de *edelgesteenten*, welker gebruik tot zegelringen algemeen bij hen ingevoerd was. Dat deze edelgesteenten uit de hooge Indische gebergten kwamen, zegt *Ctesias* reeds met uitdrukkelijke woorden. Volgens zijn berigt werden de onyxen, sarders en de overige steenen, die tot zegelringen gebruikt werden, in de gebergten *gegraven*, die aan de zandwoestijn grenzen (*). Dat dit berigt van den Griek volkomen juist is, dat voorāl nog tegenwoordig de *lapis lazuli* in deszelfs hoogste schoonheid daar gevonden wordt, is reeds boven door de getuigenissen van nieuwe reizigers bewezen (†). Wanneer men nu hier nog bijvoegt, dat de Indische berigten van *Ctesias* voor het grootste gedeelte geheel ontwijfelbaar op deze noordelijke landen betrekking hebben (‡), zoo moet men het voor waarschijnlijk hou-

(*) Ctes. *Ind. cap.* 5., in vergelijking met Herod *I.* 195.

(†) Men zie D. I. bl. 97. (‡) Zie D. I. bl. 342.

houden, dat uit deze gebergten die steenen gegraven werden; en met betrekking van den saffier der ouden, of onzen lazuur, die hier eigenlijk te huis behoort, twijfel ik er niet aan. Een later, doch zekerder, schrijver, namelijk *Theophrastus*, geeft het beslissende bewijs. „ De smaragden" zegt hij (*), „ en de jaspissteenen, waarvan men zich tot den opschik bedient, komen uit Bactrië uit de woestijn (de woestijn Cobi). Zij worden gezocht door ruiters, die derwaarts trekken, ten tijde dat de noordewinden waaijen, wanneer het zand opstuift." „ De grootste smaragd" zegt hij op eene andere plaats (†) „ is in Tyrus, van welke de Bactrische genoemd worden, in den tempel van Hercules; want het is eene tamelijk groote zuil." Intusschen bevat de aangehaalde plaats van Ctesias, zoo als een nieuw schrijver met regt heeft aangetoond (‡), wenken, die meer op het Ghaut-gebergte schijnen te duiden, in zoo verre er van de onyxen gesproken wordt, dewijl de streek als eene heete luchtstreek geschilderd, en het meer in de nabijheid vermeld wordt. De omstandigheid, dat nog hedendaagsch de onyxen in eene groote menigte uit deze streken komen, namelijk uit de gebergten

(*) THEOPHRAST. *de Lapid. Op. p.* 396.

(†) THEOPHRAST. *Op. p.* 394. Dit is dus zekerlijk dezelfde zuil, waarvan *Herodotus* spreekt *II.* 44. „ In den tempel van den Tyrischen Hercules zag ik twee zuilen; de ééne van zuiver goud en de andere van smaragd, die in het duister licht verspreidde." Zou dit ook geen lapis lazuli geweest zijn, zoo als de zuilen van de Jezuitenkerk te Rome?

(‡) *Ueber die Onyxgebirge des Ctesias in der Sammlung der Aufsätze etc. des Hrn. Grafen* VON VELTHEIM *II. s.* 236.

bergten bij Cambaya en Beroach, het oude Barygaza, moet alzins dit gevoelen zooveel waarschijnlijker maken, daar juist dit gedeelte der kusten van Dekan in den ouden tijd het meeste bekend was, en de scheepvaart uit den Perzischen zeeboezem naar deze streken, zoo als hieronder zal getoond worden, naauwlijks aan eenigen twijfel kan onderworpen zijn. Doch kan men ook dit gevoelen aannemen, dan wordt de bekendheid en de verkeering met Indië in het Perzische tijdperk daardoor niet verminderd, maar meer uitgebreid, dewijl de kennis der bovengemelde noordelijke landen uit andere gronden daarom niet minder zeker blijft.

Een ander handel-artikel uit deze streken is uit het dierenrijk, namelijk de *Indische honden*. Men houdt staande, dat dit ras het grootste en sterkste is, en deswege voor de jagt op de wilde dieren, ja zelfs op de leeuwen, welke zij zonder aarzelen aanvallen, het geschikste is. Hoe algemeener nu het genoegen der jagt, die zij als eene ridderlijke oefening beschouwden, in den smaak der Perzen viel, zooveel algemeener werd ook het gebruik dezer dieren, en het duurde niet lang, of zij dienden niet slechts tot gebruik, maar werden zelfs een voorwerp van weelde. Het behoorde tot de huishouding en den stoet der Perzische grooten, om eene menigte derzelve te bezitten; ja zelfs op krijgstogten en reizen nam men hen mede. Toen Xerxes naar Griekenland trok, had hij, volgens de verzekering van Herodotus, eene tallooze menigte derzelve in zijn gevolg (*); en hoe verre ook bij de groo-

(*) Herod. *VII.* 187.

grooten en landvoogden de verkwisting in dit ſtuk gedreven werd, leert een voorbeeld, dat deze zelfde ſchrijver ons heeft nagelaten. Tritantaechmus, landvoogd van Babylon, maakte van niet minder dan vier plaatſen zijner landvoogdij gebruik, die van alle overige opbrengſten vrij waren, om voor de voeding zijner *Indiſche jagthonden* te zorgen (*). Gemakkelijk kan men hierin den maatſtaf vinden, van welken omvang de handel in dezelve moet geweest zijn, offchoon men, zoo als billijk is, aanneemt, dat het grootſte gedeelte niet uit Indië zelve kwam, maar ſlechts van het ras, dat zich ook buiten 's lands voortplantte.

Volgens *Cteſias* was het eigenlijke vaderland dezer dieren dezelfde ſtreek, van waar de edelgeſteenten kwamen (†). Dit berigt van den ouden ſchrijver is ook door dat van eenen lateren reiziger bevestigd geworden; want *Marco Polo* vergeet bij de beſchrijving dier ſtreken geenzins, om melding te maken van de *groote honden*, die zelfs in ſtaat waren, om leeuwen te bedwingen (‡).

Eene derde, niet minder zekere, klasſe van voortbrengſelen, die Perzië en Babylon uit deze ſtreken ontvingen, zijn de *verfwaren*, en onder deze de *cochenille*, of liever de Indiſche *lakka*. De eerſte, offchoon niet geheel juiste, beſchrijving van dit inſekt en van den boom, die hetzelve ter woning verſtrekt, vindt men ook bij Cteſias (§). Vol-

(*) Herod. *I.* 192.
(†) Ctes. *Ind.* 5.
(‡) Marco Polo *bij Ramuſio II. p.* 53.
(§) Ctes. *Ind. c.* 21. Beckmann, *Beiträge etc. III.* 1.,

Volgens zijne befchrijving hoort hetzelve bij de *bronnen van den Indus* te huis en geeft een rood als *vermieljoen*. De Indiërs zelve gebruiken het als eene verfftof en geven daarmede de kleederen eene zoodanige fchoonheid, dat zij zelfs de Perzifche verwerijen overtreffen." Het blijkt hieruit tevens duidelijk, dat de fraai geverfde Indifche ftoffen als handel-artikelen naar het westelijke Azië gingen; doch wij kunnen niet voorbij, om onze Lezers aan de reeds boven gemaakte aanmerking te herinneren, dat het juist deze bergachtige ftreken van *Candahar* en *Caschmir* waren, waar de fchapenteelt het algemeene bedrijf der inwoners was, en waar deze dieren door het gebruik van den filphium zoo buitengemeen welig tierden (*). Het blijft dus aan geenen twijfel onderworpen, dat juist deze ftreken, die nog tegenwoordig de fijnfte ftoffen opleveren, die uit wol vervaardigd worden, en welker zoo hoog geroemde *fhawls* — een uit het Sanscrit in het Perzisch overgenomen woord, (tevens het bewijs van derzelver hoogen ouderdom;) — tegenwoordig tot den opfchik en het gemak onzer vrouwen behooren, dit zelfde voorregt ook in het Perzifche tijdperk bezaten, en een zeer gezocht vrouwen-fieraad in de harems van Suza en Babylon waren.

Voorbedachtelijk ga ik andere voorwerpen van den

houdt het voor cochenille. WILFORD *Af. Ref. IX.* 65. daarentegen met meer juistheid (want het klimaat is te ruw) voor de Indifche *lakka*, ook een infekt, dat fijn gewreven het fchoonfte rood geeft.

(*) Zie D. I. bl. 345., en bl. 303, de noot D.

den handel voorbij, van welke wij met waarſchijnlijkheid zeggen kunnen, dat zij uit deze zelfde landen kwamen, waaronder vooräl nog het *goud* en het *goudzand* behooren, van welke wij met zekerheid weten, dat het als eene ſchatting door de daar wonende volken naar Perzië gebragt werd. Doch eene *tweede*, niet minder belangrijke, vraag dringt zich hier aan ons op: Hoe was de loop van dezen handel? langs welke wegen en door wie werd dezelve gedreven? —

De wegen, langs welke de waren dezer Indiſche grenslanden naar de Perziſche hoofdſteden en vooral naar Babylon gebragt werden, heeft *Strabo* ons uit Eratosthenes bewaard (*). De gewone weg, die door bebouwde en bewoonde landen liep, nam eerst eene *noordelijke* rigting, ten einde de woestijn tusſchen Perzië en Medië, die met roofzuchtige ſtammen opgevuld was, te vermijden. Dezelve liep langs het zuidelijke gedeelte der laatstgenoemde landen, totdat men aan éénen der beroemdſte bergpasſen van Azië, de zoogenoemde *Caspiſche poorten* kwam, door welke de weg naar Hyrcanië en Aria liep. Door dit laatſte land liep dezelve langs den voet van het hooge boschrijke Hyrcaniſche en Parthiſche gebergte, hetwelk door Barbaren bewoond was, naar Alexandrië in *Aria*, van waar hij zich noordelijk naar Bactra wendde. Het is

(*) Strab. *p.* 782. Dat dit een *oude* handelweg is, die boven de tijden van Alexander opklimt, leeren de namen der plaatſen, die alle *oude* plaatſen zijn. Alexandria in Aria is hetzelfde als *Artakoana*. Men zie de *bijlagen* en D. I. bl. 309.

is dezelfde weg, dien Alexander op zijnen togt naar Bactrië volgde, daar hij denzelven slechts somtijds verliet, om de naburige bergbewoners te bestrijden; doch altijd weder tot denzelven terugkeerde. Dezelve wordt bij *Arrianus de groote heerweg* genoemd (*).

De groote handelweg, die naar Indië liep, was met dezen tot aan Aria een en dezelfde. Hier scheidde hij zich, daar hij de oostelijke rigting behield, terwijl die naar Bactra de noordelijke nam. Hij liep verder over Prophtasia, Arachotus en Ortospana, waar hij zich weder in *drie wegen* verdeelde. De één liep in eene regte oostelijke rigting naar de grenzen van Indië, welligt ook een tweede, doch met eenen meer zuidelijken bogt; maar een derde week noordelijk af naar Bactra en vormde den grooten handelweg, die van Indië naar dit land en deszelfs hoofdstad leidde.

Deze laatste stad moet men dus als de stapelplaats der waren van het oostelijke Azië beschouwen. Haar naam behoort tot die, welken nooit weder uit de geschiedenis verdwijnen, zoodra zij eenmaal daarin voorkomen. Niet alleen in het Perzische tijdperk verschijnt Bactra altijd als eene rijke en magtige stad, maar ook de oudste verhalen der legertogten van eene Semiramis en andere veroveraars zijn steeds met berigten van Bactra doorvlochten (†). Zij lag aan de grenzen der goudlanden, aan den *weg, waar de volken zamenvloeiden*, zoo als zij in de *Zendavesta* (‡) reeds genoemd

(*) Λεωφόρος ὁδός, ARRIAN. *III.* 21.

(†) DIOD. *I. p.* 117. (‡) ZENDAVESTA *II. p.* 173.

noemd wordt, en het vermoeden, dat de wieg der menfchelijke befchaving *hier* moet gezocht worden, moet door de tegenwoordige nafpeuringen reeds eenen hoogen graad van waarfchijnlijkheid verkrijgen.

Maar door *wie* deze kostbare waren naar Bactra gebragt werden, kan aan geenen twijfel meer onderworpen zijn. Uit het voorgaande blijkt, dat de bewoners der aangrenzende landen van Klein-Tibet en andere, of de *noordelijke Indiërs* van Herodotus en Ctefias, de karavanen vormden, die naar de goudrijke woestijn trokken, en in wier vaderland de verfftoffen en de fijnfte wol tot kleederen voortgebragt werden, die het westelijke Azië van daar ontving. — Maar *hoeverre* deze verkeering zich uitftrekte, of dezelve ook nog de landen aan *gene zijde* der woestijn omvattede? — dit is eene vraag, welker beantwoording aan groote zwarigheden onderworpen is.

De naam *Serica* komt bij de toenmalige fchrijvers nog niet voor. Doch ook later, wanneer dezelve voorkomt, blijft hij nog altijd een onbepaalde naam voor de landen aan gene zijde der woestijn Cobi, uit welke de zijde kwam, en beteekent daarom ook in het geheel niet uitfluitend het tegenwoordige Tangut, maar tevens Chofchotije, en wat men van Sina leerde kennen. Ook komen er nog geene waren voor, die onbetwistbaar Sineesch waren, zoo lang de oudheid van den zijdehandel nog niet met zekerheid bepaald is. Één der beroemdfte nieuwe fchrijvers heeft de verkeering met Sina onlangs tot de derde eeuw vóór het begin onzer tijdrekening doen opklimmen.

men (*). Maar hij heeft eene plaats van eenen schrijver, die ten tijde van het Perzische rijk geleefd heeft, over het hoofd gezien, waardoor de hooge oudheid dezer handel-betrekkingen zelfs met het afgelegenste en meest oostelijke Azië, zoo al niet tot eene volkomene zekerheid, nogtans tot eenen hoogen graad van waarschijnlijkheid, gebragt wordt.

„ Het oord, waar het goud is, en de griffoenen zich ophouden," zegt Ctesias, „ is buitengemeen woest. De Bactriërs, die naburen zijn, verzekeren, dat de griffoenen het goud bewaren; doch de Indiërs zelve zeggen, de griffoenen bewaren het niet, dewijl zij het niet noodig hadden, maar zij vreesden slechts voor hunne jongen en verdedigden deze. De Indiërs trekken gewapend in de woestijn, bij hoopen van één- of tweeduizend man. *Doch zij keeren, naar men verzekert, van deze togten eerst in het derde of vierde jaar weder huiswaarts.*"

Dat de hier gemelde Indiërs geene andere, dan de bewoners van het noordelijke Indië zijn, blijkt uit het bovengemelde duidelijk; en evenzeer is het ook aan geenen twijfel onderhevig, dat deze goudrijke zandwoestijn geene andere, dan de zandwoestijn *Cobi* is, die ten westen en noorden aan Tangut en Sina grenst. Als de schrijver ons nu echter berigt, dat karavanen van duizend of tweeduizend man door deze woestijn trokken, die eerst na

(*) Desguignes, in de *Mémoires de l' Academie des Inscript. T. XLVI.*, leidt de verbindtenis met Sina tot op 245 jaar vóór Chr. terug.

na verloop van drie of vier jaren met goud beladen terug kwamen — waarheen konde hun weg anders gerigt zijn, dan naar het afgelegenste gedeelte van Azië (*)? — Gaarne wil ik het aan het oordeel mijner Lezers overlaten, welken graad van waarschijnlijkheid dat vermoeden op zichzelve heeft. De nevel der afgelegenheid belemmert hier wel het heldere uitzigt, doch de onzekerheid zelve heeft onder zoodanige omstandigheden eene zekere bekoorlijkheid voor ons.

De weg, langs welken de waren van *Babylon naar de oevers der Middellandsche zee* gebragt werden, heeft Strabo ons beschreven (†). Dezelve liep in eene regte noordelijke rigting door de steppen van Mesopotamië en bereikte den Euphraat eerst bij Anthemusias, na eene reis van vijf en twintig dagen, van waar hij dan, terwijl hij naar het westen liep, tot aan de Middellandsche zee zich uitstrekte. Het was slechts een karavanen-weg; want al-

(*) CTES. *ap. Ael. Hist. An. IV.* 27. Men vergelijke hiermede de tijdsbepaling, die PTOLEMAEUS *I.* 11. over de reis naar *Serica* geeft. Van het standpunt aan de oostelijke grenzen van Klein-Bucharije bij *Sertem* waren er nog 7 maanden tot aan de hoofdstad van Serica noodig. Van Bactria tot aan *Sertem* waren, volgens eene gelijke berekening, omtrent 5 maanden, dus in het geheel een jaar, noodig. Rekent men even zoo veel voor de terugreis, dan is het duidelijk, dat de karavanen eerst in het derde jaar terug konden komen. Ik zal in de naspeuringen over de Indiërs nog op dit onderwerp terug komen, waar ik hopen durf, om hetzelve in een helder licht te zullen plaatsen.

(†) STRAB. *p.* 1084.

alleen talrijke gezelſchappen van kooplieden konden zich tegen de roofzuchtige Nomaden, de Sceniten, die in de ſteppen rondtrokken, beſchermen, of zich van derzelver aanvallen vrij koopen. Of deze weg ook reeds in het *Perziſche* tijdperk de gewone was, kan ik wel niet met zekerheid bepalen, doch de duurzaamheid van dezen weg maakt het evenwel hoogst waarſchijnlijk.

In het Perziſche tijdperk ging er naar *Klein-Azië*, naar Sardes en de Griekſche koopſteden aldaar, een andere groote weg, die door de Perziſche koningen met groote kosten was aangelegd, en die Herodotus ons van pleisterplaats tot pleisterplaats beſchreven heeft. Men kan er wel niet aan twijfelen, dat de ſtaatkunde aan het aanleggen van dezen weg het grootſte aandeel had, dewijl de Perzen, bij hunne oorlogen met de Grieken, bijna aan geene hunner provinciën zulk eene waarde hechtteden, en met geene eene meer onafgebrokene gemeenſchap te bevorderen en te onderhouden zochten, dan met Klein-Azië. Maar de beſchrijving van Herodotus leert ook tevens, dat het een handelweg was, langs welken de karavanen uit de hoofdſteden van het Perziſche rijk naar Klein-Azië trokken. Volgens hem loopt dezelve wel van Suza, doch niet van Babylon af; maar de nabijheid dezer twee ſteden en derzelver naauwe verbindtenis met elkanderen, zoo als wij boven reeds opgemerkt hebben, maken dit onverſchillig. Het berigt van Herodotus verdient, dat ik het mijnen Lezers geheel mededeele (*).

„ Met

(*) Herod. *V.* 52.

„ Mét dezen weg van Sardes en Ephesus naar Suza," zegt hij, „ is het dus gelegen: Overal zijn op denzelven koninklijke pleisterplaatsen en prachtige *karavanzera's* (*); ook loopt de geheele weg door een bewoond en veilig land. Vooreerst (van Sardes af) door Lydië en Phrygië zijn twintig pleisterplaatsen of 94½ parasangen (†). Uit Phrygië komt men aan de rivier Halys, aan welker oevers poorten zijn, die men noodzakelijk moet doortrekken en op deze wijze over de rivier komen. Ook is daar eene sterke wacht. Aan gene zijde van den vloed komt men aan Cappadocië en reist door hetzelve naar de Cilicische bergen (‡), acht en twintig pleisterplaatsen, of honderd en vier parasangen. Men komt voorts door eene dubbele poort en eene dubbele wacht in dit gebergte en reist dan door Cilicië, drie pleisterplaatsen of 15½ parasangen. De grensscheiding tusschen Armenië (§) en Cilicië is eene rivier, die alleen te scheep kan over-

(*) Καταλύσιες, *herbergen*. Doch in het geheele oosten kent men geene herbergen, zoo als die in Europa; maar slechts karavanzera's, waardoor ik het woord van Herodotus vertaald heb.

(†) Eene parasange is volgens Herodotus = 30 stadiën of ¾ Duitsche (geographische D.) mijl.

(‡) Cilicië strekt zich, volgens Herodotus, langs den Opper-Euphraat uit tot aan Cappadocië, en bevat dus ook het land, dat naderhand Klein-Armenië genoemd wordt. Men vergelijke *V.* 49. De Cilicische bergen zijn dus hier ook de keten, die zich van daar tot aan den Caucasus uitstrekt.

(§) Armenië bevat bij Herodotus tevens het geheele noordelijke Mesopotamië.

overgetrokken worden, de Euphraat. In Armenië nu zijn vijftien pleisterplaatsen, of 56½ parasangen. Ook is daar eene grenswacht. Doch er stroomen vier rivieren door hetzelve, die men met vaartuigen overtrekt; de eerste is de Tiger, de tweede en de derde hebben eenerlei naam, zonder nogtans dezelfde rivier te zijn, of uit dezelfde streek te stroomen (*); want de eerste derzelve komt uit Armenië, de andere uit het land der Matieners; de vierde rivier nu is de Gyndes, die Cyrus in driehonderd en zestig armen verdeelde. Wanneer men echter uit Armenië in het land der Matieners komt, dan heeft men vier pleisterplaatsen; doch na deze, in het land der Cissiërs (†), elf pleisterplaatsen, of 42½ parasangen, tot aan de rivier Choaspes, waar men ook te scheep moet overvaren, en aan welker oever Suza gebouwd is. Dus in het geheel 111 pleisterplaatsen (‡) en even zoo vele karavanzera's vindt men, als men van Suza naar Sardes reist."

Deze, eens zoo beroemde, hoofdweg van Azië is met eenige veranderingen, die het doel der reis, hetwelk in lateren tijd Ispahan werd, te weeg brengt, dezelfde, dien nog in latere tijden de karavanen van Smirna naar Ispahan plegen te nemen, en

(*) Zonder eenigen twijfel de groote en kleine *Zabus*, van welke de eerste op de grensgebergten van Medië of de bergen van Matiene, en de andere op de Armenische gebergten ontspringt.

(†) Dit is bij Herodotus Susiana of Chusistan, welks inwoners bij hem Cissiërs heten.

(‡) Over de onjuistheid in dit getal zie men de *bijlagen.*

en die men bij *Tavernier* uitvoerig beschreven vindt (*). Dezelve gaat tegenwoordig van Smirna op *Tokat*, en van daar op *Erivan*; slechts de laatste helft is anders, dewijl men heden, om in de rigting naar Ispahan te winnen, tot over het meer Ormia noordoostelijk, en dan eerst naar het zuiden trekt, terwijl men daarentegen in den ouden tijd, zonder zoover naar het oosten te trekken, meer zuidelijk hield en op eenigen afstand den loop van den Tiger volgde.

Maar over het geheel komen de oude en nieuwe wegen hierin overeen, dat men om die reden, welke Herodotus reeds heeft opgegeven, om altijd door veilige en bewoonde landen te trekken, den langen weg boven den korten verkoos. De naaste weg zou midden door de steppen van Mesopotamië geloopen hebben, waar de rondtrekkende rooverbenden geene veiligheid gaven. Uit dien hoofde koos men, in den ouden en nieuwen tijd, den noordelijken weg, langs den voet van het Armenische gebergte, waar de reiziger veiligheid en overvloed voor allerlei behoeften vond.

Overigens is de verdeeling volgens pleisterplaatsen blijkbaar ten beste der karavanen gemaakt. Volgens het berigt van Herodotus kwamen er doorgaans 5 Parasangen, eenen weg van 7 of 8 uren, tot iedere pleisterplaats, en dit zijn juist de dagreizen, die, volgens het berigt van *Tavernier*, de karavanen, die uit beladene kameelen bestaan (want die uit paarden bestaan, reizen veel sneller), dagelijks plegen te maken (†). Doch bij de algemeene vei-

(*) Tavernier *T. I. pag. 68. etc.* (†) Tavernier. *I. p. 99.*

veiligheid, die men op dezen geheelen weg ondervond, is het buiten twijfel, dat ook enkele kooplieden en reizigers destijds zonder bezwaar deze reis ondernemen konden.

Een *derde tak* van den Babylonischen handel in het binnenste van Azië liep naar het *noorden*, vooräl naar *Armenië.* De Armeniërs maakten gebruik van den Euphraat, om de waren naar Babylon te brengen, onder welke de wijn, die in Babylon zelve niet groeide, het meest gezochte artikel was. *Herodotus* heeft deze wijze van scheepvaart beschreven, en wij leeren uit zijne schriften, dat de schepen of vlotten der Armeniërs eene soortgelijke inrigting hadden, als die, welke nog heden op den Tiger, onder den naam van *Kilets*, bekend zijn (*). Derzelver geraamte is alleen van hout, het bekleedsel daartegen van huiden, met riet overdekt. Men gaf dezelve eene ovale gedaante, zonder dat het voor- of achterdeel onderscheiden was, belaadde die met waren, vooräl met groote wijnvaten, en liet dezelve op deze wijze de rivier afdrijven, terwijl zij door twee riemen bestuurd werden. Zij waren van zeer verschillende grootte. Herodotus zag er sommige, die over de 5,000 talenten aan last dragen konden. Kwamen zij te Babylon, dan verkocht men niet alleen de lading, maar ook het geraamte; doch de huiden werden op ezels, die men op de vlotten zelve mede bragt, te land weder huis-

(*) HEROD. *I.* 194. *Cf.* TAVERNIER *I. p.* 184. Ook geeft PORTER *II. p.* 259. eene naauwkeurige beschrijving. Aan den bodem zijn opgeblazene schaapsvellen vastgehecht, die dezelve helpen dragen.

huiswaarts gevoerd; want volgens de aanmerking des schrijvers was het onmogelijk tegen den sterken stroom weder optevaren; even als in Duitschland de marktschepen, die op den Donau naar Weenen komen, niet terug gaan, maar met de waren zelve plegen verkocht te worden.

Wanneer men zich de groote toebereidselen herinnert, die tot het bevaren van den Euphraat gemaakt waren (*), dan kan men te regt daaruit de gevolgtrekking maken, dat de scheepvaart op deze rivier zeer aanzienlijk moet geweest zijn. Ook spreekt Herodotus van dezelve, als van eene buitengemeene zaak. Al was deze handel, zoo als waarschijnlijk is, ook in Babylon slechts een consumtie-handel, dan moest dezelve nogtans voor eene zoo volkrijke stad, welker gebied wel overvloed aan vele dingen, doch aan andere daarentegen een volkomen gebrek had, van eenen grooten omvang zijn. Volgens deszelfs ligging moest Babylon de levensbehoeften, die hetzelve ontbraken, uit het noorden krijgen, en deze handel zal in een nog helderder licht verschijnen, als men zich uit het bovenstaande herinnert, dat Herodotus onder den naam van Armenië niet slechts het eigenlijke bergachtige Armenië, maar tevens het geheele vruchtbare en rijke noordelijke Mesopotamië verstaat.

Met hoevele zwarigheden de scheepvaart op den Euphraat *tegen* den stroom ook overigens verbonden was, en voor de schepen van de voorschrevene bouworde alzins onmogelijk moet geweest zijn, zoo

(*) Zie boven bl. 133. enz.

zoo heeft Herodotus toch onregt, als hij dezelve in het algemeen voor onmogelijk verklaart. Dezelve had alzins plaats; doch was eigenlijk eene voortzetting van den zeehandel op de Perzifche golf, terwijl men de kostbare waren der zuidelijke landen, die in dezelve aankwamen, tegen den ftroom naar Thapfacus bragt, van waar zij dan, door middel van karavanen, door Azië verfpreid werden. Het onderzoek is daarom op het naauwfte met dat *over den zeehandel en de fcheepvaart der Babyloniërs* verbonden, één der moeijelijkfte der ganfche Oudheid, dat nog zoo goed als geheel in eenen duisteren nevel gehuld ligt. Maar zullen wij hier eenig licht krijgen, zoo kan zulks op geene andere wijze gefchieden, dan dat wij de toenmalige gefteldheid der golf, die de hoofdftraat van den handel was, vooraf naauwkeuriger leeren kennen.

Een blik op de kaart moet ons toonen, dat de *Perzifche golf* door hare ligging en gefteldheid, als ware het, beftemd fchijnt te zijn, om de algemeene haven voor den geheelen zuidelijken handel van Azië, of van den Arabisch-Indifchen handel, te wezen. Dezelve onderfcheidt zich reeds door haren vorm zeer voordeelig van de Arabifche golf. In plaats dat de laatfte naar een lang en fmal kanaal gelijkt, dat allerwege met klippen en eilanden bezaaid is, vormt de Perzifche veelmeer eene groote en ruime kom, die omtrent aan de Botnifche golf gelijkvormig is, en welker buitengemeene naauwe ingang tegen de aanbruifende baren van den Indifchen oceaan een perk ftelt. Derzelver oevers zijn niet rotsachtig, maar vlak, en de fcheepvaart wordt uit dien hoofde veel minder gevaar-

lijk,

lijk, dewijl er geene verborgene klippen zijn. De rivieren, die in dezelve uitloopen, schijnen wederom even zoo vele handelstraten te zijn voor het overbrengen der waren naar het binnenste van Azië. Men vond weinige streken, waar de natuur de menschelijke werkzaamheden zoo voorgekomen was, en de geschiedenis der middeleeuwen, waarin de namen van Ormus, van Balsora en van andere steden schitteren, leert, dat dit niet te vergeefs geschied was. Het omvaren van Azië en de daardoor geheel veranderde rigting van den Indischen zeehandel konden den Perzischen zeeboezem eerst van deze voorrégten berooven.

De oude schrijvers beschouwen den naauwen ingang, die de voorgebergten *Makae* of *Dsjul-far*, aan de Arabische, en *Harmozia* of *Ormus* aan de Perzische zijde vormen, als het begin van dezen zeeboezem, zoodat dus het voorafgaande breede kanaal, of de golf tusschen Oman in Arabië en Carmanië, niet daartoe gerekend wordt. Deze vermelde ingang nu is zoo naauw, dat men in deszelfs midden de voorgebergten aan weerszijden duidelijk ontdekt. Maar zoodra men dezen ingang is doorgevaren, verwijderen zich de beide oevers en geven de golf daardoor die ovale gedaante, waarin dezelve op onze kaarten voorkomt. Het zij mij vergund mijne Lezers langs deze oevers tot aan den mond van den Euphraat rond te leiden. De berigten van Arrianus uit Nearchus, die de oostelijke kusten bevoer en beschreef, zullen benevens Strabo ons leidslieden zijn (*).

Toen

(*) Voor het volgende vergelijke men dus Arriani. *In-*

Toen Nearchus met de vloot van Alexander uit den mond van den Indus kwam en den ingang der golf bereikte en doorvoer, hield hij, overeenkomſtig zijn plan, *regts* en volgde den loop der oostelijke kusten. Maar desniettegenſtaande beſpeurde hij in het verſchiet het hooge voorgebergte Makae of Dſiul-far. Na eene vaart van 16 mijlen landde hij vervolgens aan de ſtreek *Harmozia*, een vruchtbaar en zeer bevolkt land, dat alles behalve olijfboomen voortbragt, en waar de vermoeide zeereizigers het eerſte van hunne moeijelijkheden en gevaren konden uitrusten. Dit is geene andere, dan de vlakte van *Ormus*, die in eene lengte van twee dagreizen langs de zee voortloopt (*). Onder de heerſchappij der Arabieren werd tegen over dezelve op een klein eiland de koopſtad *Ormus* gebouwd; doch het berigt van Nearchus toont, dat de *naam* veel ouder is. Eene menigte van uitmuntende rivieren (van welke Nearchus ééne, de *Aramis*, noemt), bevochtigen volgens het berigt van *Marco Polo* deze vlakte, die dadels, papegaaijen en vruchten en dieren van velerlei ſoort, die van de onze zeer verſchillende zijn, in overvloed oplevert. Nearchus, die, middelerwijl men de ſchepen hier kalefaterde, te land naar Alexander's leger ſnelde, ten einde zelf hem het berigt van de geluk-

Indica Op. p. 19. *etc.* De uitvoerige naſpeuringen, waarvan ik hier ſlecht de reſultaten geven kan, vindt men in mijne verhandeling: *De prisca ſinus Perſici facie*, in de *Commentat: Soc. Goett. T. XIII. p.* 138. *etc.*

(*) Voor het volgende vergelijke men Marco Polo bij Ramusio *II. p.* 8, 9.

lukkige aankomst der vloot te brengen, legde hier denzelfden weg af, die door Marco Polo zoo schoon beschreven is, en ook destijds door rooverbenden, welke zich in het gebergte ophielden, hoogst gevaarlijk was. — Na zijne terugkomst voer hij verder en landde tweemaal aan het groote eiland *Oaracta* (tegenwoordig *Broct* (*)), dat vruchtbaar in wijnstokken, palmboomen en granen, was en onder de heerschappij van eenen Perzer *Macenes* stond, die zijn leidsman naar Suza werd. Op dit eiland toonde men nog de grafsteden van oude koningen; een bewijs, dat het voormaals onafhankelijk en reeds langen tijd bewoond was. Een ander klein en woest eiland *Organa* (nu *Aragan*), liet hij aan zijne linkerhand liggen. Van de overige kleine eilanden, die in de nabijheid zijn, noemt Nearchus er nog één, *Pylorus* (nu *Malora*), hetwelk woest was, en vermeldt een ander, waarvan hij geenen naam noemt, misschien *Talengo*, hetwelk aan Neptunus zoude toegewijd zijn. Nu naderde hij de kust van *Carmanië*, die hier woest was, en bereikte dan een ander eiland *Cataea*, dat *Keich* schijnt te zijn, waar tevens de grensscheiding tusschen Carmanië en Persis was. — Aan de Perzische kust landde hij aan zekere plaats *Ila*, (tegenwoordig *Cailo*), tegenover een klein eiland *Caican-*

(*) Voor het volgende heb ik mij, behalve van de kaart van *Niebuhr*, van die van *Delisle* bediend, ten einde de nieuwe namen der eilanden te kunnen opgeven. Uit de vergelijking met Nearchus is het blijkbaar, dat de meeste derzelve enkel door de Grieksche uitgangen, of wel door de misslagen der afschrijvers, verbasterd zijn.

candros (nu *Androvari*), en bereikte den volgenden morgen een ander ongenoemd eiland, waar eene parelvisscherij was. (Volgens de geheele ligging moet dit het eiland *Lara* geweest zijn.) Langs de kusten vond men thans eene menigte plaatsen, die zeer sterk bevolkt waren, en vele schepen, die op de reede lagen. Ook ontbrak het hier niet aan palm- en vruchtboomen, zoo als Griekenland heeft. Zoo kwam men te *Gogorna* (*Congon*), aan den mond eener kleine rivier. Nu volgden verscheidene kleine rivieren, die ook op de nieuwe kaart staan, tot aan de plaats en rivier *Hieratis* (misschien *Corsiara*). Men zag hier vele tuinen en vruchtboomen. Na eene nieuwe vaart, die, even als de laatste, door klippen en zandbanken gevaarlijk was, kwam men aan de groote rivier *Arosis*, die Persis en Susiana scheidt, thans *Rasain*, ook nog is zij de grensscheiding tusschen *Fars* en *Chusistan*. Nu volgde dus de kust van *Susiana*, die vol zandbanken was, zoodat men door stengen den weg der schepen plagt aftebakenen. Vervolgens kwam men aan den mond van den *Choaspes*, die bij Arrianus den naam van *Pasitigris* draagt, voer het binnenlandsche meer voorbij, waarin de *Tiger* zich uitstort, en kwam zoo aan den mond van den *Euphraat*, waar de koopstad *Teredon* of *Diridotis* lag.

Ik wenschte in staat te zijn, om mijne Lezers ook eene even zoo naauwkeurige en zekere beschrijving van de *westkust* der Perzische golf te kunnen geven; maar helaas! hier ontbreekt het aan eenen Nearchus, dien wij als ooggetuige kunnen laten spreken, en wegens de menigte zandbanken, die hier

ge-

gevonden worden, gaf men ten allen tijde de voorkeur aan de vaart langs de tegenovergestelde kust (*).

Deze geheele kust van *Arabie* van den Euphraat tot aan het voorgebergte Dsiul-far, die de Arabieren onder den naam van *Hadscher* of ook *Baharein* verstaan, behoort tot de onbekendste streken onzer aarde. Dezelve moet niet onvruchtbaar en waterloos, maar veeleer rijk in dadels en andere voortbrengselen zijn; doch het stuifzand, dat uit de naburige woestijn door den wind herwaarts gedreven wordt, maakt niet alleen het land zelve tot ééne woestijn, maar stremt ook zelfs den doortogt, terwijl het de groote wegen opvult (†). Hetzelve bevat die streken, waar tegenwoordig de hoofdzetel der Wechabiten is.

In den ouden tijd komt aan deze geheele kust slechts eene enkele stad voor, die echter voor den onderzoeker der geschiedenis zooveel te merkwaardiger is, de stad *Gerra*, benevens eene golf, die van dezelve haren naam ontleent. Zij lag in dezelfde streek, waar thans *Lachsa* gevonden wordt, onder 28° N. B., of misschien eenige mijlen verder noordelijk bij het tegenwoordige *el Katif*. Hier zullen, volgens de berigten van een lateren reiziger, nog oude opschriften op steenen gevonden worden; het is nog heden eene stad, wel onaanzienlijk, maar met alle geriefelijkheden voorzien, in wier nabijheid nog dadels gevonden worden

(*) Men zie Thevenot *II. p.* 298. *etc.*

(†) Büschings *Asien p.* 559., uit Otter *voyage II. p.* 74.

den (*). „ Wanneer men" zegt Strabo (†), die hier uit de berigten der togtgenooten van Alexander put, „ 2,400 ſtadiën langs de kust voortgereisd is, komt men aan *Gerra*, eene volkplanting van uitgewekene Chaldaeërs uit Babylon. Dezelve ligt in eene zoutrijke ſtreek, en de huizen der inwoners zijn uit zoutklompen gebouwd, die men dikwijls bevochtigen moet, ten einde zij door de hitte der zon niet barsten. De ſtad ligt 200 ſtadiën van de zee. De inwoners vervoeren de waren der Arabieren en de ſpecerijen te land; doch Aristobulus zegt, dat dezelve ook dikwijls te water naar Babylon gingen en tot Thapſacus toe opvoeren, van waar hunne waren overäl heen verſpreid werden." — Weldra zullen wij gelegenheid vinden, om over deze Babyloniſche volkplanting en derzelver handel meer te zeggen.

De overige kust tot aan de kaap *Makae* of *Dſiul-far* bezit niets merkwaardigs; maar langs de kust loopen zandbanken, die van oudsher wegens de *parelvisſcherij* beroemd waren. Volgens het berigt van *Nearchus* lag de kaap *Dſiul-far* zelve in een woest oord; doch het landſchap *Oman*, dat ten zuiden aan hetzelve grenst, behoort tot de rijkſte en vruchtbaarſte ſtreken van Arabië, en maakte de kaap zelve tot eene ſtapelplaats

(*) *History of Seyd Said, Sultan of Muscata, by Sheik Manſur* (een aangenomen naam) *a nativ of Rome, Lond.* 1819. Noordelijk van *el Katif* begint eene woestijn, die twintig dagreizen is.

(†) STRAB. *p.* 1110.

plaats van den handel, zoo als ik weldra toonen zal.

Maar vooraf blijft er nog eene andere, even zoo duistere als gewigtige, nafpeuring over, ten opzigte van *eenige eilanden*, die langs deze kust lagen, en die ik niet met ftilzwijgen mag voorbijgaan, dewijl zij de hoofdplaatfen van den handel moeten geweest zijn. De Griekfche aardrijksbefchrijvers hooren wij hier van een paar eilanden fpreken, die zich beroemden het vaderland der Phoeniciërs te zijn, en waar men nog overblijffels van Phoenicifche heiligdommen vond, en *Tyrus*, of ook wel *Tylus*, en *Aradus* genoemd worden. De Hebreeuwfche dichters daarentegen maken melding van een ander, *Daden*, welks karavanen, met kostbare waren beladen, naar het noordelijke Arabië togen.

De opgaven der Griekfche aardrijksbefchrijvers over *Tyrus* en *Aradus* ftemmen niet overeen. Hoe men derhalve hunne ligging ook plaatst, zoo zijn er altijd tegenwerpingen tegen te maken. Ik voor mij houde mij nogtans overtuigd, dat deze twee eilanden geene andere dan de *Baharein-eilanden* geweest zijn. Ik zal vooreerst mijne Lezers de bewijzen daarvoor mededeelen, die men *deels* uit de opgaven van hunne ligging en *deels* uit den naam afleiden kan, zonder echter de bedenkingen te verzwijgen, die men hier tegen zoude kunnen inbrengen.

De voornaamfte getuigen voor de geheele zaak zijn *Strabo* en *Plinius*, die echter beide uit oudere fchrijvers putteden. „ Wanneer men," zegt de eerfte (*), „ van Gerra verder zuidelijk vaart, dan komt

(*) STRAB. *p.* 1110. PLIN. *VI.* 28. Aradus wordt bij hem

komt men aan twee eilanden, Tyrus en Aradus, waar men Phoenicische tempels vindt, en de inwoners zeggen, dat de eigenlijke Phoenicische steden van denzelfden naam hunne volkplantingen zijn. Deze eilanden zijn van *Teredon* (*Diridotus* aan den mond van den Euphraat) *tien dagreizen varens* verwijderd; doch van de kaap *Makae* ééne dagreis." — Uit het berigt van Strabo blijkt dus in zoo verre duidelijk, dat deze eilanden ten zuiden van Gerra moeten gezocht worden; maar hoe ver zij van de golf van Gerra verwijderd waren, kan men hieruit met geene zekerheid bepalen; doch hier komt Plinius ons te hulp, „ *Tylos*," zegt hij, „ is van de golf van Gerra 50 milliaria (*), of 8⅓ mijl, verwijderd," en deze bepaling is volkomen toepasselijk op de *Baharein-eilanden*, die juist op dezen afstand van de tegenwoordige golf *Lachsa* of, zoo als dezelve ook genoemd wordt, *el Katif*, de oude golf van Gerra, gevonden worden. Ook spreekt dit het berigt van Strabo van de tien scheepvaarten (†) van den mond des Euphraats geenzins tegen. Want hoezeer de afstand slechts tusschen de 60 en 70 mijlen bedraagt, zoo bragt *Nearchus* nogtans op deze zelfde reis, aan de te-

hem Klein Tylos genoemd en zoude, volgens zijne opgaaf, 10 milliaria van Groot Tylos verwijderd zijn.

(*) Een *milliarium* was = 1000 schreden, = ⅕ van eene geographische mijl, = een ¼ uur gaans; dus 50 = 10 geographische mijlen, = 12½ uur gaans. D.

(†) Eene scheepvaart bij *dag* is, volgens Herodotus, = 17½ geographische mijlen; doch bij nacht = 15 geogr. mijlen. D.

tegenoverliggende oostelijke kust, eenen nog langeren tijd door.

De ligging van *Tyrus* en *Aradus* konde dus door Strabo en Plinius reeds genoegzaam bewezen schijnen, wanneer er in het berigt zelve van den eersten niet eene zwarigheid bestond, terwijl hij hierop volgen laat: „ van deze eilanden tot aan Makae, (of den mond der Perzische golf,) is *ééne* dagreis." Zulks is onmogelijk, indien hij van de *Bahareïn*-eilanden spreekt, veeleer zoude men dezelve, volgens deze opgaaf, in den groep eilanden van *Ormus* zoeken moeten, hetwelk echter met de opgaaf van Plinius strijdt.

De berigten, die de togtgenooten van Alexander geven, die door hem tot de ontdekking der westkust van Arabië uitgezonden waren (*), luiden nog anders. „ Men zeide hun, dat er twee eilanden buiten den mond van den Euphraat in de zee gevonden werden. Het eerste, niet ver van den mond dier rivier, op eenen afstand van honderd en twintig stadiën (drie mijlen); hetzelve was met digte bosschen bezet en bevattede eenen tempel, aan Artemis toegewijd, in welks omtrek de inwoners leefden. Men vond daar eene menigte wilde geiten en reeën, die niemand doodde; Alexander zoude aan dit eiland den naam *Ikarus* gegeven hebben. „ De Euphraat is duidelijk genoeg bepaald, om daaruit te zien, dat hetzelve geen van die is, waarvan Strabo en Plinius spreken. Welligt is het *dat*, hetwelk op Niebuhr's kaart *Bubedn* heet; maar dewijl, sedert de vereeniging der

(*) Arrian. *VII.* 20.

der monden van den Euphraat en van den Tiger, de geheele ſtreek daar zoozeer veranderd is, kan men hieromtrent niets met zekerheid bepalen). Het *tweede* eiland kan men bij eenen gunſtigen wind in ééne ſcheepvaart bij dag en ééne bij nacht uit den Euphraat bezeilen Het heet *Tylos*, is groot, brengt eene menigte edele vruchten voort en is noch zeer bergachtig, noch boschrijk." — Hier hebben wij dus een ander Tylos, door deszelfs ligging klaarblijkelijk van dat van Strabo en Plinius verſchillend. Volgens de nieuwere kaart moet dit het eiland *Cathema* zijn (*) (29° N. B. 66° L.). Doch dit geheele berigt bewijst niets verder, dan dat men hetzelve te onregt den naam van Tylos of Tyrus gegeven heeft. De zegsman hiervan is een zeker *Archias*, wien Alexander ter ontdekking van Arabië en Tylos uitzond; doch wien het aan moed ontbrak, om verder te varen, en deswege *hier* het eiland Tylos zeide gevonden te hebben. Deze naamsverwisſeling wordt ook reeds door eenen ouden taalkundigen opgemerkt, die ons berigt, dat Arrianus *Anata* voor *Tylos* gehouden heeft (†).

Uit dit alles verkrijgen wij twee ophelderingen: *Vooreerst*, de naam Tylos is door verwisſeling aan verſcheidene eilanden der Perziſche golf gegeven. *Ten andere* de twee eilanden *Tylos* en *Aradus*,

(*) Op de kaart van Delisle wordt dit eiland gevonden; doch op die van Niebuhr ontbreekt het.

(†) STEPH. *de urb. v.* Τύρος. Het eiland *Anata* is niet verder bekend. Zoude het misſchien ook eene verminkte naam van *Cathema* zijn?

dus, waar, volgens de *bepaalde* opgaven der Ouden, de ſporen der Phoenicers gevonden werden, zijn de *Baharein-eilanden*; en de ſchrandere beoordeelaar zal geenzins aarzelen, om deze bepaalde opgaven boven de onbepaalde te verkiezen.

Maar bij deze aardrijkskundige bewijzen komt nog een *tweede*, dat uit den naam afgeleid is. Bij het kleinſte der *Baharein*-eilanden is de oude naam *Aradus* nog in ſtand gebleven; want hetzelve draagt nog heden den naam van *Arad* (*). Een ſterk bewijs voor hen, die met de onveranderlijkheid der Aziatiſche namen bekend zijn.

Nu blijft de vraag nog over, welke het eiland *Daden* der Hebraeërs is? — Eene voor den handel der Ouden ten hoogſte belangrijke vraag, die men nogtans uit de oosterſche aardijksbeſchrijvingen in zooverre met zekerheid kan beantwoorden, dat dit eiland *of* ééne der twee Baharein-eilanden, of het eenigzins noordelijker gelegene eiland Cathema is (†). Maar ten ſlotte is er aan deze nadere bepa-

(*) Men zie de kaart van Niebuhr.

(†) Wie de bewijzen, welker uiteenzetting hier niet wel geplaatst zoude zijn, wil nazien, die vindt dezelve in Assemanni *Bibl. Orient. T. III. P. II. pag.* 560, 564, 604 *en* 744. De zwarigheden ontſtaan hier niet alleen uit het gebrek aan kaarten, maar ook uit de verſcheidenheid en de verwarring der namen. *Dadein* of *Daden* heet ook dikwijls *Dirin*, en ik gis, dat daaruit de naam van één der Baharein-eilanden op de kaart van Delisle, *Dehroon* ontſtaan is. Was dit zoo, dan zoude Daden geenzins Cathema zijn, zoo als Asſemann wil, maar het evengenoemde eiland; en de overeenkomst der namen, die, bij de vergelijking der oude en nieuwe aardrijksbeſchrij-

paling niet veel gelegen, dewijl het eiland Cathema in de nabijheid ligt, en wij reeds het algemeene resultaat hebben, dat, wat de Grieken en Hebraeërs ons van de eilanden *Tyrus*, *Aradus* en *Daden* zeggen, op de eilanden in de golf van *Gerra*, vooräl op de *Baharein*-eilanden, toepasselijk is.

Volgens de berigten van eenen nieuwen reiziger (*) moeten er nog vele namen van plaatsen aan de kusten der Perzische golf voorhanden zijn, die derzelver Phoenicische afkomst schijnen te verraden, zoo als Sidodoma aan de oostzijde, en eene stad Szur, (Tur, Tyrus,) bij Niebuhr Sur, (en noemt dezelve eene goede haven (†)) in Oman aan de westzijde; die dus schijnen te bewijzen, dat niet alléén op de eilanden, maar ook op het vaste land, volkplantingen bestaan hebben. — Niebuhr kent en beschrijft eene andere haven *Tur* aan den ingang der golf van Suez (‡).

De aardrijkskundige aanteekeningen over de Perzische golf moesten vooraf gaan, indien de naspeuring *over de oudste scheepvaart op dezelve* in het reg-

schrijvers van Azië, eene zekere geleidster is, maakt zulks zeer waarschijnlijk. Voor *Daden* leest Prof. v. d. Palm *Dadan*. Ezech. 27, 15. D.

(*) D. Seetzen *in* v. Zach, *Monatl. Corresp. Sept.* 1813. Zie de *bijlagen*.

(†) Niebuhr, *beschrijving van Arabië bl.* 283. Ned. vert., onder 25° N. B. Hij noemt ook een *Sur* zuidelijk van Muskate 22½° N. B.

(‡) Niebuhr *Reize* D. I. 379. In de Nederduitsche vertaling heet de haven *Tór*. Zoude de woestijn *Sur*, II. Mos. 15. 22., ook dezen naam niet hiervan hebben? En het in Genesis 25. 18. gemelde *Sur* deze plaats reeds zijn? D.

regte licht zoude geplaatst worden. Ik moet echter mijne Lezers verzoeken, zich hier *boven* de tijden der Perzische heerschappij, in de naast voorafgaande *zevende* eeuw, of het tijdvak van het bloeijende Chaldeeuwsch-Babylonische rijk, te verplaatsen (*); want juist deze scheepvaart heeft onder en door de Perzen groote veranderingen ondergaan, die ik weldra nader zal aantoonen.

Dat de Babyloniërs in die bloeijende tijden hunner magt ook eene *zeevaart* hadden, kan men in het algemeen reeds uit de godspraak van eenen gelijktijdigen Joodschen dichter, *Jesaias*, afleiden. „ Zoo spreekt Jehovah, uw verlosser: Om uwentwille heb ik naar Babel gezonden en alle floten ter aarde geworpen, en de Chaldaeërs, die in hunne schepen plagten te juichen (†)." Eene schilder-

(*) In het tijdperk van 630 tot 550 v. Chr.

(†) Jes. 43. 14. volgens Michaëlis overzetting. Volgens GESENIUS: Om uwentwille zond ik naar Babel; en drijf al deszelfs vlugtelingen en de Chaldaeërs weg naar hunne lustschepen. — Hierbij de aanmerking: „ De vlugtelingen zijn de volken, die in de koopstad Babel zamengevloeid waren; (dus verscheiden van de Chaldaeërs); die zich nu, bij de komst der vijanden, op de schepen hunner lust, of hunnes gejuichs, hunner luidruchtige vreugde, reddeden; die namelijk, een werktuig van den Babylonischen luister, anders met eene vrolijke menigte opgevuld waren." — De Hoogl. VAN DER PALM zet deze plaats over. „ Om uwen wil zend ik naar Babel heen, en doe hen allen, zelfs de Chaldaeën, ijlings de vlugt kiezen op de schepen hunnes gejuichs." — Hij houdt, eigenaardiger naar onze mening, deze schepen vóor jagten, die de inwoners tot vermaak hielden, waarop zij zich nu bij de overrompeling des vij-

derachtige beschrijving van een volk, dat niet minder trotsch op zijne vloten, dan op zijne poorten en muren is. — Doch bij *Grieksche* schrijvers zijn nog meer bepaalde berigten overgebleven, die de grootste oplettendheid van den navorscher der geschiedenis verdienen. *Aeschylus* reeds, daar hij in zijn stuk, *de Perzen*, de volken van het leger des grooten konings optelt (*), zegt:

„ Het zeer rijke Babylon zendt een leger, dat uit allerlei volken bestaat, en scheepsaanvoerers, en die op hunne dapperheid en kunde in het boogschieten vertrouwen."

Hunne verstrooide en zeer verschillende berigten komen alle hierin overeen, *dat Babylon de kostelijke waren van het zuiden, Arabische en Indische voortbrengselen, over de Perzische golf kreeg*, en hunne berigten stellen ons zelfs in staat, om den voortgang en het laatste doeleinde van dezen handel nu eens duidelijk aantetoonen, dan weder uit duistere vermoedens te moeten gissen.

Onder hen verdient *Strabo's* berigt over *Gerra* en *Tylos* vooreerst eene nadere beschouwing (†). Volgens hem was Gerra eene Chaldeeuwsche volkplanting, d. i., van Babylon. Wel is waar schijnt, als hij er bijvoegt, dat zij door Chaldeeuwsche uitgewekenen was gesticht geworden, daaruit te blijken, dat eene ons onbekende staatsomwenteling, of ook misschien eene priesterkolonie, doch niet

ter

vijands reddeden. Doch zegt tevens, dat de plaats duister is. D.

(*) Aeschyl. *Pers. V.* 54. 55.

(†) Strabo 1110.

ter uitbreiding van den handel, de eerſte aanleiding van deszelfs ſtichting geweest is; maar deze eerſte aanleiding is onverſchillig, zoodra zij eene bloeijende handelſtad *werd* en met Babylon in eene geſtadige verkeering bleef. Eene bepaalde opgaaf over het tijdſtip harer ſtichting is niet voorhanden; doch naardien de tijdgenooten van Alexander haar reeds als eene rijke handelſtad ſchilderden, zoo blijkt daaruit duidelijk, dat haar gelukkig tijdperk vóór den tijd van Alexander plaats heeft.

Volgens de verzekering van *Agatharchides* waren de Gerraeërs één der *rijkſte* volken der wereld (*), en dezen rijkdom hadden zij te danken, gelijk hij er op volgen laat, aan den handel in Arabiſche en Indiſche waren, die zij gedeeltelijk door de karavanen naar het Westen, en gedeeltelijk met ſchepen naar Babylon, vervoerden. Want hoezeer hun eigen land onvruchtbaar was, zoo woonden zij daartegen in de nabijheid van gelukkig Arabië, het vaderland van den wierook en andere reukwerken, die in Babylon in eene ontzaggelijke menigte verbruikt werden (†).

De kostbare waren werden te ſcheep naar Babylon gebragt, en wel in zulk eene groote hoeveelheid, dat zij niet alleen voor Babylon genoegzaam waren, maar ook van daar langs den Euphraat nog

(*) Agatharchides *de rubro mari*, in de *Geogr. min. Hudſon. I. p.* 60.

(†) Alleen in den tempel van Bel of Belus werden, volgens de opgaaf van Herodotus, jaarlijks duizend talenten wierook door de Chaldaeërs verbruikt. Herod. *I.* 183.

nog verder naar *Thapſacus* vervoerd en over het geheele westelijke Azië te land verſpreid werden (*). Even als Babylon derzelver hoofdſtapelplaats aan den Euphraat was, zoo was er ook nog eene andere aan den Tiger, de ſtad *Opis*, die eenige mijlen boven Bagdad, niet ver van den zoogenoemden Mediſchen muur, de grensſcheiding van Babylon, gelegen was. Ook daarhenen was reeds van oudsher de ſcheepvaart der Gerraeërs gerigt geweest, ſchoon de Perzen goedgevonden hadden, om redenen, die wij weldra ontwikkelen zullen, dezelve te verſtoren (†). Ontwijfelbaar was Opis de ſtapelplaats, van waar deze waren door den karavanen-handel naar de binnenlanden van Azië gingen (‡).

Bovendien had Gerra, zoo als mede uit Strabo blijkt, nog een voordeel door zijne ligging, dat het in eene *zoutrijke* ſtreek lag. Hoe groot dit voordeel in dergelijke landen pleegt te zijn, waar, zoo als in Arabië en Afrika, het zout onder de zeldzaamheden behoort, zal in de naſpeuringen over Afrika aangetoond worden. Wij weten wel niet, in hoeverre Gerra van dit geſchenk der natuur door den handel nut trok; doch men mag wel verwachten, dat het de voordeelen, die het daaruit trekken konde, niet zal voorbijgezien hebben.

De vreesſelijke zandwoestijn, die deze ſtad van de vruchtbare landen van Azië ſcheidde, ſtrekte haar,

(*) STRAB. *II.* uit ARISTOBULUS.

(†) STRAB. *p.* 1074. *Cf.* ARRIAN. *VII.* 7.

(‡) STRAB. *p.* 1075. Hij noemt *Opis* uitdrukkelijk de koopſtad der omliggende ſtreek.

naar, als ware het, tot een bolwerk tegen de aanvallen der veroverende volken, die het binnenste van Azië verwoesteden. Deszelfs omwentelingen werkten doorgaans op Arabië het minste terug. Wanneer intusschen deze ligging ook den veroveraars ongezocht grenzen stelde, zoo kon dezelve toch de mededinging van baatzuchtige kooplieden niet beletten, met welke Gerra zijnen rijken handel deelen moest. De *Phoeniceërs* hadden zelfs midden door de Arabische zandzee ook tot *deze* kusten den weg gevonden, en het was ten minste geheel overeenkomstig hunne gewoonte, als de naburige eilanden denzelven aan zich trokken. Het boven beschrevene *Tylos*, of *Daden*, en *Aradus* waren de plaatsen, die zij hiertoe uitgekozen hadden; het waren zoo wel de *eigene voortbrengselen* dezer eilanden, als ook *de deelneming aan den Oost-Indischen handel*, die hen daarhenen lokte. Tot de eerste behooren vooreerst de *parelvisscherijen*. Dat in de Perzische golf, even als in de straat bij Ceylon, de rijkste parelbanken zijn, is algemeen bekend. In deze golf worden de schelpen, waarin zich deze gewassen bevinden, op de meeste eilanden opgevischt; doch de *voornaamste bank*, waarop zij gevonden worden, strekt zich langs de westkust dezer golf van de Baharein-eilanden tot nabij het voorgebergte *Dsjul-far* uit (*). Van deze *oude* parelvisscherijen in de Perzische golf maakt *Nearchus* reeds melding in zijne beschrijving (†). Hij noemt, wel is waar, alleen het

(*) Men zie de kaart bij NIEBUHR.

(†) ARRIAN. *Ind.* *Op.* *p.* 194.

het kleine eiland *Cataea* aan de oostkust — dewijl hij de Arabische kust en de daar langs liggende eilanden niet zag; — doch het zal wel geen bewijs noodig hebben, dat, als deze kleine, gedeeltelijk onbewoonde, eilanden door de parelvisschers niet onbezocht bleven, de altijd wakkere handelgeest der Phoenicers de schatten, die de groote eilanden hun aanboden, niet voorbijgezien hebben. Hoe groot de rijkdom dezer visscherij is, of ten minste zijn kan, leert één der nieuwste Engelsche reizigers in deze streken. „ Er is wel geene plaats in de wereld, zegt *Morier*, waar meerdere paarlen gevonden worden. De geheele bodem der zee is met de schelpen bedekt. Het Baharein-eiland (*Tylos*) wordt als de rijkste parelbank aangezien; doch Karek niet minder. De visscherij wordt thans minder beoefend, sedert dat de markt der Engelschen naar Ceylon verlegd is. Thans is de voornaamste markt te Mascate, en van daar gaat het meeste naar Suratte. Van de Perzische parels zijn sommige geel en sommige wit. De laatste gaan naar Klein-Azië en Konstantinopolen, inzonderheid voor het serail. De Ceylonsche parel schilfert af, doch die uit de Perzische golf is hard als een steen. De grootste paarlen liggen het diepste, de duikelaars dalen tien tot vijftien voeten onder water (*).” Is er meer noodig, om ook de vroegere belangrijkheid te toonen!

Een ander voortbrengsel dezer eilanden, ten minste van het grootste derzelve, moest hen voor Ba-

(*) MORIER *first voyage p.* 53. *etc.*

Babylon niet minder van groot gewigt maken, namelijk het *katoen.* Volgens het berigt van *Theophrastus* vondt men op Tylos groote plantagiën van hetzelve, zoodat een aanzienlijk gedeelte van het eiland door dit heestergewas bedekt was (*). Volgens latere berigten wordt dit zelfde voortbrenſel nog heden aan de oostkust van Arabië aangekweekt (†). Hoogst waarſchijnlijk waren deze beplantingen op Tylos de vrucht der verkeering met Indië, het eigenlijke vaderland van het katoen. Zekerlijk konden de plantagiën op Tylos niet toereikende zijn, om de groote fabrijken van Babylon te voorzien; maar het was toch altijd eene aanzienlijke bijdrage, en dubbel ſchatbaar, dewijl men dezelve in de nabijheid had, en het vervoer aan geene moeijelijkheden onderworpen was.

De vergelijking van Herodotus met Theophrastus maakt het hoogst waarſchijnlijk, dat Babylon nog eene *derde* waar van daar getrokken heeft, die, hoe weinig beteekenende zij ook ſteeds ſchijnen mag, ik echter niet met ſtilzwijgen kan voorbijgaan. Herodotus, als hij de pracht der Babyloniërs beſchrijft, laat er op volgen: „ Het is een algemeen gebruik onder hen, dat ieder eenen fraai bewerkten *wandelſtok* draagt, die met kunſtig ſnijwerk, dat eenig zinnebeeld voorſtelt, voorzien is (‡). Ook Theophrastus zegt, dat deze waar uit

(*) Theophr. *Hist. Pl. IV.* 9. *Cf.* Plin. *XII.* 10, 11. Volgens zijne opgaaf was Klein-Tylos of Aradus nog rijker daaraan, dan het grootere eiland.

(†) Otter *Voyage II. p.* 74. (‡) Herod. *I.* 195.

uit *Tylos* kwam. „ Er groeit op dit eiland," zegt hij (*) „ een boom, waaruit de fraaiste handrottingen gesneden worden. Zij zijn bont en gevlekt als een tijger, en daarbij zeer zwaar; doch breken, wanneer men dezelve tegen iets hards stoot." Deze kenmerken zijn zeker niet voldoende, om deze soort van boomen kruidkundig te bepalen; doch men ziet toch daaruit, dat men aan het bamboesriet, dat deze zwaarte en hardheid niet heeft, niet moet denken.

Maar deze voortbrengsels zamengenomen, welligt benevens nog vele andere, die hier voortgeteeld werden, konden dit eiland geene zoo groote waarde bijzetten, als hetzelve door een ander voortbrengsel kreeg, dat daar te huis behoorde. Wij hebben boven reeds aangemerkt, dat Babylon een volslagen gebrek aan alle *hoog geboomte* heeft, alleen de dadel- en cipressenboomen uitgezonderd, die echter beide weinig voor den scheepsbouw geschikt zijn. Dit zelfde geldt even eens van de overige kusten der Perzische golf, en dit gebrek zoude derhalve aan het bevaren derzelve eenen onoverkomelijken hinderpaal in den weg gelegd hebben. Doch *Tylos* bevredigde deze behoefte en wel op de uitmuntendste wijze. „ Er is op dit eiland, zegt *Theophrastus* (†) (en Plinius voegt er bij, dat de togtgenooten van Alexander dit berigt reeds mede naar Griekenland bragten) „ een hout, waarvan schepen gebouwd worden; hetzelve zal in het water alle verrotting wederstaan; want

er-

(*) Theophr. *Hist. Pl.* *V.* 6.
(†) Theophr. *l. l.* Plin. *XVI.* 41.

onder water duurt het wel over de tweehonderd jaren, doch boven water verrot het spoediger." Het gebrek aan alle verdere beschrijving veroorlooft wel geene kunstmatige bepaling dezer houtsoort, (was het misschien ook het beroemde Indische Tihkhout?) doch het berigt des schrijvers is desniettemin toereikende, om ons gewigtige resultaten te geven. Want hierdoor wordt niet alleen de scheepvaart op deze golf in het algemeen bewezen, maar het maakt het ook verstaanbaar, hoe met de schepen van Tylos de *verre reizen* ondernomen konden worden, die wij spoedig toonen zullen, dat van daar ondernomen zijn.

Gerra en *Tylos* waren dus zekerlijk de hoofdplaatsen van den Babylonisch-Phoenicischen handel; doch buitendien was er nog eene andere niet minder merkwaardige stapelplaats der waren van het zuiden, juist aan den ingang der Perzische golf. Ormus, in latere eeuwen zoo vermaard, bestond, wel is waar, destijds nog niet, offchoon men den naam reeds had; doch de plaats daarvan bekleedde het tegenoverliggende hooge voorgebergte van Arabië, *Makae* of *Dsiul-far*. *Nearchus*, die het slechts in het voorbijvaren zag, heeft nogtans een hoogst belangrijk berigt daarvan aan ons nagelaten (*). „ Hier is" zeiden hem zijne leidslieden, die met de streek bekend waren, de bergplaats van *het kaneel* en soortgelijke kostbare waren, die vervolgens van hier naar Assyrië (dat is, Babylonië) gebragt werden. Overigens is de streek rondom dit voorgebergte ledig en woest." Doch het is zekerlijk merk-

(*) Arrian. *Ind. Op. p.* 190.

merkwaardig, dat de bovengemelde stad *Tur* (*) in Oman zeer nabij het voorgebergte Makae ligt. Hoe weinig wij ook anders op enkele namen afgaan, moet hier, waar geschiedkundige opgaven te hulp komen, het vermoeden niet bevestigd worden, dat dit Tur eene Phoenicische volkplanting en de stapelplaats van den specerij-handel geweest is, die door Nearchus vermeld wordt?

Eene zoodanige stapelplaats van den handel, juist aan den ingang der golf, laat van zelve het resultaat achter, dat hier eene verafgelegene scheepvaart plaats had, en reeds verscheidene sporen hebben mijne Lezers op het vermoeden van eenen zeer ouden *Indischen handel*, die uit de Perzische golf gedreven werd, moeten brengen.

Onder de waren, die Tyrus over de Perzische golf ontving, worden het *ivoor*, *ebbenhout* en *kaneel* geteld (†). De twee eerste zijn wel in Aethiopië niet minder, dan in Indië, te huis (‡); doch het strijdt tegen alle waarschijnlijkheid, dat de bewoners der oostelijke Arabische kusten die van daar zouden ontvangen hebben, dewijl Indië veel nader en geschikter voor den handel lag.

Gewigtiger en tevens moeijelijker is het onderzoek over het vaderland van het *kaneel* (*cinnamomum*), deze reeds in den ouden tijd zoo algemeen gezochte en geachte specerij (§).

Door

(*) Naar onze uitspraak *Tor*. Zie boven bladz. 238.

(†) Ezech. 27, 15.

(‡) Herod. *III.* 114.

(§) Het *kaneel* is eigenlijk de bast, die van de takken van den *laurus cinnamomum*, eenen boom van middel-

Door de nafpeuringen van latere natuuronderzoekers is het genoegzaam bewezen, dat het kaneel tegenwoordig nergens dan in Oost-Indië gevonden wordt. Deszelfs voornaamfte vaderland is Ceylon, en van daar ontvangen wij tegenwoordig zoo niet alle, toch het *meeste* en het *beste*, kaneel; want alzins wordt deze boom niet alleen op Ceylon gevonden, maar ook aan de kusten van Dekan en op de oostelijke Indifche eilanden; doch nergens in Afrika, noch aan de Arabifche kusten (*). Onder de vroegere Griekfche aardrijksbefchrijvers zijn er wel eenige, waartoe Strabo ook behoort, die van het kaneel fpreken, als van een gewas, dat in Arabië *te huis behoort* (†); doch niemand van hen fpreekt als ooggetuige, en het is derhalve wel meer dan waarfchijnlijk, dat zij zich door de omftandigheid, dat men het kaneel *over Arabië ontving*, hebben laten misleiden, dat het zelve daar groeide. Bij de nafpeuringen, die fommigen hierover reeds in het werk gefteld hebben (‡), zij het mij vergund de volgende aanmerking er bij te voegen, dat juist de beide oudfte fchrijvers, die van het kaneel melding maken, *Herodotus*

delbare hoogte en grootte, en van den *laurus casfia* (waarfchijnlijk alleen eene fpeling van den eerften, die echter dikker kaneel geeft,) gefchild wordt. Men zie over deze fpecerij vooräl THUNBERG, *Anmerkungen über den Zimmet, auf Ceylon gemacht*, in de *nieuwe Verhandelingen der Zweedf. Akad*, *B. I. S*, 53. van de Hoogduitfche vertaling.

(*) THUNBERG op aang. pl.

(†) STRAB. *p.* 1124.

(‡) Men zie BECKMANN *ad Antig. p.* 86.

tus en *Jeremias*, over deszelfs vaderland zich zoo verklaren, dat zij zijnen Indischen oorsprong schijnen te bevestigen. „ Waarom," staat er bij Jeremias (*) „ laat gij mij wierook uit Saba komen en kaneel *uit verre* landen?" Zoo de profeet met latere aardrijksbeschrijvers het gelukkige Arabië voor het vaderland van het kaneel gehouden had, dan zoude deze tegenwerping niet door hem gemaakt zijn geworden. En zoo spreekt *Herodotus* insgelijks. Dat het kaneel over Arabië kwam, had hij van de Phoenicers gehoord; doch waar hetzelve gevonden werd, of welk land dit voortbragt, dit kon of wilde men hem niet zeggen; slechts zoo veel vernam hij, dat hetzelve uit een land kwam, waar Bacchus was opgevoed, dat is, uit Indië (†). De sluijer des geheims, dien men over den gang en het laatste doel van dezen handel wierp, bewijst genoegzaam, dat zij, die destijds in deszelfs bezit waren, dit niet minder zorgvuldig poogden te verbergen, dan de ijverzucht der Hollanders dit naderhand voor de nieuwe wereld poogde te doen.

Nogtans was het niet mogelijk, om dit geheim geheel te verbergen. Deze uitgebreide handel liet sporen achter, die naar het *Indische schiereiland* en zelfs naar *Ceylon* geleiden, en aan den Vader der geschiedenis behoort ook hier de roem van dit het eerste ontdekt te hebben.

Als Herodotus over het vaderland van het kaneel spreekt, voegt hij er nog een fabelachtig verhaal bij; hij zegt: „ Men had hem verhaald, dat eene

(*) Jerem. 6, 20.
(†) Herod. *III.* 111.

eene soort van *groote vogels* het kaneel aanbragten; zij droegen hetzelve in hunne nesten, waaruit men dit dan door eene kunstgreep kreeg, die hij beschrijft." Deze overlevering van de *kaneel-vogels* is naderhand door alle tijden der Oudheid staande gehouden en wordt, onder verschillende wijzigingen, (want dat ieder het zijne er bij verzon, zal wel niet vreemd schijnen) bij vele zelfs der geloofwaardigste oude schrijvers wedergevonden (*). Dit verhaal nu, dat de Vader der geschiedenis voor meer dan tweeduizend jaren de Phoeniceers navertelde, hoorde voor weinige jaren de geloofwaardigste der nieuwere schrijvers, wien wij juist de grootste ophelderingen over de aanwinst van het kaneel te danken hebben, — *op Ceylon zelve* (†). „ De bewoners van Ceylon houden staande," zegt *Thunberg*, „ goede kaneel moet altijd in het wild groeijen. Doch de voortplanting der boomen geschiedt op de volgende wijze. De Ceylonsche eksters (*slaterne*) eten de rijpe beziën op, zonder echter de pitten te kunnen verteren, en planten dezelve dus hier en ginds in de bosschen voort. Deswege zijn deze vogels nooit geschoten, maar integendeel voortgeplant geworden." — Hetzelfde wordt ook anders van *duiven* gezegd (‡). Zoo schoten de Engelschen op *Tanna* eene duif, die eene muskaatnoot in den bek had.

Voorts

(*) Wij vinden deze plaatsen verzameld bij Beckmann *ad Antig. de Mirabil. p.* 84.

(†) Thunberg op gem. pl. bl. 57.

(‡) Men zie Forster, *Voyage round the world II. p.* 332.

Voorts is er behalve het kaneel ook een ander kostbaar voortbrengſel, dat insgelijks op Ceylon oorſponkelijk is en reeds in zeer ouden tijd van daar kwam, *de parel.* Want buiten de parelvisſcherijen in de Perziſche golf vinden wij ook reeds toen van de Indiſche melding gemaakt. Nearchus, als hij van de eerſte ſpreekt, laat er op volgen (*). „ de paarlen worden hier op dezelfde wijze gevischt, als in de Indiſche zee." Doch het is algemeen bekend, dat de rijke Indiſche parelvisſcherijen aan de zuidwestelijke kust van het ſchiereiland aan deze zijde, tusſchen Ceylon en kaap *Comorin*, gevonden worden, zoo dat eene verbindtenis tusſchen deze landen en Babylon hierdoor genoegzaam bewezen is.

Eindelijk: Ook de oude naam van Ceylon — *Taprobane* — was reeds vroeg bekend; want Alexander's togtgenooten konden denzelven als éénen der merkwaardigſte namen naar Griekenland brengen, en de oudſte verhalen daarvan verſchijnen juist onder dat twijfelachtig licht, waaronder de verhalen der afgelegenſte landen aan de grenzen der aarde plegen te verſchijnen (†). Het was lang niet beſlist, of Taprobane een eiland, of een groot vast land was, waarop men welligt zelfs de tegenvoeters zoeken moest? En zelfs de ontdekkingen der Alexan-

drijn-

(*) ARRIAN. *Ind. Op. p.* 194. Ja! op eene andere plaats, *p.* 174., zegt hij, dat volgens het berigt der Indiërs *Hercules* deze visſcherijen zou aangelegd hebben. Zou dit ook niet op de deelneming der Phoenicers zinſpelen?

(†) Men zie hierover PLIN. *VI.* 22.

drijnſche ſchrijvers ſchijnen weinig licht meer gegeven te hebben, zoo als uit het berigt van Strabo blijkt, die uit hen ſchepte. Doch geheel anders verſchijnt dit bij *Ptolemaeus* (*). Zeker vindt men bij hem ook het verkeerde denkbeeld van de grootte des eilands, (dat hij waarſchijnlijk van zijne voorgangers aannam) terwijl hij hetzelve eene uitgeſtrektheid van 12½° N. B. tot omtrent 3° Z. B. toekent. Doch hij kent de ware gedaante, de rigting der ligging van hetzelve; en niet alleen de kusten met derzelver ſteden, havens en rivieren, maar ook binnen 's lands de bergen en verſcheidene ſteden, ja! zelfs de hoofdſtad *Maragrammum* ligt daar, waar het tegenwoordige *Candi* ligt. Er was zekerlijk in de oudheid een tijd, dat Ceylon ten minſte even zoo goed bekend was, als ten tijde van het Hollandſche bezit. En dus mogen wij ook hier de vraag herhalen, die wij reeds bij het binnenſte van Arabië opperden (†): Was dit het Phoeniciſche tijdperk, en vloeiden de berigten van Ptolemaeus uit Tyriſche bronnen? Mogen wij dit veronderſtellen, welk een handel moet er dan niet tusſchen Phoenicië en Indië plaats gehad hebben!

Maar ook deze veronderſtelling daar gelaten, blijft het genoegzaam bewezen, dat Ceylon en de naburige Indiſche kusten het hoofddoel van den Indiſchen zeehandel waren. Doch door wien werd dezelve eigenlijk gedreven? Waren het Indiërs, die naar de Perziſche golf voeren, of haalden de ſchippers, die dáár waren, de Indiſche waren af? — Ik geloof, dat het uit het boven ge- zeg-

(*) Ptolem. *VII.* 4. (†) Zie boven bladz. 111.

zegde reeds duidelijk zijn zal, dat dit laatste geschiedde, terwijl Chaldäeërs en Phoenicers gemeenschappelijk deel aan dezen handel namen. „ Daden's zonen dreven uwen handel, en naar groote landen ging uwe koopmanschap; met hoorn, ivoor en ebbenhout betaalden zij uwe waren (*). Dat deze landen geene andere dan de Indische zijn, zoude de aardrijkskundige ligging reeds waarschijnlijk maken; doch de Indische waren verheffen deze waarschijnlijkheid tot eene volkomene zekerheid. Maar tevens leert deze merkwaardige plaats ons ook zoowel den aard, als den loop van dezen handel, kennen. *Daden's zonen*, de bewoners der eilanden in de golf van Gerra, varen met Phoenicische voortbrengselen naar Indië, verruilen die daar tegen Indische, en brengen deze hierop in hun vaderland terug; en aan de nabijgelegene Arabische kusten, in de nabijheid van Gerra, worden dan deze karavanen van Daden gevormd, waarvan Jesaias melding maakt (†), die midden door de Arabische zandwoestijn naar Babylon, of ook wel naar de Phoenicische zeesteden, trekken.

Trekken wij het tot hiertoe gezegde zamen, zoo zal hetzelve de volgende algemeene resultaten opleveren.

Vooreerst: Het lijdt geenen twijfel, dat reeds vóór den tijd der Perzische heerschappij eene aanzienlijke scheepvaart op de Perzische golf gedreven werd; doch die zich niet alleen tot deze bepaalde, maar ook daar buiten naar groote en afgelegene landen ging.

Ten

(*) Ezech. 27, 15. Z. bov. bl. 102. de aanm. D. (†) Jes. 21, 13.

Ten tweede: De voornaamste doeleinden van deze scheepvaart waren Ceylon en de westelijke kusten van het schiereiland van Indië aan deze zijde. Niet verre van de monden van den Indus lag hier de haven Crocola, uit welke Nearchus zijne reis ondernam. Dit is ongetwijfeld het tegenwoordige *Kurachi*, nog heden de voornaamste haven, waar een aanzienlijke handel gedreven wordt, met eene stad van 13,000 inwoners (*). Maar dat ook Barygaza, het nieuwe Beroach, hetwelk iets later voorkomt, reeds vroeger tot de voornaamste haven behoorde, is hoogst waarschijnlijk. De nabijheid dezer landen moest de reis daarhenen reeds zeer verligten. Doch nog oneindig meer de passaatwinden, die, zoo als wij boven gezegd hebben, de schepen derwaarts en terug geleiden.

Ten derde: Welligt werd deze scheepvaart minder door de Babyloniërs zelve, dan veel meer door de Phoenicers, gedreven, die zich aan de oostkust van Arabië en op de Baharein-eilanden nedergezet hadden, waarop zij het benoodigde timmerhout ter vervaardiging hunner schepen vonden, en door de Arabieren, hunne naburen, een volk, dat van oudsher de zee bevoer. Zij *haalden* hunne waren uit Indië en *bragten* die gedeeltelijk naar Babylon en gedeeltelijk naar de Phoenicische koopsteden, van waar dezelve over den aardbodem verspreid werden.

Eindelijk: De voorwerpen van dezen handel waren de gezamenlijke kostbare Oostersche voortbrengselen; Arabische wierook, Indische specerijen, inzonderheid het kaneel van Ceylon, ivoor, ebbenhout

(*) Pottinger *travels* p. 333. 345.

hout, edelgesteenten en Perzische en Indische paarlen. Dit zijn de waren, die de geschiedenis uitdrukkelijk vermeldt; doch bij gebrek van eene eigenlijke lijst van dezelve mogen wij niet twijfelen, dat hier nog eene menigte weggelaten is, die de bezochte landen den aankomenden vreemdeling in overvloed aanboden, en die door hem niet versmaad zijn geworden.

Gedurende de Perzische heerschappij leed echter de scheepvaart op de Perzische golf veel. De Perzen namelijk, die zelven geen zeevarend volk waren, verkeerden in groote zorg, dat hun rijk onverhoeds door eene vloot mogt aangevallen en vernietigd worden (*); en als men de ligging hunner hoofdsteden bedenkt, was deze vrees niet minder dan ongegrond. *Babylon* niet alleen, maar ook *Susa*, het eigenlijke middelpunt van hun rijk en de hoofdplaats hunner gehevene schattingen, lagen beide aan groote en bevaarbare rivieren, op welke men tot dezelve doordringen kon; het eerste aan den Euphraat, Susa aan den Choaspes, die door een kanaal met den Tiger vereenigd was (†). Tot zulk een overval werd, in den nieuwen zin des woords, geene uitgebreide zeemagt vereischt; maar slechts stoutmoedige eskaders van zeeroovers, zoo als der Noormannen, waaraan het op den Perzischen zeeboezem nooit heeft ontbroken. Wat hadden zij zoo spoedig tegen eene zoodanige vloot willen overstellen? Eene verwoesting of uitplundering hunner hoofdsteden zou onvermijdelijk geweest zijn, schoon al de ondergang hunner heerschappij geen gevolg daarvan geweest was.

Ten

(*) Strab. *p.* 1075. (†) Arrian. *VII.* 7.

Ten einde dergelijke ongevallen voortekomen, besloten zij den toegang tot de hoofdrivier, den Tiger, waaruit men in den Choaspes kwam, voor de scheepvaart geheel ontoegankelijk te maken, en zij bragten dit met zoovele inspanning en kosten ten uitvoer, dat men duidelijk daaruit bespeurt, hoezeer deze bezorgdheid hun ter harte ging. Op zekere afstanden achter elkanderen werden groote watervallen gemaakt, door middel van vierkante steenen, die, dwars door den vloed gemetseld, den stroom vooreerst tegenhielden, en waarover het water vervolgens moest naar beneden storten. Alexander, wien niets gewigtiger was, dan de bevordering van den handel en der scheepvaart, liet aanstonds, na zijne terugkomst uit Indië, deze watervallen wegbreken (*). Maar dewijl de dood hem verrastte, zoo was dit werk nog niet voltooid, en welligt is hierdoor ééne derzelve nog tot op onze dagen overgebleven. „ Eene dagreis beneden Mosul" verhaalt *Tavernier* (†), „ kwam onze boot aan eenen dam, die dwars door den Tiger lag, van den eenen oever tot den anderen. Dezelve is 200 voeten breed, en vormt eenen waterval van omtrent 20 ellen hoog. Hij is van groote steenen gebouwd, die door den langen tijd zoo hard als rot-

(*) STRAB. *l. l.* Ik waag het niet, om eene zoo bepaalde getuigenis, als die van *Strabo*, tegen te spreken. Want anders zoude men ook met veel waarschijnlijkheid kunnen vermoeden, dat dit metselwerk in de rivier gemaakt was geworden, om die optehouden en derzelver overstroomingen uittebreiden.

(†) TAVERNIER *I. p.* 185.

rotzen geworden zijn. De Arabieren zeggen, dat het een werk van Alexander den Grooten is, om den vloed afteleiden; anderen beweren, dat Darius denzelven heeft laten leggen, om Alexander het indringen over deze rivier moeijelijk te maken." Zekerlijk verdiende dit gedenkteeken nog een naauwkeuriger onderzoek, al behoorde het ook niet tot de oud-Perzische bouwkunst; want alzins is het niet waarschijnlijk, dat men zoo verre de rivier op deze aanleggingen zoude gemaakt hebben (*).

Hieruit wordt dus het verschijnsel opgehelderd, waarom ten tijde van Alexander de scheepvaart op de Perzische golf zoo zeer gezonken was. Dit was een gevolg der Perzische staatkunde, maar juist daarom zoude het zeer voorbarig zijn, als men van den toenmaligen toestand dadelijk tot de vroegere tijden, tot het bloeijende tijdperk van het Chaldeeuwsch-Babylonische rijk, gevolgtrekkingen wilde maken. Een volk, dat, even als de Perzen, zelve geen zeevarend volk is, hecht altijd minder gewigt aan den zeehandel en de scheepvaart. Intusschen werd door deze toebereidselen toch slechts de scheepvaart op den Tiger verstoord, niet die op den Euphraat; en, bijaldien onder de Perzische regering de zeehandel van Babylon ook mag verminderd zijn, zoo heeft dezelve toch zekerlijk nooit geheel opgehouden.

(*) Intusschen strekten zij zich zekerlijk tot *Opis* uit, zoo als uit *Strabo* blijkt; hetwelk men als eene hoofdplaats van den handel ook het meeste voor eenen overval behoeden wilde.

SCY-

S C Y T H E N.

EERSTE AFDEELING.

AARDRIJKSKUNDIG OVERZIGT DER SCYTHISCHE VOLKEN.

Daarbij Gomer en Thogarma, dat in het noorden ligt, en al zijn heir. Ja! gij voert een groot volk met u!

Ezech. 38, 6.

De aanblik, die het midden van Azië, of het hooge steppenland tusschen de beide bergketens van den Altai en Taurus, ons oplevert, heeft zeker niet het uitlokkende, dat aan de zuidelijke landen van dit werelddeel eigen is. De onmeetbare vlakten, zonder bosschen of bouwlanden, enkel met voedzame kruiden bedekt, bieden het oog even zoo weinig afwisseling aan, als de tenten en legerplaatsen der rondzwervende horden, die dezelve met hare kudden doorkruisen. Maar de groote invloed, dien deze volken op de lotgevallen van het menschelijke geslacht gehad hebben, zou het onvergeeflijk maken, om dezelve met stilzwijgen voorbijtegaan; al waren ons ook niet uit het tijdperk des Perzischen rijks meer berigten van hen overgebleven,

 dan

dan men van een zoo vroeg tijdperk verwachten zoude.

De naam van Scythen is een even zoo onbepaalde naam in de oude aardrijkskunde, als die van *Mongolen* en *Tartaren* in de nieuwe. Nu eens is het de naam van een *volk*; dan weder beteekent het al de Nomadifche volken, die ten noorden der Zwarte en Caspifche zeeën, tot diep in het oostelijke Azië, hunne woningen hadden. Maar deze zelfde onbepaaldheid heeft ook plaats in het gebruik der benaming van het land, terwijl men onder *Scythië* nu eens de woonplaats der eigenlijke Scythen verftaat, maar ook dan weder al de landen omvat, die wij thans onder den naam van Mongolië en Tartarije begrijpen. In een algemeen aardrijkskundig overzigt zal het geoorloofd zijn, den naam van Scythen en Scythië in dezen *laatften*, meer uitgebreiden, zin te gebruiken, fchoon het eigenlijke Scythifche volk destijds reeds afzonderlijk als eene natie te voorfchijn komt.

Bij volken, die doorgaans geene vaste woonplaatfen hebben, maar een rondzwervend leven leiden, is het op zichzelve reeds niet vreemd, als men hen bij onderfcheidene gelegenheden hun vaderland ziet verlaten en naar andere landen verhuizen. Deze verandering van woonplaatfen zal het dus op zichzelve reeds noodzakelijk maken, dat, bijaldien men een tafereel van zoodanige landen ontwerpen wil, men noodzakelijk een zeker bepaald tijdpunt moet vastftellen, dewijl anders deze fchildering flechts ter helft, of misfchien wel in het geheel niet meer, pasfen zoude. Maar vooräl als men de Nomadifche volken van Midden-Azië in

in het geheel overziet, dan wordt de noodzakelijkheid hiervan nog veel zigtbarer bevestigd. Sedert de vroegste tijden bespeurt men bijna op vaste tijden een voorwaarts trekken dezer natiën van het oosten naar het westen; hunne uitgestrekte landen waren, als ware het, de voorraadschuren van ons geslacht; hoe dieper men in de geschiedenis der grijze oudheid teruggaat, des te waarschijnlijker wordt het, dat zelfs het geheele westelijke Europa van daar deszelfs bewoners kreeg, en wie kent de groote staatsomwentelingen niet, die, ook in latere tijden, van daar haren oorsprong namen? Het zou uit dien hoofde een onvergeeflijke misslag zijn, wanneer wij de tafereelen, die een *Mela*, of zelfs een *Ptolemaeus*, ons van deze volken ontwerpen, tot eenen grondslag leggen en derzelver berigten met die van vroegere schrijvers verwarren wilden (*). Veeleer is hier een eenige gelijktijdige schrijver, dien wij ons alleen ten leidsman moeten kiezen, namelijk Herodotus (†). *Het vier-*

(*) De naspeuring over de oude Noordsche volken volgens Ptolemaeus is ééne der moeijelijkste in de Geschiedenis. Eerst door de naspeuringen van Gatterer over de afkomst der *Finnen*, *Letten* en *Slavoniërs*, in de jaarboeken der Göttingsche Maatschappij (*Vol. XI. XII*) is in deze duistere zaak eenige orde gebragt. Hiertoe behoort vooräl de *eerste* verhandeling: *De Sarmatica Letticorum populorum origine.* — Verscheidene opheldering over dit onderwerp zijn buitendien gegeven geworden door Mannert, *alte Geographie Th. IV.*, dat, zoo als bekend is, aan het *noorden der aarde* is toegewijd; alsmede door Rennel in zijne *Geography of Herodotus.*

(†) Herodotus was niet alleen in Olbia, maar zag ze-

vierde boek van zijn werk is grootendeels aan de beschrijving dezer Aziatisch-Europesche steppenlanden toegewijd; de groote geschiedschrijver schijnt, als ware het, hier te huis te zijn; hij kent de rivieren, de landen, de volken, mitsgaders derzelver leefwijze en zeden, even zeer, als derzelver betrekkingen. De steppen der Ukraine en van Astrakan worden door hem aardrijkskundig beschreven.

De

ker ook nog een gedeelte van het land der Scythen, *IV.* 81., en won zijne berigten niet minder van deze, dan van de Pontische Grieken in. Dat hij in de ontdekking dezer streken hoogst behoedzaam was, is even zoo zeker, als dat hij het gehoorde getrouw wedergaf. Ik houd mij uit dien hoofde stiptelijk aan de door hem opgegevene maten en afstanden. Of alle opgaven juist waren, kunnen wij niet méer beslissen, en zouden ligt nog meer dwalen door dezelve te ontkennen, dan door die aantenemen. Ook de berigten van den togt van Darius tegen de Scythen berusten op verhalen, die hier ingewonnen werden. Dat deze dien togt zeer overdreven, als zij Darius met zijn geheele leger tot aan de Wolga komen en dáár vestingen aanleggen lieten, stem ik den nieuwsten voortreffelijken levensbeschrijver van Herodotus, Dahlmann, *Forschungen aus der Geschichte*, *II. S.* 159 *etc.*, zeer gaarne toe. Doch wij moeten ook niet vergeten, dat het Perzische leger rijk aan ligte ruiterij was, en deze verre in het rond zwerven konde en zelfs moest, dewijl de Scythen steeds terugtrokken. Hoeverre verspreidden de Kozakken zich in onze dagen niet vóór de regelmatige Russische legerbenden? Doch het verhaal maakt in deszelfs opgaven geene angstvallige onderscheiding. Ook moet hiermede niet gestaafd worden, dat de voorhoede van Darius tot aan de Wolga gekomen is. Ik wilde slechts het gezigtpunt opgaven, waaruit men onzes bedunkens de zaak moet beschouwen.

De voorvaders der Letten, Finnen, Turken, Germanen en Kalmukken treden hier voor de eerstemaal in de geschiedenis op; de ketenen van den Ural en zelfs van den Altai worden vermeld, hoezeer zonder bepaalde namen; ja, uit het afgelegene *Siberië* hoort men reeds verhalen, die, hoe ongeloofelijk zij ook den geschiedschrijver zelven voorkomen, toch in het vervolg van tijd zijn opgehelderd geworden.

Herodotus begint zijne beschrijving reeds bij de Europesche landen *aan deze zijde van den Don* of *Tanais*, of bij de *Ukraine* der lateren; wegens den zamenhang zal het noodzakelijk zijn hem hierin te volgen. Hij zelf verdeelt het land volgens de *rivieren*, de zekerste grensbepalingen in landen, die door rondzwervende volken bewoond worden. De hoofdrivieren, van welke de schrijver spreekt, zijn aan geenen den minsten twijfel onderworpen; slechts een paar steppenrivieren is onjuist, die hij voor grootere schijnt gehouden te hebben, dan zij wezenlijk zijn (*).

Even

(*) De hoofdrivieren zijn, van den *Ister* of *Donau* afgerekend, de *Tyras*, of de *Niester*; (dezelve heet nog heden in de nabijheid van deszelfs mond *Tyral*;) de *Hypanis* of de *Bog*, die bij deszelfs uitwatering in de Zwarte zee met de grootste dezer rivieren, den *Borysthenes* of *Dnieper*, in dezelfde golf valt. *Tusschen* de laatste en den *Tanais* of *Don*, die zich in de zee van Azof, (*palus Maeotis*) ontlast, plaatst de geschiedschrijver nu *drie* bijrivieren, den *Pantikapes*, den *Hypakyris* en den *Gerrus*, van welke de eerste onzeker is, en de twee andere, zoo als hij die beschrijft, niet aanwezig zijn. (Men zie Mannert *Geographie IV. p.* 31. Rennel *p.* 57. en

Even naauwkeurig als hij in de plaatfelijke bepaling is, is hij dit ook in de onderfcheiding der *volken*, die of *echt Scythisch* zijn, of die *niet* tot den ftam der Scythen behooren. De ftreken, die hij in het algemeen den Scythen inruimt, loopen van den Donau tot aan den *Tanais* of *Don* (*); doch zoo, dat tevens volken van andere ftammen rondom dezelve woonden. Ook waren deze landen niet de beftendige woonplaats der Scythen, of, zoo als zij zich zelven noemden, Skoloten geweest. Volgens de gefchiedkundige overleveringen, die bij hen

en DORN SEIFFEN *Aardb.* I. D. bl. 186.) Zoo hierin nu onzekerheden overblijven, dan hebben zij flechts betrekking op de grensfcheiding van eenige Scythifche ftammen tusfchen den Dnieper en Don; doch geenzins invloed op die volken aan gene zijde van den Don, die geene Scythen zijn, noch op de verder noordwaarts wonende.

(*) De naauwkeurige grenzen van het land der Scythen bij Herodotus zijn ten zuiden de kusten der Zwarte zee, van den mond van den Donau, tot aan het meer *Maeotis*, (bij Herodotus reeds Maeotis); ten oosten de Perzifche golf en de Don of Tanais, tot aan deszelfs oorfprong uit het meer *Ivan*, dat reeds bij Herodotus bekend is; ten noorden eene linie van het meer Ivan tot aan het meer, waaruit de Tyras (Niester) voortkomt; namelijk de noordelijke arm van denzelven in den Sombrowfchen kreits in Gallicië 49° d. B. Want Herodotus ftelt dit meer uitdrukkelijk als eene grensfcheiding tusfchen de Scythen en Neuren, die dus omtrent 50° een begin nemen. Eindelijk de westelijke grensfcheiding eene linie van daar tot aan den Donau. Op deze wijze krijgt Scythië de *vierkante* gedaante, die Herodotus hetzelve geeft. HEROD. *IV.* 101, 102. Zeker een onregelmatig vierkant.

hen bestonden, waren zij *van het Oosten* afkomstig. Een ander volk, de *Massageten*, had hen voorwaarts gedrongen; zij waren over de rivier Araxes getrokken en hadden uit hunne tegenwoordige woonplaatsen de vroegere bewoners derzelve, de Cimmeriërs, verdreven (*). Op deze wijze bewoonden zij het land, dat zij destijds bezaten; doch van tijd tot tijd ondernamen zij strooptogten in het zuidelijke Azië, en bij eenen hoofdtogt, dien de geheele natie ondernam, terwijl zij het overschot der *Cimmeriërs* vervolgden, hadden zij zelfs, omtrent zeventig jaren vóór Cyrus, de Meders overwonnen en geheel Klein-Azië acht en twintig jaren lang aan zich onderworpen, terwijl zij hunne strooperijen zelfs uitstrekten tot aan de grenzen van Aegypte, welks koning Psammetichus hen alleen met geld afkoopen konde (†).

Het zij mij vergund mijne Lezers thans met de *bijzondere volksstammen* bekend te maken. Ik zal dezelve volgens hunne verwantschap opgeven en de aardrijkskundige bepalingen over hunne woonplaatsen van de rivieren afleiden, waarbij niet ligt eene aanmerkelijke dwaling tusschen sluipen kan. Het naaste bo-

(*) Herod. *IV.* 11, 12. De andere fabelachtige verhalen gaan wij voorbij. De *Araxes* van Herodotus houd ik *hier* voor de *Wolga*; het is reeds elders opgemerkt, dat deze naam bij dien schrijver niet altijd dezelfde rivier, maar verschillende rivieren aan de oostzijde der Caspische zee, beteekent, dewijl dezelve waarschijnlijk in het algemeen eene *rivier* aanduidde.

(†) Herod. *I.* 103–106. Dit is de vermaarde inval der Scythen, dien Michaëlis en Schlözer voor denzelfden als den inval der Chaldaeërs verklaard hebben.

boven de Zwarte zee is alles duidelijk en klaar; eerst in het algelegene noorden — en bij wien kan dit verwondering baren — begint het onzekerer te worden.

De noordkust der Zwarte zee was door *Griekfche volkplantingen* bezet, die hier verfcheidene koloniefteden aangelegd hadden. Het is boven reeds opgemerkt (*), dat al deze volkplantingen de dochters eener algemeene moeder waren, en haar beftaan aan *Miletus* te danken hadden. Zij lagen aan de monden der groote rivieren; doch de ftad *Olbia* aan den *Boryfthenes* overtrof alle, naar welken zij ook dikwijls pleegt genoemd te worden. Ook in de *Krim* in de ftad *Pantikapaeum*, ja, nog in den uiterften hoek van het meer van Azof, aan den mond van den Tanais, hadden zich Milefifche kooplieden nedergezet (†).

In derzelver nabijheid, en op het grootfte gedeelte van het evengemelde fchiereiland, woonden de *Taurers*, naar welke dit zelfde fchiereiland den naam

(*) Zie boven D. I. bladz. 155.

(†) Door de latere nafpeuringen en bekend gemaakte opfchriften (van den heer RAOUL ROCHETTE, *Antiquités Grecques de Bosphore Cimmerien*, *Paris* 1822; van den heer Hofraad PETER V. KÖPPEN: *Alterthümer am Geftade des Pontus*, *Wien* 1823.; en VON KÖLER, Staatsraad: *Zwei Auffchriften von Olbia*, *Petersburg* 1822. en andere) gaat er over deze fteden, inzonderheid over Olbia, een nieuw licht op, hetwelk zelfs door de letterkundige twisten, die daardoor ontftaan zijn, flechts nog winnen kan. Ik hoop van deze nafpeuringen in het onderzoek over de Griekfche volkplantingen gebruik te kunnen maken. Hier, waar niet van deze, maar van de inlandfche, volken gefproken wordt, zoude het te vroeg zijn.

naam droeg (*). Een volk, welks afkomst onzeker is; doch reeds in de oudste Grieksche fabelleer om deszelfs woestheid en de gewoonte van menschenoffers befaamd, die ook nog ten tijde van Herodotus bij hen in gebruik waren (†). „ Zij leven," zegt hij, „ van den oorlog en van roof." Doch het is waarschijnlijk, dat zij geene andere waren, dan overblijfsels der *Cimmeriërs*, die door de Scythen verdreven waren (‡). Zelfs de woestste veroveraars zijn niet ligt in staat, om een volk geheel uitteroeijen; en daar wij van de Cimmeriërs in deze hunne vroegere woonsteden overigens geene verdere sporen vinden, zoo moet deze gissing, bij gebrek van uitdrukkelijke getuigenissen, ten minste als de waarschijnlijkste beschouwd worden.

Boven en nevens deze nemen nu de *Scythische* volkstammen ook aanstonds een begin en strekken zich *aan weerszijden langs den Dnieper uit.* Ter *westzijde* dezer rivier woonden het naaste boven de stad Olbia de *Callipiden*, een uit Grieken en Scythen vermengd volk (§). Zij waren tot vaste woningen en tot den landbouw overgegaan, even als de naburige stam der *Alazonen*, die in die streek te zoeken is, waar de Dnieper en de Bog het digtste bij elkanderen komen. Ook de boven hen wonende stammen, die onder den algemeenen naam van *land-bouwende Scythen* bekend zijn, hadden deze leefwijze aangenomen (**). Echter bebouwden zij het land, niet om zelven de vruchten daar-

(*) Herod. *IV.* 99. (†) Herod. *IV.* 103.
(‡) Gatterer op gem. pl. *p.* 140.
(§) Herod. *IV.* 17. (**) Herod. *l. l.*

daarvan te genieten, maar veel meer wegens den *handel*, die zij met de granen dreven.

De woonsteden dezer Scythen strekten zich wel zeer verre naar het westen uit; doch de hoofdstammen derzelve vond men nogtans eerst aan *de oostzijde van den Dnieper*, *tusschen* deze rivier en den Don of Tanaïs. „ Als men over den Borysthenes gaat," zegt Herodotus (*), „ dan volgt er eerst eene boschachtige streek, en boven deze de land-bouwende Scythen, dien de Grieken *Borysthenieten* heten, doch zij zelven noemen zich *Olbiopoliten*.

Of er nog heden van deze *boschachtige streek* sporen aanwezig zijn, is onzeker. Op eenige der oudste kaarten vindt men hier den naam van het zwarte woud, hetwelk in vroegere eeuwen eene veel grootere uitgestrektheid kan gehad hebben. Volgens de berigten, die mij door reizigers medegedeeld zijn, is het woud wel verdwenen; doch het verhaal is nog levendig onder het volk, dat het hier eens geweest is. Thans nemen de bosschen aan de oevers van den Don eerst een begin (†). Maar dat deze streken, waar thans Duitsche, Grieksche en andere volkplantingen aangelegd zijn, eenen grond opleveren, die zeer voor den landbouw geschikt is, betuigen ook de nieuwe reizigers. Vette weigronden, welker verandering in bouwland niet moeijelijk is, vindt men

(*) Herod. *IV.* 18.

(†) Bij Tzerkask aan den Don beginnen thans de bosschen; dezelve strekken zich als eene lange zwarte linie langs den gezigtseinder uit. Aan den Dnieper eindigen zij bij Czernigow, 52½°, waar de steppe begint, die tot aan de Zwarte zee voortloopt, en waarin men vele grafheuvels ziet. Porter *Travels I.* 3. 29.

men overäl, en van den Don tot aan den Donau, van Polen tot aan de zee van Azof, is bijna allerwege eene diepe en vruchtbare bouwaarde (*).

Deze land-bouwende Scythen wonen, volgens Herodotus, *drie dagreizen naar het oosten*, tot aan de rivier *Pantikapes*, die zich in den *Dnieper* ontlast, terwijl zij door de boschrijke ſtreek ſtroomt; maar ten noorden *elf dag-ſcheepvaarten* op den Boryſthenes. Is de Pantikapes, zoo als *Gatterer* wil, de *Desna*, zoo zou de boschrijke ſtreek zich tot *Kiew* uitſtrekken. Hier, bij de zamenvloeijing van de Desna en den Dnieper zou dan de woonplaats dezer Scythen aanvangen en zich noordwaarts op tot aan *Mohilow* aan den Dnieper 54° N. B. uitſtrekken (†).

Dat

(*) *New Rusſia by Miſs* HOLDERNESS. *London* 1823.

(†) VON KÖPPEN, *Nordgeſtade des Pontus ſ.* 12. *Anmerk.* 2., berispt mij, dat ik in de vorige uitgaven het Scythië van Herodotus veel te ver naar het noorden, tot Mohilow, uitſtrek, terwijl het ſlechts zoo ver reikt, als de zuidelijke *tumuli* (grafheuvelen) in het *Kurskiſche* Gouvernement, waar, door eene zonderbare zamenvoeging, ook thans nog een ander geſlacht begint, in zoo verre de zuidelijke Rus, wat zijne taal en gewoonten aangaat, een ander is, dan de noordelijke. Of deze *tumuli* een zeker kenteeken geven, is voorwaar wel onzeker; intusſchen was mijne bepaling „ tot Mohilow" ſlechts een gevolg der zeer onzekere bepaling van den Pantikapes en de even zoo onbepaalde elf ſcheepvaarten bij dag op den Dnieper. Wanneer ik nu den Pſol voor den Pantikapes neem, zoo ſtem ik ten opzigte der noordwestelijke grenzen met *v. Köppen* overeen; doch in het noordoosten liep, volgens de zeer bepaalde opgaaf van Herodotus *IV.* 101., het Scythenland verder noordelijk tot 54° of 55° voort.

Dat de Pantikapes de Desna zijn zou, valt moeijelijk te gelooven. Want vooreerst spreekt Herodotus van de boschrijke streek niet zoodanig, dat het schijnt, als of dezelve zich zoo verre naar het noorden uitstrekt; ten andere bedraagt de breedte tusschen den *Dnieper* en de *Desna* ook geene drie dagreizen. Ik houd deswege den Pantikapes voor ééne der meer zuidelijke rivieren, die in den Dnieper vallen, of de *Sula* of den *Psol*. Dan gaan de woonsteden der land-bouwende Scythen slechts tot 51° omtrent Kiew opwaarts. Zoo gewigtig deze bepalingen intusschen voor eene *naauwkeurige* plaatselijke opgaaf zijn, zoo is het echter bij een algemeen overzigt genoegzaam, om te weten, dat hier van het land tusschen den Dnieper en den Don gesproken wordt, en de zoo even gemelde Scythische stammen dus het *westelijke* gedeelte van dit land bezeten hebben. Doch aan gene zijde van den *Pantikapes* (dus vermoedelijk aan gene zijde van den Psol) beginnen nu de *nomadische Scythen*, die noch zaaijen, noch ploegen. Zij bewonen een steppenland zonder bosschen, en strekken zich uit veertien dagreizen oostwaarts tot bij de rivier *Gerrus* en de *streek* van denzelfden naam, waar de grafsteden der Scythische koningen zijn (*). Maar aan gene zijde dezer rivier woont eerst *de heerschende horde der*

(*) Herod. *IV.* 19. Het landschap *Gerrus* kan niet anders dan aan den Boven-Dnieper gezocht worden, naardien het 40 dag-scheepvaarten de rivier op lag, *IV.* 52. Doch hoe groot deze dag-scheepvaarten *tegen* den stroom gerekend moeten worden, kan ik niet bepalen. Van de koninklijke grafsteden zijn geene overblijfselen bekend.

der koninklijke Scythen, (zoo als zij zich noemden) die zuidelijk tot aan het meer *Maeotis* en de stad *Cremni* zich uitstrekt; doch de Don of Tanais vormt de grensscheiding van het geheele Scythenland.

Maar aan deze zijde der rivier kent de geschiedschrijver nog andere natiën, die de Scythen ten westen en ten noorden omringen, en die geenzins met hen tot éénen stam behooren. Deze zijn, behalve de bovengenoemde Taurers en Grieken, die ten zuiden woonden, de *Agathyrsen*, de *Neuren*, de *Androphagen* en *Melanchlaenen* (*). De *Agathyrsen* waren onder deze de westelijkste; volgens de uitdrukkelijke opgaaf van Herodotus woonden zij aan den *Maris* (*Marosch*) (†), die zich in den Donau ontlast; zij hebben dus een gedeelte van *Zevenbergen* en het *Bannat* van *Temeswar* bewoond. Zij waren een rijk volk; want zij hadden eene menigte goud, waaruit zij hun huisraad vervaardigden. Ongetwijfeld vonden zij dit in het nog heden ten dage zoo goudrijke Karpatische gebergte. Intusschen werden hiertoe geene kunstmatige mijnwerken vereischt,

(*) Men zie over deze en de andere volken Dorn Seiffen, *Aardbeschr. der oude volken*, met de nieuwere vergeleken, I. D. bl. 188 enz.

(†) Herod. *IV.* 48, 100, 104. Dit geeft eene vaste bepaling, ook voor de woonplaatsen der volgende natiën. Het is toch te verwonderen, hoe naauwkeurig Herodotus in deze streken de neven-rivieren van den Beneden-Donau kent, *I.* 48, 49., zonder eene sterke verkeeting der Pontische Grieken naar het Karpatische gebergte, zoude het niet wel mogelijk geweest zijn, zulke naauwkeurige berigten dienaangaande in te winnen.

eischt, daar het vermoedelijk, hier zoowel als elders, uit het zand der rivier gewonnen werd. Boven hen plaatst Herodotus de *Neuren* (*), die in het binnenste van *Polen* en *Litthauwen*, van het Karpatische gebergte en van het meer, waaruit de Niester ontspringt, dat Herodotus reeds kent (†), noordwaarts tot aan den *Dnieper* trokken. Zij hadden eens, toen hun land door eene menigte slangen bezocht werd, het moeten verlaten, en waren naar de Budinen aan de oostzijde van den Don, verhuisd; doch naderhand weder in hetzelve teruggekeerd (‡). Even als deze twee volken de westelijke grenzen van het Scythenland omgaven, zoo waren de noordelijke grenzen omringd door de *Androphagen* (menscheneters),

(*) Herod. *IV.* 17.

(†) Herod. *IV.* 51. De schrijver kent alle rivieren van den Donau tot aan den Don, *tot aan derzelver oorsprong*, uitgenomen de *Dnieper* alleen, waaromtrent hij zelf zijne onwetendheid bekent, *IV.* 53.

(‡) Zoo verklaart Gatterer de plaats van Herod. *IV.* 105., terwijl hij *ἐς ὃ πιεζόμενοι* vertaalt door: *Zoo lang als zij verdrukt werden*, in plaats dat men het anders vertaalde door: *Terwijl zij dermate verdrukt werden*, en hij neemt niet slechts alle schijnbare tegenstrijdigheid in de plaats bij Herodotus *IV.* 21. weg, maar ook allen twist, zoowel over de woonplaats der *Neuren*, als over die der *Budinen*, waarover men de uitleggers van Herodotus en *Mannert* nalezen kan. Schweighäuser *a.h.l.* vertaalt *ἐς ὃ*, *ad extremum*, dewijl het bij Herodotus nooit *quamdiu* beteekent. Doch voegt er bij, dat de Neuren, bij het eindigen dezer landplaag, derwaarts hadden kunnen terugkeeren. Welke verklaring men ook wil aannemen, zoo blijft uit de grensbepaling der Neuren, *IV.* 51., hunne hier opgegevene woonplaats zeker.

eters) en de Melanchlaenen (zwartgekleeden (*)) hoewel er nog eene woestijn tusschen hen en de Scythen was (†). Het eerste dezer volken woonde in het gebied van *Smolensko*, het andere in de nabijheid van *Moskou*. De namen der laatstgenoemde volken waren blijkbaar geene namen van stammen, maar veel meer van derzelver gewoonten en kleederdragten afgeleid. Herodotus merkt uitdrukkelijk aan, dat zij van *geenen* Scythischen stam waren; hunne eigenlijke namen vernemen wij eerst later, zij heten *Bastarnen* (‡). Maar deze Bastarnen zijn een tak van den uitgebreiden *Germaanschen stam*, die waarschijnlijk zelf eens de Scythische landen bezet had en door andere volken voorwaarts gedrongen werd. Dus behoudt Herodotus ook de verdienste van de eerste te zijn, die onze voorvaders vermeldt, toen zij zich nog in beestenvellen kleedden en menschen vleesch aten.

De *Tanais* of *Don* vormt de oostelijk grensscheiding van Scythië. *Aan gene zijde van denzelven* begint één andere volksstam, welks naam niet minder beroemd is geworden dan die der Scythen, de

(*) Liever *zwartmantels*. De *Melanchlaeni*, schoon zij de kleeding en gewoonten der Scythen volgden, droegen *zwarte manteltjes*, waarvan zij den naam van *Melanchlaeni* kregen. Zij aten ook, even als de *Androphagi*, menschenvleesch. D.

(†) HEROD. *IV*. 18. 20.

(‡) GATTERER *l. l. p.* 148. uit de vergelijking met Strabo. Het is klaarblijkelijk, dat de namen van Androphagen en Melanchlaenen hun alleen door Grieken gegeven waren.

de ſtam der *Sarmaten* (*). „ Wanneer men over den Tanais trekt, vindt men geene Scythen meer, maar de eerſte ſtreek wordt door de Sarmaten bewoond, die in den binnenſten inham van het Maeotiſche meer beginnen en zich vijftien dagreizen naar het noorden uitſtrekken. Zij nu bewonen een land, dat geheel van boomen ontbloot is, zoo wel van die in het wild groeijen, als die door de handen der menſchen geplant worden." — Uit de opgaaf des geſchiedſchrijvers blijkt het dus duidelijk, dat zij de ſteppe bewoonden, die thans door de *Donſche Kozakken* bewoond wordt; welligt ook nog een gedeelte der ſteppe van Astrakan. Daar 15 dagreizen bij Herodotus omtrent 75 Duitſche (†) mijlen bedragen, zoo moesten zij tot 48° N. B., of tot aan die ſtreek, opklimmen, waar de Don en de Wolga elkanderen naderen. Hunne taal was intusſchen toch een tak der Scythiſche, en volgens het fabelachtige verhaal zou de natie zelve uit de vermenging van de Scythen met de Amazonen ontſtaan zijn.

Boven de Sarmaten woonde een ander zeer merkwaardig volk, de *Budinen* (‡). „ Zij bewoonden een land vol digte bosſchen. Zij waren een talrijk volk met blaauwe oogen en rosachtig haar. In hun land was eene houten ſtad, met houten muren, huizen en tempels. Iedere zijde was 30 ſtadiën

(‡

(*) Herod. *IV.* 21. Σαυρομάται worden zij bij hem genoemd.

(†) Of *Geographiſche;* want eene dagreis bij Herodotus is = 200 ſtadiën = 5 geograph. mijlen. D.

(‡) Herod. *IV.* 108.

(3¾ Geogr. mijlen) lang. Maar de bewoners der stad, de *Gelonen*, waren oorspronkelijke Grieken, die uit de koopsteden daar henen getrokken waren; ook was hunne taal half Scythisch en half Grieksch. De *Budinen* daarentegen hadden eene geheel andere taal en leefwijze; want zij waren Nomaden en leefden van de jagt, terwijl daarentegen de Gelonen het land bebouwden, koorn aten en tuinen hadden. Ook in de kleur verschilden zij van elkanderen. De Grieken plagten de Budinen ook wel Gelonen te noemen; doch deze verwisseling was niet juist."

Volgens deze bepalingen nemen de woonplaatsen der Budinen een begin daar, waar die der Sarmaten eindigen, waar de onvruchtbare streek ophoudt, en de bosschen een begin nemen, namelijk in het gouvernement van Saratow. Maar hoe verre zij zich naar het noorden en naar het oosten uitstrekten, zegt de geschiedschrijver ons niet, nogtans moeten zij eenen grooten omvang gehad hebben, naardien hij het volk een groot en magtig volk noemt. Al stellen wij hetzelve ook slechts met de Sarmaten gelijk, (en geringer kunnen wij het ons, volgens de gezegden des schrijvers, niet voorstellen), dan waren deszelfs woonplaatsen in het tegenwoordige gebied van Pensa, Simbirsk, Kasan tot aan Perm en tot in de nabijheid van den zuidelijken Ural. Het is bekend, dat deze provinciën nog heden vol eikenbosschen zijn, de groote magazijnen voor den Russischen scheepsbouw, en de opgaaf van Herodotus, dat de Budinen in digte bosschen wonen, die destijds nog niet zoo als tegenwoordig uitgedund waren, past volkomen. Het door den schrij-

ver vermelde meer zoekt men vruchteloos; doch hij beschrijft het meer als een moeras, en dat de moerassige strekken hier een begin nemen, die dan op zekere tijden des jaars het land in een meer herscheppen, zullen wij onder nader zien. Over de volkplantingen der Grieken, die daar waren, en derzelver oorzaken, zal ik dan ook gelegenheid vinden, om mijn gevoelen te zeggen.

„ *Noordelijk boven de Budinen* (*) is eene woestijn van zeven dagreizen lang. Aan gene zijde der woestijn, als men zich naar het oosten wendt, volgen de *Thyssageten*, een groot volk, dat op zich zelve staat en van de jagt leeft. Naast deze, doch in hun land, woont een ander volk, de *Iyrken*, dat dezelfde leefwijze voert. Zij beloeren het wild, terwijl zij op de boomen klimmen, en jagen het dan met paarden en honden. Hunne paarden zijn gewoon, om zich op den buik te leggen, ten einde lager bij den grond te zijn. *Ten oosten van deze* woont nog eene andere volkplanting van *uitgeweekene Scythen* (*Scythae exsules*), die uit het land der koninklijke Scythen daarhenen getogen waren."

De noordelijke grenzen der Budinen loopen volgens het bovenstaande tot omtrent 54° d. B. opwaarts, en de zevendaagsche woestijn daarbij gerekend, of vijf en dertig mijlen, brengen ons tot in het gouvernement Wiatka, omtrent 65° d. B. Hier moeten wij ons *naar het oosten* wenden, om in het land der Thyssageten en Iyrken te komen. Dus geraken wij blijkbaar in het groote gouvernement

(*) Herod. *IV.* 22.

ment van Perm en naderen het Uralgebergte. Hij noemt de Thysſageten weder een groot en uitgebreid volk; zij zullen alzoo het ſtadhouderſchap Perm wel vervuld hebben, en ſtrekten zich ten noorden misſchien nog buiten hetzelve uit. Maar nevens hen, in hetzelfde land, wonen de Iyrken. Volgens de orde, waarin de ſchrijver voortgaat, moeten zij echter toch het oostelijke gedeelte des lands bezeten hebben, en ſtrekten zich zekerlijk tot aan het Uralgebergte, en misſchien wel tot in hetzelve uit. Ik zal in de volgende afdeeling nog weder op deze Iyrken terugkomen; en ik mag hopen daar een licht over dezelve te zullen verſpreiden, hetwelk den Lezer aangenaam verrasſchen zal. Van de uitgewekene Scythen zal daar ook wederom geſproken worden.

„ Tot aan deze Scythen," vervolgt Herodotus (*) „ is ten eene maal een vlak en open land; doch hier begint het woest en bergachtig te worden." Deze verzekering geeft ons gelukkig eene bepaling aan de hand, die volkomen toereikende zal zijn. Zij moeten gezamenlijk nog *aan de westzijde van het Uralgebergte* gezocht worden; doch zij kwamen ook tot aan deszelfs voet, of zelfs nog binnen hetzelve. Wij ſtaan dus aan de grenzen van Siberië (†).

Het ſteenachtige bergland, dat nu volgt, kan des-

(*) Herod. *IV.* 23.

(†) Gatterer *p.* 128. leidt den naam der Iurken van de rivier *Irgis* af. Deze ſtroomt echter *aan de oostzijde* van het *Uralgebergte*, waar zij zich in het meer *Akſakal* ontlast.

deswege ook niet twijfelachtig zijn. Het is de *Ural*, wiens keten aan de noordzijde der Caspische zee een begin neemt en zich tot aan de IJszee uitstrekt.

„ Als men eenen verren weg door dit steenachtige land heeft afgelegd(*), komt men tot een volk, de *Argippaeën*, dat aan den voet van een hoog gebergte woont. Zij zijn van der jeugd af kaal, zoowel mannen als vrouwen, hebben ingedrukte neuzen en groote kinnebakken. Hunne kleeding is Scythisch; doch hunne taal is eigenaardig." — Wat dit voor een volk is, kan, volgens de physiologische opgaven des schrijvers, in het geheel aan geenen twijfel onderhevig zijn. Wie erkent hier niet aanstonds de Kalmukken, den éénen hoofdtak van den Mongoolschen volksstam, zoodra men ook slechts eenmaal derzelver afbeelding gezien heeft? — „ Zij leven" zegt Herodotus ons, „ gedeeltelijk van de vrucht eens booms, *pontikum*, die de grootte van eenen vijgenboom heeft. Dezelve draagt eene vrucht, die aan eene boon gelijkvormig is, die eene peul heeft. Als deze rijp is, schudden zij dezelve in zakken. Er loopt uit dezelve een zwart en dik sap, dat men *Aschy* noemt. Dit likken zij, of drinken het ook wel met melk gemengd. Doch uit de zelfstandigheid bakken zij koeken, die zij eten. Zij hebben weinig *schapen*, dewijl de weiden niet bijzonder zijn." Het is de vogelkers (*Prunus Padus L.*). De Kalmukken koken de zwarte beziën in melk, laten het sap door eene zeef lekken en koken het doorge-

(*) Herod. *l. l.*

gelekte tot eenen deeg, dien zij *Moisun chat* noemen. Een klein ſtukje daarvan in water opgelost geeft een voedzame ſoep (*). Hunne tenten waren destijds, even als thans, van wit vilt; doch dezelve hadden toch den kunstmatigen vorm nog niet, dien zij tegenwoordig hebben (†); maar zij ſpreidden dezelve in den winter over eenen boom uit (‡), doch in den zomer leefden zij zonder dezelve onder den vrijen hemel. De horde, die Herodotus kende, ſchijnt niet tot de rijkſte behoord te hebben; doch men ziet nogtans, dat dit volk destijds reeds in dezelfde landen, waar het thans zijne woningen heeft, met zijne kudden rondtrok.

„Tot zoo verre," vaart de geſchiedſchrijver voort (§) „kent men de landen en volken, dewijl de Scythiſche en Griekſche karavanen uit de Pontiſche koopſteden daarhenen trekken. Wat echter (noordwaarts) boven deze Argippaeën is, weet niemand met zekerheid te zeggen; want eene keten van hooge onoverkomelijke bergen ſcheidt deze landen. Maar de Argippaeën beweren, dat men zeker niet gelooven kan, dat aldaar menſchen met bokspoten woon-

(*) Remnich *Polyglotten-Lexicon der Naturgeſchichte*, bij Prunus Padus *L.* Volgens de reis van Wassili Michailow, *Riga* 1804, wordt er ook een bedwelmende drank uit vervaardigd. *Cf.* Elphinston *p.* 471.

(†) Pallas *Mongol. Völker. I. p.* 111.

(‡) Ongetwijfeld is dit ſlechts een misverſtand, naardien de tenten het formaat van eenen boom hebben. Want zoo als bekend is, vindt men geen geboomte in de ſteppe.

(§) Herod. *IV.* 24. 25.

woonden, en achter deze menſchen weder andere, die zes maanden van het jaar ſliepen. Dit nu geloof ik zeker in het geheel niet."

De keten dezer onoverklimbare bergen is blijkbaar geene andere, dan de keten *van den Altai*, die de grens is van het zuidelijke Siberië, en hier voor de eerſte maal, doch even als den *Ural* nog zonder eenen bepaalden naam, in de geſchiedenis verſchijnt. Het fabelachtige verhaal van de menſchen met bokspoten behoort tot de klasſe der Legenden, die men van de bewoners van afgelegene landen, en vooräl ook van Siberië, pleegt te hooren; doch in het verhaal van *de menſchen, die zes maanden ſlapen*, die nog boven deze in het uiterſte Noorden wonen, herkent ieder, ook zonder mijne herinnering, de ſchemering eener geſchiedkundige waarheid. De onafgebroken nacht, die, volgens de bepaling der graden der breedte, meerdere of mindere maanden, niet door het licht der zon, maar ſlechts door het ſchijnſel der maan en het noorderlicht opgehelderd, deze noordelijke landen bedekt, is tegenwoordig geene fabel meer; het voorzigtige wantrouwen des ſchrijvers konde niet wel op eene, voor hem meer roemrijke, wijze beſchaamd worden.

„Het land, dat *oostwaarts* van de Argippaeën ligt" vaart hij voort (*), „is, zoo als men weet, door de Isſedonen bewoond. Zij hebben de gewoonte, dat, wanneer iemands vader komt te ſterven, al de bloedverwanten de ſchapen bij een brengen en die ſlagten. Derzelver vleesch vermen-

(*) Herod. *IV.* 25.

mengen zij met het gehakte vleesch van den overledenen en nuttigen het (*). Doch den schedel zuiveren en vergulden zij en gebruiken dien naderhand als een afgodsbeeld, aan hetwelk zij jaarlijks offeranden brengen. Overigens echter moeten zij beschaafde menschen zijn, en de vrouwen regeren bij hen zoowel als de mannen." Offschoon deze schrijver ons over de woonplaatsen van dit volk geen bepaald berigt geven kan, (en hoe zou men dit bij een Nomadisch volk kunnen verwachten?) zoo kan nogtans daarover in het geheel geen twijfel zijn. Zij woonden *in het binnenste van Groot-*

(*) Hoe in het oog loopend en schier ongelooflijk dit gebruik ook schijnen mag, zoo hebben wij toch het volkomene tegenstuk daarvoor bij de Battas op Sumatra. Zij zelven verhaalden aan D. LEYDEN, „ dat zij dikwijls hunne naaste bloedverwanten opeten, wanneer deze oud en zwak zijn. Niet zoo zeer uit eenen bijzonderen lust, dan wel uit een godsdienstig gebruik. Indien een man oud en zwak wordt, noodigt hij zijne kinderen uit, om hem te eten, in het jaargetij, als het zout het goedkoopste is. Hij klimt dan op eenen boom, rondom welken zijne bloedverwanten en kinderen zich verzamelen, en terwijl zij hem schudden, heffen zij dit lied aan: „ Het jaargetij is daar; de vrucht is rijp en moet er af." Hij klimt dan naar beneden, zijne naaste bloedverwanten dooden en verslinden hem bij eenen feestmaaltijd. — En toch wordt ook dit volk, even als de Issedonen, als een beschaafd volk in andere opzigten beschreven. D. LEYDEN *in Asiat. Ref. IX. p.* 202. Het is merkwaardig, dat Herodotus naauwkeurig hetzelfde beschrijft van nog een ander Indisch volk, de Padaeërs genoemd. *III. 99.* Zie D. I. bl. 359.

Groot-Mongolië, de tegenwoordige verblijfplaats der Sungaren, tot aan het oude Serica, welks bewoners slechts een tak van hen schijnen geweest te zijn (*). De naam dezes volks was reeds lang vóór Herodotus door een heldendicht, waarvan een Aristeas uit Proconnesus voor den maker gehouden wordt, tot de Grieken gekomen (†).

„ Noordelijk van deze (‡) moeten, zoo als zij zelven zeggen, éénoogige menschen, die in het Scythisch *Arimaspen* heten, en de goudbewarende griffoenen wonen. De Scythen hebben dit van de Issedonen gehoord; doch wij andere wederom van de Scythen."

Het eigenlijke verblijf der fabel van de goudbewarende griffoenen hebben wij reeds te voren leeren kennen; daar is aangetoond, dat zij verder zuidelijk in de grensgebergten van Klein-Bucharije te huis behoorde (§). Maar even als de goudrijke bergen van het oostelijke Azië zich niet minder naar het noorden dan naar het zuiden uitstrekken,

zoo

(*) Bij Ptolomaeus worden de Issedonen naar Serica verplaatst.

(†) Dit gedicht heet Ἀριμάσπεια, en bevattede de oudste verhalen van het oosten en noorden der aarde. De dichter zou zelf tot de Issedonen gekomen zijn, en er was eene menigte fabelen van hem in omloop. Herod. *IV*. 13-15. Hij leefde omtrent twee eeuwen vóór Herodotus; men ziet uit datgene, wat onze schrijver van zijn gedicht verhaalt, hoe *oud* reeds de verkeering tusschen de Grieksche volkplantingen aan den Pontus Euxinus en het oostelijke Azië moet geweest zijn.

(‡) Herod. *IV*. 27.

(§) Zie D. I. bl. 237.

zoo heeft deze fabel zich ook tot daarhenen uitgebreid. Indien men nu de bepaling, die er door Herodotus uitdrukkelijk bijgevoegd is, aanneemt, dat deze Arimaspen en griffoenen in het *noorden* der Isſedonen het goud bewaarden, zoo krijgt hierdoor het vermoeden, dat wij reeds in de inleiding uitteden (*), dat de goudmijnen van het zuidelijke Siberië reeds in de grijze oudheid niet onbekend geweest zijn, deszelfs bevestiging.

Thans zij het mij geoorloofd, om den geſchiedſchrijver uit het noorden naar *de oostelijke landen der Caspiſche zee en naar het meer Aral* te volgen. Als daar zijne kundigheden reeds uitgebreid waren, dan ſchijnt hij hier, als ware het, te huis te behooren. Geen eenige der latere ſchrijvers heeft een zoo naauwkeurig berigt der afzonderlijke *Nomadenſtammen*, die hier rondkruisten, opgeteekend, dan hij; zelfs de nieuwe aardrijkskunde kan zich hierop niet beroemen. De meeste dezer volken hadden hunne verblijfplaatſen in Groot-Bucharije. Het is wel ook reeds daarom, dewijl zij nomaden waren, niet mogelijk, om dezelve altijd bepaaldelijk optegeven; doch over het geheel zal men zich in dezelve niet vergisſen kunnen, dewijl wij hen *deels* uit de ſchattinglijst onder Darius kennen, doch *deels* dewijl zij ook met de beſchrijving hunner wapenrustingen en kleedingen in het leger van Xerxes voorkomen.

De uitgeſtrekte vlakten van Groot-Bucharije of Tartarije, aan de oostzijde der Caspiſche zee, waren van oudsher met talrijke Nomadiſche volken opgevuld. Dewijl de hoofdplaatſen dezes lands de ge-

(*) Zie D. I. bl. 93.

gewone ſtapelplaatſen der voortbrengſelen van het zuidelijke Azië waren, zoo lokte de behoefte aan dezelve ſteeds eene menigte dezer ſtammen derwaarts, terwijl andere juist daardoor tot rooverijen aangezet werden. Maar het getal ſchijnt toch nooit grooter, dan in het Perziſche tijdperk, geweest te zijn, toen zij tevens gewoonlijk op de boven beſchrevene wijze in Perziſche ſoldij ſtonden (*).

Het naaste bij de Caspiſche zee, naar het ſchijnt tusſchen dezelve en het meer Aral, trokken de ſtammen der *Caspiërs*, *Paeſicers*, *Dariters* en *Pantimaters* rond. De Caspiërs (†) verſchenen in het leger van Xerxes in pelterij gekleed, met bogen van riet en ſabels gewapend. De overige komen bij dezen togt niet voor; doch zij zijn onder de ſchatpligtige volken in de lijst onder Darius, en worden aldaar onder de Caspiërs geteld. — De naam dezer laatſte is in ſtand gebleven, zij komen in latere tijden ook voor; doch aan de west- en noordzijde der Caspiſche zee. — Ten zuiden van deze, in de groote vlakten van *Chiva*, waren de woonplaatſen der *Chorasmiërs* en *Thamanacërs*. De naam der *eerſte* loopt door alle eeuwen voort. Volgens de verzekering van Herodotus woonden zij aan de boorden van den *Aces*, dat is, van den *Oxus* (‡); zij droegen in het leger van Xerxes Medi-

(*) Men vergelijke voor het volgende de prijsverhandeling van Frömmichen (door Billerbeck uitgegeven) *Aſiae Herodoteae difficiliora*, met de verbeteringen van Gatterer; in de prijsſchriften der Göttingſche Academie van 1794. (†) Herod. *VII.* 86. *III.* 92.

(‡) Men neemt dikwijls aan, dat de *Aces* de *Ochus* der

dische bogen en Bactrische kleeding. De *Thamanaeërs* woonden aan dezelfde rivier; doch zij komen alleen in de schattinglijst voor (*). Derzelver naburen waren de *Utiërs* en *Mycers* (†); de eerste, waarschijnlijk dezelfde als de latere Uzen, de stamvaders der Turken. Beide waren volken, die pelzen droegen, en even als de Chorasmiërs beoefenden zij ook tevens den landbouw, offschoon zij later als enkele Nomaden in de geschiedenis voorkomen.

Noordelijk boven deze, aan den *beneden-Iaxartes*, trokken de *Paricaniërs* en *Orthocorybanten* rond. De *Paricaniërs* waren, even als de voorgaande, in pelterij gekleed (‡) en droegen bogen uit hun eigen land. Doch Herodotus kent *twee* volken van dezen naam, van welke het ééne in de schattinglijst bij de Aziatische Aethiopers geteld wordt (§), en derhalve welligt veel zuidelijker woonde, offschoon uit deze opgaaf geene zekere gevolgtrekking kan afgeleid worden. De *Orthocorybanten* zijn niet onder de volken, die Xerxes vergezelden, zij komen alleen in de lijst der landvoogdijen voor (⁎).

Oostelijk van deze, in het binnenste van Groot-Bucharije, zijn eindelijk de stammen der *Gandariërs* en *Aparyten* en der *Dadicers* en der *Sattagyden* te zoeken. De *Gandariërs* en *Dadicers* droegen de Bac-

der nieuweren is; doch GATTERER's gevoelen, die denzelven voor den Oxus houdt, heeft veel meer waarschijnlijkheid voor zich. Men zie *l. l. p.* 17. *Not.*

(*) HEROD. *III.* 93. (†) HEROD. *III.* 93. *VII.* 68.
(‡) HEROD. *VII.* 68. *III.* 92. (§) HEROD. *III.* 94.
(⁎) HEROD. *III.* 92.

Bactrische wapenrusting (*). De beide andere worden wederom alleen in de lijst der schatpligtige volken, doch niet in het leger van Xerxes, vermeld (†).

Herodotus kende deze afzonderlijke Nomadenhorden. De namen der meeste verdwijnen naderhand geheel uit de geschiedenis, en andere, zoo als de Caspiërs en Utiërs, komen later in andere streken aan de westzijde der Caspische zee wederom voor en bevestigen de algemeene ondervinding van het voortrukken der stammen van het oosten naar het westen. Als men intusschen de bestendige strooptogten der magtige Nomadische volken uit Groot-Tartarije in overweging neemt, zal men ook naauwlijks kunnen twijfelen, of de volken, door Herodotus beschreven, waren enkele afgerukte takken dier hoofdstammen. Deze Nomaden buiten de grenzen van het Perzische rijk, namelijk *aan gene zijde van den Iaxartes*, werden door de Perzen zelve onder den algemeenen naam van *Sacers* verstaan, die bij hen even zoo onbepaald was, als bij de Grieken de naam der *Scythen*, of bij ons die der *Tartaren*. „De volken, die de Grieken Scythen noemen," zegt Herodotus, (terwijl hij den naam van Scythen in de ruimere beteekenis neemt) „noemen de Perzen Sacers (‡)." Zij verschijnen bijna bij alle togten als *huurbenden* in de Perzische legers; want een groot gedeelte derzelve was uit hen zamengesteld.

Maar

(*) Herod. *VII.* 66.
(†) Herod. *III.* 91.
(‡) Herod. *VII.* 64.

Maar de Vader der geschiedenis is niet enkel bij dit algemeene berigt blijven staan; hij heeft het *hoofdvolk*, dat aan *gene zijde* van den Iaxartes rondtrok, uitdrukkelijk aangehaald en beschreven, en zijne berigten over hetzelve zijn even zoo belangrijk, als leerzaam. Dit is het volk der *Massageten*, tegen welke Cyrus eenen togt ondernam, in welken hij omkwam(*). „ Het moet een groot en krijgshaftig volk zijn, het woont in het oosten en tegen den opgang der zon, aan gene zijde der rivier Araxes, tegenover de Issedonen; vele beweren ook, dat het een Scythisch volk is. — Aan de oostzijde der Caspische zee is namelijk eene groote onafzienbare vlakte, waarvan de Massageten geen klein gedeelte bezetten. — Zij dragen eene kleeding, die aan de Scythische gelijkvormig is, en hunne leefwijze is dezelfde. Zij zijn zoowel ruiters als voetgangers; want zij zijn aan beide gewoon. Ook zijn zij tevens boogschutters en lansdragers en plegen strijdbijlen te dragen. Zij bedienen zich doorgaans van *koper* en van *goud.* Hunne lansen en knodsen zijn van koper, hun helm en gordel is met goud versierd. Op dezelfde wijze zijn ook hunne paarden met koperen borstharnassen voorzien, doch het gebit en de sieraden zijn van goud. IJzer en zilver kennen zij niet; want het wordt in het geheel niet in hun land gevonden; doch goud en koper in eene onbegrijpelijke menigte."

Deze aardrijkskundige bepalingen van den Schrijver zijn zoo naauwkeurig, dat men er niet in dwalen

(*) Herod. *I.* 201. 204. 215. 216.

len kan. De Araxes, waarvan hij melding maakt, kan hier niets anders dan de Iaxartes zijn; want dezelve is *eene groote rivier aan de oostzijde der Caspische zee;* het zoude dus alleen de Oxus zijn, die hem den voorrang betwisten konde. Maar gedeeltelijk hebben wij reeds boven opgemerkt, dat deze rivier bij Herodotus onder den naam van den *Aces* voorkomt; ten andere leeren ons dit de overige opgaven des schrijvers. Want daar dit volk zijne woonplaatsen *verre naar het oosten tegenover de Isfedonen* heeft, zoo kan men hetzelve niet meer in Groot-Bucharije, maar eerst verder noordelijk of noordoostelijk zoeken. Bovendien worden zij nooit, noch als een schatpligtig volk, noch als Perzische besoldigden, zoo als alle overige volken van het gezegde land, vermeld, en het goud en metaal, waarvan Herodotus spreekt, is even zoo min in Groot-Bucharije, doch wel in het *Altai*-gebergte, voorhanden. Maar de onafzienbare vlakte, waarvan de schrijver verhaalt, welke aan de oostzijde der Caspische zee gevonden wordt, doelt op de uitgestrekte steppenlanden, die reeds in Groot-Bucharije hun begin nemen en zich vervolgens in Groot-Tartarije, onder den naam van *Songarije* en *Mongolië*, benevens het land *Eygur*, tot aan de keten van den Altai uitstrekken.

Naar deze bepalingen verschijnen de Masfageten dus volkomen, zoo als Herodotus het wil, als de *naburen der Isfedonen*, aan wier stam zij vermoedelijk door verwantschap verbonden waren, dewijl beide, zoowel als de Argippaeën, tot den *Mongoolschen* stam behooren. De aardrijkskundige kennis van den Vader der geschiedenis eindigt bij deze af-

afgelegene volken. Den naam der *Serers*, die in lateren tijd in het Westen beroemd werd, was hem nog niet bekend. Doch het is reeds aangetoond, dat zij slechts een tak der Issedonen waren. Echter in eenen zekeren zin nu nemen daar, waar hij den draad laat vallen, de oudste *Sinesche jaarboekschrijvers* denzelven wederom op. De *Hiongnu* (waarschijnlijk de stamvaders der *Hunnen*), van welke zij ons zoo veel verhalen (*), moesten oostelijke naburen der *Issedonen* en *Massageten* zijn, wanneer zij niet veeleer zelve tot deze natie behoorden. Maar van de westelijke wereld afgezonderd, liggen zij te veel van onzen tegenwoordigen gezigtkring verwijderd, dan dat zij ons voor de tegenwoordige nasPeuringen aanmerkelijke ophelderingen zouden kunnen verschaffen.

TWEEDE AFDEELING.

HANDEL EN VERKEERING DER VOLKEN VAN MIDDEN-AZIË.

> Javan, Thubal en Mesach hebben handel met u gedreven, en Thogarma; zij gaven u lijfeigenen, en koper, en paarden en muilezels voor uwe waren.
>
> EZECH. 27. 13, 14.

Indien het eene onverwachte verschijning is, om over de afgelegene landen en volken van Azië, die zoo

(*) Men verg. DESGUIGNES, *Hist. des Huns*, *L. II. p.* 13 *etc.*

zoo even beschreven zijn, in het Perzische tijdperk blijna een nog helderder licht verspreid te zien, dan zelfs in onze dagen, zoo moet dit reeds den gezigtkring over de vroege bekendheid en de verbindtenis der natiën veel ruimer maken. Er wordt hier een nieuw uitzigt voor den navorscher der geschiedenis geopend, en het groote tafereel van de verkeering der volken wordt op den verren achtergrond door eene nieuwe groep verrijkt, die door de tegenoverstelling, welke zij met de overige vormt, zooveel aanlokkelijker en leerzamer wordt.

. Maar gelukkig hebben wij niet noodig hier bij enkele gissingen te blijven staan; de geschiedenis heeft naauwkeurige opgaven voor ons bewaard, die ten minste genoegzaam zijn, om de schetsen daarvan door vaste trekken aan te duiden, schoon de aanvulling in het bijzondere onmogelijk is.

De Griekſche koopſteden aan de kusten der Zwarte zee waren het eigenlijk, die leven en werkzaamheid onder deze bewoners van het noorden bragten; terwijl zij, door hunnen stouten ondernemingsgeest geleid, verbindtenissen met het afgelegenste oosten aanknoopten, en zelfs misschien de Indische waren midden door de uitgestrekte steppen van Azië zich lieten aanvoeren.

Het is boven reeds opgemerkt, dat deze steden gezamenlijke volkplantingen van Miletus waren. *Olbia* aan den mond van den Borysthenes, daar waar het nieuwere Cherson ligt, bekleedde den eersten rang onder dezelve. Op haar volgde *Panticapaeum* op het Taurische schiereiland, het daar tegen over liggende *Phanagoria* en *Tanais*, aan den binnensten inham der zee van Azof; doch naast den mond

van

van den Phasis *Dioscurias* en de groote koopsteden *Sinope*, *Heraclea* en *Amisus*, aan de noordkust van Klein-Azië, of aan de zuidkust van den Pontus Euxinus. Deze steden, die grootendeels in de *zevende eeuw* vóór Christus, dus vóór het begin der Perzische heerschappij, gesticht waren, hadden zich de scheepvaart en den handel op de Zwarte zee toegeëigend, en derzelver bedrevene werkzaamheid veroorzaakte eenen steeds toenemenden overvloed van voortbrengsels der uitgestrekte en afgelegene landen, die deze zee omringden, dewijl men hier een zeker vertier der waren vond, tot dat men er eindelijk toe kwam, om zelfs de voortbrengsels van het verre oosten en noorden langs dezen weg te krijgen. Het zij mij veroorloofd dezen uitgebreiden handel in deszelfs bijzondere deelen te vervolgen.

Alle deze steden, maar inzonderheid *Dioscurias*, *Panticapaeum* en *Phanagoria*, waren de hoofdplaatsen van den *slavenhandel* in de oude wereld. De landen rondom de Zwarte zee, vooräl de noordelijke en oostelijke landen, waren de hoofdmagazijnen dezer onnatuurlijke waar, zoodat deswege de uitdrukking *Scythen* ook als gelijkluidend met die van *slaven* gebruikt werd.

De gestadige kleine oorlogen, die de Caucasische volken onderling voerden, moesten steeds eene menigte krijgsgevangenen opleveren, die als slaven verkocht werden, en onder de Scythen zelve was, zoo als overigens bij alle Nomaden, de slavernij meestäl ingevoerd (*). De groote slavenmarkten te Pan-

(*) Herod. *IV.* 2. 3.

Panticapaeum en Dioscurias waren ten tijde van Strabo nog de verzamelplaatſen der volken (*).

Een veel nuttiger tak van handel was die in *koorn*. De bovengemelde berigten over de Scythen, uit Herodotus getrokken, toonen reeds, dat een grooter gedeelte dezer volken tot den landbouw overgegaan was, en dat namelijk in de geheele ſtreek der *Ukraine*, aan beide oevers van den Dnieper, eene menigte granen verbouwd werd. Deze bebouwde landſtreek ſtrekte zich tot het tegenwoordige *Kiow* uit, en het is een merkwaardig bijvoegſel van den geſchiedſchrijver, wanneer hij van de aldaar wonende Scythen zegt, dat zij den landbouw niet voor zich zelven, maar *voor den handel*, beoefenden (†). Dus was de Ukraine in het Perziſche tijdperk, even als tegenwoordig, een rijk koornland, en de groote ſtapelplaats der granen was destijds in de ſtad *Olbia*. Met deze ſtond vooräl Athenen in verbindtenis (‡), welks gebied op verre na zoo veel koorn niet opleverde, om aan de behoefte zijner inwoners te voldoen.

Nog verder dan de graanhandel voerde de *handel in pelterijen* de Grieken in het binnenſte des lands. Het is boven reeds opgemerkt, dat de handel in pelterijen in den ouden tijd wel niet den omvang bereiken konde, dien hij tegenwoordig heeft (§); maar

(*) Strab. *p.* 755. 761. volgens zijn berigt zag men op de groote markten te Panticapaeum over de 70 natiën.

(†) Herod. *IV.* 17.

(‡) Demosth. *in Lept. p.* 254. *ed.* Wolf.

(§) Zie boven D. I. bl. 113.

maar toch altijd een groote en belangrijke tak van koophandel was. Volgens alle berigten, die voorhanden zijn, was het luchtgestel in de landen nabij de Zwarte zee en die, welke daarmede onder gelijke graden van breedte liggen, veel kouder dan tegenwoordig (*), en het gebruik van warmere kleederen derhalve zooveel noodzakelijker. Uit dien hoofde was zoowel bij de Thracische, als bij de Aziatische, volken, die boven de 40° N. B. woonden, gelijk men uit de lijst van Herodotus ziet, het gebruik van pelterijen bijna algemeen ingevoerd. Zoo dragen bij voorb. de *Thracers* een hoofddeksel van vossenvel en laarzen met bont (†); zoo zijn de *Scythische* volken, en die ten noorden van deze woonden, de *Melanchlaenen*, gewoonlijk in pelterij gekleed, zoo als ook vele volken aan de oostzijde der Caspische zee. Dat evenwel de fijne pelterijen ook in het zuidelijke Azië zeer gezocht werden, zullen wij in het vervolg toonen.

Maar de ondernemende geest der Pontische Grieken vergenoegde zich niet met dezen noordelijken handel. Zij drongen door *naar het oosten* en baanden zich den weg tot aan de hoofdvolken van Groot-Mongolië. Ook hieromtrent zijn wij het berigt aan Herodotus verschuldigd.

„ Tot aan de Argippaeën," zegt hij (‡), (of de Kalmukken) „ is het land zeer wel bekend, even als bij de bovengemelde volken. Want ten deele ko-

(*) Men vergelijke de berigten van Herodotus *IV.* 28., wanneer men de klagten van *Ovidius* al voor overdreven wil houden.

(†) Herod. *VII.* 75. (‡) Herod. *IV.* 24.

komen Scythen tot hen, van wie het niet moeijelijk valt, om berigten in te winnen, en ten deele ook Grieken uit de stad *Olbia* en der Grieksche koopsteden. Doch de Scythen, die derwaarts trekken, drijven hunnen handel door *zeven* tolken en in zeven verschillende talen."

Dit merkwaardige berigt van den schrijver bevat blijkbaar de beschrijving van eenen karavanenhandel, die over het Ural-gebergte noordelijk om de Caspische zee tot in het binnenste van Groot-Mongolië gedreven werd. De Pontische Grieken en de Scythen namen gemeenschappelijk deel aan dezen handel, en hierdoor wordt, zoodra men den loop van den karavanenhandel kent, ook deszelfs inrigting duidelijk. Als nomaden, die met hunne talrijke kudden rondtrokken, waren de Scythen de beste vervoerers der waren, dewijl zij de lastdieren daartoe bezaten; zij vormden eigenlijk de karavanen, die in het oostelijke Azië trokken.

Omtrent het begin en het doel van den weg kan dus geen twijfel zijn. Hij begon in Olbia aan den mond van den Borysthenes, en het doel waren de woonplaatsen der Argippaeën of Kalmukken, aan gene zijde van het Ural-gebergte. Zij behooren tot de groote Mongoolsche volkstammen en moeten als de westelijke tak van dezelve aangezien worden. Als Kalmukken of Mongolen verschijnen zij reeds door hunne uit vilt bereide tenten; terwijl de Scythen, die volgens Herodotus hunne woningen op hunne wagens of karren hadden (*), daardoor hunne Tartaarsche afkomst verraden. Doch

de

(*) Herod. IV. 46.

de verblijfplaats der Argippaeën kan men toch slechts in zoo verre bepalen, dat zij in de westelijke helft van Groot-Mongolië, waarschijnlijk in het land der hedendaagsche Kirgisen, gezocht moeten worden (*); terwijl de volken, die ten oosten van hen wonen, beneden zullen vermeld worden. Maar ook op deze wijze konden hunne verblijfplaatsen eenen grooten omvang hebben en zich zeer wel tot aan den Jaxartes ten zuiden uitstrekken, waar zij aan de volken van Groot-Tartarije en Bucharije stieten; hunne oostelijke grenzen kan men niet naauwkeuriger bepalen, dan dat zij naburen der Issedonen waren. Doch deze aanmerking is gewigtig, dewijl daaruit blijkt, dat de verkeering met hen zoowel die met het oostelijke, als zuidelijke, Azië openen kon. Maar welke waren de *wegen*, langs welke deze handel gedreven werd?

Een gedeelte van den weg, de laatste helft, die door de steppenlanden aan gene zijde van den Ural ging, liep in één met dien weg, die in onze dagen door de karavanen, welke van Orenburg naar Buchara of Chiwa, of van daar naar Orenberg, trekken, moet afgelegd worden. De Russische handeltogten, inzonderheid de onderneming van den jare 1820, hebben over deze streken en wegen een helderder licht verspreid, zoodat ik deswege geene zwarigheid maak, om de schriftelijke berigten, die mij hieromtrent medegedeeld zijn, mijne Lezers mede te deelen (†).

Dien

(*) De Kirgisen zijn hier eerst veel later uit Siberië ingekomen.

(†) Zie I. D. bladz. 318.

Dien ten gevolge is er geen vaste weg tusschen Orenburg en Buchara. Van Orenburg tot aan den Sir Darja is geen gebaande weg; hier en ginds, in de nabijheid der bronnen, slechts voetstappen, die door de breede pooten der kameelen gemaakt zijn. De Russische karavaan, die, van eene sterke bedekking voorzien, den meest beganen weg nemen konde, ging om het noordoostelijke einde van het meer Aral (*), trok over de beide armen van den Sir Darja, den noordelijken en zuidelijken of Kuwan, en nam vervolgens haren weg door de zandwoestijn *Kisel koum*, in noordelijk Bucharije, naar de stad Buchara. Maar onderscheidene oorzaken verhinderen het, dat de karavanen niet altijd dezelfde wegen kunnen nemen. Vooreerst, om derzelver onveiligheid door de roofzuchtige nomaden, en ten andere de behoefte aan voeder en water voor de kameelen, die zij slechts in het gebied van vrienden mogen laten weiden. De inwoners van Chiwa hebben vier wegen, om met Rusland te handelen. De eerste loopt tusschen het meer Aral en de Caspische zee, juist door de steppe der Kirgisen, naar Orenburg. Deze weg veronderstelt vrede en in de steppe verbindtenissen met de Kirgisen, hetwelk sedert eenige jaren het geval niet was. De tweede leidt over Sarutschek en langs de Russische grenzen naar Orenburg. Door dezen omweg zoeken de bewoners van Chiwa de aanvallen der

(*) Derzelver bestemming was naar Buchara, niet naar Chiwa; alleen in het laatste geval zou de weg tusschen de Caspische zee en het meer Aral de kortste geweest zijn.

der Kirgisen te ontgaan. De derde loopt van Sarutschek naar Astrakan, van waar de waren te water langs de Wolga naar Nieuw-Nowgorod gebragt worden. De vierde loopt van Chiwa naar Karagan (*), en van daar over de Caspische zee naar Astrakan. Van deze zijn de tweede en derde de gewoonlijkste.

In hoe verre deze berigten op den Scythischen handel kunnen toegepast worden, zal onder duidelijk worden, als wij vooraf de handelwegen van de oevers der Zwarte zee en de handelsteden aldaar tot aan den Ural nagespeurd hebben.

Offchoon Herodotus den weg, dien deze handelgezelschappen namen, niet naauwkeurig bepaald heeft, zoo kan men denzelven toch met genoegzame zekerheid uit zijne berigten opmaken. De Scythische en Grieksche kooplieden trokken door *zeven natiën van verschillende taal*, en hadden dus even zoo vele tolken van nooden, ten einde zich verstaanbaar te maken. Deze natiën kunnen geene andere zijn, dan die de schrijver zelf beschreven heeft (†); de *Taurers*, de *Sarmaten*, de *Budinen*, de *Gelonen*, de *Thyssageten*, de *Iyrken* en eindelijk de *Argippaeën* (‡).

Wan-

(*) Karagan is het westelijke voorgebergte aan de oostzijde der Caspische zee 44° N. B. De overvaart van daar naar Astrakan is de kortste.

(†) Dat het deze en geene andere zijn, wordt uit den zamenhang met het voorgaande ontegensprekelijk gegrond.

(‡) Ik ga *de verdrevene of uitgewekene Scythen* voorbij; bij welke men, daar zij toch wel hunne eigene taal

be-

Wanneer men dus *Olbia* met Herodotus als de handelplaats aanneemt, in welker nabijheid de karavanen zich vormden, dan ging de togt eerst door de boschrijke ſtreek Hylaea, langs de kusten der *Zee* van Azof, tot aan de oevers van den *Tanais* of *Don*. Dit waren de woonplaatſen der *Tauri* (*), die zich niet alleen tot het naar hen genoemde ſchiereiland bepaalden. Men ging over deze rivier en kwam dus in de groote ſteppe van Aſtrakan, trok alsdan door het land der *Sarmaten* in eene noordelijke rigting, tot dat men aan de woonplaatſen der *Budinen* en *Gelonen* en aan de houten ſtad der laatstgenoemde kwam. Van hier nam de karavaan eene noordoostelijke rigting; de weg liep nu door eene woestijn van zeven dagen, tot dat de karavaan aan de woonplaatſen der *Thysſageten* en *Iyrken*, aan de grenzen van Siberië, kwam. Alsdan trok men over de keten van den *Ural* en kwam in de ſteppen der Kirgiſen en Kalmukken, het doeleinde harer reis.

Het valt van zelve in het oog, dat deze weg niet de regtſte en kortſte was, om van Olbia in

het

behouden hadden, geene tolken noodig had. Wil men hun echter, in de plaats van de Taurers, de voorkeur geven, zoo is het onverſchillig. Herodotus deelt ons geene naauwkeurige opgaaf mede van hunne woonplaatſen, maar zegt alleen, dat zij ten oosten van de *Iyrken* woonden; doch niets van de redenen hunner uitwijking. Intusſchen ſchijnt dezelve vrijwillig geweest te zijn; (dit ligt in de uitdrukking ἀποστάντες) en kon wel geen ander doel hebben, dan om eene volkplanting aan den grooten handelweg te ſtichten.

(*) Herod. IV. 99.

het land der Argippaeën te komen. Hij liep linksch af en nam eenen noordelijken omweg, zoo dat hij zich tot aan de grenzen van Siberië, zoo niet in hetzelve, uitstrekte. Want na al de door ons bijgebragte opgaven van Herodotus, kunnen wij de natiën, door welke hij liep, niet zuidelijker plaatsen. Men zoude wel kunnen aannemen, dat de onveiligheid der wegen dezen omweg noodig maakte. Doch in Herodotus zelven hebben wij zulke duidelijke bewijzen gekregen, dat niet zoo zeer deze, als veel meer de handelbehoeften dit veroorzaakten, dat hieromtrent geen twijfel bestaan kan. Dat de Grieken tolken noodig hadden, leert ons dit reeds; want waartoe zouden zij die anders, dan tot de verkeering met deze volken, noodig gehad hebben? Waarin nu deze verkeering het naaste bestond, blijkt duidelijk uit Herodotus: *het was de oudste weg voor den handel in pelterijen.*

De noordelijke en noordoostelijke volken, van de Budinen af, zelfs deze, de Thysſageten en Iyrken, zijn, volgens het uitdrukkelijke berigt van Herodotus, jagervolken. Zij wonen in digte bosschen; zij beloeren het wild door in de boomen te klimmen; zij dooden het met pijlen en jagen het met paarden en honden. Tusschen deze volken is gewoonlijk eene woestijn van vele dagreizen. Wat kan deze anders zijn dan hunne jagtstreek? Zoude deze jagt wel een ander doel gehad hebben, dan om zich de kostbare vellen dier dieren, die Siberië nog heden oplevert, te verschaffen? Immers Herodotus zegt dit reeds uitdrukkelijk: „ In het land der Budinen," zegt hij „ is een meer en een moeras vol riet, waarin de otters, de bevers

en andere dieren met vierkante koppen gevangen worden, welker vellen om de pelskleederen gezet worden (*); hebben wij nog wel eene nadere getuigenis noodig?

In het land der Budinen, waar deze jagervolken eenen aanvang namen, lag de groote houten stad, met houten wallen voorzien, waarvan iedere zijde 30 stadiën drie vierde (geogr.) mijl lang was. Zij was eene Grieksche volkplanting, niet alleen met Grieksche woningen, maar ook met tempels, door de Grieken uit de Pontische koopsteden gesticht (†). Kan er omtrent de bestemming dezer Slobode (‡) wel eenige twijfel bestaan? wel-

(*) Herod. *IV*. 109. De echtheid dezer plaats, die anders wel plagt in twijfel getrokken te worden, is met regt gestaafd door Schweighäuser *a. h. l.* De schrijvers der natuurlijke historie mogen het dier met den vierkanten kop bepalen. Het verhaal is welligt hierop gegrond, dat de koppen, die aan de vellen zijn, en welker afgetrokken huid (zonder snuit) daaraan blijft, zoo als dit vooräl, volgens een voor mij liggend exemplaar, bij den Marder, doch minder bij den hermelijn, het geval *is*, eenen vierkanten vorm verkrijgen. — Deze aanmerking heeft de Hooggel. Schrijver terug genomen, daar hij bij nader onderzoek bevonden heeft, dat er in de meeren in Siberië ook *zeehonden* (*Phoca vitulina*) gevonden worden; en hij gelooft, dat er van deze *gesproken* wordt, daar Herodotus van *amphibiën* schrijft, en de ongemeene breedte van den kop van deze dieren zijne uitdrukking regtvaardigt. Dat zij grovere en fijnere pelterij geven, is eene bekende zaak. D.

(†) Herod. *IV*. 108.

(‡) *Sloboda* heet men in het algemeen bij de Russen een ruim onversterkt gedeelte van de stad, waar veeläl de

welke eene andere konde zij hebben, dan om tot de hoofdstapelplaats van den handel in pelterijen te dienen? en dus is het wel genoegzaam opgehelderd, waarom de karavanen der Pontische Grieken en Scythen niet den regten weg namen, maar zoo verre noordwaarts trokken. Zij ruilden hier de waren in, die zij verder vervoerden, en vonden hier natuurlijk tevens de markt voor de voortbrengselen van hunne eigene volksvlijt.

Eerst sedert kort is door eenen, helaas! te vroeg gestorven, Geleerden (*) een helderder licht over deze landen verspreid geworden. Het is door hem uit oorkonden bewezen, dat het land, dat, onder den naam Iugriën, anders in het noordwestelijke Rusland gezocht werd, geen ander is, dan dat, waarin Herodotus ons geleid heeft; daar het de streken aan weerszijden van den Ural, het stadhouderschap Perm en het westelijke gedeelte van Tobolsk tot aan den Oby, omvattede. Deszelfs bewoners nu, de Iugriërs, zijn dezelfde, die wij thans onder den naam der Wogulen en der Ostiaken aan den Oby ken-

de kooplieden wonen en hunne magazijnen hebben; doch in Siberië beteekent het een vlek, met houten wallen of staketsels omgeven. D.

(*) *Untersuchungen zur Erläuterung der ältern Geschichte Ruslands von* A. C. Lehrberg. *Herausgegeben von der K. Akademie der Wissenschaften durch* P. Krug, *St. Petersburg* 1816., met eene vooraf gaande, hoogst belangrijke, levensbeschrijving. De edele man vond ook na zijnen dood (eene zeldzaamheid in onze dagen!) eenen edelen vriend, die zijne schriften uitgaf. De hier behoorende verhandeling is de eerste: *Ueber die geographische Lage und die Geschichte des Jugrischen Landes.*

kennen. Een land, dat een vierde grooter is dan Duitschland, van 16,000 □ mijlen, van de 56ste tot aan de 67° d. B. gerekend. Het was van oudsher, inzonderheid het oostelijke gedeelte, aan gene zijde van den Ural, waarover drie wegen zijn, bij voorkeur het land der pelsdieren. De grond is hier meest moerasſig en wordt dit meerder, naarmate men verder noordelijk komt. Op deze wijze krijgen wij een duidelijk begrip van *het groote meer*, of liever van het *met riet begroeide moeras*, waarvan Herodotus ſpreekt. Deswege vindt men hier de beste bevers, die ſlechts aan het water hunne wohingen bouwen; maar ook de fijnſte pelsdieren in het algemeen, de ſchoonſte hermelijnen, eekhoorntjes en vosſen van allerlei ſoort (*). In al de middeleeuwen was Iugriën het land van den handel en der verkeering. Reeds ſedert de elfde eeuw werd deze handel door de bewoners van Nowogrod gedreven, en zij maaktten dit land weldra tot hunne provincie; en, dat het ook na den val van Nowogrod nog voortdurend bloeide, is door den ſchrijver bewezen (†). Zelfs de Buchariſche karavanen kwamen nog in de zestiende eeuw derwaarts en bragten hunne en Indiſche waren (‡). Kan het naar datgene, wat wij reeds weten en nog hooren zullen, in ouden tijd wel anders geweest zijn?

Ik reken niet veel op den naam der Iyrken, zoo als nooit op enkele gelijkvormigheid van namen. Doch als het bewezen is, dat de Iyrken in het-

(*) Lehrberg, *p.* 31. (†) Dezelfde, *p.* 32. enz.
(‡) Dezelfde, *p.* 37, 38.

hetzelfde land woonden, waar wij naderhand de Iugriërs vinden; ja, dat hunne woonplaatsen zich tot in het Uralgebergte uitstrekten (*), — kan men zich dan onthouden van te gissen, dat de Iyrken en Iugriërs hetzelfde volk beduiden; en dat dezelfde handel, die nog vijftien eeuwen na Christus hier bestond, oók reeds een paar duizend jaren vroeger gebloeid heeft? Ook vinden wij hier eene soortgelijke stad, als in het land der Budinen, *de bonte Orde* (†), maar de bonte paarden, de prachtrossen der Indiërs, dus genoemd, waartegen hunne bewoners de Indische waren inruilden. Ja zelfs de toon van het fabelachtige verhaal van Herodotus klinkt ons te gemoet. Het verhaal van de menschen, die zes maanden slapen, is echt Siberisch (‡), hetwelk zeer natuurlijk daar ontstaan moest, waar, de mensch alleen uitgezonderd, de geheele overige levenlooze en levende natuur haren winterslaap houdt.

Als de karavaan deze landen der pelterijen en jagervolken doorgetrokken was, wendde zij zich oostwaarts van de Thyssageten en trok over den Ural, welks zuidelijke tak zich onder den naam van *Auroturuk* bijna tot aan het meer Aral uitstrekt. De streek, waar zij over dit gebergte trok, kan men zeker niet naauwkeurig bepalen; doch daar zij zoo ver noordelijk gegaan was, konde het gewis niet zuidelijker geschieden, dan het tegenwoordige Orenburg ligt (52°N.B.), en de verdere weg moest dus één van die wezen, die boven van Orenburg af beschre-

ven

(*) Zie boven bladz. 277. (†) LAMBERG, *p.* 40.
(‡) Dezelfde, *p.* 44.

ven zijn. De weg liep dus door de steppen der Kirgisen en, volgens de opgaaf van Herodotus, was het nog een *lange* weg, alvorens zij aan de Argippaeën kwamen, die dus in de oostelijke deelen dezer steppen moesten gezocht worden; doch zoowel als thans de Kirgisen zich ook naar het zuiden, tot aan den Iaxartes of den Sir Darja, die aan Herodotus niet onbekend is, uitstrekken mogten.

Maar konden zij hier eene goede markt voor hunne hoofdwaren, de pelterijen, verwachten? Ten einde deze vraag te beantwoorden, moet ik vooräl de aanmerking herinneren, die ik reeds in de inleiding gemaakt heb (*), dat pelterijen niet alleen een voorwerp van behoefte, maar ook in eenen hoogen graad van weelde, zijn, terwijl derzelver fijne soorten tot belegsels of boorden der kleederen dienen; en deswege geenzins alleen in de noordelijke, maar ook in de zuidelijke, landen van Azië aftrek vinden. Zoo is het nog in geheel Perzië; en, welk eene markt vond *Cook* eens niet voor zijne zeeottervellen uit Nootka-Sund in Canton in het zuidelijke Sina? — In ouden tijd was het niet anders. Verscheidene der volken aan de Caspische zee heten bij Herodotus pelzen-dragende volken. Onder de aangebragte geschenken der stadhouders, op het groote relief van Persepolis, vindt men ook pelterijen (*). In Babylon komen pelzen en staatsiekleederen voor, en dat dezelve ook in de oudste tijden, zelfs in Indië, daaronder geteld werden, zal

(*) I. D. bladz. 114.
(†) I. D. bladz. 220.

zal het onderzoek over dit land leeren. Dus konde het den Scythen en Grieken even min missen, om bij de Argippaeën aftrek voor hunne pelterijen te vinden, als tegenwoordig den Russen, die dezelve in Kiachta tegen Sinesche artikels omzetten. Maar dit zal nog veel duidelijker worden, als wij de volgende omstandigheid daarbij voegen.

Herodotus zegt wel bepaaldelijk, dat de togten der Scythen en Pontische Grieken niet verder dan tot de Argippaeën gingen; doch uit zijn verhaal blijkt ook duidelijk, dat de woonplaatsen der Argippaeën hierom geenzins de grenzen van dezen handel waren. Het is namelijk meer dan waarschijnlijk, dat de woonplaatsen dezer volken enkel die plaatsen waren, waar de karavanen van het Oosten en Westen zamen kwamen, en waar de ruiling hunner waren geschiedde. Want offchoon de togten der Scythen hier een einde namen, zoo was men toch met de meer afgelegene volken, de Issedonen en Massageten, zeer wel bekend. En dat, wat de schrijver ons van deze volken zegt, stelt het voor hem, die met den loop van den ouden handel bekend is, wel buiten twijfel, *welke* magneet hoofdzakelijk de Grieken naar deze afgelegene landen trok. Want hoe gewigtig de handel in pelterijen ook zijn mogt, zoo was het toch deze niet alleen, waarom zij kwamen. Dat bij deze herder-volken ook de natuurlijke markt tot inkoop der lastdieren, der paarden en kameelen was, heeft geen betoog noodig. Evenwel ook niet minder der metalen, zoowel der edele, als onedele. Volgens Herodotus werd het koper bij hen in eene groote hoeveelheid gevonden. Maar zoowel de ééne als de andere de-

zer volken bezat ook buitengemeen *veel goud* (*). Zij woonden juist aan de grenzen der rijke bergachtige landen van Azië en ſtonden met dezelve in verbindtenis. Van hier verder tot aan Bactra en Marakanda, de eerſte ſtapelplaatſen der Indiſche waren, was er eene aaneengeſchakelde keten van volken. En van waar zoude Herodotus de kennis, die tot verwondering toe naauwkeurig is, met de volken aan de oostzijde der Caspiſche zee, die wij boven hebben leeren kennen, hebben kunnen verzamelen, indien er geene handelwegen door hunne woonplaatſen geloopen hadden? Het zij nu dat het goud het voornaamſte voorwerp van dezen handel was, of wel dat de voortbrengſelen van Indië, zoo als in lateren tijd geſchiedde, tevens hier ingeruild werden, zoo is, zoowel in het eene als het andere geval, den navorſcher der geſchiedenis der menschheid hier een uitzigt geopend, dat zijne geheele oplettendheid waardig is. En deze verwondering ſtijgt nog hooger, wanneer men uit Herodotus ziet, dat juist ter dezer tijd reeds *eene geregelde ſcheepvaart op de Caspiſche zee* aangelegd was. Herodotus is zeer verre van de dwaling der latere tijden verwijderd, om deze zee voor eenen inham van den noordelijken Oceaan te houden; hij weet niet alleen, dat zij door het land ingeſloten is, maar hij bepaalt zelfs hare lengte en breedte volgens *ſcheepvaarten bij dag* (†). Van waar deze opgaven, indien deze zee

(*) Dezelfde rijkdom aan goud wordt ook den volken toegekend, die in de middeneeuwen de markt van Iugriën bezochten, LEHRBERG, *p.* 42.

(†) HEROD. *I.* 203.

zee niet werkelijk was bevaren geworden? In het Macedonische tijdperk gingen de Indische en Bactrische waren langs den Oxus naar beneden, en dwars over deze zee naar den mond van den Araxes en Cyrus, van welker oevers zij te land naar den Phasis, en dan op deze rivier naar de Grieksche zeesteden aan de Zwarte zee gebragt werden (*); offchoon nu de geschiedenis ons geene uitdrukkelijke getuigenis daarover mededeelt, moet het vermoeden nogtans niet ontstaan, dat deze handelweg reeds aanmerkelijk ouder geweest is?

De berigten eindelijk, die Herodotus ons over het karakter dezer hoofdvolken van Midden-Azië geeft, versterken dit vermoeden. Hij schildert ons één derzelve, de Masfageten, als een krijgshaftig volk; doch de twee andere, de Agrippaeën en Issedonen, als volken, die vreedzame bezigheden uitoefenden, waardoor men schier in het vermoeden komen moet, dat hier eene soort van verdeeling in kasten plaats had. „De Argippaeën," zegt hij ons (†), worden door niemand benadeeld; want men houdt dezelve voor een heilig volk. Zij hebben geene krijgswapenen en leggen de geschillen tusschen hunne naburen bij. Indien iemand, die voortvlugtig is, tot hen vliedt, dan wordt hij door niemand beleedigd." Hun land was dus eene veilige schuilplaats, de natuurlijke vrijplaats voor den handel. Zij nu heten een heilig volk; dus is het blijkbaar, dat er godsdienstige denkbeelden met

(*) Men zie hierover mijne verhandeling: *de Graecorum cum Indis commerciis*, in de *Commentat. Soc. Goett. XI. p. 76.*

(†) Herod. IV. 23.

met hen verbonden waren, en zij schijnen dus bij de Mongolen dat geweest te zijn, wat bij andere volken de priester-kaste is. Ook de boven medegedeelde berigten van Herodotus, dat zij volkomen kaal zijn, verkrijgt dan nog eene nieuwe bevestiging; want heden zijn de Lama's of priesters bij de Kalmukken geheel kaal. Doch als er van hen gezegd wordt, dat zij de oneenigheden tusschen de naburige volken bijleggen, wat is dit anders, dan dat zij de bemiddelaars zijn bij de twisten, die in een land, waar de verwisseling der waren van verschillende volken plaats had, niet konden achterblijven? Aldus ontdekken wij ook hier weder dien band tusschen handel en godsdienst, die reeds zoo dikwijls aan ons is voorgekomen en nog meermalen voorkomen zal; doch zoo als men dit in een land verwachten kan, waar geene tempels en staande heiligdommen oprezen; maar slechts soms eene heilige tent, zoo als nog heden in de legerplaatsen der Kalmukken. De *Massageten*, hunne stamverwanten en zuidelijke naburen, worden daarentegen door Herodotus afgeschilderd als een oorlogzuchtig volk, dat aan den wapenhandel gewoon was, en wij zullen dezelve niet te onregt als de soldaten-kaste kunnen beschouwen. Doch geheel anders was het met de oostelijke naburen en stamverwanten der Argippaeën, de *Issedonen*. De oorlog was geenzins hun bedrijf; integendeel zij worden een *regtvaardig* volk genoemd, dat is, een beschaafd volk, en dat zich niet vijandelijk tegen de vreemdelingen gedroeg (*). Daarenboven kwamen al de berigten, die

(*) Herod. IV. 26. Men vergelijke de eerste verhande-

die men van het oostelijke en noordelijke Azië inwinnen kon, van hen; want de Scythen hoorden dezelve van de Isſedonen, en de Grieken weder van de Scythen (*). Zij komen dus voor als een handeldrijvend volk, dat deszelfs verbindtenisſen tot daarhenen uitſtrekte. Wanneer bovendien, zoo als boven opgemerkt is, de Serers zelve een tak van hen zijn, dan wordt het nog veel duidelijker, hoe de verbreiding der gewevene goederen van deze hunne hoofdbezigheid was, en ook de oudſte weg van den zijdenhandel begint zich te vertoonen.

Aldus wordt het ook opgehelderd, hoe de grenzen hunner woningen de hoofdplaatſen van den handel en het doel der karavanen worden konden, die van den oever der Zwarte zee derwaarts trokken en hier die waren inruilden, welke de Isſedonen hun uit het oostelijke Azië aanvoerden. Maar de dag der geſchiedenis verliest zich hier in bloote ſchemering. Doch wij willen de hoop niet opgeven, om ook in deze ſchemering nog eenig licht aan te brengen, welks ſtralen zelfs tot in het oostelijke Azië zullen vallen, wanneer wij eerst in het volgende deel dezes werks het onderzoek over de *Indiërs* zullen afgehandeld hebben.

deling van GATTERER *de Hunnis*, in de *Commentat. Soc. Goett. vol. XIV. p.* 19. *etc.* In de tweede heeft hij, geheel tegen het gevoelen van Herodotus, de Budinen en hunne naburen oostelijk van de Sarmaten, in plaats van noordelijk, geſteld.

(*) HEROD. *IV.* 27.

BIJLAGEN

DER TWEE EERSTE DEELEN.

I.

DE TWEE EERSTE FARGARDS VAN DE VENDIDAT UIT DE ZENDAVESTA (*).

I. FARGARD.

Ormuzd (†) ſprak tot Sapetman Zoroaster: Ik heb, o Sapetman Zoroaster! eene plaats vol aangenaamheden en van overvloed geſchapen. Niemand is in ſtaat om eene dergelijke voort te brengen. Kwam deze lusthof niet van mij, geen wezen zoude dien hebben kunnen ſcheppen. Zij heet *Erienê Veedjô* en was ſchooner dan de geheele aarde, zoo uitgeſtrekt zij is. Niets komt bij de aangenaamheid van dezen lusthof, dien ik geſchapen heb.

Ik heb eerst gewerkt; daarna Peetiaré (‡), wiens ziel vrij van den dood is.

De eerſte woonplaats van zegen en overvloed, die ik, die Ormuzd ben, zonder alle onreinheid ſchiep, was *Erienê Veedjô*. Daarop kwam de van den dood zwangere Ahriman, en verwekte in de ri-

(*) *Zendavesta* van KLEUKER, *B. II. p.* 299.

(†) *Ormuzd* is van het Zend *Ehoro mesdao*, d. i., *groote Koning*. *Zend. v.* KLEUK. II. B. bl. 63. *Zoroaster* nu heet *Sapetman*, als een afkomeling van *Sapetman*, of het is van *Sapetmé*, voortreffelijk. KLEUK. III. B. bl. 7. D.

(‡) De bron van het kwaad, Ahriman.

rivier, die Eriené Veedjô bevochtigde, de groote slang des winters, die van Dew komt.

Hier waren tien wintermaanden en twee warme: voorheen duurde de warmte zeven maanden en de winter vijf. De winter stort koude uit over het water, de aarde en het geboomte; hij is zeer hard midden in Eriené Veedjô; doch deze geesel werd het menschdom ten zegen; want naauwlijks heeft de winter zich vertoond, of alle vruchten groeijen in overvloed.

Het tweede zegenrijke oord, dat ik, die Ormuzd ben, ter woning schiep, was *Soghde* (*), rijk aan menschen en kudden vee. Hierop schiep de van den dood zwangere Peetiaré Ahriman vliegen, die de kudden doodden.

De derde plaats van overvloed, die ik, die Ormuzd ben, ter woning schiep, was het magtige en heilige *Móore* (†). Daarop kwam Ahriman en schiep daar booze gesprekken.

De vierde streek van zegen, die ik, die Ormuzd ben, ter woning schiep, was het reine *Bakhdi* (‡) der groote vanen; hierop kwam Peetiaré, de van den dood zwangere Ahriman, en bragt een leger van mieren voort.

De vijfde woonplaats van overvloed, die ik, die Or-

(*) Ontwijfelbaar *al Sogd* of Sogdiana. Of de menigte gevaarlijke vliegen of wespen daar nog gevonden wordt, moeten de toekomstige reizigers onderzoeken.

(†) *Moore* in Chorasan, het Grieksche *Margiana*.

(‡) Zonder twijfel *Balk* of Bactrië. Hoe vreesselijk de verschijning der mieren worden kan, is uit Guinea en de West-Indië bekend.

Ormuzd ben, schiep, was *Nesae*(*), tusschen Moore en Bakhdi; hierop kwam de van den dood zwangere Peetiaré Ahriman en baarde daar eene verdoemelijke twijfeling.

De zesde streek van overvloed, die ik, die Ormuzd ben, schiep, was *Haroiu*(†), wegens het aantal van deszelfs inwoners beroemd. Hierop verspreidde de van den dood zwangere Peetiaré Ahriman daar de hoogste armoede.

De zevende streek en stad van overvloed, die ik, die Ormuzd ben, schiep was *Véekeréénte*(‡), met talrijke dorpen. Hierop grondde de van den dood zwangere Peetiaré Ahriman den dienst der *Paris* (vrouwelijke Dews); dit ontstak den toorn van Guerschap.

De achtste streek en stad van zegen, die ik, die Ormuzd ben, schiep, was *Oruan*(§), met menigvuldige weiden. Hierop vergiftigde de van den dood zwangere Peetiaré Ahriman de harten aldaar.

Khneénté(⁎), het verblijf der wolven, was de negende plaats en stad van overvloed, die ik, die Ormuzd ben, schiep; en de van den dood zwangere

(*) *Nesae*, eene stad in Chorasan. De opgaaf der ligging veroorlooft ons niet, om aan Nysa aan de Indische grenzen te denken.

(†) Waarschijnlijk *Herat*, of het eigenlijke Aria.

(‡) In het Pelvi Kawûl. Dat Kabul hier volkomen past, valt in het oog.

(§) Het zal *Lahore* zijn; doch zonder genoegzaam bewijs.

(⁎) Is onzeker. Sommigen passen het op Kandahar toe. — De brug is de brug Tschinevad, die van den berg Albordi naar het gewelf des hemels, naar de woonplaats der gezaligden, leidt.

te Peetiaré Ahriman bedreef daar eene daad, die den overgang over de brug Tſchinevad onmogelijk maakt, de onnatuurlijke zonde.

De tiende plaats van zegen, die ik, die Ormuzd ben, ſchiep, was het *reine Heerekheeti* (*). Daarop ſchiep de van den dood zwangere Peetiaré Ahriman eene misdaad, die het gaan over de brug onmogelijk maakt; namelijk het bedekken der lijken met aarde.

De elfde plaats en ſtad van overvloed, die ik, die Ormuzd ben, ſchiep, was *Heetomeanie* (†), der gelukkigen en verſtandigen; doch de van den dood zwangere Peetiaré Ahriman bragt daar de tooverij, die booze kunst, in zwang. Zij verwekt allerlei begûîcheling en geeft alles. Zij ſchijnt groot; doch komt oorſpronkelijk van den boozen, van den vader van alle ongeluk. Verre is zij verwijderd van den Grooten, van hem, die het goede doet.

De twaalfde plaats van zegen, die ik, die Ormuzd ben, ſchiep, was *Raghan* (‡), de plaats der drie kiemen, rijk aan verſtand en zonder hartstochten. Maar de van den dood zwangere Peetiaré Ahriman bragt de zaden van verderfelijke twijfeling en van trotſchen overmoed derwaarts.

De dertiende plaats, de ſtad van overvloed, die ik, die Ormuzd ben, ſchiep, was *Tſchekkhre* (§), magtig en heilig. Daarop bragt de van den dood zwangere Pee-

(*) Men herkent hierin *Arokage* (Arachotus) in de nabijheid van Indië.

(†) Waarſchijnlijk *Hendmend* in Schebeſtan.

(‡) Men houdt het voor de ſtad Rey of Rages.

(§) Dit zal eene ſtad *Tſchark* in Choraſan zijn.

Peetiaré Ahriman daar eene daad in werking, die niet over de brug laat, het verbranden der lijken.

De veertiende plaats van gelukzaligheid, die ik, die Ormuzd ben, schiep, is *Verene* (*), met vier hoeken (een vierhoek), waar Feredun, Zohak's overwinnaar, geboren is. Doch de van den dood zwangere Peetiaré Ahriman, die vijand der menschen, schiep daar en in al de daaronder behoorende vlekken de maandstonden der vrouwen.

De vijftiende plaats van zegen, die ik, die Ormuzd ben, schiep, was *Hapte Heando* (†), die over zeven Indiën heerscht. Indië overtreft in grootte en uitgestrektheid de andere werelddeelen. Doch de van den dood zwangere Peetiaré Ahriman, deze vijand der natuur, ontstak (verhaastte) aldaar de maandstonden der vrouwen.

Het zestiende oord, de gelukkige en zegenrijke stad, die ik, die Ormuzd ben, schiep, was het groote *Rengheiao* (‡). Dit land was met ruiters bedekt, die geene opperhoofden kenden. Doch de van den dood zwangere Peetiaré Ahriman schiep daar en in alle dorpen den guren winter, het werk der Dews.

De-

(*) Men zoekt het landschap *Pars* hierin. Offchoon de gelijkheid van den naam twijfelachtig blijft, zoo wordt het toch waarschijnlijk door de omstandigheid, dat het het vaderland van den Perzischen held Feridun is, eenen Perzischen halfgod.

(†) Dat *Heando* slechts de vorm van het Zend voor *Hind* is, kan men wel niet in twijfel trekken. Door de bijvoeging in dit en in het vorige vers verstaat ik de dikwijls te vroege huwbaarheid der vrouwen in heete landen.

(‡) Dit is onzeker. Men zoekt het in Assyrië.

Deze oorden en steden waren rein, met vruchtbare dalen bedekt, zij waren altijd zonder eenig onkruid.

Overvloed (*) en Behescht (†) zijn voor den regtvaardigen, die rein is. De heilige is rein, die hemelsche en reine werken doet.

II. FARGARD.

Zoroaster vroeg aan Ormuzd: O Ormuzd, van heerlijkheid omringd, regtvaardige regter der wereld, die door uwe magt bestaat, gij, die zelf de reinheid zijt, welk mensch heeft u het eerst ondervraagd, gelijk ik doe, o gij, die Ormuzd zijt! wien hebt gij uwe wet medegedeeld? Ormuzd sprak: de reine Djemschid, het hoofd der volken en kudden, was, o Zoroaster! de eerste mensch, die mij zocht, gelijk gij thans doet. Hem heb ik mijne wet geopenbaard.

Ik, die Ormuzd ben, zoo was mijn woord tot hem, geef u mijne wet, reine Djemschid! zoon van Vivengham; overweeg dezelve en geef die uw volk. Maar, antwoordde de reine Djemschid, ik ben niet geregtigd, om uwe wet te doen, die te overwegen en aan de menschen over te brengen. Daarop sprak ik, o Zoroaster! ik, die Ormuzd ben: Kan Djemschid mijne wet niet doen, noch die overwegen en den menschen geven, dan kan hij nog minder de wereld, mijnen eigendom, gelukkig maken; mij-

(*) Het gewone formulier van den zegen.

(†) Dit beteekent in het Parsi *voortreffelijk*, *heerlijk*; doch geeft hier te kennen de *plaats der zaligen*, waar Ormuzd ook is. Zie *Kleuker*, I. D. bl. 89. D.

mijne wereld met vruchtbaarheid en overvloed zegenen, derzelver verzorger, hoofd en regeerder zijn? De reine Djemſchid, o Zoroaster! ſprak: De wereld, uwen eigendom, wil ik gelukkig, vruchtbaar en zegenrijk maken; ik wil haar verzorger, voeder en regerend vader zijn, zoodat in de dagen mijner regering noch koude, noch hitte, noch bederf, noch dood zij; dat de Dews verdwijnen, als ik uw woord ſpreek!

De heilige Ferver van Djemſchid was groot voor mij; hij nu regeerde, en wat zijne verhevene tong beval, geſchiedde ijlings. Hem en zijn volk gaf ik ſpijs, verſtand en een lang leven, ik, die Ormuzd ben. Zijne hand ontving van mij eenen dolk, welks lemmer en handvatſel van goud was. Daarop betrok de koning Djemſchid drie honderd deelen der aarde (*); deze werden met tam en wild gedierte, met menſchen, honden en gevogelte en roodglinſterende vuren vervuld. Vóór hem zag men noch tamme, noch wilde dieren, noch menſchen, noch roodglinſterend vuur. De reine Djemſchid, de zoon van Vivengham, liet alles daar ontſtaan.

Djemſchid naderde het land des lichts (het zuiden) en vond het ſchoon. Hij ſpleet de aarde met zijne gouden plaat, zijnen dolk, en ſprak: Sapandomad (†) zegen ons! Hij ging nog verder en ſprak het heilige *woord*, met gebeden, aan het tamme vee, aan het wilde gedierte en aan de menſchen. Aldus werd Djemſchid's togt door deze landen tot geluk en zegen voor dat derde gedeelte. De huisdie-

(*) Dat is een derde gedeelte.

(†) De Jzed (Genius) der aarde.

dieren en het gedierte des velds en de menſchen liepen in groote menigte zamen.

(Op eene gelijke wijze doortrok Djemſchid het tweede en het laatſte derde gedeelte.)

Nu bouwde Djemſchid *Ver*, welks wijde omvang door vier zijden beperkt werd. Hier bragt hij den kiem van de huis- en velddieren, der menſchen, honden, vogels, roodglinſterend vuur. Er kwam water in de rivieren en omringde den grooten burg van Ver. Er was gevogelte van allerlei aard; de altijd vruchtbare goudvelden droegen alles, wat goed tot ſpijze is. Zoo was dit oord. De ſchaamtevolle jeugd was beſcheiden en eerbaar, ſterk en welgevoed.

In Ver bragt Djemſchid den kiem van mannen en vrouwen. Dit land was liefelijk en uitmuntend; zeer rein, als Behescht.

Djemſchid bragt daarhenen den kiem van alle ſoorten van dieren, den kiem aller boomen en den kiem van alle voedſel. De bergen dezes lands waſemden liefelijke geuren uit.

Onder alle menſchen in Vereſſchuc (*) was er geen, die met hardheid gebood; er was geen bedelaar, noch bedrieger, die tot den dienst der Dews verleide, noch verborgen vijand, noch gruwzame onderdrukker, die de menſchen ſloeg, noch gebroken tand.

In de groote plaatſen bouwde Djemſchid negen ſtraten, zes in die van middelbare grootte en drie in de kleine.

Djemſchid bouwde in Ver een paleis op eene hoogte en omringde hetzelve met muren; deszelfs bin-

(*) Dat is, *Ver*, rijk aan allen zegen.

binnenste was in onderscheidene vertrekken verdeeld en helder verlicht.

: Djemschid streefde vlijtig, om Ver volmaakt te doen worden, ingevolge het bevel, dat ik, die Ormuzd ben, hem gaf.

: Overvloed en Behescht enz.

II.

OVER DE UITLEGGING DER SPIJKERSCHRIFTEN, VOORÄL DER OPSCHRIFTEN VAN PERSEPOLIS, VAN

G. F. GROTEFEND.

Uit de vroegere opstellen met eenige verkortingen en de noodzakelijkste bijvoegsels afgedrukt.
(Met twee platen.)

Gij verlangt van mij een kort tafereel der resultaten mijner nafpeuringen over het spijkerschrift en vooräl over de opschriften te Persepolis, als eene kleine bijdrage tot de nieuwe uitgaaf van het tweede deel uwer Ideën enz. Volgaarne vervul ik, voor zoo verre zulks in mijn vermogen is, dezen voor mij zoo streelenden wensch, te meer, daar ik mij reeds lang tot eene openbare dankerkentenis voor uwe vriendschappelijke gezindheid mijwaarts verpligt gevoel. Offchoon in dit verlangde overzigt slechts hoofdzakelijk van de Persepolitaansche opschriften, en wel van de door mij ontcijfferde soort, gesproken kan worden, zoo maak ik echter van de aan mij verleende vergunning, om mij-

mijne aanmerkingen, voor zoo verre het de ruimte van eenige bladen gedoogt, ook tot alle overige soorten van spijkerschriften uit te strekken, zooveel te gereeder gebruik, daar men genegen geweest is, om de resultaten, die ik in mijn eerste geschrift als algemeen opgegeven heb, voor eenzijdig en slechts op de Persepolitaansche opschriften toepasselijk, optegeven. Het zål derhalve mijne eerste bezigheid zijn, om het karakter vån alle bekende soorten van spijkerschrift, zoowel in het algemeen als in het bijzonder, naauwkeurig te bepalen, en dan de bijzondere resultaten, die alle soorten van spijkerschrift omvatten, voor oogen te leggen, voordat ik van het ontcijferde zend-spijkerschrift afzonderlijk spreek.

In de opgaaf van mijn eerste schrift zijn de *spijkerschriften* volgens de plaatsen, waar zij gevonden werden, in drie klassen verdeeld, in de *Babylonische*, de *Perzische* en de *Aegyptisch-Perzische*. Dewijl men echter in Aegypte zoowel de Perzische, als de Babylonische, schrijfwijze gevonden heeft, zoo is deze indeeling van het spijkerschrift hier, waar dezelve volgens inwendige kenteekens voorgesteld moet worden, niet toepasselijk. Even zoo min aanneemlijk is de indeeling van het spijkerschrift volgens den vorm der schrijfteekens, in *spijker-* en *pijl-schrift*, naardien dezelfde teekens, die op de baksteenen uit de puinhoopen van het oude Babylon in de gedaante van spijkers of dolken verschijnen, op andere steenen van eene fijnere stof de gedaante van pijlen of hamers aannemen, of ook wel enkele strepen en lijnen worden. Ik wil dus de soorten van alle spijkerschriften

ten langs eenen anderen weg zoeken te bepalen, terwijl ik vooreerst het onderscheidende karakter van het spijkerschrift in het algemeen opgeef, en vervolgens deszelfs soorten, volgens verschillende zamenstelling hunner teekens, van elkanderen afzonder.

Onder het *spijkerschrift* reken ik, om alle meer of min gelijkvormige soorten van schrift, die in het westen of noorden van Europa gebruikelijk waren, daarvan uit te sluiten, alleen die opschriften, die men in verschillende provinciën van het oude Perzische rijk gevonden heeft (*): en het *onderscheid* derzelve van andere schriften, die in het Oosten gebruikelijk geweest zijn, vind ik het *ontbreken van alle rondte*; want schoon ook in bijzondere opschriften eenige teekens als gerond voorkomen, zoo vindt men, door de vergelijking van soortgelijke opschriften, toch ras, dat deze rondte meer een misslag in het afschrift, dan wel het karakter van het oorspronkelijke is. Uit dien hoofde schijnt mij deszelfs gebruik slechts tot het *graveren op steenen* en andere vaste stoffen voor gedenkstukken, grafnaalden, urnen, of edelgesteenten, voor zegelringen, talismans of amuleten enz., maar niet tot het gewone schrijven des dagelijkschen levens berekend te zijn, zoodat nevens hetzelve zoo goed, als nevens de hieroglyphen in Aegypte, nog een gemeen, tot het schrijven bekwamer, schrift bij het volk gebruikelijk kan geweest zijn (†).

De

(*) Over de uitgebreidheid der spijkervormige opschriften zie men de *Hall. Algem. Litt. Zeit. April* 1820. N°. 106.

(†) Eene bijzondere soort van sterk gebrande stukken klei

De *grondtrekken* aller spijkerschriften zijn de zoogenoemde *spijkers* en de *winkelhaken*, die de heer von

klei uit het magazijn van het oude Babylon, van welke ik in de *Fundgruben des Orients*, *VI. Bd.* 2 *Heft.* *S.* 161. het eerst gewag maakte, en waarop de Bisschop Münter sterrekundige berekeningen meende te vinden, is door wederzijdsche vergelijkingen als *oorkonden* erkend, gedeeltelijk met den naam van Darius, of van eenen anderen Perzischen koning, volgens de derde Persepolitaansche schriftsoort, die daardoor voor de Babylonische erkend wordt, onderteekend en op de zijden meestäl met zegels voorzien, waaronder de naam des getuige staat, of ook in plaats van het zegel met eenen cylinder gedrukt. Twee derzelve zijn van onleesbare karakters vergezeld, die ten deele naar de Chaldeeuwsche gelijken, doch niet verschillende van het Pelvi-schrift schijnen te zijn, hetwelk men nog op oude gedenkteekens vindt, van welke nog geene uitlegging bestaat. Dit schrift, dat door eenen lateren bezitter der oorkonden, waarvan er één met den naam van Darius, zoo als een tweede met dien van eenen anderen Perzischen koning, in Babylonisch spijkerschrift onderteekend is, gedeeltelijk met schending van het oorspronkelijke en met betrekking tot het spijkerschrift verkeerdelijk gegraveerd, heeft de heer Kopp in zijne *Bildern und Schriften der Vorzeit*, *II. B.* *S.* 154. met een Phoenicisch opschrift verward, hetwelk insgelijks een latere op eenen tigchel van eenen Babylonischen muur met een opschrift van drie regels slechts gekrapt heeft, nogtans zoo, dat men derzelver afzonderlijke karakters, zoo als *Bellino*, die denzelven vond, als geboren Zwaab, zich uitdrukt, zeer goed *wegnemen* en niet, zoo als Kopp gelooft, *uitrekenen* of ontcijferen kan. Ik meende in de karakters van den muur-tigchel, die alleen in de zon gedroogd was, *Ben dulkalnin* (zoon der zonnestralen) te vinden; de heer Kopp is intusschen van een ander gevoelen.

von Murr ook zwaluwenstaarten noemt. Die gene, die de winkelhaken enkel als eene verbindtenis van twee schuins liggende spijkers beschouwen, en uit dien hoofde geneigd zijn alleen den spijker, als den eenigen grondtrek van deze schriftsoort, aan te nemen, bedriegen zich zeker, dewijl het teeken door eene zoodanige verbindtenis eenen geheel anderen vorm verkrijgen zoude. De kleinere winkelhaken verschijnen bovendien op de opschriften buiten Persepolis dikwijls slechts als een aangevulde driehoek, welks voornaamste hoek naar de linkerzijde helt, zoodat zij, vooräl met eenen dwarsspijker verbonden, het aanzien krijgen van eenen enkelen spijker, die naar de linkerzijde gekeerd is. Behalve de spijkers en winkelhaken ontdekt men op de baksteenen, zegelsteenen en cylinders, en op de twee groote opschriften, die in Perzië en Babylon gevonden zijn, enkele koppelteekens, die men daarom echter niet tot de grondtrekken van het spijkerschrift rekenen mag, dewijl zij, als minder noodzakelijk, meermalen in gelijke betrekkingen ontbreken, en ook op geene der Persepolitaansche opschriften gevonden worden: Als men die, bij de vergelijking van soortgelijke plaatsen, in verschillende opschriften als plaatsvervangers van kleine spijkers vindt, dan moet de verwisseling van beide aan de schuld des afschrijvers toegeschreven worden (*). De

(*) Hier moet ik de aanmerking herhalen, waarop men nog te weinig acht geeft, dat ook de naauwkeurigste afschrijver niet volkomen zoo getrouw heeft afgeschreven, of kunnen afschrijven, dat men zich op zijn afschrift, even als op het oorspronkelijke zelve, zoude kunnen verlaten. Ja,

De grondtrekken van het spijkerschrift verschijnen in derzelver volmaakte gedaante op de puinhoopen van Persepolis, naar welker oorspronkelijke grootte de heer von Murr (*) dezelve heeft laten afteekenen. Tot een nader kenmerk van dezelve behooren nog de volgende aanmerkingen.

1.) De *spijkers*, zij mogen hoofd- of bij-spijkers, van eene grootere of kleinere gedaante zijn, komen op alle opschriften in het spijkerschrift hoofdzakelijk in vierderlei rigtingen voor; doch zoo, dat derzelver voornaamste rigting altijd van boven naar beneden, of van de linker naar de regter zijde, blijft. Zij zijn of *perpendiculair*, of *horizontaal*, in eene schuinsche rigting op- of nederwaarts; doch nooit is derzelver punt regt opwaarts, of dwars naar de linker zijde gekeerd. Wanneer dit laatste het geval schijnt te zijn, dan is het of eene fout van den afschrijver, of de vorm van den spijker is uit eenen winkelhaak ontstaan. Het teeken van het begin van alle baksteenen, waarin de spijkers elkanderen in allerlei rigtingen doorkruisen, is in von Murr's Journaal (†), in de gedaante eener

ster

Je, niet alleen in het afschrift, maar in het oorspronkelijke zelve, kunnen schrijffouten ingeslopen zijn, en het staat eene meer naauwkeurige beoordeeling vrij, om de teekening te verbeteren, zoodra dezelve op gewigtige gronden steunt. Had ik mij alleen op het afschrift van den heer Niebuhr verlaten, dan zouden mijne pogingen ter ontcijfering welligt even zoo weinig gelukt zijn, als die mijner voorgangers, die zonder deze veronderstelling gedaan zijn.

(*) *Journaal zur Kunstgeschichte*, Th. IV. Tab. I. Fig. B 1, 2, 3. (†) Th. IV. Tab. I. Fig. C.

ſter met acht ſtralen, nageteekend en met eene ſoortgelijke ſter ook door *Pietro della Valle* vergeleken geworden, toen hij het op de bakſteenen in de woestijn vond; doch in geene ſoort van ſpijkerſchriften beſtaan alle acht de rigtingen der ſpijkers.

2.) De *winkelhaken*, hoe groot of klein dezelve ook wezen mogen, hebben ſlechts eenerlei rigting, zoo dat hunne opening naar de regter zijde gekeerd is. Schijnen zij ſomwijlen eene andere rigting te hebben, dan zijn zij door de ſchuld des afſchrijvers met enkele ſpijkers verwisſeld, gelijk in het opſchrift van den koningsmantel bij *Bruin*, of verdraaid, zoo als in den naam van Goſchtasps bij Niebuhr *C*, hetwelk von Murr reeds als het eenige geval in Niebuhr's opſchriften aanmerkt, waar de winkelhaken dakvormig over elkanderen liggen. De winkelhaken van het Babyloniſche ſpijkerſchrift, welker opening naar de linker zijde gekeerd is, zijn meestäl of als koppelteekens ontſtaan, die kruiſelings door elkanderen liggen, zoo als men dit uit de vergelijking van ſommige bakſteenen bemerkt, of uit de zamenvoeging van twee ſchuinsliggende ſpijkers. Zoo vindt men op de bakſteenen een karakter, hetwelk uit twee boven elkanderen ſtaande linksch gekeerde halve manen ſchijnt te beſtaan; doch, volgens de juiste teekening, uit vier ſchuins op- of nederloopende ſpijkers beſtaat, die gezamenlijk twee zaagtanden vormen. Dit zelfde karakter, dat op de cylinders aan het begin van den tweeden regel pleegt te ſtaan, heeft in onderſcheidene teekeningen de gedaante eener B zonder ronding (|≥) of, zonder de voorſte verbinding-ſtreep, de gedaante eener

eener dwars liggende W(≽), en zoo door andere verdraaijingen en verbindingen menigerlei andere gedaante gekregen, waardoor het lezen der karakters ten uiterſte moeijelijk gemaakt wordt.

Uit de opgegevene kenmerken der grondtrekken van alle ſpijkerſchriften kan men, zonder te dwalen, altijd weten, *in welke rigting* het opſchrift van eenen ſteen gelezen moet worden. Namelijk men moet denzelven zoodanig houden, dat de punten der verticale ſpijkers benedenwaarts, die der dwars liggende ſpijkers regts gekeerd, en de openingen der winkelhaken insgelijks ter regter zijde zijn. Dit in acht nemende zal men ontwaren, dat geen ſpijkerſchrift in eene *perpendiculaire*, maar altijd in eene *horizontale*, *rigting* geſchreven is, en de ter zijde ſtaande figuren op de zegelſteenen en cylinders geenen maatſtaf vóór de rigting van het ſchrift opleveren. Hoe weinig men uit de figuren tot de rigting van het ſchrift, dat er nevens ſtaat, gevolgtrekking kan maken, en hoe weinig men zich op de juistheid van vele teekenen verlaten kan, ſtrekke tot een in het oog loopend voorbeeld het bij Suez gevondene, en door den generaal Dugua voor Denon(*) afgeteekende, fragment van eenen ſteen met ſpijkerſchrift en het hoofd van eenen Pers, boven hetwelk, tot een teeken van vergoding, een ſperwervleugel zigtbaar is. Het ſchrift van dezen ſteen verſchilt niets van het Zend-ſpijkerſchrift te Perſepolis, dan dat daarin de woorddeeler ontbreekt, en het bevat, een paar onbeduidende fouten in de teekening ter zijde geſteld, behalve eene U, die op zich zelve ſtaat en

(*) *Voyag. Pl.* 124.

en onvoltooid is, tamelijk duidelijk de woorden: *Dârhedsch khschthiôh eghré* (dat is, Darius, de brave koning), nogtans zoo, dat bij het begin vierdehalve en aan het einde drie letters ontbreken, en de koninklijke titel op de gewone wijze door eenen verkorten naamtrek uitgedrukt is. Aan de juistheid der uitlegging kan wel niet getwijfeld worden, daar de graaf Caylus reeds eene Aegyptische urne, met een soortgelijk opschrift van Xerxes, bekend gemaakt heeft, en de sperwervleugel op de vergoding van Darius zinspeelt, welke, volgens het gezegde van Diodorus (in het eerste boek), anders aan geenen levenden koning, dan aan hem, in Aegypte ten deel is gevallen. Doch is onze uitlegging juist, dan zijn de karakters zoo verkeerd geteekend, dat zij niet leesbaar zijn, voor dat men den steen het onderste boven houdt (*).

De *verschillende soorten van spijkerschrift* worden door den hoogeren of geringeren graad van eenvoudigheid in *de zamenstelling der karakters* uit de beide opgegevene grondtrekken bepaald. Op de gedenkteekens van Persepolis zijn de teekens

(*) Het is in het vervolg gebleken, dat het opschrift en de figuren van dezen steen, van verschillende plaatsen van het gedenkstuk, dat onder den Perzischen koning Darius opgerigt is, ter zijde van Suez aan het kanaal, dat den Nijl met de Roode zee verbond, nageteekend en slechts door eene dwaling des teekenaars verkeerdelijk aan elkanderen gevoegd waren. Eene volledige kopij van dit opschrift zoude over de juistheid mijner ontcijfering de beste oplossing geven kunnen. Men vergelijke mijne *Abhandl. in den Fundgruben des Orients VI. Bd.* 3 *Heft S.* 252. *ff.*

kens het minste zamengesteld, en onder de drie daar voorkomende soorten van schrift wordt aan dat op de aangehaalde urne van den graaf Caylus, hetwelk het allereenvoudigste is, de eerste plaats gegeven, waarop dan weder het schrift volgt, dat daar naast bij komt in eenvoudigheid. Ingevolge hiervan moet de rangschikking der verschillende soorten van spijkerschrift de volgende zijn:

1.) Den eersten rang hebben de *Persepolitaansche* spijkerschriften, die wederom in driederlei soort van schrift verdeeld worden, welker rangorde men, zoo wel op de puinhoopen van Persepolis, als op de urne van den graaf Caylus, duidelijk vindt opgegeven. Aan de vensters in het paleis van Darius staat boven de *eerste* door mij ontcijferde soort van schrift in de Zend-, dat is waarschijnlijk de Medische, taal; ter regter zijde de *tweede*, welke het Parsi, of de taal der eigenlijke Perzen, schijnt te zijn, en aan den linkerkant, tegen over de regter zijde van den lezer, de *derde*, dat even zeer het kenmerk van eenen Perzischen tongval draagt, en wegens gebrek aan praefixen niet tot de Aramaeische taal behooren kan. De tweede soort van schrift, die in alles den middenweg tusschen de eerste en derde houdt, verschilt van de eerste, die mij het oude Assyrische schrift toeschijnt te zijn, waaraan in éénen der zoo genoemde brieven van Themistokles gedacht wordt, daardoor, dat zij meer dwarsspijkers en minder winkelhaken heeft; doch van de derde, doordien zij, even als de eerste, de schuinsche spijkers vermijdt en geene kruiselings over elkanderen liggende spijkers heeft.

2.) Het naaste na dezelve komt *de soort van*

schrift op den steen bij den heer MILLIN (*); welks karakters voor een gedeelte veel gelijkvormigheid hebben met de derde te Persepolis; doch gedeeltelijk ook met de karakters op de Babylonische baksteenen, zegelsteenen en cylinders, zonder met éénе dezer soorten van schrift volkomen gelijk te zijn. In deze soort van schrift merkt men reeds koppelteekens, die het Babylonische spijkerschrift kenmerken.

3.) Het meest zamengesteld zijn eindelijk de karakters van het door de Engelsche Oost-Indische Kompagnie onlangs te Londen bekend gemaakte *groote opschrift uit de puinhoopen van het oude Babylon*, en op de *baksteenen*, *zegelsteenen* en *cylinders*, in alle welke men niet slechts eenerlei karakters, maar gedeeltelijk ook eenerlei woorden en inhoud, bemerkt. Deze soort van schrift is niet slechts door de menigte van koppelteekens, maar ook door het teeken kenbaar, hetwelk op eene achtpuntige ster gelijkt, en op alle baksteenen, zoo als op het groote opschrift van Londen, het begin uitmaakt. Dit teeken vindt men alleen in deze soort van schrift, weshalve ik ook niet alleen de door *Pietro della Valle* vermelde baksteenen en zegelsteenen in de woestijn tusschen Basfora en Aleppo, maar ook den jaspis, die door de Engelsche Oost-Indische Kompagnie bekend gemaakt is, daaronder rangschik.

Van iedere dezer aangetoonde soorten van spijkerschrift meen ik de volgende grondstellingen als *algemeene resultaten* mijner naspeuringen dienaangaande te mogen opgeven.

I.)

(*) *Monumens antiques, Pl. VIII en IX.* in de eerste band.

I.) Alle spijkerschriften zijn in eene *horizontale rigting van de linker naar de regter zijde*, niet loodregt, noch bustrophedisch (*) geschreven.

Uit de rigting der spijkers en winkelhaken in de opschriften te Persepolis besloten reeds (voor bijna tweehonderd jaren) *Pietro della Valle* (†) en *Figueroa*, de Spaansche afgezant van Philips III., dat het spijkerschrift van de linker naar de regter zijde geschreven is, en dezen algemeenen grond heb ik door zoo vele bijzondere gronden bij iedere soort van schrift bewezen gevonden, dat ik geene plaats genoeg heb, om dezelve op te tellen. Nogtans als Chardin (‡) op deze aanmerking van *Figueroa* laat volgen, dat het spijkerschrift ook even zoo goed van boven naar beneden, even als het Sinesche schrift, gelezen wordt, waarbij hij op de opschriften aan de vensters in het paleis van Darius doelt, dan wederspreekt hij hiermede dit gevoelen even zoo weinig, als of iemand zeggen wilde, dat het ook in het rond gelezen kan worden, dewijl het op eenen Cammeo in de verzameling van Tassie (§) rondom een hoofd staat; maar de karakters zijn dan zoo gesteld, als het omschrift onzer munten, dat evenwel de rigting van de linker naar de regter zijde, als in eene horizontale plaatsing,

(*) Door dit Grieksche woord drukt men de oude manier van schrijven der Grieken uit van de linker naar de regter en dan van de regter naar de linker zijde, *naar de wijze van eenen ploegenden os.* D.

(†) *Voyage*, *Paris* 1745. *T. V. p.* 320. *sq.*

(‡) *Voyage*, *p.* 168.

(§) Raspe *Catal.*, n°. 653.

sing, blijft. Dat alle drie de schriftsoorten te Persepolis van de linker naar de regter zijde moeten gelezen worden, heb ik uit de briefwisseling over dezelve ontegensprekelijk getoond, en van de Babylonische baksteenen kunnen wij het bijna op de-dezelfde wijze bewijzen, zoo als Niebuhr reeds tot het lezen van de linker naar de regter zijde besloot (*), dewijl hij opmerkte, dat in de opschriften aan de deurposten van het gebouw I. (†) twee letters, die men aan de ééne deur aan het (regter) einde van den derden regel vindt; doch die bij de andere aan het (linker) begin van den vierden staan.

Als de heer *Hager* op het einde van zijn laatste geschrift beweert, dat het Babylonische spijkerschrift op de Sinesche wijze in lijnregte kolommen nederwaarts loopt, en wel zoodanig, dat de kolom ter regter zijde een begin maakt, dan komt zijne bewering, wel is waar, met de door mij aangenomene volging der teekens volkomen overeen; doch hij houdt de opschriften, door de lijnen, die ten teeken van afzondering der regels getrokken zijn, en door de plaatsing der opschriften naast de figuren op den cylinder misleid, in eene verkeerde rigting. Dat alle Babylonische opschriften zoo moeten gehouden worden, als ik boven voorgeschreven heb, namelijk dat in de beginteekens op alle baksteenen de verticale spijkers hunne punten naar beneden, en de dwarsspijkers daarentegen hunne punten naar de regter zijde ge-

(*) D. II. bl. 132. Ned. uitg.
(†) Nieb. *Tab. XXIV. E. F. G.*
(‡) *Illustrazione d'uno Zodiaco orientale.*

gekeerd hebben, blijkt uit het groote Londensche opschrift, dat regts geschreven is, even zoo ontegensprekelijk, als het door *Millin* ten opzigte van den bij Tak-Kesra gevondenen steen bewezen is. Doch wat van het Londensche opschrift geldt, moet ook van de zegelsteenen en cylinders van dezelfde schrift-soort beweerd worden, offchoon dezelve grootendeels, ter afdrukking of verzegeling der oorkonden bestemd, de schrijfletters in eene verkeerde rigting bevatten. Het was dus alleen eene overijling, als Lichtenstein uit den oosterschen oorsprong van het spijkerschrift aanstonds de gevolgtrekking afleidde, dat men het van de regter naar de linker zijde lezen moest, en dan, door eenen schijngrond van *Wahl* (*) ondersteund, niettegenstaande deze zich nogtans tot een ander gevoelen geregtigd geloofde, met eene onbeschrijfelijke willekeur, door behulp van een bekend abé tot ontcijfering van hetzelve voortging, zonder vooräf de verschillende opschriften met elkanderen vergeleken te hebben. Terwijl hij het Oostersche met het Aramaeische verwarde, dacht hij er niet aan, dat het schrift van een Oostersch volk eene tegenovergestelde rigting van het Aramaeische hebben kon, en het viel hem niet in, dat het heilige steenschrift eener natie van de linker naar de regter zijde konde geschreven zijn, terwijl men het gewone schrift van de regter naar de linker zijde schreef.

II.) Alle soorten van spijkerschrift zijn *letterschrift* en geen schrift van bloote teekens, of lettergrepen.

In-

(*) *Algemeine Geschichte der Morgenländische Sprachen, p.* 618.

Indien ik bij de voorgaande bewering hoofdzakelijk slechts eenen tegenstrever te bestrijden had, zoo zijn in dezen bijna al mijne voorgangers met betrekking tot de zamengestelde schriftsoorten van een tegenovergesteld gevoelen. Zooveel te minder zal ik tegen de moeite opzien, om deze geopperde stelling *met de behoorlijke bepalingen* van iedere soort van spijkerschrift afzonderlijk te bewijzen.

Niets is zekerder, dan dat *geene* van alle spijkerschriften een *teeken- of woorden-schrift* is, daar men bij eene nadere beschouwing en vergelijking van hetzelve bemerkt, dat meestal verscheidene karakters bij elkanderen behooren, om één woord te vormen, en dat derzelver getal bij de eerste Persepolitaansche schriftsoort in enkele woorden tot 11, bij de tweede tot 9, en bij de overige spijkerschriften tot 7 opklimt. Daarenboven blijft het mij, bij de veronderstelling, dat ééne der meer zamengestelde soorten van spijkerschrift een schrift van teekens zou kunnen zijn, onverklaarbaar, hoe dat eenerlei karakters zoo dikwijls herhaald, en verscheidene derzelve zelfs twee- of driemaal onmiddelijk achter elkanderen herhaald konden worden. Het eerste zou in een teekenschrift eenen veel te beperkten kring van denkbeelden verraden, en het laatste zou mij slechts dan verklaarbaarder zijn, als het alleenlijk met weinigen, *koning*, *heer*, *vorst*, *heilig* en soortgelijke beduidende teekens, niet met zoo velerhande karakters geschiedde. Wel is waar, men zou kunnen gelooven, dat door de dubbele herhaling van een teeken het tweevoudig getal (dualis), even als door de drievoudige herhaling het meervoudige getal (pluralis) van een woord aangeduid werd,

de-

dewijl ook in de woordeboeken van het Zend en het Pelvi, door den heer Anquetil vervaardigd, het tweevoudige getal door het getal van twee en het meervoudige door het getal van drie pleegt aangeduid te worden. Doch in dit geval moest de twee- of drievoudige herhaling van een teeken nog menigvuldiger zijn, dan zij het is, en zelfs met meerdere teekens ſomwijlen onmiddelijk na elkanderen plaats vinden; ja, wat nog gewigtiger is, men zoude kunnen verwachten, dat de drievoudige herhaling tot aanduiding van het meervoudige getal menigvuldiger, dan het tweevoudige zoude zijn, waarvan de beſchouwing der opſchriften nogtans het tegendeel leert. Deswege komt het mij geenzins twijfelachtig voor, dat geene der ſoorten van het ſpijkerſchrift teeken- of woorden-ſchrift is; moeijelijker zal het mij zijn, om te *bewijzen*, dat ook *geene* derzelver enkel *lettergrepen-ſchrift in den ſtrengſten zin des woords* zijn kan, maar dat de teekens van alle, hoezeer met aanmerkelijke verſcheidenheden, in één abé kunnen zamengevoegd worden.

Bovenål verdient hier opgemerkt te worden, dat, hoe zamengeſtelder de ſchrijfteekens zijn, hoe minder dezelve tot vorming van een woord gebruikt werden. Dit brengt mij op het vermoeden, dat, ſchoon ook alle ſpijkerſchriften een *abé-ſchrift* zijn, nogtans de wijze der zamenſtelling van deszelfs letters tot lettergrepen en woorden zeer verſchillende zijn moet. Opdat men dus mijne bewering, dat alle ſpijkerſchrift letterſchrift is, met de bepalingen, die bij iedere bijzondere ſoort van ſchrift noodzakelijk zijn, begrijpe, wil ik vooraf de mogelijke verſcheidenheden in de zamenſtelling der letters zoeken op te tellen, voor

dat

dat ik van iedere soort van spijkerschrift afzonderlijk spreek. Een letterschrift kan of, zoo als in vele Oostersche schriften geschiedt, enkel de medeklinkers zamenstellen, en de daarbij behoorende klinkers ten hoogste slechts door tusschen gestelde, boven of onder geplaatste, teekens kenbaar maken; of, zoo als in de Westersche schriften gebruikelijk is, de teekens voor klinkers even zoo goed, als de teekens voor medeklinkers, tot den rang van letters verheffen, en eindelijk, even als de oud-Perzische schriftsoorten, zelfs nog voor korte en lange, voor scherpe en zachte klinkers afzonderlijke teekens gebruiken. Voorts kan een letterschrift of ieder teeken van eene lettergreep gedeeld, of zamengevoegd, schrijven, en de medeklinkers, zoo als in vele talen van het zuidelijke Azië het geval is, naar de verscheidenheid van den klinker, die daarbij behoort, eenen verschillenden neventrek geven, zoodat het schrift een schrift van lettergrepen schijnt te zijn; doch uit hoofde van de zamenstelling van deszelfs abé en de overeenkomst van deszelfs teekens, in den grond toch letterschrift blijft. Rekent men de laatst opgegevene schrijfwijze met mij tot het letterschrift, dan durf ik stoutmoedig mijne stelling staande houden, dat alle spijkerschrift een letterschrift is; doch wil men het dezen naam niet toekennen, zoo moet ik alzins toegeven, dat de meest zamengestelde onder de spijkerschriften schrift van lettergrepen zijn, alhoewel er in zoodanig schrift van lettergrepen even zoo goed teekens voor bijzondere klinkers kunnen zijn, als men in het Persepolitaansche letterschrift verkorte naamtrekken ter aanduiding van geheele woorden vindt.

Een

Een schrift van lettergrepen, gelijkvormig aan het Japansche, op Perzische of Babylonische gedenkteekens aan te nemen, verbiedt de verschillende gesteldheid der Perzische en Aramaeische talen, waartoe zij behooren zal. Doch het is noodig van iedere soort der spijkerschriften afzonderlijk te spreken, dewijl nergens meer dan hier eene onderscheiding van dezelve vereischt wordt.

Van de Persepolitaansche schriften is het *eerste* thans algemeen erkend voor een schrift, dat een abé heeft, nadat het zoowel den heer Ol. Tychsen als den heer Münter gelukt was, om den woorddeeler te ontdekken, die twee tot elf karakters van weerszijden insloot, zonder dat de som van alle onbedorvene karakters het getal van veertig te boven ging. Tychsen heeft bij zijne proef ter ontcijfering tevens opgemerkt, dat in vele opschriften de zoo dikwijls voorkomende rij van teekens door eenen enkelen verkorten naamtrek vervangen wordt, en zoude welligt vóór mij het geheele schrift volkomen ontcijferd hebben, als hij met mij dezen enkelen naamtrek niet voor den naam, maar voor den titel des konings gehouden had. Door eene meer gelukkige proef is het nu bewezen, dat dit schrift niet alleen bijzondere teekens voor de klinkers heeft, maar zelfs de lange klinkers van de korte en scherpe, even als het door Anquetil ontcijferde oud-Perzische Zendschrift, onderscheidt. Als een zoodanig letterschrift schijnt Tychsen ook de *tweede* en *derde* soort van schrift aan te zien, terwijl Münter integendeel de tweede schriftsoort voor schrift van lettergrepen en de derde voor teeken- of woordenschrift houdt. Hierin kan ik mij nogtans, even min

als

als mijne voorgangers, een beslissend oordeel veroorloven, zoolang eene volledige onteijfering dezer schrift.soorten nog niet gelukt is; echter durf ik, na de door mij gemaakte vergelijkingen der overeenstemmende opschriften, stout staande houden, dat geen van beide een teekenschrift is, dewijl men in beide, offschoon in de derde schriftsoort zeldzamer, verbuigingen bemerkt, die gedeeltelijk uit verscheidene teekens bestaan. De tweede soort moet ik, zelfs wegens de menigte der teekens in een enkel woord, bij het groote aantal derzelve in het geheel, het gebruik van teekens voor langere en kortere klinkers toestaan; doch ook teekens van medeklinkers met insluiting van klinkers, zoo ik niet dwaal, wanneer ik eenige woorden van de eerste schriftsoort letterlijk in de tweede wedervind. De derde soort daarentegen geloof ik, daar zij tot vorming van een woord slechts weinige teekens vereischt, doch het getal van alle teekens een abé verre te boven gaat, dat ik aan deze het gebruik der teekens voor klinkers, in zooverre zij te vermijden waren, geheel moet ontzeggen, en daarentegen het gebruik der medeklinkers met insluiting der klinkers, daar, waar een afzonderlijke medeklinker niet genoegzaam was, aannemelijk vind.

Wat nu de *overige spijkerschriften* betreft, zoo kan ik, dewijl geene vergelijking van dezelve met een schrift, dat reeds ontcijferd is, zoo als bij het Persepolitaansche, mij mogelijk is, slechts uit de vergelijking van meer soortgelijke opschriften, zoo als die op de baksteenen, of uit de vergelijking van verscheidene bijzondere plaatsen van de groote opschriften onder elkanderen, de stelling

voor

voor zeker opgeven, dat ook zij geen teekenschrift zijn, daar het niet moeijelijk valt, om vier of vijf karakters te vinden, die bij elkanderen behooren. Ook heb ik reeds op eene andere plaats (*) mij daarover verklaard, dat ik in zeker opzigt het voor schrift van lettergrepen- en letterschrift tevens houde, in zoo verre een schrift, dat, even als het Hebreeuwsche, de klinkers buiten de rij der medeklinkers sluit, en medeklinkers, die onmiddelijk bij elkanderen behooren, door koppel-teekens zamen hecht, even zoo goed een schrift van lettergrepen, als van letters, kan genoemd worden. Wie de gronden voor deze bewering nader wenscht te leeren kennen, dien verwijs ik naar het gemeld Tijdschrift en voeg nog daarbij, dat ik in dit opzigt aan het groote opschrift, dat door Millin bekend gemaakt is, dezelfde karakters, als aan het Babylonische spijkerschrift, toeken. Meer overtuigende bewijzen te leveren kan men wel met billijkheid van geene menschelijke kracht verwachten, voor dat ééne van de meest zamengestelde soorten van schrift volkomen zal ontcijferd zijn. Voor het tegenwoordige is het genoegzaam getoond te hebben, dat geen spijkerschrift woordenschrift, en deszelfs ontcijfering dus niet onmogelijk is.

Nadat ik de in het algemeen opgegevene grondstellingen van iedere soort van spijkerschrift afzonderlijk bewezen heb, ga ik nu over tot de aanmerkingen, over mijne *proef ter ontcijfering van de Persepolitaansche schriftsoort*, waarna ik eindelijk eene korte voorstelling dier resultaten mijner ontcij-

(*) *Intelligenzblatt der Jen. A. L. Z.* 1804. n°. 101.

cijfering zal pogen te geven, die voor den navorscher der geschiedenis van belang kunnen zijn. Den loop en de wijze mijner ontcijfering heeft de heer *Sylvestre de Sacy* in eenen brief aan den heer *Millin* (*) zoo uitmuntend voorgesteld, dat ik mij bijna daarop alleen beroepen kan. Naardien het evenwel voor velen belangrijk zoude kunnen zijn breedvoerig te vernemen, hoe het mogelijk was, dat ik, zonder de Oostersche talen kundig te zijn, één der oudste Aziatische schriften ontcijferde, waarvan taal en inhoud even onbekend waren, zoo wil ik hier nog aan het volgende kort verhaal der geschiedenis mijner ontcijfering eene plaats vergunnen.

Onder de opschriften der eerste schriftsoort zijn er twee, die door Niebuhr (†) zoo uitmuntend afgeschreven zijn, door waarschijnlijke overzettingen der beide andere schriftsoorten vergezeld, niet al te groot, noch te klein, en blijkbaar van eenen verwanten inhoud, en die deswege ook, daar in het algemeen de eerste soort van schrift de eenvoudigste van alle spijkerschriften is, door mijne voorgangers tot eene eerste proef ter ontcijfering uitgekozen zijn. Van dit punt ging ik insgelijks uit, dewijl het woord, dat de heer Ol. Tychsen, zoowel als de heer Münter, voor den sleutel van het gansche abé gehouden hadden, het meeste daarin voorkomt. Door Tychsen's schrift op het vermoeden gebragt, dat in deze opschriften, die boven de beeldtenissen der Perzische koningen (‡) gevonden worden, derzel-

(*) In het *Magazin Encyclopédique*, *Année VIII. T. V. p.* 438. (†) D. *II. Tab. XXIV. B en G.*

(‡) Nieb. *Reize B. II. p.* 131 *en* 136. Ned. Vert.

zelver titels te zoeken zijn, en door Münter's proef volkomen overtuigd, dat het zoo dikwijls voorkomende woord *Koning* beteekenen moest; vertaalde ik aanstonds, nadat ik reeds vooraf, voordat ik nog ergens een boek over het spijkerschrift gelezen had, of meer dan Bruin's en Niebuhr's afschriften kende, door de enkele vergelijking der opschriften tegen elkanderen, met Tychsen en Münter tot eenerlei grondstelling gekomen was (*), de beide opschriften, naar de bloote gelijkvormigheid met de opschriften in het Pelvi, door den heere *de Sacy* ontcijferd, zoo als volgt:

N. N. rex. magnus (?). *rex. regum.* (*rex.* — *um*) *Filius.* — (*regis*). *stirps. Achaemenis* (?) (.....)

Op deze wijze kon het mij niet ontgaan op te merken, dat de beide koningen vader en zoon zijn moesten, dewijl de koning, in Niebuhr's opschrift G, een zoon des konings in Niebuhr's opschrift B genoemd werd, en in de beide vertalingen der andere soorten van schrift dezelfde betrekking tusschen de beide namen plaats vond. Nu spoorde ik zoowel in de Ideën van den heer Heeren, als in de

(*) Ik moet hier ter eere van mijnen eersten helper en vriend opmerken, dat de toenmalige sekretaris der Bibliotheek, *Fiorillo*, naderhand *Mag. leg.* te Göttingen, die mij de eerste aanleiding tot ontcijfering van het spijkerschrift gaf en de eerste acht tot veertien dagen, waarin ik bezig was, om de eerste algemeene stellingen te bepalen, mij getrouw bijstond, den arbeid, voor éénen mensch al te moeijelijk, zeer verligtede en in het algemeen met de noodige wetenschap van het spijkerschrift op het vriendelijkste bekend maakte.

de proeven van Münter op, aan welk tijdperk der Perzische koningen de basreliefs op de puinhoopen van Persepolis toegeschreven werden, om de op hetzelve toepasselijke namen te vinden, dewijl ik bij eene geheel onbekende taal alleen door eigennamen de waarde van eenige letters hoopte te ontdekken, ten einde door derzelver hulp van tijd tot tijd al de overige te raden. Volkomen overtuigd, dat hier twee koningen uit de dynastie der Achaemeniden moesten gezocht worden, dewijl ik de geschiedenis der Grieken, als tijdgenooten en uitvoerige verhalers boven alle anderen, het geloofwaardigste vond, begon ik de rij der koningen door te loopen en te onderzoeken, welke namen het beste met de karakters der opschriften konden overeen gebragt worden. Cyrus en Cambyses konden het niet zijn, dewijl de beide namen der opschriften geene gelijke letter aan het begin hadden; het kon voorts noch Cyrus, noch Artaxerxes zijn, dewijl de eerste naam met betrekking tot de karakters te kort, en de tweede te lang was. De namen van Darius en Xerxes bleven mij dus slechts over, en dezelve kwamen zoo goed overeen, dat mij omtrent de juistheid dezer keuze geene de minste twijfeling overbleef. Daarbij kwam nog, dat in het opschrift van den zoon aan den vader insgelijks de koninklijke titel gegeven was; doch in het opschrift des vaders was het niet aldus, welke aanmerking door alle Persepolitaansche opschriften in alle soorten van schrift bevestigd werd. Daar mij nu, door eene juiste ontcijfering des naams, reeds over de twaalf letters bekend moesten worden, en daaronder juist al de letters van den koninklijken titel op ééne na

zich

zich bij elkanderen bevonden, zoo kwam het daarop aan, om dezen, slechts uit den mond der Grieken bekenden, naam den Perzischen vorm te geven, ten einde door de juiste bepaling der waarde van ieder karakter den koninklijken titel te ontcijferen en zoo de taal te raden, waarin de opschriften konden geschreven zijn. Anquetil's Zendavesta scheen mij zooveel te meer de beste oplossing te geven, dewijl Münter reeds uit het veelvuldige gebruik der klinkers de Zend-taal gegist had. Nu leerde ik uit de Zendavesta, dat de Grieksche naam Hystaspes in het Perzisch Goschtasp, Gustasp, Kistasp of Wistasp luidde; hierdoor waren mij de eerste zeven letters in den naam van Hystaspes, in het opschrift van Darius duidelijk, en de drie laatste had ik reeds, uit de vergelijking van alle koninklijke titels, voor de verbuiging van den *tweeden enkelvoudigen naamval* herkend. Maar dat Darius in het Perzisch *Eanterafesch* zoude geluid hebben, konde ik den heer Anquetil op zijne bloote gissing niet toegeven, dewijl ik in *Reland's* verhandeling (*) uit *Strabo* (†) de volgende plaats aangehaald vond: τὸν Δαρειαύην (dus in den *nominat. Dariaves*, of volgens het Perzisch *Darjavesch*) Δαρεῖον ἐκάλεσαν, en naardien ik mij niet overtuigen kon, dat de Grieken, zoowel als de Hebraeën, den naam *Eanterafesch* in dien van Dareios of Darjavesch zouden verwrongen hebben. Ik liet het dus bij den naam Darius of Darjavesch berusten, en poogde nu slechts den Perzischen klank in den naam van

(*) *Dissert. de vet. ling. Pers.*
(†) *L. XVI. fin.*

van Xerxes te ontdekken. Zonder mij om den naam van Artaxerxes in het Pelvi of nieuw Perzisch te bekommeren, nam ik, daar ik aan de Zend-taal de voorkeur gaf, den naam van Araxes ten model en vond toen (*) door Anquetil het volgende aangemerkt: *Araxes s'est formé de* Weorokesche *ou* Warakſchè, *en retranchant simplement la première lettre; pour le* kſche *les Grecs le rendent toujours par ξ*. Ik aarzelde dus niet, om den naam van Xerxes, met achtgeving op de letters, die mij door de namen van Hyſtaspes en Darius gegeven waren, in *Kſcherſche* of *Kſcharſcha* te veranderen, waarbij ik verder geene zwarigheid vond, dan dat in het opſchrift tusſchen de eerſte *ſch* en de *e*, die reeds volgens de juiste gisſing van Münter, als eerſte letter van het Zendabé, tevens ook voor eene heldere *a* geldt, nog eén ander teeken ſtaat. Om derhalve regt zeker te zijn, vergeleek ik nog eenmaal alle opſchriften van Niebuhr en Bruin, ten einde te zien, of de namen wel juist nageſchreven waren, en vond op deze wijze, dat in den naam van Hyſtaspes het vierde karakter drie hoofdſpijkers van eene gelijke lengte hebben moest; doch in den naam van Xerxes het derde karakter ſlechts met éénen, maar het vijfde daarentegen met drie, dwarsſpijkers moest geſchreven worden. Hierdoor ontwaarde ik, dat het derde karakter in den naam van Xerxes van gelijke beteekenis was met het vierde en laatſte van den koninklijken titel, en dewijl in den koninklijken titel door den naam van Xerxes de drie eerſte teekens, en

(*) In de *Mémoires de l'Acad. royale des Inscriptions, T. XXXI. p.* 367.

en door den naam van Hyſtaspes op één na het laatſte reeds gegeven was, zoo trachtte ik door de ontcijfering van hetzelve het nog onbekende teeken te raden, hetwelk zich ook in den naam van Darius achter de reeds ontcijferde drie eerſte letters *Dar* bevond. Ik zocht dus in het Zend-woordenboek van Anquetil op, met welk woord de koning in de Zendtaal genoemd werd; hier vond ik nu wel onder *Kſche* geen woord, dat koning bcduidde, maar eene menigte gelijk beteekenende vormen onder *Kshche*, waardoor ik dus van de taal van het opſchrift en de eerſte letter in den naam van Xerxes als *Kh* zeker werd; doch het begeerde karakter mij nog altijd onbekend bleef. Geene uitdrukking van het Zend kwam intusſchen beter met de karakters van het opſchrift overeen, dan de uitdrukking *Khſcheïo*, als ik het onbekende karakter voor het aanblàzings-teeken *H* gelden liet. Ik aarzelde zooveel te minder, om een zoodanig aanblazings-teeken aan te nemen, dewijl ik in de Zendavesta zeer vele woorden vond, nu met, dan zonder *H* geſchreven, en in de boven aangehaalde *Mémoires* (*) de aanmerking gelezen had, *l'a final s'aspire, comme s'il étoit ſuivi d'un* h. Daarenboven kon men hierdoor het derde teeken in den naam van Xerxes en het vierde in den naam van Darius het beste verklaren; ook paste de *H* even zoo goed in de verbuiging van den tweeden enkelvoudigen naamval *ahe* en het einde van het dikwijls voorkomende woord *ah*, als de *tſch* in de verbuiging van den tweeden meervoudigen naamval

(*) *P.* 365.

val *etschao*. De waarde van dit aanblazings-teeken heb ik naderhand in verscheidene woorden der Persepolitaansche opschriften, bij voorb. in *Dahutschao*, hetwelk ik aanvankelijk door *Daharum* vertaalde, maar door eene verdere beoefening der Zendtaal spoedig van eene gelijke beteekenis als *populorum* vond, zoo zeer bevestigd gevonden, dat ik bezwaarlijk gelooven kan hierin gedwaald te hebben. Naardien de heer de Sacy intusschen mij menige zeer gegronde aanmerkingen daartegen gemaakt heeft (*), betrekkelijk den naam van Darius en Xerxes, zoo ben ik op het vermoeden gekomen, of men dit teeken onder andere ook niet daartoe gebruikt had, om de juiste uitspraak der namen aan te duiden en te vermijden, dat men niet *Khscher-sche* voor *Khsch-ersche* en *Da-re-usch* voor *Dar-eusch* uitsprak (†). In dit geval zou ik aanne-

(*) Nogtans moet ik aanmerken, dat ik in de verkeerd schijnende plaatsing der *h* in *Khschhersche* voor *Khschehrsche* nog altijd niet zooveel bedenking vind, als de heer de Sacy, daar hij in zijne *Mémoir*. M. de Sass, *p*. 175. cf. *p*. 191. zelf zegt: Dans le nom de Sapor le *heth* de la dernière syllabe est placé après le *resch*, ce qui fait *schapourh*. — Au revers, le nom du roi est bien-gravé, mais le *vav* de la syllabe *pouhri* est après le *heth*, ce qui donne *schahphouri*.

(†) De namen van Darius en Xerxes schijnen namelijk geene *simplicia*, maar *composita* te zijn, welker eerste helft uit *Dara* (heer) en *Khschah* (koning) verkort worden; weshalve Aelius Lampridius, in *Alex. Severo*, Artaxerxes *potentissimum regem tam re, quam nomine* noemt. Daarentegen Herod. *VI*. 98. den naam Artaxerxes door *μέγας ἀρήϊος*, Ammian. Marcell. *XIX*. door *bellorum victor* verklaart,

nemen, dat het aanblazings-teeken, na zekere medeklinkers, ook in *w* of *j* overgaat, en bijgevolg de beide namen als *Khſchwerſche* en *Darjeusch* of *Darjeoesch* uitgeſproken konden worden. Hieruit wordt het ten minſte duidelijk, hoe de Hebraeën, die, even als de Aegyptenaren, voor iederen naam, die met twee ſtomme medeklinkers begint, nog eene א plaatſten, ten einde de uitſpraak gemakkelijker te maken, even als de Franſchen een *é* in ſoortgelijke gevallen gebruiken, den naam van Xerxes in אחשורש, Ahasverus, en den naam van Darius in דריוש, veranderen konden. Dat in den Perziſchen naam van Xerxes de klank eener *W* aanwezig was, die door de Grieken, dewijl zij in hun ſchrift geen teeken daarvoor hadden, weg gelaten werd, zoo als in Ἀράξης voor *Woorokeſche* of *Warakſche*, ſchijnt uit de verſchillende ſchrijfwijzen van denzelfden naam te blijken, zoo anders de namen Ἀσσουῆρος, Ὀξυάρης, Ὀξυάρτης en Ἀξάρης, (in Κυαξάρης) ſlechts verſchillende wijzigingen van den naam Ξέρξης zijn, even als Ἀρτοξάρης, Ἀρταξάρης, Ἀρταξάστης ſlechts verſchillende wijzigingen zijn van den naam

klaart. Vermoedelijk vertaalde Herodotus op de aangehaalde plaats ſlechts de laatſte helft van den naam van Darius en Xerxes door ἐρξείης en ἀρήϊος, en ſloeg daarbij volgens de Griekſche gewoonte, in den klank der Perziſche namen, offchoon in eene omgekeerde rigting, acht; ten minſte is ἐρξείης een woord, dat Herodotus zelf gemaakt heeft voor ῥεξίας of πρηκτής, dat is, πολεμικός, volgens de verklaring van het *Etym. M.*, waar Δαρεῖος van het Griekſche δῆρις afgeleid wordt, of Φρόνιμος, volgens de opgaaf van Heſychius.

naam 'Αρτοξέρξης of 'Αρταξέρξης (in het Zend *Artachschethr*, in het Pelvi *Artaschir*, in het Perzisch *Ardeschir*, in het Arabisch *Azdeschir*) met het voortzetsel *Art* of *Ard* (*strenuus*, *magnanimus*, *fortitudine pollens* (*),) schijnen te zijn. Doch daar ik te weinig kennis heb van de Oostersche talen, zoo wil ik hiervan in het geheel niets vaststellen, en er slechts nog dat bijvoegen, wat de heer de Sacy mij zelven betuigd heeft, hoe hem iedere poging, om de karakters eene andere waarde te geven, mislukt is. Gelijk reeds de heer de Rozière (†) zwarigheid maakte, om de *h*, die voor den Franschman zoo moeijelijk uit te spreken is, in den naam van Darius te erkennen, zoo heeft ook de heer *St. Martin* in zijne laatste proeven ter ontcijfering dezelve met eene *é* verwisseld, en dien te gevolge vele andere afwijkingen van mijne bepalingen beproefd, doch voor dezelve tot heden nog zoo weinig grond bij gebragt, dat ik niet in staat ben, om ééne derzelve aan te nemen. De hieroglyphen op de bovengemelde vaas of urne, die de graaf Caylus het eerste bekend gemaakt heeft, zijn het juist, die mijne ontcijfering op de allervolkomenste wijze bevestigen, terwijl zij den naam van Xerxes, zelfs volgens de ontcijfering des heeren Champollion, letterlijk *Khschharscha* schrijven. Want dat dit teeken, hetwelk Champollion voor eene Grieksche *H.* verklaart, veelmeer eene Latijnsche *H.*, of de vijfde letter van het Phonetische Hiero-

(*) *Cf.* Herod. *VI.* 98.
(†) In de *Description de l'Egypte* (*Antiquités Mémoires*, *T. I.* 3 *Livraisons*, *p.* 265–276.)

roglyphen-abé is, dat in plaats van klinkers slechts hulpletters had, en ingevolge de *Hé* voor eene Grieksche *E* gebruikte, bewijst de naam van Hadrianus, in welken dit teeken vóór de *a* gaat. Met deze aanmerking stort het geheele gebouw van de ontcijfering van den heer Saint-Martin reeds in, voor zoo verre het op andere bepalingen van dit teeken gegrond is, indien zij ook al van talrijke misvattingen van eenen anderen aard vrij was.

Van de wijze, waarop ik allengs de beteekenis van alle overige karakters poogde aan het licht te brengen, heb ik niets noodig te zeggen, terwijl uit het tot hiertoe gezegde genoegzaam blijkt, dat ik in alles op eene verstandige wijze en zonder eenige willekeur te werk ging, en dat mijne ontcijfering geenzins het verwijt verdient van een blind geval te zijn, hetwelk eenige aanhangers van mijne tegenpartij mij hebben willen voorwerpen. Alleen merk ik nog aan, dat men, wanneer ik mij beroem van het abé der eerste Persepolitaansche schriftsoort *ontcijferd* te hebben, men daarom geenzins geregtigd is, om eene volkomen bevredigende *verklaring* van mij te vorderen, offchoon maar al te dikwijls de ontcijferaar met den vertaler pleegt verwisseld te worden. Wanneer ik, in de Oostersche talen bijna volkomen onkundig, enkel door eene logische redenering, die op de vergelijking van alle opschriften, die aan elkanderen gelijk zijn, berust, en ook op de verschillende zamenvoegingen van derzelver karakters, de waarde der teekens als ontcijferaar vastgesteld heb, zoo is het naderhand, nu de weg eenmaal gebaand is, de zaak der Oosterlingen, om tot de volkomene uitlegging van het leesbaar ge-

maak-

maakte schrift het hunne bij te dragen, en niet, zoo als dikwerf geschiedt, van den ontcijferaar eene bevredigende verklaring van het ontcijferde, als een bewijs voor de juistheid zijner bepaling van het abé, te vorderen; voorål wanneer er van de taal, waarin het ontcijferde schrift vervat is, noch woordenboek, noch spraakkunst, maar, als ware het, slechts enkele fragmenten van dezelve, bekend zijn. Dit strekke tot antwoord voor hen, die zonder overleg van éénen mensch bovenmenschelijke dingen vorderen; intusschen moge de bevestiging van ééne mijner gissingen ten bewijs strekken, hoe weinig grond men heeft, om aan de ware ontcijfering van het abé te twijfelen.

Münter schrijft mij, dat een predikant, de heer Fuglsang, die het Sanskrit kende en voor twee jaren uit Tranquebar terug gekomen was, hem onder andere de aanmerking medegedeeld had, dat sommige Engelschen *Bun* als een Sanskrit woord voor *nakomelingen*, *geslacht*, schreven en gebruikten, en deswege *Suria buns* en *Dsandira buns* voor *nakomelingen der zon en der maan* zeiden. Wie de groote gelijkvormigheid tusschen het Zend en het Sanskrit kent (*), zal daarin eene niet geringe bevestiging mijner aanvankelijk zeer gewaagde vooronderstelling vinden, dat *bun* zooveel als *stirps* beteekenen moet, daar Anquetil slechts de beteekening *racine*, *fondement*, opgaf; daarbij komt nog, dat

(*) Men houdt het thans genoegzaam voor bewezen, dat het *Zend* en het *Pehvi* slechts tongvallen van het *Sanskrit* zijn. Men zie eene vergelijking hierover in de *Asiatik Research. Vol. II. p.* 54. D.

dat de Sacy verzekert het woord Pun, (zoo als hij het wil geschreven hebben; doch Anquetil integendeel altijd *bun*, *bon* of *bonem* schrijft) in den opgegeven zin op verscheidene steenen der Sassaniden gelezen te hebben. Desniettemin geloof ik thans, dat dit woord, even als *pothré* of *pothrém*, dat Anquetil (*) zoowel door *fils* als door *germe* vertaalt, ook *zoon* zoude kunnen beteekenen, en pas het nog toe op den vorafgaanden tweeden naamval, dewijl in het groote opschrift van Bruin (†) *Bon Darheausch Khschehiohahe* staat, en het woord *bome* (lin. 12, in het Pelvi *boman*, zoon) in de overzetting van de tweede schriftsoort door dezelfde karakters, als *bon*, uitgedrukt is. Op deze wijze heeft men in de titels van Darius en Xerxes niet noodig het woord *zoon* er bij te voegen, en het woord, dat gewoonlijk op *Bun* volgt, *akheotschoschoh* kan mogelijk een bijwoord van *Bun* zijn.

Ik wil mijne Lezers niet langer ophouden met ontijdige gissingen omtrent de vertaling der opschriften, naardien wij hoop hebben, om de aanmerkingen des heeren Anquetil over de Zend-taal eenmaal volkomen aan het licht gebragt te zien. Ik vergenoeg mij ontwijfelbaar getoond te hebben, dat het Zend de taal der opschriften van de eerste soort is, en mijne ontcijfering van het abé, tot op weinige teekens na, op zekere gronden rust. Zoo ik hierin op verre na niet zoo veel geven konde, als de Sacy bij de opschriften der Sassaniden gaf, ben ik

(*) *Zendav.* 1, 2. *p.* 179. n°. 2.
(†) *N.* 131. *lin.* 14.

ik echter genoeg voor mijne moeite beloond, terwijl ik door eene verstandige handelwijze alle willekeur en zucht tot vooronderstellingen van gewaande ontcijferaars en uitleggers perk gezet heb, en de wereld hierdoor beveiligd voor eene menigte schriften, die meer verwarren dan ophelderen, waarmede zij bedreigd werd, en ik de volgende *resultaten* vastgesteld heb:

I. Alle tot hiertoe bekende spijkerschriften te Persepolis hebben betrekking op de Perzische koningen *Darius Hystaspis* en zijnen zoon *Xerxes*; alle gebouwen te Persepolis, waaraan dezelve zich bevinden, hebben dus aan deze koningen hunnen oorsprong te danken, en derzelver basreliefs getuigen van de Perzische beschaving en van den Perzischen smaak onder de regering der voornoemde koningen. Opdat men echter naauwkeurig wete, wat van iederen dezer beide koningen afkomstig is, of betrekking op hen heeft, zoo zal ik de hiertoe behoorende opschriften afzonderlijk optellen, terwijl ik vooräf nog iets over de opschriften aan den *koninklijken mantel* aanmerk, die Bruin (*) verzekert uit de verbrijzelde stukken weder bijeen verzameld te hebben. Dit zijn de fragmenten van twee opschriften op de beide koningen, wier afbeeldsels men naast elkanderen voorgesteld had, in alle drie de soorten van schrift; doch die door Bruin op eene zoo verkeerde wijze tot een enkel opschrift zamengesteld zijn, dat men die van onderen op lezen moet, daar dan de vierde tot den eersten regel het opschrift op Darius, en de zevende tot den vijfden het op-

(*) *N.* 133.

opschrift op Xerxes bevatten. Dit is ten minste in de eerste schriftsoort bijna volkomen en bevat in den vierden en derden regel zeer duidelijk de woorden:

Darheusch K....h eghré Goschtaspahe bun akheotschoschoh.

Darius, rex fortis, Hystaspis filius (?).

Het opschrift op Xerxes kan men slechts uit de vergelijking van alle fragmenten der drie schriftsoorten aanvullen, terwijl het meest fragmenten van verschillende woorden zijn. Met het boven verklaarde opschrift van Darius en met Niebuhr's volledige afschriften E. F. G. vergeleken, kan men er den volgenden inhoud uit zamenbrengen: *Xerxes, rex fortis, Darii regis filius (?).*

Eenigermate wijdloopiger, dan deze, zijn de opschriften boven de afbeeldsels der koningen aan de deuren in het binnenste der gebouwen (*): de opschriften van Darius (†) zijn uit het gebouw G. (‡); doch de opschriften van Xerxes (§) uit het gebouw I. (‖). Deze omstandigheid bevestigt de aanmerking van den heer Niebuhr (**), die uit de uitwen-

(*) Zie *Lettre de M.* Sylvestre de Sacy *à M.* Millin, *sur les inscriptions des monumens Persépolitains. Extrait du Magazin Encyclopédique, année VIII. T. V. p.* 438.

(†) Nieb. *B. D. C.*

(‡) Nieb. *Tab. XXVI.* Op den platten grond van Heeren S.

(§) Nieb. *G. F. E.*

(‖) Op den platten grond van Heeren *t.*

(**) *Bd. II. p.* 136. vergeleken met Heeren's Ideën D. *I. p.* 288.

wendige gesteldheid en bouworde der gebouwen tot eenen verschillenden oorsprong derzelve besloot; doch hij toont tevens, dat Niebuhr het oudste gebouw omgekeerd voor het later gebouwde hield (*). — Dat het gebouw G voor Darius bestemd was, toonen de opschriften aan de vensters, die insgelijks op Darius betrekking hebben: slechts aan den zuidwestelijken hoek van het gebouw staat regtop een steen van meer dan twintig voeten hoog, waarop bovenaan het groote opschrift (†) gevonden wordt, hetwelk op Xerxes betrekking heeft en met Niebuhr's A. aan de voorzijde der voornaamste terras, op de vlakte bijna van eenen gelijken inhoud is. Echter werd deze steen, volgens het zeggen van Bruin, eerst later opgerigt. — Van Darius vindt men anders geen opschrift meer, dan Niebuhr's H. I. K. L., hetwelk omtrent in het midden van den hoofdmuur naar het Zuiden op eenen steen van 26 voeten lengte en 6 voeten hoogte staat. Anders zijn de opschriften in het spijkerschrift op alle plaatsen onder de puinhoopen van Persepolis verspreid, ten bewijze, dat zij allen het werk dezer beide koningen zijn, daar zij door Darius begonnen, en door Xerxes aanmerkelijk uitgebreid, doch niet geheel voltooid werden, dewijl er in zijne gebouwen nog steenen zonder opschriften gevonden worden. Van Murr (‡) heeft

(*) Ingevalle niet, zoo als het mij thans uit de daarbij gevoegde vier woorden aan het einde der opschriften op Darius waarschijnlijk wordt, de koning Xerxes ook dit gebouw ter eere van zijnen vader stichtte.

(†) Bruin n°. 131.

(‡) *Journal Th. IV. p.* 125. enz.

heeft 35 opschriften van Persepolis opgeteld; doch eenerlei opschriften, die meermalen herhaald zijn, als 3, 7 of zelfs 12 verschillende geteld, daarentegen eene menigte andere, waarvan wij geene afteekeningen hebben, geheel overgeslagen. Van de 12 opschriften, die hij op de pilasters van den hoofdingang opgeteld heeft, bezitten wij geene leesbare kopijen, dewijl zij wegens hunne hoogte van den grond onleesbaar zijn; Gemelli alleen, die op het einde der zeventiende eeuw te Persepolis was, levert ons, zoo als hij zegt, twee regels derzelve (*). De eerste regel komt overeen met de eerste helft van den 21 regel in Niebuhr's A., en de tweede bevat eenige karakters zonder zamenhang uit een opschrift, dat met Niebuhr's G van gelijken inhoud schijnt geweest te zijn. Maar Tavernier (†) levert ons reeds diezelfde karakters in dezelfde orde. — Het gevoelen van den heer Tychsen, dat ten minste het groote paleis L. deszelfs bestaan aan de Arsaciden te danken heeft, vind ik te gewaagd; doch de puinhoopen van Nakschi-Rustam schijnen gedeeltelijk eerst uit de tijden der Sassaniden te zijn, dewijl zij nevens enkele spijkervormige opschriften andere met Pelvi-karakters bevatten.

II. De taal van het eerste spijkerschrift te Persepolis is *Zend;* de Zend-taal, door den heer Anquetil ontdekt, is dus even zoo min verdicht, als de Pelvi- en Parsi-tongvallen, en zoo doende mogen wij ook de Zendavesta als een echt godsdienstig boek der Perzen beschouwen, waarna wij de gods-

(*) *Voyag. Tom. II. Fig. I. p.* 246.

(†) *Rélations de divers voyages curieux, Paris* 1663.

godsdienstige denkbeelden der oude Perzen beoordeelen kunnen. Offchoon de taal van het ontcijferde spijkerschrift, volgens de woordvormen en verbuigingen van het Zend, die de heer Anquetil opgegeven heeft, niet geheel naauwkeurig met het Zend van het boek van den Perzischen godsdienst overeenstemt, dewijl de Zend-taal in derzelver bloei allerlei veranderingen van den tijd ondervinden moest, zoo is toch reeds door de overeenstemming, die men bij de vergelijking der opschriften met de handschriften der Zendavesta in de taal wezenlijk opmerkt, het voormalige bestaan der Zend-taal even zeer bewezen, als door de ontcijfering der opschriften der Sassaniden door de Sacy dat van het Pelvi eenige eeuwen later blijkbaar werd. Het kan zelfs wel zijn, dat het Zend-abé, door den heer Anquetil bekend gemaakt, reeds ten tijde van de oude Perzische koningen in gebruik geweest is en van de regter naar de linker zijde geschreven is geworden, terwijl men spijkerschrift van de linker naar de regter zijde schreef. Want hoe fraai en geschikt het spijkerschrift voor steenschrift is, zoo wijdloopig en ongeschikt moest het voor het gewone schrijfgebruik zijn. Uit dien hoofde komt het mij voor, dat het slechts op gedenkteekens, oorkonden, zegels en talismans, als ware het een heilig en eerwaardig schrift, gebruikt is, en zelfs de twee grondtrekken van hetzelve konden oorspronkelijk iets geheimzinnigs hebben. Maar dat men dit heilige schrift van de linker naar de regter zijde schreef, terwijl het gewone schrift eene tegenovergestelde rigting verkreeg, wordt mij duidelijk uit de gewoonte der Oosterlingen, die met de beenen kruiselings

on-

onder het ligchaam zitten te schrijven, waarbij de rigting van de regter naar de linker zijde de natuurlijkste en gemakkelijkste is, dewijl integendeel op de gedenkteekens het oog liever de tegenovergestelde rigting volgt. Hetzelfde had plaats in het oude Aegypte, waar men somtijds de Hieroglyphen, zoo als ik uit eenige naar elkanderen gelijkende opschriften, die in een vierhoek geplaatst zijn, gezien heb, van de linker naar de regter zijde schreef, terwijl het gewone schrift blijkbaar van de regter naar de linker zijde geschreven werd. Indien echter het spijkerschrift, even als de Aegyptische Hieroglyphen, een heilig en eerwaardig schrift was, dat men slechts op plegtige gedenkstukken of op talismans enz. gebruikte, dan moest het met het verval des Perzischen rijks deszelfs aanzien verliezen en allengs geheel buiten gebruik geraken. Welligt kende men het ten tijde der Sassaniden nog, dewijl de inhoud hunner opschriften te Nakschi-Rustam van die te Tschil-minar overgenomen is. Dat men echter nog in de vierde eeuw der Hegira dit schrift zou hebben kunnen lezen, zoo als de Sacy in zijne opheldering der Kufische opschriften te Persepolis beweert, is zeer onwaarschijnlijk en eene ijdele snorkerij.

III. De ontcijferde opschriften uit Persepolis spreken van *Hystaspes*, *Darius* en *Xerxes*, *als grootvader*, *vader en zoon*, doch nooit geven zij den eersten den koninklijken titel, terwijl integendeel de beide laatste zelfs op Aegyptische gedenkteekens als koningen verschijnen, en Darius als zoodanig in twee nog niet bekend gemaakte Babylonische oorkonden zijnen naam teekent. Hierdoor wordt

de geschiedenis der Perzische koningen, zoo als dezelve ons door de Grieken bewaard is, volkomen bevestigd en kan door de misvormde fabel-geschiedenis der nieuwere Perzen, even min als door de weinig zamenhangende geschiedenis der Bijbelsche schrijvers, wederlegd worden. De Grieksche geschiedenis bezit zoo vele innerlijke geloofwaardigheid bij alle verwringing, die zij mag ondergaan hebben, dat ik de overeenstemming derzelve met de opschriften als een voornaam bewijs voor de juistheid mijner ontcijfering houde; want zelfs de wijze, waarop Darius tot den troon zoude gekomen zijn, is geheel in den geest van den Perzischen godsdienst, volgens welken de zon, als de zigtbare verschijning der godheid aan den hemel, hare godspraak slechts bij haren vroegen opgang door het hinneken van het paard, aan haar toegewijd, te kennen konde geven. Ook leert ons reeds het gezond verstand, dat de geschiedenis eener vreemde natie, door tijdgenooten beschreven, meer geloofwaardigheid heeft, dan de geschiedenis der inboorlingen uit eenen tijd van vele eeuwen later; want de Oud-Perzische geschiedenis uit Nieuw-Perzische bronnen te putten, is even zoo, als of men Duitschland's oudste geschiedenis uit Duitsche kronijken der midden-eeuwen wilde nasperen. De verwachting van weetgierige Geleerden, om nieuwe ophelderingen over de Perzische geschiedenis door de ontcijfering der spijkervormige opschriften te verkrijgen, is tot heden nog niet bevredigd; doch men zoude weinig zucht voor ware geleerdheid toonen, als men daarom alle pogingen ter ontcijfering voor mislukt, alle daartoe aangewende moei-

moeite nutteloos; en de reſultaten van het ontdekte voor nietsbeduidende verklaren wilde. Want aan den éénen kant kunnen wij niet weten, waarheen eene zorgvuldige verzameling der reeds bekende en het vinden van nog onbekende opſchriften dezer ſoort, voorāl der oorkonden, en der nog niet afgeſchrevene opſchriften bij Hamadan en Bisſutun, of aan het kanaal, dat den Nijl met de Roode zee vereenigde, in de woestijn niet ver van Suez, of ook in de woestijn tusſchen Aleppo en Basſora, ons in het einde brengen zal, nadat nu eenmaal de regte weg ter ontcijfering aangewezen is; aan den anderen kant is bij gedenkteekens, op welke men openbaringen van groote geheimen, onderrigtingen over wetenswaardige zaken, of mededeelingen van merkwaardige voorvallen verborgen gelooft, niet alleen iedere ſchrede, die tot zekerheid geleidt, maar zelfs de overtuiging, dat niets van het verwachte daarop te zoeken is, een blijkbaar gewin, dat ſlechts een eenvoudige verzamelaar miskennen konde, wien iedere verrijking der geſchiedkunde aangenamer was, dan de beperking van de ſtof tot vooronderſtellingen.

NASCHRIFT VAN DEN UITGEVER.

De heer *Grotefend* heeft in het bovengemelde opſtel zelf zoo duidelijk gezegd, dat hij *eigenlijk* ſlechts de ontcijferaar, maar geenzins de vertaler der opſchriften wilde zijn, dat het bijna overtollig zoude kunnen ſchijnen hieraan te herinneren,

 wan-

wanneer men de onbillijkheid van zoo vele beoordeelaars niet kende. Wie een volkomen denkbeeld heeft van de geringheid onzer hulpmiddelen ter ontcijfering der Zend-taal, — die zich tot eene lijst van een paar honderd woorden, door Anquetil Duperron ons gegeven, bepalen, — zal zich veel meer verwonderen, dat ook in de overzetting reeds zooveel heeft kunnen geleverd worden, dan dat men nog niet meer geleverd heeft. Tot hiertoe heeft Grotefend nog geenen wederlegger zijner handelwijze en zijner verklaringen gevonden; (want enkele magtspreuken, ook dan, als dezelve van Oosterlingen komen, die hier, daar het Zend met de Semitische tongvallen zoo weinig gemeen heeft, als het Duitsch met het Turksch, zonder Perzisch niet meer dan elk ander eene stem hebben, beslissen in het geheel niets); maar wel is, vooräl in Engeland, zijne wijze van verklaring algemeen voor juist erkend geworden. Dezelve te verdedigen is volstrekt mijne zaak niet; bij onpartijdigen moet zij zelve zich regtvaardigen. Onlangs is er nogtans een tegenstander van Grotefend, ten minste die zulks trachtte te zijn, in Frankrijk opgestaan, namelijk de heer St. Martin, die in de *Societé Asiatique* eene voorlezing gedaan heeft, *relatif aux anciennes Inscriptions de Persepolis*, waarvan in het *Journal Asiatique Février* 1823. een uittreksel gegeven is. Zooveel ik intusschen volgens dit uittreksel oordeelen kan, heeft Grotefend eer reden, om zich met eenen zoodanigen tegenstander geluk te wenschen, door wien zijne verklaringen niet wederlegd, maar in de hoofdpunten bevestigd worden. Wat *St. Martin* in *Grotefend* afkeurt, komt

komt op de ontcijfering eeniger letters, (waarbij G. willekeurig zoude te werk gegaan zijn,) en op de uitlegging van eenige woorden uit. St. M. neemt anders de geheele inrigting van G. zelf aan; hij erkent, dat G. de namen der koningen het eerst juist gelezen heeft, (dat den verderen sleutel tot het abé gaf) en in de verklaringen komt hij, (eenige bijzaken ter zijde gesteld) tot dezelfde resultaten, als de Duitsche Geleerde. Het opschrift op Xerxes luidt bij hem: *Xerxes, roi puissant, roi des rois, fils du roi Darius, d'une raçe illustre.* Bij Grotefend (*): „ *Xerxes, de dappere koning, de koning der koningen, de zoon van Darius, den koning, de nakomeling van den wereldregeerder.*" Het opschrift op Darius bij *St. Martin: Darius, roi puissant, roi des rois, roi des dieux, fils de Vyschtasp, d'une raçe illustre et très excellent.* Volgens Grotefend op aang. pl.: „ *Darius, de dappere koning, de koning der koningen, de koning der volken, de zoon van Hystaspes, de nakomeling des wereldregeerders.*" Mij dunkt bij eene zoodanige overeenstemming, kunnen wij het gerust aan de beide Geleerden overlaten, om hunne bestaande geschillen te vereffenen, (waaromtrent ik mij het minste eene beslissing aanmatigen durf) zonder te vreezen, dat de wijze van uitleggen van Grotefend als onaannemelijk zal voorkomen, of de roem der ontdekking hem zoude kunnen ontnomen worden. — Het was mijn wensch, de Lezers zooveel mogelijk in staat te stellen, om dezelve niet slechts te beoordeelen, maar ook zich zelven daar verder in te oefenen. Ten dien einde ge-

(*) Zie D. I. bladz. 251.

geloof ik hun eenen wezenlijken dienst te bewijzen door hun de bijliggende *plaat Tab. I.* verschaft te hebben. Met bewilliging van den heer Grotefend heb ik hier uit zijne verhandelingen, aan de Maatschappij van Göttingen voorgelegd, *het geheele toestel tot het lezen* der spijkerschriften van de *eerste soort* op de gedenkteekens van Persepolis, die tot hiertoe alleen door hem ontcijferd zijn geworden, of de *Zend-opschriften* voor oogen gesteld. Deze plaat bevat dus het volgende:

1.) Het *ontcijferde Zend-abé;* nogtans niet in eene spraakkundige, maar in eene *genetische orde*, zoodat men van de eenvoudigste tot de meest zamengestelde plaatsing der spijkers, en vervolgens tot die der winkelhaken en spijkers, voortging. Het kan niet missen, dat deze rangschikking aanstonds een licht op het ontstaan en de ontwikkeling van dit abé werpen moet.

2.) Bij iedere Zend-letter is de beteekenis, zoowel in het Latijnsche, als in het Nieuw-Perzische, schrift ter zijde gesteld. Maar dewijl het Nieuw-Perzisch geene letters voor de klinkers heeft, zoo kon de beteekenis bij deze enkel Latijnsch zijn. Het laatste teeken is de verkorte vorm van den koninklijken titel *Khschêhiôh* (het Nieuw-Perzische *Schach*) *rex*, dat uit de eerste en laatste trekken des woords zamengesteld is.

3.) Naast het abé loopt eene kolom naar beneden, waarboven staat *sphalmata*. Dezelve bevat dus de *schrijffouten* (*). Zoowel door de ontcijfering van

(*) De Latijnsche letters daarin zijn N Niebuhr, en B Bruin.

van het abé zelve, als ook voornamelijk door de vergelijking der affchriften van *Niebuhr*, *Bruin*, *Chardin* en andere, ontdekte Grotefend eene menigte ſchrijffouten, die men bij de geſteldheid der opſchriften in de omſtandigheden, waaronder dezelve geſchreven moesten worden, onmogelijk vermijden kon. De aantooning daarvan was nogtans voor het lezen volſtrekt noodzakelijk, als men niet dikwijls op karakters ſtooten wilde, welker ontcijfering men vruchteloos in het abé zoekt. Zij zijn nu zoo gerangſchikt, dat naast ieder karakter ook de verkeerde ſchrijfwijzen van dezelve aangeteekend zijn.

4.) Offchoon door dit alles de toebereidſelen tot het lezen volledig ſchenen te zijn, zoo hield ik het echter van groot gewigt nog eene *proef van lezing* te geven, zonder welke het lezen toch altijd de grootſte zwarigheden hebben zou. Ik heb die genomen uit de *Lettre de M.* Sylvestre de Sacy *à M.* Millin, *ſur les Inſcriptions des monumens Perſepolitains.* Deze zoowel, als ook het abé en de daarbij behoorende toebereïdſelen, zijn met eene diplomatike naauwkeurigheid afgeſchreven geworden, daar buiten mij Prof. *Tychſen* ook nog de goedheid had van de herziening op zich te nemen.

5.) Ten deele tot opheldering van datgene, wat in bovengemelde verhandeling van de karakters van het ſpijkerſchrift in het algemeen, en der drie Perſepolitaanſche in het bijzonder, is opgemerkt geworden, ten andere tot een bewijs, dat al de drie ſoorten van ſchrift, van de linker naar de regter zijde gelezen, woordelijk overeenkomen, en dat ieder derzelve letterſchrift is, waarin volſtrekt meer deze teekens

tot *één* woord behooren, en alleen de koninklijke titel door eenen enkelen naamtrek met of zonder verbuiging aangeduid wordt, heeft *Grotefend* de vierde uitgaaf van dit werk nog met eene *plaat* verrijkt *Tab. II.*, die de reeds geleverde proeve van lezing *in al de drie ſoorten van ſchrift*, nevens het gelijkluidende ſpijker-opſchrift op de urne van den graaf Caylus, woord voor woord zamenſtelt. Men leert hierdoor tevens de wijze van handelen kennen, waardoor *Grotefend*, bij gebrek van eenen bepaalden woorddeeler in de tweede en derde ſchriftſoort, de bijzondere woorden van elkanderen ſcheidde, en, zonder nog iets van dezelve ontcijferd te hebben, zich zelven in ſtaat ſtelde, om een groot gedeelte der bijzondere woorden met hulp der eerſte ſchrijfwijze te vertalen, en het op bladz 350. aangehaalde ὕστερον πρότερον in het opſchrift, dat uit de fragmenten van twee opſchriften zamengeſteld is, bij Bruin N°. 133. te ontdekken.

Offchoon nu na alle vorderingen, die niet alleen in het lezen, maar ook in het verklaren der ſpijkeropſchriften, gemaakt zijn, wij toch altijd bekennen moeten, nog ſlechts eerst op den drempel te ſtaan — want nieuwe hulpmiddelen tot kennis van de Oud-Perziſche talen, vooräl van het Zend, kunnen ons eerst de verdere baan openen — zoo zijn de tot heden ondernomene proeven toch genoegzaam, om iederen vriend der oudheid daarin belang te doen ſtellen. De ophelderingen, die zij over de Perziſche oudheden beloven, ter zijde geſteld, voeren zij ons dieper in de geſchiedenis van de gewigtigſte aller menſchelijke uitvindingen, behalve de ſpraak, in die van het letterſchrift in, terwijl zij, zoowel over de

wij-

wijze, hoe het, als over de *plaats*, *waar* het ontstond, zoo al geen volkomen licht, nogtans eene schemering verspreiden, die wij uit deze afgelegene streken met regt naauwlijks durfden hopen. Het spijkerschrift is, zoo als de waarschijnlijkheid leert, in deszelfs bestanddeelen zoo eenvoudig, dat het alle kenteekenen draagt van een *oorspronkelijk* schrift te zijn. Het is uit niet meer dan twee teekens zamengesteld, den spijker en den winkelhaak. Met minder is het onmogelijk een letterschrift te vormen. Hierin ligt reeds een grond, waarom bijzondere letters dikwijls uit meerdere spijkers of haken bestaan, dan bij den eersten aanblik noodzakelijk schijnt, hetwelk nog meer in het oog loopen moet, daar bij het gebrek aan kromme lijnen de teekens veel minder met elkanderen in verband konden geplaatst worden. Tevens is het ook uit den aard van dit schrift volkomen duidelijk, dat het niet uit beeld-schrift kan voortgekomen zijn. Het beeldschrift draagt bij deszelfs ontstaan natuurlijk het kenmerk der verscheidenheid, hetwelk men aan een abé, daaruit ontstaan, (indien er aan een dergelijk ontstaan te denken is) zoude moeten kunnen ontdekken. Want al wilde men ook veronderstellen, dat deze beide teekens zinnebeeldig waren; dat daarin, bij voorb. het denkbeeld van tweederlei geslachten ten grondslag zoude liggen, zoo bleef het schrift nogtans geheel verschillende van het Hieroglyphen-schrift. Dat het even zoo min schrift van lettergrepen is, heeft Grotefend bewezen; ook ziet men niet, hoe het daaruit zoude kunnen ontstaan. Wat blijft ons dus overig, dan aan te nemen, dat in de landen, waar hetzelve uit-

uitgevonden werd, het ook reeds in deszelfs oorfprong als letterfchrift uitgevonden is, fchoon men gaarne wil toeftemmen, dat het allengs befchaafder werd? Maar ook zoodanig, ik fpreek vooräl van de eerfte foort van fpijkerfchrift, fchijnt het mij nog op eene zeer merkwaardige wijze het kenmerk der kindschheid van letterfchrift juist in de veelheid, men zou kunnen zeggen in den overvloed, der letters in zoo verfcheidene enkele woorden te dragen. Toont dit niet de angftige poging, om geenen klank, hoe onbelangrijk die ook zijn mag, zelfs geene aanblazing (adfpiratie), onaangeduid te laten? Met andere woorden: Draagt dit fchrift geene fporen, dat het angftig volgens de uitfpraak opgefchreven is? Bij de tweede en derde foort van fchrift fchijnt dit reeds minder het geval te zijn, en reeds uit dien hoofde, fchoon de bijzondere letters meer zamengefteld zijn, zoo houd ik dezelve voor later.

Vraagt men: Waar dit fchrift uitgevonden is? Zoo kan men in zoo verre zonder bedenking hierop antwoorden, dat het van eenen *Aziatifchen oorfprong* is. Van het Aegyptifche fchrift, niet alleen van het Hieroglyphen-, maar ook van het letterfchrift, zoo als wij dat op de gedenkteekens van Rozette bezitten, is het zoo geheel verfchillende, dat hieromtrent geene verdere vergelijking kan plaats vinden. Voorts bewijzen de tot hiertoe gedane ontdekkingen in Perfepolis en Babylon ook, dat dit fchrift zich over een groot gedeelte van Opper-Azië had uitgebreid; en, naardien in hetzelve verfcheidene abé's (dewijl van de drie, welke op de muren van Perfepolis gevonden worden, die op de bak-

bakſteenen in Babylon wederom onderſcheiden zijn) voor de hand waren, dat dit ſchrift door meerdere natiën, nogtans met zoodanige veranderingen, dat er uit de twee grondteekens nieuwe abé's gevormd werden, is aangenomen geworden. Zekerlijk moet deszelfs oorſprong verre boven de Perziſche tijden opklimmen, daar het te Perſepolis reeds drievoudig verſchijnt. Doch waar het ontſtond met zekerheid optegeven zal wel niet meer zoo ligt mogelijk zijn. Indien het niet meer in twijfel getrokken kan worden, dat de eerſte Perſepolitaanſche ſchriftſoort, welke tevens de eenvoudigſte is, voor de Zendtaal gebruikt werd, zoo moet men zeer overhellen, om derzelver vaderland in Medië, waar deze taal en met dezelve Zoroaster's leer eens te huis was, te zoeken. Doch wanneer wij daarentegen zien, dat in de overblijfſels van Babylon zoowel de bakſteenen als de tafels, die toch ook zeker alle eenen hoogen ouderdom hebben, gezamelijk met ſpijkerſchriften voorzien zijn, zoo zou men toch ook zeer ligt genegen zijn, om deze ſchriften voor oorſpronkelijk Aramaeisch te houden. Men zou dit vermoeden nog daardoor bevestigen kunnen, dat hoogst waarſchijnlijk de ſchriftſoort, die de Grieken en Perzen Asſyrisch noemen, geen ander dan ſpijkerſchrift was. Ik beſluit dit vooräl uit de plaats van Herodotus (*) van de beide gedenkzuilen, waarop Darius na zijnen overtogt over den Bosporus, bij zijnen togt tegen de Scythen, de namen der volken bij zijn leger op de ééne met Asſyrisch en op de andere met Grieksch ſchrift in-

(*) *IV.* 87.

inhouwen liet, en van welke Herodotus de laatste, geheel vol van Asſyrisch ſchrift, in den tempel van Dionyſus te Byzantium zelf zag. Want daar het ſpijkerſchrift in het algemeen voor opſchriften op openbare gedenkteekens bij de Perzen gebruikt werd, zou het dan wel waarſchijnlijk *zijn*, dat Darius zich van een ander op zijne gedenkzuilen zoude bediend hebben? Maar het is ook geenzins noodig, dat het Babyloniſche of Asſyriſche ſchrift van eenen Aramaeiſchen oorſprong is, in zoo verre hetzelve door de heerſchende Chaldaeërs naar Babylon gebragt werd, die, zoo als in de naſpeuringen over Babylon getoond is, tot den Perzisch-Mediſchen volksſtam behooren.

III.

OVER PASARGADAE EN HET GRAF VAN CYRUS,

VAN

G. F. GROTEFEND.

Bovenſtaande bijlage N°. II. was reeds afgedrukt, toen ik, bij een toevallig verblijf in Göttingen van den Directeur der keizerlijke Bibliotheek te Petersburg, den heer Staatsſekretaris van Olenin, door Profesſor Rommel een drievoudig ſpijkervormig opſchrift met Perſepolitaanſche ſchrijftrekken kreeg, dat de Engelſche gezant in Perzië, de ridder Gore Ouſeley, van eene pilaar der puinhoopen in de nabijheid van een dorp, Murghâb genoemd, 52 Engel-

gelsche mijlen van Persepolis gelegen, afgeteekend had. Door de vergelijking met de reeds ontcijferde Persepolitaansche opschriften vond ik, dat het bestond uit vier woorden der drie bekende schriftsoorten, waarvan het eerste woord in Niebuhr's I en K het begin vormt. Volgens de analogie der Persepolitaansche opschriften, moet het tweede eenen naam uitmaken, waarop in het derde en vierde woord de titel van den koning en gebieder volgt. Deze naam bevat in de eerste schriftsoort zes teekens, die volgens de ontcijferingstafel van mijn abé in het afschrift van Gore-Ouseley den naam *Zuschudsch* uitmaken. Doch de boven liggende spijker der *d* is zoo langwerpig geteekend, dat het wel te gissen is, dat dezelve niet over twee, maar over drie loodregte spijkers is getrokken geweest; hierdoor wordt de *d* tot de eerste letter van het Zend-abé *á* of *é* (*). Het eerste en derde teeken heb ik in mijne abé-tafel, wel is waar, voor eene *z* of *sch* verklaard, dewijl ik die van dezelfde beteekenis als eenige dergelijke schrijftrekken rekende. Doch bij een naauwkeuriger onderzoek moet men dezelve als daarvan verschillende opmerken, dewijl zij slechts in zekere woorden onveranderd voorkomen: het eerste teeken in de vorming der woorden *ezutschusch*, *ezutscheo*; het andere in de vorming der woorden *pschutscheo*, *pschueotschetschao*. Ik aarzel dus niet, om het eerste teeken voor eene *k* en het tweede voor eenen dubbelen medeklinker *sr* te ver-

(*) Het latere afschrift van *Sir* Robert Ker-Porter heeft doen blijken, dat dit teeken op het oorspronkelijke in het geheel niet aanwezig is.

verklaren, waarna het geheele opschrift dus luidt:

Edo. Kusruesch. khschehioh. akheotschoschoh.

Dominus. Cyrus. rex. orbis terrarum rector.

Dat in dit opschrift de naam van Cyrus te zoeken is, wordt mij hierdoor waarschijnlijk, dewijl in de twee andere schriftsoorten deze naam slechts door drie teekens uitgedrukt is, waardoor niet wel een langer naam kan aangeduid worden (*). Als deze naam in de andere schriftsoorten geen gemeenschappelijk teeken met de namen van Hystaspes, Darius of Xerxes, aanbiedt, zoo is zulks wel hieruit af te leiden, omdat de namen der Perzische koningen als oorspronkelijke eigennamen in onderscheidene talen verschillend klinken; iets, dat mij even zeer, als de aanduiding van den titel van koning of regeerder door eenen enkelen naamtrek, bij de ontcijfering der overige schriftsoorten gehinderd heeft.

De naam van Cyrus, dien ik in het medegedeelde opschrift meende te ontdekken, moest mij noodzakelijk de begeerte inboezemen, om te ontdekken, of de puinhoopen bij Murghâb eene verblijfplaats van Cyrus konden geweest zijn. Nu deelde de hofraad Blumenbach met zijne gewone welwillendheid mij de reis van Morier in de fransche vertaling van 1813 mede, waarin ik niet alleen door een afschrift van het bewuste opschrift verrascht werd, maar ook de puinhoopen op eene zoodanige wijze beschreven vond, dat ik niet voorbij

(*) SAINT-MARTIN leest *Huschusch*, welken naam hij voor gelijkbeteekenend met *Ochus* houdt. In hoe verre zulks gegrond is, moet het vervolg toonen.

bij kon, om met Morier in dezelve de overblijfsels van Pasargadae te vermoeden. Dewijl verdere nasporingen mij in deze gissing meer versterkten; doch Pasargadae tot heden altijd in eene geheel tegenovergestelde rigting van Persepolis gezocht werd, zoo wilde ik gaarn aan het verlangen van den hofraad Heeren voldoen, en de gronden voor mijn vermoeden in eene afzonderlijke bijlage uit elkanderen zetten (*).

Den naam Pasargadae vindt men alleen bij Ptolomaeus en Solinus (†). Alle andere schrijvers, behalve Curtius, die (‡) *Persagadum* (d. i. *Persagadarum*) *urbs*, en op eene andere plaats (§) *Persagadae*, schrijft, noemen deze plaats Pasargadae of Passargadae: en deze schrijfwijze verdient daarom de voorkeur, dewijl de daarna genoemde stam der Perzen overäl slechts dezen naam draagt. De schrijfwijze Pasargada op de nieuwere kaarten rust op het onwaarschijnlijke vermoeden, dat het tegenwoordige Fasa, aan eene rivier van denzelfden naam, nog deszelfs overblijfsels toont. Eerder kon de naam *Pesfargadeh*, die volgens de waarschijnlijkste uitlegging *prinsenwoning* beteekent, door eene zeer gewone verplaatsing de *r* in *Persepolis* verdraaid zijn, dewijl Stephanus van Byzantium Passargadae, door legerplaats der Perzen verklaart, en Kyreschata (Kores gadeh) op gelijke wijze in Kyropolis is veranderd geworden. Doch het is niet te ontkennen, dat,

(*) De uitvoerige verdediging van dit vermoeden tegen de aanvallen der Heeren *Höck* en *van Hammer* leze men in de *Hall. Allgem. L. Z. Juny* 1820. *No.* 140.

(†) *C.* 55. (‡) *V.* 6. 10. (§) *XI.* 22.

dat, in weêrwil der gelijkvormigheid van den naam, Pasargadae, waar het graf van Cyrus zich bevond, van Persepolis, (d. i. *Persarum urbs*, door Arrianus ook enkel Πέρσαι, het *Pârs* der spijkeropschriften, genoemd) dat door Alexander verbrand werd, ten eene male verschillend is. Men moet slechts Pasargadae niet op zulk eenen grooten afstand van Persepolis, als Fasa, zoeken, of in eene zoo verkeerde rigting, dat men Schirâz, enkel om de gelijkvormigheid tusschen *Cyr* en *Chyrâs* wegens de Fransche schrijfwijze, voor de hoofdstad van Cyrus verklaart.

De Grieken leerden Pasargadae, even als Persepolis, door de verovering van Alexander kennen, die, volgens de eenstemmige opgaven aller schrijvers, op zijnen togt naar het Oosten eerst te Persepolis en vervolgens te Pasargadae kwamen, zoodat het bezit van Persepolis onmiddelijk tot de inneming van Pasargadae aanleiding gaf. Hierop is de opgaaf van Plinius (*) gegrond, die men ook bij Strabo vindt, dat Pasargadae in het oostelijkste gedeelte van Persis ligt. Bepaalder is de opgaaf van Strabo (†), dat in den omtrek van Pasargadae de rivier Cyrus, waarna Cyrus zijnen vorigen naam Agradates veranderd zoude hebben (‡), door het zoogenoemde holle Persis stroomde. Dit holle Persis is blijkbaar het dal, dat zich van Persepolis tot aan Murghâb langs den Rud-Koneh-Siwond uitstrekt,

(*) *Hist. Nat. VI.* 26. Cf. SOLIN. c. 55.

(†) *XV. p.* 1060 of 729.

(‡) *Khor* heet in het Parsi *de Zon*, van waar Cyrus zijnen naam zal hebben. Zie KLEUKER *Zendav. II B. p.* 82.

ſtrekt, die bij de Oosterſche ſchrijvers ook Abkhuren of Kervan-rivier genoemd wordt. Juist ten oosten van Perſepolis moet men Paſargadae niet zoeken; want het oostelijke gedeelte der vlakte, waarin Perſepolis lag, grenst aan den marmerberg Rachmed, waarin volgens de beſchrijving van Diodorus (*) de graven der koningen van Perſepolis waren, even als juist noordelijk de vlakte door eene rij tegenover elkanderen ſtaande rotzen van hetzelfde marmer ingeſloten wordt. Daar, waar men nog de ſporen van het verwoeste Istakhr vindt, loopt langs de genoemde rivier, die tusſchen Nackſchi-Rustam en Tſchil-Minar door in den Bend-Emir of Araxes vloeit, in eene noordoostelijke rigting een dal, dat op de kaart bij Morier's reizèn meer noordelijk, doch op die bij Kinneir (†) meer oostelijk opgegeven is, aan den weg, die van Schirâz naar Ispahân loopt. Juist op dezen weg komt men tusſchen twee bergketens aan de puinhoopen, waarin de bovengemelde opſchriften gevonden worden, en ter zijde van dezelve ligt op eenen anderen weg, die, wegens de diepe ſneeuw in den winter, alleen maar in den zomer kan bereisd worden, in het zoogenoemde Heroën-dal, de geliefde jagtwarande der oude Perziſche koningen, waar Bahram Gur, die zijnen bijnaam van de wilde ezels dezer ſtreek (gur, khor) zal gekregen hebben, zeven paleizen van verſchillende kleuren had. De Venetiaanſche gezant *Joſaphat Barbaro* bezocht de-

(*) *Vol. II. p.* 215. *XVIII.* 70.
(†) *Geographical memoir of the Perſian empire, Lond.* 1813. 4.

deze puinhoopen reeds in het jaar 1471; doch één der laatste reizigers, Morier, wijdde aan dezelve eene meerdere oplettendheid. Kinneir, die verscheidene reizen door dit dal gemaakt heeft, zegt nog in zijne aardrijksbeschrijving: „Hij kent niets merkwaardigs aan dezen weg, dan een zonderling gebouw in de nabijheid van het dorp Murghâb, Takht Soliman genoemd. Het is in eenen verheven stijl gebouwd, en naar een opschrift (*) aan den pilaar van éénen der wegen, die naar de poort loopen, te oordeelen, schijnt het van denzelfden tijd als het paleis van Persepolis te zijn. De pilaar is rond, omtrent 40 voeten hoog en acht in den omtrek. Een heuvel in de nabijheid schijnt met vestingwerken voorzien geweest te zijn, en omtrent eene (Engelsche) mijl verder westwaarts is een oud gebouw, zoo men zegt, tot aandenken van zekeren sultan Soliman opgerigt." Door de uitgewerkte beschrijving en afteekening van Morier vernemen wij, dat juist dit gebouw het graf van Cyrus en de omliggende puinhoopen overblijfsels van het oude Pasargadae zijn.

Door drie schrijvers uit den tijd van Alexander geraakte de kennis aan deze streek tot de overige Grieken en naderhand door Onesicritus, Nearchus en Aristobulus, tot de Romeinen. De eerste schijnt veel fabelachtigs onder zijne berigten gemengd te hebben; de tweede gaf zoowel aan Ptolomaeus als Plinius aanleiding tot eene verwarring omtrent de binnen-rivieren, waaronder, volgens Kinneir (†), de Cyrus van Pasargadae en de Araxes van Perse-

po-

(*) Dit is het opschrift, dat Gore-Ouseley afschreef.

(†) Aardrijksbeschrijving, bladz. 59.

polis behooren, benevens de kustrivieren, die zich in de Perzische golf ontlasten. Onze leidslieden in de bepaling van Pasargadae kunnen alleen die schrijvers zijn, die hunne berigten uit Aristobulus putteden: De voornaamste derzelve zijn Arrianus en Strabo. Pasargadae was, volgens de opgaaf van Strabo (*), door Cyrus gebouwd tot een aandenken der overwinning, die voor de heerschappij der Perzen over de Meders besliste, en Morier verzekert, dat de doortogt tusschen de bergketen dezer streek van Persis naar Medië, uit een militair oogpunt beschouwd, uitmuntende middelen aanbiedt, om den marsch van eenen vijand op te houden. Cyrus maakte hierop Pasargadae tot den hoofdzetel van zijn rijk, tot de verzamelplaats zijner schatten en, zoo als Plutarchus zegt, tot de plaats, waar de Perzische koningen gekroond werden, waar de nieuwverkozen koning ter inzegening door de Magi, buiten vele andere gebruiken, in het heiligdom der krijgsgodin het kleed moest aantrekken, dat Cyrus vóór zijne komst tot de regering droeg. Ter zelfder plaats bouwde Cyrus zijn graf, dat zich door deszelfs bijzonderen vorm even zeer van de graffteden zijner opvolgers als van alle andere onderscheidde. De graven der Perzische koningen en landvoogden waren wel altemaal hooge gebouwen, waar de kisten door werktuigen in de hoogte geheschen en in bewaar-plaatsen gebragt werden; doch het graf van Darius Hystaspis was volgens Ctesias (†) in de rots uitgehouwen, waartegen het graf

(*) Vergel. DIOD. *I. p.* 43. AEL. *H. Anim. I*, 59.
(†) *Pers. c.* 15.

graf van Cyrus, volgens Aristobulus bij Arrianus(*) en Strabo (†), in het midden van eenen lusthof, uit vierkante steenen gebouwd was. Als men bij de omstandige beschrijving dezer grafstede datgene ter zijde stelt, wat sedert derzelver berooving ten tijde van Alexander daaraan veranderd moet zijn, dan blijft er nog het volgende ter overweging over.

Het graf in den koninklijken lusthof te Pasargadae, zegt Arrianus, is van onder uit vierkante steenen in eenen vierhoekigen vorm gebouwd geweest en heeft van boven een steenen huis met een dak gehad, waar men door eene zoo naauwe deur inging, dat een enkel mensch van eene zeer matige grootte niet dan ter naauwernood door dezelve komen kon. In dit huis stond de gouden kist van Cyrus met vele andere kostbaarheden; doch in de nabijheid des grafs was nog een klein huis gebouwd voor de Magi, aan wie de bewaring van hetzelve toebetrouwd was. Op het graf van Cyrus zou, volgens het zeggen van Aristobulus, het volgende opschrift in de Perzische taal en met Perzische letters gestaan hebben: „O mensch! ik ben Cyrus (de zoon van Cambyses), die den Perzen de heerschappij verwierf en koning over Azië was. Misgun mij dus dit gedenkteeken niet!" Maar dit opschrift is door Onesicritus en Aristus van Salamis in een Grieksch-Hexameter korter voorgesteld: Ἔνθαδ' ἐγὼ κεῖμαι Κῦρος βασιλεὺς βασιλήων. Offchoon het nu weinig waarschijnlijkheid heeft, dat, gelijk men beweert, dit opschrift met Perzische letters ne-

(*) *VI.* 29. (†) *P.* 730. *Cf.* 1041.

nevens het Perzische van gelijken inhoud in het graf uitgehouwen was, zoo komt dit toch meer met den geest der opschriften van Persepolis overeen, dan die, welke Athenaeus (*) van het graf van Cyrus bijbrengt. *Ἠδυνάμην καὶ οἶνον πίνειν πολὺν καὶ τοῦτον φέρειν καλῶς.* Dit opschrift draagt even zeer het kenmerk van verdichting, als het opschrift van Sardanapalus in Cilicië, of dat op het graf van Darius: *Φίλος ἦν τοῖς φίλοις· ἱππεὺς καὶ τοξότης ἄριστος ἐγενόμην· κυνηγῶν ἐκράτουν· πάντα ποιεῖν ἠδυνάμην.*

De stad Pasargadae werd door Alexander verwoest (†); doch het graf van Cyrus staat nog in deszelfs geheel, schoon niet meer zoo opgesierd, als Aristobulus het beschrijft, of zoo als Alexander het na de berooving weder verfraaijen liet. Niet ver van den zoogenoemden tempel der moeder van Salomon (*Mesjid-Madre-Suleiman*) staat dit gebouw, wegens deszelfs zonderbaarheid het *duivelshof* genoemd, nog geheel zoo, als Arrianus het beschrijft: Men zie deszelfs afbeelding op de achttiende plaat van de reizen van Morier. Een steenen gebouw rust op eenen grondslag van onderscheidene lagen van groote marmeren blokken, die in eenen vierkanten vorm gehouwen en zoo over elkanderen gelegd zijn, dat iedere laag eenen kleinen buitenkant heeft, en dus de geheele grondslag zich in eenen piramidalen vorm verheft. De omtrek is een langwerpig vierkant, welks lengte in de onderste laag drie en veertig, en welks breedte zeven en dertig voe-

(*) Deipnos. *X.* 9. *p.* 434.
(†) Arrian. *III.* 18.

voeten bedraagt. Het gebouw op deszelfs spits is een en twintig voeten lang en zestien voeten vijf duimen breed; het dak loopt, even als dat onzer woningen, van boven spits toe. Alles is uit eenerlei marmer gebouwd, welks blokken onderling door ijzeren bouten vast gehouden worden. Een blok van den grondslag heeft veertien voeten acht duimen lengte, vijf voeten hoogte en acht voeten zes duimen breedte. In het binnenste van het marmeren gebouw ontwaart men door eene spleet in de deur (want de sleutel der deur is in handen eener vrouw, die de intrede slechts aan de personen harer sekse vergunt) een klein vertrek, welks muren door den rook zwart zijn geworden; de deur zelve is zoo naauw, dat het vele moeite zou kosten, om dezelve door te komen. De sleutelbewaarsters verzekeren, dat er binnen in niets meer is dan een groote steen, die welligt tot het voetstuk voor de kist van Cyrus gediend heeft. Het gemeen houdt dit gedenkteeken, niettegenstaande het hoegenaamd geene gelijkvormigheid heeft met de grafsteden der Mahomedaansche heiligen, voor het graf der moeder van Salomon en verbindt met dezen naam allerlei wonderen. Men toont in de nabijheid eene bron, welker water in dertig dagen den dollenhonds beet geneest en deszelfs treurige gevolgen verhoedt. Rondom het gebouw ziet men eene groote menigte gehouwen marmersteenen en veertien schachten van pilaren, die eens eene zuilenrij schijnen gevormd te hebben; doch thans door eenen aarden muur, die al deze puinhoopen omringt, ingesloten zijn. De lusthof, waarin het graf van Cyrus lag, is thans in een kerkhof veranderd, door

graf-

grafgesteenten van eenen nieuwen vorm bedekt. Ieder gedeelte van het gedenkteeken bevat gegraveerde opschriften diergene, die hetzelve met een eerbiedig gevoel bezochten: onder dezelve las Josaphat Barbaro de woorden *Mader Suleiman* in het Arabisch. Doch nergens ontdekte Morier eenig spoor van oude Perzische karakters, maar daarentegen vond hij dergelijke niet verre van daar, bij den zoogenoemden tempel der moeder van Salomon, op drie pilasters, die hem toeschenen de overblijfsels van eene zaal te zijn, die in het binnenste met zuilen versierd was. Van éénen dezer pilasters is het opschrift genomen, dat naar het afschrift van Gore-Ouseley gelijkt, doch slechter geteekend is (*). Op eenen afstand van honderd en zestig voeten vindt men dergelijke puinhoopen met soortgelijke opschriften, en de geheele vlakte is met marmerblokken bedekt, waarin Morier de overblijfsels eener groote stad meende te ontdekken. Deze stad was onmiskenbaar Pasargadae, dewijl iedere kleinste omstandigheid, die wij van de hoofdstad van Cyrus opgegeven vinden, op het naauwkeurigste overeenkomt. Als men de bovengemelde pilasters ter regter zijde laat liggen, dan treft men nog den bouwval van eenen tempel des Vuurs aan, die in deszelfs uitgebreidheid, bouworde en sieraden, geheel met dien te Nakschi-Rustam overeenkomt; omtrent duizend voeten verder oostelijk vindt men op eenen heuvel het overblijfsel van eenen burg, die uit dergelijke ontzaggelijke marmerblokken, als die der gebouwen in de vlakte,

(*) Zie de tweede plaat aan het einde.

te, gebouwd was. De marmerblokken zijn wit en hebben den schoonsten glans, dien men zich verbeelden kan. Het groote dorp Murghâb, dat slechts twee mijlen van daar verwijderd is, levert uitmuntende bronnen, die de geheele vlakte bevochtigen, en heeft deszelfs naam *vogelwater* aan de zonderlinge eigenschap eener bron te danken, welker water zekere roode en zwarte vogels tot zich trekt, die, even als de spreeuwen, met een onophoudelijk geschreeuw bij hoopen het water langs vliegen en door de verdelging der zwermen van sprinkhanen zoo weldadig voor de Perzen worden. Men doet dit water in fleschen en zet deze open in de vrije lucht, waar het aldus met eene wonderbare tooverkracht de vogels tot zich trekt, die met eene ongelooflijke begeerte en snelheid alle sprinkhanen verteren, die zij vinden. Villamont (*) beschrijft de groote werkzaamheid van het water en der vogels op Cyprus, en zegt, dat de Turken en de Perzen deze vogels Mahomedanen noemden. Volgens anderen heten de vogels *Abmeleth*, of sprinkhanen-eters, en het water Abmurghân. Chardin (†) laat, wel is waar, het water uit eene bron in Bactrië ontspringen; doch pater *Angelus a Sancto-Joseph* (*Ange de la Brosse*), die als Karmelitermonnik zendeling in het Oosten was, en in 1684. een *Gazophylacium linguae Persarum fol.* schreef, verplaatst de bron van het vogelwater in het gebied van Lâdjân (*Laodicea* bij Plin.) tusschen Schirâz en Ispahân, en Villamont, wiens reizen Chardin zelf aanhaalt, verplaatst

(*) *Livre II. p.* 39 *et* 40.
(†) *Voyage en Perse par* LANGLÈS, *T. III. p.* 390.

plaatst dezelve in de nabijheid der Perzische stad Cuerch, waaronder Khoneh-Kergab, omtrent negen Engelsche mijlen van Murghâb, schijnt verstaan te worden.

Nog moeten wij hier voor de verwarring omtrent twee gebouwen der moeder van Salomon waarschouwen, waarvan aan Chardin de schuld gegeven wordt. Bijna alle reizigers, die in Schirâz waren, spreken van een gebouw der moeder van Salomon, dat Chardin (*), behalve Kämpfer, op het uitvoerigste beschreven en afgebeeld heeft; maar dit is in de vlakte van Sjubasâr, slechts ééne mijl van Schirâz verwijderd. Zoo spreekt Kämpfer (†) van eene plaats, die naar de zich daar bevindende springbron *Abi murgaun* genoemd werd; doch de marmeren overblijfsels van het gebouw, dat hij (‡) den tempel der moeder van Salomon noemt, zijn de drie deuren te Sjubasâr van hetzelfde marmer en met dezelfde beelden en sieraden, die men zoo menigvuldig te Tschil-Minar vindt. Er zijn bovendien in Perzië vele gedenkteekens, die dezen naam voeren: zoo is onder andere een Takht-Soliman, op den weg van Kaukan naar Kaschgur, negen uren achter Murghelan, zoo als mede de Margus-rivier der Ouden in de provincie Margiana, die op het gebergte bij Gur ontspringt en den naam van Murghâb draagt. Welligt verwarde Chardin deze rivier met het vogelwater bij Pasargadae, zoo als hij op zoo even gemelde plaats van Josaph. Barbaro het graf

(*) *Voyage en Perse par* LANGLÈS, *V. VIII. p.* 432.
(†) *Amoen. exot. Fasc. II. relat. VI.* en wel op bl. 357.
(‡) Bladz. 354.

graf der moeder van Salomon (*) met deszelfs drie deuren te Sjubazâr verward heeft.

IV.

PROEVE EENER OPHELDERING DER INDISCHE WOORDEN VAN CTESIAS UIT HET PERZISCH,

VAN

DEN HEER HOFRAAD TYCHSEN.

Dat de overblijffelen van de Indifche fpraak, die door Ctefias in de fragmenten zijner berigten over Indië bewaard zijn, uit het Perzisch eenigermate kunnen opgehelderd worden, heeft Reland reeds opgemerkt en eene proef tot verklaring van dezelve gegeven (†). Naardien de verklaringen van Reland bij een gedaan onderzoek mij vooreerst niet volledig fchenen, en ten andere nog veel te wenfchen overig lieten, zoo waagde ik eene proef, om de Indifche verklaringen (Glosfen) van Ctefias, geheel afzonderlijk van Reland, op te helderen, en leg dezelve hier den deskundigen ter beoordeeling voor (‡). Ten einde de vergelijking gemakkelijk te

(*) Volgens Bizar, *rerum Perficarum hiftoria*, *Frcft.* 1601. *p.* 325.

(†) Zie Reland, *disfert. mifcell. P. I. Disf. VI.*

(‡) Een uittrekfel vindt men in de *Gött. gel. Anz.* 1796. *p.* 1997. enz.

te maken, en om niemands oordeel voorintenemen, heb ik er de verklaringen van Reland bijgevoegd. De woorden zijn, volgens de rangschikking van de paragraphen der uittrekfels uit Ctesias, de volgende.

1.) Ctesias had (§. 2.) berigt gegeven van eenen steen *Pantarba* (περὶ παντάρβας τῆς σφραγῖδος), die de eigenschap had, om edelgesteenten, die in eene rivier geworpen waren, aan te trekken. Dewijl er geene overzetting van het woord παντάρβας bijgevoegd is, zoo kan men uit de beschrijving met geene waarschijnlijkheid vermoeden, welk een Perzisch woord hier bedoeld wordt. *Pendar* (پندار) heet *firmus*, *stabilis*. Als de ς van den Griekschen genetivus is, dan zou men aan پاي, *Pa*, *vlietend water*, kunnen denken, en dus *firmus in aqua profluente?* of wel بند در پاي *bend der pa*, band in het water? Doch deze vergelijking is te gekunsteld, om daarop te kunnen rekenen; ook heeft Reland dit woord uitgelaten.

2.) Den naam van den papegaai, βιττακὸς, die in §. 3. beschreven wordt, vergelijkt Reland (*de Ophir. p.* 184.) met het Perzische تدك, *tedek*, dat thans papegaai beteekent. Daaruit is τίδακος, τίδακος, σίτακος, eindelijk ψίττακος geworden, en Ctesias heeft met ب gelezen بدك βίττακος. — Dit heeft weinig waarschijnlijkheid; doch ik weet niets beters daarvoor in de plaats te zetten.

3.) *Martichora*, den naam van het wonderdier met de gedaante van eenen leeuw, met het aangezigt van eenen mensch en de staart van eenen schorpioen (§. 7.) kan men volkomen uit het Perzisch ophelderen. μαρτίχορα heet, zoo als Ctesias zegt, in het Grieksch

Grieksch ἀνθρωποφάγος, menscheneter. Dit is volkomen het Perzische مردخور *menscheneter*, van مرد *mard*, een mensch, en *chorden* (خوردن), eten. *Chor*, de eter, is een verkorte vorm van het deelwoord voor *chordeh*, dat nog overig is. Eenen stoutmoedigen krijger noemen de Perzen *merdem chor*, menscheneter, hetwelk in den grond dezelfde uitdrukking is. Nu is *merdem* thans de gewone vorm, dewijl *mard*, *merd*, meestäl in eenen meer edelen zin van helden en krijgslieden gezegd wordt.

Bij deze vergelijking is aangenomen, dat de *a* aan het einde de Grieksche eindletter is. Beschouwt men die als een deel van het Perzische woord, zoo heeft men slechts noodig, om het deelwoord *mardichora* مردخورا (de verkorte vorm van مردخوران) te vergelijken, zoo als Reland (p. 223.) gedaan heeft, de beteekenis blijft dezelfde.

4.) De Grieksche naam van *griffoen*, γρύψ, (§. 12.) schijnt zelfs van eenen Perzischen oorsprong te zijn; ten minste kan men denzelven gemakkelijk uit het Perzisch afleiden. *Geriften* (گرفتن) heet *grijpen*. Als men de drie laatste letters weglaat, dan blijft *gerif* گرف, in klank en beteekenis γρύψ, *griffoen*. Thans heet de griffoen in het Perzisch *simurg* (dertig vogels) of *sirenk* (30 kleuren), dat is, de groote, de bonte. Men ziet echter ligtelijk, dat de beide namen eigenlijk bijvoegelijke naamwoorden zijn.

5.) De vogel δίκαιρος, dat zooveel beduidt als δίκαιος, *regtvaardig* (§. 17.). Ik vergelijk het woord met

met *di* دی, *het goede*, het goede beginſel, en کار, *kar*, *doende*, van *kerden*, کردن, dus de *goeddoende*. Deze benoeming kan wel daaruit ontſtaan zijn, omdat deze vogel zijnen drek, die zeer doodelijk is, zorgvuldig begraven zou. Reland gelooft, dat het woord eigenlijk Indisch is, waarin hij voorzeker wel gelijk kan hebben. Het Perziſche دیلمك (*dilmek*), dat hij op (bladz. 221.) aanhaalt, wijkt te veel af en beduidt eene giftige ſpin.

Den boom πάρηβον (§. 18.), bij Apollonius πάρηβος, welks hout de eigenſchap zou hebben van alles aan te trekken, kan men vergelijken met *bar*, بار, *het gewigt*, *de last*, en *aver* آور, *dragend*, *trekkend* van آوردن. *Bar aver* zoude dus zijn: *lasttrekkend*. Intusſchen heeft deze vergelijking dat gebrekkige, dat deze beteekenis van πάρηβος niet opgegeven, en de klank tamelijk verſchillend is. Reland is dit woord met ſtilzwijgen voorbijgegaan.

7.) Eene rivier in Indië, zegt Ctesias (§. 19.), heet Ὕπαρχος, dat is, φέρων πάντα τὰ ἀγαθὰ, *die alles goeds brengt*. Ik vergelijk آور *aver*, *brengend*, *voerend*, van آوردن, en خوش *Chusch*, *goed*; dus *aver chusch*, *goeds brengend*, hetwelk met de opgegevene beteekenis naauwkeurig overeenkomt. Het zoude eigenlijk ἄβαρχος, of ὕβαρχος moeten genoemd worden, als men dit Perziſche woord daardoor uitdrukken wilde; maar het is bekend, dat de Grieken, die zelden buitenlandſche klanken juist opvatteden, deze dikwerf volgens eene Griekſche etymologie, of naar de gelijkvormigheid van een Grieksch woord, uitdrukken. B. v. Ἱεροσόλυμα voor Jeruſalem,

lem, *Ιερaμaξ* voor Jarmuch. Men zou ook برخوش, *berchusch*, *goed*, vergelijken kunnen, zoodat de *υ* in het begin een enkel voorzetsel is. Slechts het *Φέρων* is dan niet uitgedrukt. Reland vergelijkt (bladz. 46.) اوبرخ *av perch*, van *av*, *water*, en *perch*, *nut*, *gemakkelijkheid*, dus *aqua utilissima*.

9.) Ter zelfder plaats komt *σιπταχόρα* voor, als de Indische naam van eenen boom, waaruit het electrum, vermoedelijk een welriekende harst, lekte, en die tevens eene vrucht droeg, die aan de druif gelijkvormig was. *Siptachora* beteekent *γλυκύ*, *ἡδύ*, *zoet*, *liefelijk*. Dit schijnt mij شيفته خور, *schifteh-chor* te zijn, dat is, *liefelijk om te eten*, hetwelk volkomen met de opgegevene beteekenis overeenkomt. *Schifteh*, van شيفتن *verlieven*, heet eigenlijk *verliefd*, maar ook iets, waarop men *verlieven* kan, liefelijk. Deswege heet *Schifteh-renk* شيفته رنك eene *abrikoos*, letterlijk, *liefelijk van kleur*. خور of خورد *chor*, *chord*, beteekent *eten*, *spijze*. — Reland volgt (bladz. 229.) de leeswijze der uitgaaf van Höschel van Photius, *σιπαχόρα*, en leidt het woord van صفا *sapha*, *gratum*, *delectabile*, en خوردن *chourden*, *edere*, af. Doch *sapha* صفا is Arabisch, dat men in den tijd van Ctesias nog niet te hulp mag nemen. Ook wordt de juistheid der leeswijze met *τ* zelfs door het misvormde woord bij Plinius (*) bevestigd, waar het heet: *Arbores eas aphytacoras vocari*. Overigens is het opmerkelijk, dat Reland de leeswijze *σιπαχόρα* uit dien grond den voorrang geeft, dewijl dezelve nader bij zijne Per-
zi-

(*) *H. Nat.* 37, 2.

zische etymologie komt. Even als of de gemakkelijkheid voor den uitlegger over de juistheid der leeswijze zou mogen beslissen.

10.) Op de bergen aan den Indus (§. 20.) woonde een woest volk met hondskoppen, van eene zwarte kleur en onverstaanbare taal, dat de Indiërs καλύστριοι noemden, d. i., κυνοκέφαλοι, hondskoppen. Wanneer ik mag aannemen, dat de vertaling niet geheel letterlijk, en de klank van het Indische woord niet met de grootste naauwkeurigheid uitgedrukt is, dan zou ik het met het Perzische كلك, *keluc*, *kelec*, *de wolf*, en سر *ser*, *de kop*, vergelijken. Dus كلكسر *keluc ser*, *wolfskop*. Dit zoude in het Grieksch eigenlijk καλυκσίριος, en in het meervoudige καλυκσίριοι zijn. Doch als het schielijk uitgesproken wordt, zoo zou het als het Grieksche καλυκσρ klinken, waaruit καλύστριοι onstond.

Nader volgens den klank zoude zijn كالومستريں *kalusterin*, de superlativus van *kalus*, *dom*; dus *stupidissimi*. Maar hoewel deze naam ter beschrijving der Kynokephalen niet kwaad paste, zoo wijkt hij nogtans te ver van de vertaling bij Ctesias af, dan dat ik deze etymologie voor de waarschijnlijkste zoude mogen houden.

Reland vergelijkt (bladz. 213.) كله شكاري *calla schikâri*, *caput caninum*, *hondskop*. Ctesias heeft καλίσκαροι geschreven, hieruit hebben de afschrijvers καλύστριοι gemaakt. Intusschen is hij zelf bij deze verklaring twijfelachtig en merkt juist aan, dat شكاري eigenlijk eenen *jagthond* beteekent, van شكردن *shekerden*, *jagen*; ook كلّه be-

 tee-

teekent niet zoo zeer het *hoofd*, dan wel den *fchedel*, *vertex*.

11.) Over den *eenhoorn*, die (§. 25.) wijdloopig befchreven wordt, hoewel zonder den Indifchen naam te noemen, veroorloof ik mij hier een paar aanmerkingen. Indien er wezenlijk een eenhoorn beftaat, die aan het hert of aan het paard gelijk is, gelijk men in lateren tijd wederom fchijnt te gelooven, dan moet dezelve zich in Afrika bevinden; want van daar alleen heeft men berigten deswege, van Barthema tot aan Barrow (*) toe. Maar het dier, dat, volgens de voorftelling der Perzen, door Ctefias befchreven en op de puinhoopen van Tfchil-minar meermalen afgebeeld is, fchijnt mij, volgens alle wezenlijke kenmerken, uit den *Aziatifchen rhinoceros* ontftaan te zijn. Op dezen pasfen:

1.) De fterkte en woestheid, door Ctefias befchreven, weshalve het niet levendig kan gevangen worden. (§. 26.) (†).

2.) De langzaamheid van den gang in het begin, die fteeds fneller wordt (§. 25.) (‡), die insgelijks zegt: De rhinoceros loopt op eenen draf, die na eenige oogenblikken ongemeen fnel wordt, en dien hij lang uithoudt; nogtans verzekert Bruce, dat een paard hem ligt inhaalt.

3.) Dat

(*) Zie Barrow, Reiz. in de binnenl. v. Afrika, II. D. bladz. 107. Waar dezelve afgebeeld is, en de fchrijver zegt, dien dus afgebeeld gevonden te hebben, waaruit hij befluit, dat dit wonderdier beftaan zoude. D.

(†) Vergel. Bruce, *Reizen V. Deel* der Hoogd. vertaling, bladz. 11. (‡) Vergel. Bruce, bladz. 105.

3.) Dat men het vleesch niet eten kan (§. 26.). — De Abyssiniërs eten wel, volgens de verzekering van Bruce, het vleesch van den rhinoceros, even zoo als zij dat van olifanten eten; maar het heeft toch eene muskusreuk. Van een dier uit het herten- of paarden-ras, (Ctesias noemt het eenen wilden ezel) konde het vleesch niet *bitter* zijn, zoo als er (§. 26.) gezegd wordt. Nog duidelijker schijnt het mij toe:

4.) Dat het eenige hoorn en de eigenschap, die aan hetzelve toegekend wordt, om het gift te wederstaan, den Aziatischen neushoorn aantoont. Nog heden gelooft men het laatste van den hoorn van den rhinoceros in *Azië*, en maakt daar drinkglazen van. Volgens Ctesias is de kleur des hoorns boven aan de punt rood, in het midden zwart en van onder wit. Dit laat zich met het berigt van Bruce (*), dat de hoorn van den rhinoceros van buiten rosachtig bruin is, zeer wel vereenigen. Want waarschijnlijk beschrijft Ctesias eenen hoorn, die tot een drinkglas diende, en waaraan, door de kunst en het wegpolijsten der buitenste huid, de verscheidenheid van kleuren te voorschijn gebragt was (†).

De

(*) *P.* 100.

(†) Dit vermoeden wordt door de plaats van Manuel Phile, *de animal. propriet.* c. 87., die van den Indischen *Onager* en deszelfs hoorn handelt en zigtbaar uit Ctesias geput is, bijna tot zekerheid. De schrijver vraagt eenen Indischen koning, wat het toch voor eenen beker was, waaruit hij dronk? met drie ringen van witte, zwarte en roode kleuren. *Τί δή ποτ' ἐςὶν ὁ κρατὴρ, ἐξ οὗ πίνεις; (καὶ γὰρ διαυγὴς καὶ τρεμελαίνης αὐγάζει, καὶ τρεῖς ἔχει ζωστῆρας ὡς λίθου φλέβας), λευκόν τε μέλαν καὶ τὸ [illegible]*

 πορ-

De gedaante des ezels en de grootte van het paard, die Ctesias den eenhoorn toekent, passen even zeer op de grootte en het lompe aanzien van den rhinoceros of neushoorn. Op de puinhoopen van Tschilminar is hij ranker en meer naar het paard gelijkende voorgesteld; doch dit is eene kunstmatige voorstelling en nog daarenboven van een fabelachtig dier, in welke even zoo min als bij den martichora en bij den griffoen eene natuurkundige naauwkeurigheid te verwachten is.

Nogtans merkt Ctesias (§. 25.) als iets eigenaardigs aan, dat, „daar alle overige ezels zoowel tamme, als wilde (onder de laatste rekent hij zijnen eenhoorn) en andere dieren met geslotene hoeven, *geene kneukelbeenderen*, (ἀστραγάλους) en *geene gal aan de lever hebben*, zoo *heeft de eenhoorn toch beide*. Hij zelf heeft een zoodanig kneukelbeen gezien, dat even als van eenen os, doch zwaar als lood en door en door ligt rood, geweest was, (ὥσπερ κιννάβαρι, als vermilioen, of liever als menie). Men jaagt het dier even zeer om de kneukelbeenderen als om den hoorn." — Dat het dier eene galblaas heeft, past volkomen op den rhinoceros, die, zoo als Blumenbach mij leert, deze wezenlijk en van eene aanmerkelijke grootte heeft. Dit is dus eene gelijkvormigheid te meer. Ctesias brengt deze omstandigheid slechts als merkwaardig bij, dewijl hij zijnen eenhoorn tot de *solidungula* rekent, aan welke, zoo als hij teregt aanmerkt, de galblaas ontbreekt. Wat hij van den *astragalus* zegt, is in zoo

πορφυροῦν. Het antwoord is, dat het de hoorn van den ὄναγρος, of wilden ezel, was.

zoo verre juist en op den rhinoceros toepasselijk, als deze alzins kneukelbeenderen heeft, als *astragalus* deze beteekenen zal. Maar hoe de arts Ctesias aan de *solidungula* het kneukelbeen ontzeggen kon, dat zij toch even goed als de *bisulca* hebben, en dat in het algemeen aan alle viervoetige dieren, ook aan de apen en zelfs den menschen gemeen is, kan men niet wel bevatten. Volgens de aanmerking, door den heer Blumenbach op het vriendelijkste aan mij medegedeeld, heeft het kneukelbeen van den rhinoceros niets uitstekends, noch in de kleur, noch in eene bijzondere zwaarte. Misschien zag Ctesias een *geverfd* kneukelbeen, welks roodheid hij voor natuurlijk hield. Naardien men op het dier uit hoofde dezer kneukelbeenderen jagt maakte, zoo schijnt het bijna, dat men dezelve wegens eenig gebruik zocht, en dan kan men ligtelijk begrijpen, dat de kunst hieromtrent werkzaam was, even als bij den hoorn, en misschien zelfs het gewigt wist te vermeerderen.

Maar ik mag hier de moeijelijkheden ook niet verzwijgen, die in de beschrijving van Ctesias tegen mijne stelling overstaan en op een ander dier schijnen te duiden. Vooreerst *de kleur*. Volgens Ctesias is het dier wit, aan den kop rood, met blaauwe of donkere oogen; de neushoorn is geheel geelachtig bruin, of graauwbruin, alleen in het weeke van den buik bijna vleeschkleurig, en heeft donker bruine oogen (*). Doch omtrent de kleuren moet men

(*) Zoo wel deze, als meerdere andere, natuurkundige aanmerkingen heb ik aan de welwillendheid des heeren Blu-

men het bij Ctesias zoo naauw niet nemen. Zijn martichora is ook ligt rood, en zijn griffoen zwart met eene roode borst. Ik zou haast gelooven, dat hij de kleuren na eene schilderij dezer fabelachtige dieren opgegeven heeft. Voorts heeft het dier eenen *gesloten hoef* en den *hoorn aan het voorhoofd*, zoowel in de beschrijving als in de afbeeldingen. Geen van beide is het geval met den rhinoceros. Nogtans indien men bedenkt, dat het dier den Perzen slechts uit berigten en vergrootende verhalen bekend was, dan schijnt deze zwarigheid geheel en al te verdwijnen. Dewijl men het als een sterk en snelloopend dier hoorde beschrijven, zoo gaf men het eene ligte gestalte, digte hoeven, en verbeeldde zich den hoorn aan het voorhoofd, als de geschiktste plaats. Ook is de hoef van den rhinoceros niet, zoo als bij de runderen en andere, geheel, maar slechts half gespleten. Uit dien hoofde schrijven de Arabieren den rhinoceros of kerkend ook digte hoeven toe, en zij spreken ook van zijnen hoorn aan den kop, of aan het voorhoofd. Zelfs Marko Polo, die voorzeker den Aziatischen neushoorn beschrijft, zegt (*): *in medio frontis gestat unum cornu.* Vermoedelijk maakt de buiging des hoorns, dat dezelve, van voren gezien, hooger schijnt te staan, dan dit werkelijk het geval is.

Het overdrevene van Ctesias in de beschrijving der sterkte en snelheid van dit dier is nog bescheiden, bij dat der Arabieren, volgens welke de kerkend

Blumenbach te danken. Sedert hebben wij het dier zelve hier gezien.

(*) L. III. 15.

kend honderd parasangen lands tot zijn voedsel noodig heeft, alles om zich heen wegdrijft, olifanten met zijnen hoorn opheft enz.

Het tot hiertoe verhandelde schijnt mij nog door den Indischen of liever Perzischen naam bevestigd te worden, die ons door Aelianus is nagelaten (*).

Er zoude, zegt hij, *bij hen* (de Indiërs) *ook een eenhoornig dier zijn, dat zij* kartazonon *noemen* (†). Uit de volgende beschrijving is het blijkbaar, dat de Indische rhinoceros bedoeld wordt, hoewel er eenige onnaauwkeurigheden ingeslopen zijn, en dat Aelianus uit goede berigten puttede. Bochart (‡) wil den naam in *καρκάζωνον* veranderen, om het namelijk met het thans gebruikelijke *kerkeddan*, *kerkendan*, (كركندن ، كركدّن) meer gelijkvormig te maken. Nog nader zou de vorm zijn كركدان, dien hij niet bijbrengt. Maar dewijl het woord tweemaal voorkomt, zoo schijnt mij deze verandering te sterk, en de eindvorm دن, دان, *den*, *dan*, is te ver van *ζωνον* verwijderd, daar anders ن door de Grieken door *ν* pleegt uitgedrukt te worden. Hoe, als men *καρτάζωνον* onveranderd voor eene zamenstelling uit كرك, *kerk*, der Ouden, en den in het Perzische nog gebruikelijken naam van den neushoorn, en تازان (*tazán*) *currens*, *velox*, *irruens*, aannam? *Tazan* (§) is het deelwoord van *ta-*

(*) *De natura animal. XVI.* 20.

(†) *Λέγεται δὲ καὶ ζῶον ἐν τούτοις εἶναι μονόκερων, καὶ ἀπ' αὐτῶν ὀνομάζεσθαι καρτάζωνον.*

(‡) *Hieroz. I. p.* 934.

(§) De lange *a* klinkt in het Perzisch somtijds bijna als *ω*.

taziden, تازيدن, *loopen*, *aanvallen*. Dus zoude het *rhinoceros* zijn, of, (om het denkbeeld van *ῥὶν*, neus, wegtelaten, dat in *kerk* niet bestaat), *fera velox*, *het snelle dier* (*); een naam, die op de geloofde wonderbare sterkte en snelheid van het dier zeer goed past. Op de ongemeene plaats, die dit dier aan den ingang van het paleis te Persepolis beslaat, moet het welligt het zinnebeeld van sterkte en snelheid, zoo als de martichora dat van dapperheid en wijsheid, voorstellen.

Wat den zoogenoemden *gevleugelden eenhoorn* betreft, zoo moet ik bekennen, dat mij de naam ongeschikt voorkomt. (Dezelve is veranderd. Heeren). Het wonderdier komt ook bij Bruin (†) voor. Overäl onderscheidt het zich door den leeuwenkop en de griffoenen-gestalte geheel van den eenhoorn, waarmede het alleen den hoorn gemeen heeft. Het is derhalve een eigenlijk wonderdier, aan hetwelk de kunstenaar den kop van den leeuw, den hoorn van den eenhoorn en het ligchaam van den griffoen gaf; slechts eene andere afbeelding van den griffoen, die misschien eigenaardiger de griffoen met den leeuwenkop zoude kunnen genoemd worden.

12.)

(*) De eigenlijke beteekenis van *kerk* is verloren. Het beduidt ook eene soort van geiten met roodachtig haar en eene soort van arenden; *avis magna*, *quae elephantem tollit* (de fabelachtige Ruch); *hylactor*, (*S. Castellus*. Het laatste moet zooveel beteekenen als *molossus*). Misschien beteekent het woord in het algemeen *bellua*, *fera*, θὴρ.

(†) *T.* 158.

12.) Een groote boom, waaruit eene welriekende olie druipt, heet in het Indisch κάρπιον, in het Grieksch μυρόροδα, rozen-balsem (§. 28.) Dit schijnt mij uit كار, (*kâr*) *faciens*, en بوي (*bui*), *odor suavis*, zamengesteld te zijn. *Karbui*, *suave olens*, wordt door het Grieksche μυρόροδα wel niet woordelijk, maar volgens den zin toch volledig uitgedrukt. *Kar*, het deelwoord van *kerden*, vormt vele zamengestelde woorden, en wordt wel meest na het woord, doch ook somwijlen vóór hetzelve gezet. Zoo zegt men *kar sâz*, كار ساز, *faciens concordiam*. De uitdrukking *bui kerden*, كردن بوي, is nog de gewone uitdrukking voor reukwerk.

Reland (*) houdt den boom, daar Ctesias van spreekt, voor den kaneelboom, die in het Perzisch قرفه, *kyrpha* heet, Op Ceylon heet dezelve *koredhu*, waaruit *kirfa* en *karpion* geworden is, Maar *kirfa* is eigenlijk Arabisch, van قرف, *schillen*, en beteekent den afgeschilden welriekenden bast van den kaneelboom, van de Cassia enz. *Paullinus a St. Bartolomaeo* (†), merkt aan, dat in het Sanskrit de kaneelboom *Caruva* heet, de bast *Caruvatoli*. Het eerste heeft alzins eenige gelijkvormigheid met *karpion*, en is welligt hetzelfde woord, dat Ctesias uitdrukken wilde. Doch de beteekenis is niet bekend.

13.)

(*) *P.* 215.

(†) In zijne *Dissert. de antiquitate et affinitate linguae Zendicae, Samscredamicae et Germanicae. Padua* 1798. 4. *p.* 49.

13.) Eindelijk wordt (volgens §. 30.) eene gezondheidsbron beschreven, die in het Indisch βαλλάδη heet, dat is, ὠφελίμη, de *heilzame*, *nuttige*. Ik vergelijk den volmaakten tijd, *velad* of *vela*, ولاد of ولا, dat *verheven*, *sterk*, *magtig*, beteekent; doch voorheen ook *voortreffelijk* schijnt beteekend te hebben; want, volgens Castellus, wordt het gebezigd, om eene *voortreffelijke soort* van zijde uit te drukken. Reland (*) vergelijkt طلاد *laudatus*; want wat nuttig is, verdient ook lof. Volgens Paullinus heet *ballam* in het Sanskrit *water* en *nallada goed*. Dat zou dan zeker eigenlijk Indisch zijn, doch zeer zamengetrokken.

In het aanhangsel op de uittreksels van Ctesias (§. 32.), dat alleen in den codex van Munchen gevonden wordt en vermoedelijk niet aan Ctesias behoort, wordt van een Aethiopisch dier gesproken, κροκόττας, dat in het Grieksch κυνολύκος beduidt. Volgens de beschrijving is het eene hyena; doch het woord is niet, zoo als men verwachtte, Aethiopisch; in Aethiopië heet de hyena *tekula*. — Bijna zou ik dezen naam ook voor Perzisch houden. گرگ *gurk*, is de gewone naam van den wolf, en *kut* كوت heet *lam*, *pedibus infirmus*. De lamme wolf zou eene gepaste aanduiding voor de hyena zijn, die, volgens de Arabische natuurbeschrijvingen, eenen lammen gang heeft, waarom hij *elargja* العرجا, de *lamme*, genoemd wordt.

Uit deze vergelijkingen, die ten minste niet alle gezocht en gedwongen zijn, schijnt te blijken, dat de

(*) P. 211.

de woorden, door Ctesias als Indische bijgebragt, Perzische, of ten minste aan het Perzisch na verwant zijn. Er zijn nog meer Indische aanteekeningen bij Hesychius en andere (*), van welke hetzelfde geldt. Ik wil slechts ééne aanhalen *μαί*, *μέγα*, Ἰνδοί, zegt Hesychius; dat is, daar *μαί*, volgens de latere uitspraak als *me* luidt, blijkbaar het Perzische *mih*, مه, *groot*. In het Indische is het *mah*, *mahe*. Hier is dus blijkbaar de klank meer Perzisch dan Indisch.

Hoe zal men deze verschijning verklaren? Gaf Ctesias de Perzische woorden voor Indische op, of hield hij dezelve voor Indisch, dewijl de Grieken en Romeinen, zoo als Reland meent (†), uit onbekendheid met de landen en talen, de laatste verwarden, en Perzische woorden voor Indische hielden? Van latere Grieken konde zulks wel het geval zijn; doch Ctesias, die zoo lang in Perzië leefde, kon toch ook wel Perzisch van Indisch onderscheiden, en dat hij zijne lezers opzettelijk misleiden wilde, hiertoe is geene reden te vinden. Men kan toegeven, dat enkele woorden, die in de Uittreksels niet uitdrukkelijk als Indisch bijgebragt worden, Perzische namen van Indische voortbrengsels

en

(*) Deze zijn reeds gedeeltelijk door Reland in de aangehaalde verhandeling bijeenverzameld en opgehelderd; men zoude er evenwel nog wel meerdere kunnen vinden. Eenige zijn intusschen zuiver Indisch: b.v. *ἀνάγκυς*, *ὀρνεόν τι Ἰνδικόν*, is volgens Paullinus in het Sanskrit *avis*, *een vogel*. Voorts *πάταλα*, Sanskr. *pattala*, *eene koopstad* enz.

(†) Bladz. 209, 211, 219.

en voorwerpen zijn; maar bij de meeste wordt uitdrukkelijk gezegd, dat zij Indisch zijn, en deze klinken niet minder Perzisch, bij voorb. *σιπταχόρα*, *κάρπιον* enz. Waarſchijnlijker is het, dat in het noordelijke gedeelte van Indië, dat Cteſias eigenlijk beſchrijft, een Perziſche tongval geſproken werd, en welligt hoort hier het verhaal te huis, dat Bochara en de ſtreken aan den Oxus door Istachar of Perſepolis bevolkt zijn, zoo dit op zulke vroege tijden betrekking heeft. Maar ook zonder op het verhaal acht te geven, ſtaat het Sanskrit, de moeder der Indiſche tongvallen, dat zekerlijk eens eene levendige taal, naar alle waarſchijnlijkheid, van het noordelijke Indië geweest is, volgens ſtof en vorm in de naauwſte betrekking met het Perzisch, waarvan onlangs P. Paullinus, in de reeds boven aangehaalde verhandeling, nieuwe bewijzen geleverd heeft. Bedenkt men nu den invloed, dien uitbreiding, volksvermengingen en andere omſtandigheden, in den loop van zoo vele eeuwen, op de talen hebben moesten, dan wordt het zeer geloofwaardig, dat de gelijkvormigheid van beide in den ouden tijd nog veel grooter geweest is.

Maar welligt is deze gelijkvormigheid zelve voor vele Lezers eene bedenking tegen de waarſchijnlijkheid van bovengemelde vergelijkingen, en het moet alzins bevreemdend ſchijnen, om woorden, die Cteſias vóór 2200 jaren bijbragt, in de tegenwoordige nieuw Perziſche taal te willen aanwijzen. Hier omtrent merk ik aan, dat het Parſi over het algemeen niet veel ſchijnt veranderd te zijn, en dat deze taal, niettegenſtaande de ſtaatsomwentelingen, en in weerwil van de opgedrongene Arabiſche heerſchap-

fchappij, den godsdienst en de letterkunde, toch even als hare westerfche zuster, de Germaanfche, haren grondvorm en hare ftamwoorden behouden heeft. Zij heeft eene menigte Arabifche woorden opgenomen, maar tegen wezenlijke veranderingen verzettede zich haar geheel verfchillend Westersch karakter. Deswege kan men nog heden de Perzifche woorden, die door Herodotus en andere oude fchrijvers aangehaald zijn, in het nieuwe Perzifche meestäl herkennen, als zij in den ftroom der tijden niet verzonken zijn.

V.

OPHELDERINGEN UIT HET PERZISCH OVER DE NAMEN VAN PASARGADA EN PERSEPOLIS

DOOR

DEN HEER HOFRAAD TYCHSEN.

Op uwe vragen, waardfte Vriend, of 1) *Pafargadae* en *Perfae*, als *volksnamen*, etymologisch verfchillende, of van eene gelijke beteekenis zijn; en 2) of de *plaatfelijke naam* van *Pafargadae* en *Perfepolis* in de beteekenis verfchillende is, — kan ik het volgende antwoord geven, waarbij ik echter vooraf moet opmerken, dat het flechts als eene gisfing gelden kan. De verklaring van Oud-Perzifche woorden uit het Nieuw-Perzisch is meestäl vrij onzeker, dewijl wij vooreerst dikwijls de juiste uitfpraak der Oud-Perzifche namen niet weten,

b.

b. v. of het *Pāsargădae*, of *Păsargādae* uitgesproken werd; en voorts het Nieuw-Perzisch, offchoon het op den stam van het Oud-Perzisch gegrond is, toch eene menigte woorden verloren en door de langdurigheid van tijd aanmerkelijke veranderingen ondergaan heeft. Men kan deswege dikwijls niet veel meer dan gissen, zoo niet reeds vooraf de beteekenis van het gezochte woord uit oude getuigenissen bekend is.

Pasargadae is wel klaarblijkelijk een zamengesteld woord, uit *pasar* en *gadae*. Van beide kan men verscheidene woordvormen opgeven, waarvan ik alleen de waarschijnlijkste wil bijbrengen (*). Ik neem aan, dat de beide *a* korte lettergrepen zijn, dewijl geen woord met eene lange *a* (ا) eene dragelijke afleiding aan de hand geeft.

Gada, om hiermede te beginnen, vergelijk ik met

(*) Herbelot (*bibl. Or. v. pesser.*) verklaart *Pesser gheda* of *keda* door *fils de la maison*, en zegt: *il ne faut point douter, que le mot de Pasargades, qui signifie enfans de la maison, ou princes du sang royal de Perse, ne soit le même que Pesser-gheda, corrompu par les Grecs.* — Ik moet nogtans aan deze etymologie twijfelen. Want offchoon *pesser* پسر alzins *zoon* beteekent, zoo ligt toch in *keda* geenszins de zin van *koninklijken huize*; dit woord beteekent geen *huis*, in zooverre het *familie* heet, maar in zooverre het *woning*, *verblijfplaats* is. *Pesser keda* zoude veelmeer *kinderhuis* zijn. Om niet te spreken, dat niet de geheele stam der Pasargaden, maar alleen het tot denzelven behoorende geslacht der Achaemeniden, uit prinsen bestond. Herbelot schijnt hier aan het Fransche *maison*, *maison royale*, gedacht te hebben.

met *kadeh* of *kedeh* (کده), dat in het Perzisch *plaats*, *woning* enz. beteekent en dikwijls bij zelfstandige naamwoorden gevoegd wordt, om eenen zamengestelden naam te vormen. B. v. *Atesch-kede*, *vuurplaats*, *vuuraltaar*, *Mei-kede*, *wijnhuis* enz.

Pasar kan men, of met het bekende Perzische woord بزرگ *buzurk*, *groot*, *prachtig*, *vermogend*, vergelijken, waar dan de eindletter, dewijl eene soortgelijke daarop volgt, weggelaten zoude zijn; of nog waarschijnlijker met بزر *bezer*, *licht*, *glans*, *straal:* In het eerste geval zoude *buzurk-kedeh plaats of woning der grooten zijn;* — in het laatste, *bezer-kedeh woning des lichts*, *lichtrijke plaats*.

Als men hiermede den volksnaam *Persae* vergelijkt, dan ontwaart men alzins eene groote gelijkvormigheid der beteekenis. *Pares* (پارس) heet, volgens Anquetil, in de Zendtaal *rein*, *schitterend*, een naam, die voor het eigenlijke Fars, wegens deszelfs altijd helderen hemel, en ook na de invoering van den eerdienst der Magi, den godsdienst des lichts en der reinheid, in een godsdienstig opzigt ook bijzonder gepast was. Nog heden heet *Parsa* (پارسا) in het Nieuw-Perzisch *rein*, hoewel het meer in eenen zedelijken zin voor *heilig*, *vroom* enz. gebruikt wordt. *Persae*, als volksnaam, zouden dus de *inwoners van Pars* zijn, of etymologisch, van het *land des lichts*, en *Pasargadae*, een naar het Grieksch gevormd patronymicum, van *Pasargada*, zoude, indien de bovenstaande vergelijking regt is, juist dezelfde beteekenis hebben.

Hier-

Hierdoor wordt de tweede vraag, of *Pasargadae* en *Persepolis* als *namen van plaatsen* eene verschillende beteekenis hebben, van zelve beantwoord. *Pasar* (*bezer*) en *pares* zijn van eene verwante beteekenis, en *gada* (*kede*) is, volgens het bovenstaande, met πόλις van eene gelijke beteekenis. De verklaring der oude schrijvers, dat Pasargada *castra Persarum* beduidt, is in zoo verre juist, als *Pasar*, volgens de beteekenis met Pars, waarvan de volksnaam *Persae* komt, overeenstemt.

Bij deze vergelijking is voor het Grieksche σ het Perzische ز (*ze*) aangenomen geworden, dat zeker, ik durf het niet verbergen, met den algemeenen regel der taal-vergelijking niet geheel overeenkomstig is, volgens welke de Grieksche Σ met de Arabische *Sin* س gelijk is. Maar in de Perzische woorden drukken de Grieken en Romeinen meermalen de ز door *s* uit, b. v. *Pyroses* bij Ammian. L. 19, 3. zonder twijfel فيروز (*firuz*) *victor*, zoo als Ammianus zelf het verklaart, en in *Hormisdas*, *Isdegertes* enz. heeft hetzelfde plaats; deze aanneming is dus door de gelijkluidendheid geregtvaardigd; de verwisseling van *b* en *p*, maakt geene zwarigheid.

Konde men aannemen, dat de Grieken, zoo als zij in buitenlandsche namen niet zelden doen, het woord verkeerd geschreven hadden, dan kon men *Pasargada* en *Persepolis* nog nader zamenbrengen, als men dit met eene kleine verplaatsing *Parsagada* las. Dan was het *plaats der Perzen* met *Persepolis* volkomen van dezelfde beteekenis. Reland (*) heeft reeds aan deze verplaatsing de voorkeur gegeven, dewijl Curtius

(*) *Dissert. de vet. l. Pers. p.* 213.

tius (*) *Persagada* juist schrijft. Doch ophelderingen, die voorâf eene verbetering noodzakelijk maken, zijn voorâl bij woorden, die dikwijls voorkomen, reeds daardoor verwerpelijk, en, op het gezag van den lateren Curtius, die alleen en welligt juist wegens de etymologie deze schrijfwijze heeft, zoude ik niet veel vertrouwen. Volgens de bovengemaakte aanmerkingen zoude ook hier eene verbetering geheel ontbeerlijk zijn (†).

Stouter zoude zij intusschen niet zijn, dan het *Pasagarda*, dat door vele nieuwe aardrijksbeschrijvers aangenomen en zelfs in onze handboeken en op de nieuwste kaarten van Perzië ingevoerd is. Ik vind daarvoor geenen anderen grond, dan de vergelijking met Tigranocerta, Artagicerta en soortgelijke namen van steden, die van het Aramaeische *Carta*, stad, gevormd zijn. Doch deze vergelijking is geheel onbestaanbaar. Perzische namen mag men niet volgens de Semitische tongvallen verklaren, dewijl het Perzisch tot eenen geheel anderen, van dezen werkelijk verschillenden, taalstam behoort.

Of nu, uit hoofde van deze verwantschap van naam, *Pasargada* en *Persepolis* dezelfde plaats is, en in

(†) *B. V. 6.*

(*) Het *gada* kon men ook met het Perzische چادر *tschadar* vergelijken, dat eene *tent*, of een *leger* beteekent, dus naauwkeurig *castra Persarum.* Doch men vindt naauwlijks één voorbeeld, dat het harde geluid *tsch*, (*tschim*) door *γ* uitgedrukt is. Ook ontbreekt de *r* aan het einde. Pater Paullinus a St. Barthol. vergelijkt het Indische *paser*, de *jonge*, en *cada*, het *veld*, zoodat *Pasergada het veld der jongelingen* zou beteekenen.

in hoe verre onze aardrijksbeschrijvers het regt hebben, beide bijna eenen geheelen graad van elkanderen te plaatsen, zult gij zelf het best kunnen beslissen. Misschien vindt gij zelf, dat de Pasargadae van Herodotus Persepolitanen zijn, die hij van de overige *toenmalige* Perzische stammen onderscheidt, naardien uit hen de regerende dynastie der Achaemeniden afstamde, die, in het voorbijgaan gezegd, met den fabelrijken *Gjamschid* naauwlijks eene enkele lettergreep gemeen schijnen te hebben.

VI.

EENIGE AANMERKINGEN OVER HET PERSEPOLIS VAN HERDER, IN VERGELIJKING MET DE IDEËN VAN DEN SCHRIJVER (*).

Ik heb mijne verklaring over Persepolis voorbedachtelijk geheel onafhankelijk van de schriften van Herder uitgewerkt, naardien er de waarheid niets bij won, als ik gezegde dingen herhaalde; wanneer het ook nog zoo onzeker bleef, of zij door mijne eigene naspeuringen won. Wij hebben beide geheel verschillende wegen bewandeld, en het is dus de

(*) In de nieuwe uitgaaf der werken van Herder wordt ons ook eene vermeerderde en verbeterde bewerking der verhandeling over Persepolis belooft. De uitgever betuigt zijn leedwezen, van deze nog niet te hebben kunnen gebruiken; toch zullen Herder's hoofddenkbeelden waarschijnlijk dezelfde gebleven zijn.

de moeite waardig, om te weten, in hoe verre dezelve tot één doel geleiden.

Herder's verklaring volgt de Oosterfche overlevering, vooreerst zoo als dezelve bij nieuwe Aziatifche fchrijvers gevonden wordt, en ten andere zoo als dezelve nog in de mondelinge overleveringen beftaat. Dien te gevolge verklaarde hij de gebouwen te Tfchil-Minar voor het *paleis van Dfemfchid*, op welks muren namelijk de daden en de regering van dezen koning zinnebeeldig voorgefteld zijn, zonder deswege aantenemen, dat het gebouw door Dfemfchid gebouwd is, of tot zijn tijdperk behoort. Overigens ftrekt zijne verklaring zich alleenlijk over de gebouwen uit, daar hij de opheldering der grafſteden zich nog voorbehouden heeft.

Mijne proef ging daarentegen juist van deze laatfte uit. Maar overeenkomftig met mijn, eenmaal genomen, plan bouwde ik ook hier niet op overleveringen, of getuigenisfen van *latere*, maar enkel en alleen van *gelijktijdige*, fchrijvers. Langs dezen weg kwam ik, wel is waar, tot geen zoo bepaald refultaat, als mijne voorgangers, maar ik moest mij vergenoegen, met den tijd en de beftemming der gebouwen *in het algemeen* vast te ftellen. Ik geloof het bewezen te hebben, dat dezelve uit het *tijdperk des Perzifchen rijks* zijn, en dat het gebouw zelve, als de wieg en het graf der koningen, als het heiligdom en hoofd des rijks, befchouwd werd.

Wil men deze beide refultaten tegen elkanderen vergelijken, zoo zal men ligtelijk opmerken, dat zij geenzins iets tegenftrijdigs bevatten. Want als ik in het algemeen beweer, dat deze voorftellingen

die van een gelukkig rijk en van een ſchitterend hof volgens het denkbeeld der Oosterlingen zijn, dan kan ik het niet alleen toegeven, maar moet het ook zelfs zeer waarſchijnlijk vinden, dat het, uit de Zendavesta bekende, denkbeeld van *Dſemſchid's* regering daar bij ten grondſlag ligt; te meer, daar de ſporen van Zoroaster's godsdienst bij deze voorſtellingen zoo menigvuldig zijn. Maar ik kon dit gevoelen, volgens de ſtrenge oordeelkundige regels, die ik mij voorgeſchreven had, niet vastſtellen.

NABERIGT.

Sedert de verſchijning der tweede uitgaaf mijner *Ideën* zijn deze beloofde nadere ophelderingen over Perſepolis in het eerſte deel van *Herder's werken*, de afdeeling voor wijsbegeerte en geſchiedenis, onder den titel van *Perſepolitaanſche brieven*, die aan onderſcheidene geleerden, ook één derzelve aan mij, gerigt zijn, eerst na den dood des uitgevers in het licht gekomen. Wie met mijne proeven bekend is, zal ſpoedig ontwaren, dat deze brieven, (niet ſlechts die aan mij) voor het grootſte gedeelte, ook waar ik niet genoemd word, *tegen* mij geſchreven zijn, niet zelden met eene bitterheid, welke bij den ſchrijver, die op ieder blad van beſchaafdheid ſprak, ligtelijk verwondering wekken konde, als men dezen toon niet reeds uit zijne vroegere twistſchriften kende. Ik verdedigde mij eerst voorloopig tegen zijne verwijtingen in het *Intelligens*

Blatt

Blatt der allgem. Litter. Zeitung 1806. N°. 17., vervolgens meer uitgebreid in eene voorlezing, in de hier gevestigde Maatschappij van Wetenschappen, in het jaar 1808. gedaan: *Eruditorum conamina ad explicanda urbis Persepolis monumenta censurae subjecta*, waarvan nogtans slechts een uittreksel in het licht gekomen is (*); want dezelve in de verzameling van de *commentationes* op te nemen, die een hooger doel dan geleerde twisten moet hebben, scheen mij niet gepast toe. Stonden deze aanvallen in een periodiek blad, zoo zoude ik het, aan mijne meermalen geuite meening getrouw, dat mijne schriften niet waardig zijn, dat ik dezelve verdedig, indien zij zelven zich niet verdedigen kunnen, het daarbij laten berusten. Maar zij staan in de verzameling van Herder's werken, en wel aanstonds aan derzelver spits. Zij kunnen derhalve minder, dan andere twistschriften, der vergetelheid overgegeven worden. Onder deze omstandigheden geloof ik het aan mij zelven verschuldigd te zijn, om iets daarop te antwoorden.

Mijns bedunkens is een gedenkteeken der oudheid een algemeen goed voor de nakomelingschap; aan welks uitlegging, in zoo verre het die noodig heeft, een ieder zijne scherpzinnigheid oefenen kan. Het staat daarbij aan eenen ieder vrij, om zijnen eigenen weg te gaan, en wie zulks werkelijk doet, is zoo goed een oorspronkelijk uitlegger, als de eerste, het zij hij tot dezelfde, of tot andere, resultaten komt.

Aldus is mijne betrekking met Herder, zoo als uit het bovenstaande blijkt. In den loop mijner nasp eu-

(*) *Gött. Gel. Anz.* 1809. *St.* 4.

ſpeuringen heb ik niets met hem gemeen; ik ging mijnen eigenen weg en ſchepte uit andere bronnen; hij is geheel mijn eigendom. De pligten, die ik hem als voorganger ſchuldig was, vervulde ik, terwijl ik in de bovenſtaande bijlage de betrekking tusſchen zijne en mijne verklaring voorſtelde, zonder hem tegen te ſpreken. Geſteld dus, ik had de verklaring niet verder gebragt dan Herder, dan behield ik desniettemin de verdienſte, (in zoo verre men dergelijke naſpeuringen verdienſtelijk noemen wil), van deze zelfde reſultaten, terwijl ik die *oordeelkundig onderzocht*, meer zekerheid gegeven te hebben? Heb ik, ook in dit geval, aan Herder iets ontnomen? Had hij grond, om te zeggen, dat hij zich zijne uitleggingen niet *wilde ontrooven laten?* Wie wilde hem die dan ontrooven?

Maar is dan, zoo als Herder mij voorwerpt, de uitlegging daar ſtaan gebleven, waar hij dezelve gelaten had? Onzer beider proeven liggen onder de oogen van het publiek; ik ducht de vergelijking geenzins en merk ſlechts het volgende aan: Herder gaf in zijn Perſepolis ſlechts eene verklaring in het algemeen: „ Het is het paleis van Dſemſchid, het Perziſche rijkspaleis, op welks muren de koning en het hof des konings voorgeſteld zijn." Dit laatſte is ook mijn gevoelen; doch ben ik bij deze algemeene bevestiging, die zich ligtelijk van zelve aan eenen ieder opdringt, ſtaan gebleven? Is mijne verklaring niet meer tot bijzonderheden overgegaan, en vormt dit niet eigenlijk derzelver karakter? Voorts: Daar Herder de grafſteden en derzelver afbeelding in het geheel niet heeft aangeroerd, — is dan mijne verklaring van dezelve, is het

het bewijs, aan wie die toebehooren, waardoor deze gedenkteekens in het algemeen hunne zekere tijdsbepaling verkrijgen — is dan dit alles niet mijn eigendom? Is daardoor dan niets verder opgehelderd geworden? Van de opschriften zeg ik voorbedachtelijk nog niets, dewijl ik naderhand daarop zal terugkomen.

Doch nu ontvang ik hierover wederom berispingen (*), dat ik *niet genoeg* in bijzonderheden getreden ben. Ik had de volken, die op het groote relief voorgesteld worden, afzonderlijk doorloopen, en dezelve uit de vergelijking met de lijst der landvoogdijen van Herodotus verklaren moeten. — De Lezers zullen eenen schrijver, die aan de nafpeuringen over Persepolis verscheidene maanden wijdde en daarbij niemand meer dan Herodotus voor oogen had, wel op zijne woorden gelooven, dat deze proef niet onbeoefend bleef. Doch het heeft mij tot het resultaat gebragt, dat men tot geen zekerder doel geraakt; uit dien hoofde sprak ik er niet van. Bij deze nieuwe uitgaaf heb ik deze proef op nieuw genomen, zonder mij over een meer bevredigend gevolg te kunnen beroemen.

Wat Herder mij het minste vergeven kan, is het gebruik, dat ik, bij de verklaring over Persepolis, van gelijktijdige Grieksche schrijvers gemaakt heb. „Daar zij Persepolis niet bij naam vermelden, zoo konde uit dezelve ook geene bewijzen bijgebragt, noch het tijdstip der bouwing gestaafd worden; het werk zelve moest dat leeren (†).” Doch beschrijft Ctesias dan de grafsteden niet? Xenophon het hof en

(*) Bladz. 191, 192. (†) Bladz. 189.

en de lijfwachten? en Diodorus (uit vroegere bronnen) het paleis niet? Waar zijn de meer zuivere en meer zèkere bronnen, als zij het niet uit de berigten van gelijktijdige fchrijvers zijn?

Zonder twijfel die, welke Herder volgt, de verhalen. Zooveel ik weet, is deze bewering indedaad nieuw en toont flechts, waartoe de geest van tegenfpraak ons voeren kan. Want tot heden is het nog niemand ingevallen, om in ernst te beweren, dat de volksverhalen, na verloop van een paar duizend jaren, meer gewigt hebben, dan de berigten van gelijktijdige geloofwaardige fchrijvers. Of zouden wij omtrent alles, wat het Oosten aan Salomon, of aan Alexander den Grooten toekent, ook op zijn woord voor geloofiijk aannemen? En bij dit Perzifche verhaal heeft nog eene bijzondere omftandigheid plaats. Namelijk, volgens Herder zelven (*), verkreeg bij de Perzen het verhaal van Dfemfchid *aan de kunstwerken* van Perfepolis deszelfs ontwikkeling. Dus het verhaal ontftond *na* de kunstwerken, en deze verklaart men wederom uit het verhaal. Dit heet regt oordeelkundig te werk gaan!

Ik heb het waarfchijnlijk gevonden, dat de kunst der Perzen, vooräl de bouwkunst, van eenen Bactrifchen oorfprong zijn zou. Doch tevens heb ik het zoo klaar en duidelijk, als mij mogelijk was, gezegd, dat ik Bactrië als het oostelijkfte gedeelte van het Medifche rijk befchouwde, waartoe het volgens de Zendavesta behoorde, zoodat deze uitdrukking niet anders zeggen kan, dan de Perzen namen in

(*) Bladz. 213.

in het algemeen hunne kunst, even als hunnen godsdienst en hunne beschaving, van de Meders aan. Daarentegen zou dezelve volgens Herder gedeeltelijk van de Aegyptenaren (*) en toch ook wederom niet van de Aegyptenaren (†), deels van de Grieken, deels van de Babyloniërs (‡), en toch ook weder niet Babylonisch (§), en eindelijk voor een gedeelte van de Meders zijn. „Eene Aegyptisch-Grieksche kunst, op de Perzisch-Medische wijze gerangschikt (⁎)," verstaan de Lezers dit? Wie kan nu eenen schrijver antwoorden, die zoo dikwijls, door zijnen ijver weggesleept, zich zelven tegenspreekt? Op bladz. 158. ontvang ik nieuwe berispingen, omdat ik Persepolis het *dooden verblijf* der Perzische koningen genoemd heb. Maar als het nu bewezen is, (hetwelk Herder zelf niet ontkennen kan) dat hier de begraafplaatsen der koningen waren; dat, volgens de Perzische gewoonte, de hoofdbedienden van den overleden koning deszelfs lijk derwaarts vergezelden en daar blijven moesten; dat het geenzins de gewone verblijfplaats der monarchen was, maar dat deze op zekere tijden daarhenen reisden, om hier zekere godsdienstige plegtigheden te verrigten — is dan door dit alles deze benaming niet volkomen geregtvaardigd? Heb ik ooit gezegd, dat het eene Nekropolis, eene *dooden-stad* (een enkel kerkhof) geweest is, zoo als Herder mij te last legt? Heb ik niet uitdrukkelijk gezegd, dat het in de oogen der Perzen de hoofdstad, *caput regni*, het Perzische kapitool, geweest is?

Ik

(*) Bladz. 145. (†) Bladz. 153. (‡) Bladz. 169.
(§) Bladz. 189. (⁎) Bladz. 167.

Ik had het vermoeden geuit, dat de naam Perfepolis eene overzetting van den naam Pafargad was, en beide namen konden *oorfpronkelijk* wel hetzelfde beteekend hebben, offchoon een later taalgebruik Pafargada en Perfepolis onderfcheidde. Een grooter Oosterling, die Perzisch verftaat, hetwelk Herder niet verftond, heeft dit eerfte vermoeden etymologisch bevestigd (*). Nu onderrigt Herder mij, dat Pafargad verzameling, legerplaats, der Perzen beduidt, en overäl, waar een leger der Perzen geweest was, was een Pafargad ontftaan (†). Maar hoe! het eerfte heb ik immers zelf en mijn's wetens het eerfte gezegd. Had Herder dan in zijnen ijver al weder vergeten, wat hij in mijn eigen boek gelezen had? Wat het andere betreft, zoo moet ik zeker toeftemmen, dat, waar de Perzen legerden, — een leger der Perzen was. Maar dat iedere plaats, waar dit gefchiedde, naderhand den naam van Perzen-leger, Pafargad, gevoerd heeft, dit ontken ik. Ik ken flechts één Pafargad, en dat meerdere plaatfen zoo genoemd werden, daarvan is Herder ons het bewijs fchuldig gebleven.

Wanneer ik bij mij zelven overtuigd ben, van in mijne fchriften, inzonderheid in het tegenwoordige werk, met alle infpanning naar eenig voorregt geftreefd te hebben, dan is het, dat der meeste duidelijkheid en klaarheid. Doch ik heb ook ondervonden, dat men voor iederen befchaafden Lezer klaar en duidelijk fchrijven kan, maar daarom niet voor hen, die vitten willen. Mijne gisfing omtrent de oor-

(*) Men zie boven Bijlage V.

(†) Bladz. 156, 159.

oorspronkelijke gelijkheid van Pasargad en Persepolis heeft mij bij eenen geachten Franschen schrijver, *St. Croix* (*), het verwijt op den hals gehaald, dat ik het *bestaan van Persepolis ontken.* Ik! die de gedenkteekens van Persepolis verklaard heb! Een ander schrijver, *St. Julien de Ruet* (†), die St. Croix napraatte, beklaagt mij nu, hoezeer welmeenend, hoe ik toch zulke stellingen, die tegen het gezond verstand aandruischten, aankleven konde!

Een ander voorwerp van Herder's tegenspraak zijn mijne *verklaringen der wonderdieren.* Ik heb dezelve volgens *Ctesias* verklaard, waar zij, deels trek voor trek, deels slechts met zulke veranderingen beschreven zijn, die blijkbaar in den kring der mythologie des kunstenaars lagen. Indien nu dit, zoo als H. het niet ontkennen kan, het geval is, als de *Indica* van Ctesias niets anders dan de inhoud van zoodanige verhalen van het oostelijke Azië zijn, zoo als die bij de Perzen in omloop waren, — wat kan er dan tegen deze bron van opheldering ingebragt worden? Ik dacht, deze wijze van verklaring zoude toch beter zijn, dan dat men de wonderdieren uit *Ferdusi* verklaren wil, die, volgens zijne bekentenis, van een verhaal gebruik maakte, dat *volgens* de gedenkteekens van Persepolis gevormd was. Dat de griffoen en de eenhoorn op deze gedenkteekens naauwkeurig zoo verschijnen, als Ctesias die beschrijft, heeft H. zelf niet kun-

(*) *Examen critique des historiens d'Alexandre le grand, p.* 892.

(†) In zijn *Tableau du commerce des anciens, Vol. II. p.* 525.

kunnen ontkennen. Maar het wonderdier aan den ingang met het menſchenhoofd! Ik heb gezegd: Ik houd dit voor den martichoras van Cteſias, dewijl het in de hoofdzaak, als viervoetig dier met het menſchenhoofd, met hem overeenkomt, zonder het verſchillende in de bijzaken te verzwijgen. Volgens Cteſias beteekent martichoras eenen menſchenmoorder. Ik heb dit verklaard voor het zinnebeeld van ſterkte en krijgsmoed en vond het zeer geſchikt, dat een zinnebeeld van deze eigenſchappen voor de poort van een paleis ſtond, dat het middenpunt van een geheel veroverd rijk was. Is er dan in dit alles geen zamenhang? Is dit niet toepasſelijk? De etymologiſche verklaring van Cteſias heeft wederom hare bevestiging uit het Perziſche door den Hofraad *Tychſen* gevonden, en deze zelfde Geleerde laat er op volgen: Het is nog heden eene ſpreekwijze der Perzen, om de helden en voorname krijgslieden *merdemchor* te noemen. Wat is dan bevestiging mijner verklaring, als het deze niet is?

Van de afbeeldingen des Konings, in den ſtrijd tegen de wonderdieren, zoude ik gezegd hebben: Ik vond het waarſchijnlijk, dat deze den Koning als eenen ſtoutmoedigen en gelukkigen jager voorſtellen. Dit ſchijnt mij de meest gepaste en eenvoudigſte verklaring, vooreerst dewijl zij algemeen in den oosterſchen geest is, waar de jagt als de vooroefening van den oorlog aangezien wordt, waar de groote jager in denzelfden roem als de held deelt; ten andere omdat Darius in het opſchrift bij Strabo zoo aangeduid wordt. Ik gaf dit intusſchen op als de gisſing, die mij het waarſchijnlijkſte voorkwam, zonder die van Herder, volgens welke deze dieren

zin-

zinnebeelden van overwonnene volken of rijken zijn zouden, regtstreeks te verwerpen; doch ook hier moet ik onregt hebben. Hoe nu de schrijver, die boven andere den Oosterschen zin gevat wil hebben, die toch zekerlijk de Cyropaedie, Chardin en Bernier, gelezen heeft, het mij ontkennen kan, dat in het Oosten de jagt zoodanig werd aangezien, als ik gezegd heb, zulks zoude ik wederom niet bevatten kunnen, indien het mij niet bekend was, wat de geest van tegenspraak vermag. Overigens heb ik reeds vroeger in mijne werken gezegd: Ik hield mijne uitlegging voor de waarschijnlijkste. Thans heb ik die, zonder die van Herder aan te nemen, met eene andere verwisseld (*).

De proef tot *verklaring der opschriften* heeft het publiek niet aan mij, maar aan den Heer *Grotefend*, te danken. Of nu ook hier de verklaring is staan gebleven, waar Herder dezelve gelaten had, zullen de Lezers het beste kunnen beoordeelen. Eene tegenwerping van beduidenis tegen de wijze van verklaring des Heeren Grotefend is mij tot hiertoe nog niet bekend geworden, maar wel, dat de meeste onzer Oosterlingen in Frankrijk en Duitschland dezelve billijken. Over dit onderwerp heeft Herder in zijn Persepolis niets gezegd. In de Persepolitaansche brieven begint hij met uitroepingen over de gelukkige uitleggingsproeven van wijlen den Hofraad Tychsen te Rostok, die ongelukkiglijk door dezen waarheidlievenden Geleerden zelven na Grotefend's verklaring terug genomen werden. Ik onthou mij gaarn van alle verdere aanmerkingen hier-over,

(*) *I.* 239.

over, die zich wel van zelve aan den Lezer zullen aanbieden.

In dit antwoord heb ik mij enkel tot de gedenkteekens van Perfepolis bepaald. Wat H. over het tijdperk van Zoroaster (die nu weder een tijdgenoot van Darius Hystaspis zijn zoude) en over den geheelen Perzifchen godsdienst zegt (dien hij tot eenen Almanakken godsdienst maken wil), leverde nog genoegzame ftof tot verdere ophelderingen; maar onze wederzijdfche fchriften liggen onder de oogen van het publiek. Ik mag niet herhalen, wat daar van mij gezegd is. Het is geene aangename taak tegen eenen man te twisten, wiens welverdienden roem te willen bezwalken mij nooit ingevallen is, en wiens fchim ik gaarne ongeftoord gelaten zou hebben, indien hij mij met vrede gelaten had.

VII.

BIJVOEGSELS TOT D. II. BLADZ. 238. OVER DE OUDSTE SCHEEPVAART OP DE PERZISCHE GOLF.

Ik geloof in de nafpeuringen over den Phoenicifchen en Babylonifchen handel bewezen te hebben, dat beide volken op de Perzifche golf, en over dezelve, middelijk of onmiddelijk, naar Indië fcheepvaart dreven. Schriften, die mij eerst federt dien tijd in handen gevallen zijn, geven mij aanleiding, om hierbij nog eenige bijvoegfels te maken.

De Phoenicers hadden, zoo als boven getoond werd, volksplantingen op de Perzifche golf, waarvoor

voor ik de Baharein-eilanden, naar twee harer gewigtigste steden, Tyrus en Aradus, genoemd houde. Een later reiziger (*) heeft sedert opgemerkt, dat nog in meerdere oude namen van plaatsen aan de Perzische golf de sporen eener Phoenicische benaming gevonden wordt, gelijk wij te voren reeds gezegd hebben. *D. Seetzen* trekt hier uit het gevolg, dat de Phoenicers meerdere volksplantingen op en aan de Perzische golf hadden, en past dit insgelijks op de reizen naar Ophir toe. De langdurigheid der reizen naar Ophir is zeer verklaarbaar, wanneer hunne schepen aan deze kusten van de eene volkplanting naar de andere stevenden, om handel te drijven, voordat zij weder terugkeerden. Maar buitendien noemt Edrisi ook uitdrukkelijk een *Ophir* in het landschap Baharein, (een tweede vindt men in het landschap Omân) waarop hij eene plaats el Harrah volgen laat, die het oude Gerra schijnt te zijn. Dit alles is zeer waarschijnlijk. Zoodra de Phoenicers deel aan den handel op de Perzische golf namen, zoo als ik meen getoond te hebben, konden zij daar geene volkplantingen missen, en het was slechts eene behoefte, als zij vele derzelve aan weerszijden der golf, even als op derzelver eilanden, aanlegden. Maar tevens bevestigt dit ook mijn gevoelen over Ophir, hetwelk ten gevolge van dezen naam niet eene bijzondere plaats, maar in het algemeen de zuidelijke handelplaatsen aan de kusten van gelukkig Arabië, van Afrika en misschien ook van Indië, aanduidde, zoo ver

(*) *Schreiben des Dr.* SEETZEN *in* V. ZACH, *M. Correspond. Sept.* 1813.

ver zij die kenden. Deze opheldering is vooreerst overeenkomftig met de gelijkheid, dewijl de namen van afgelegene ftreken en plaatfen bij de volken gewoonlijk onbepaald zijn; hierdoor is niet weinig verwarring in de oude Aardrijksbefchrijving ontftaan (men denke b. v. flechts aan *Thule*), dat men dezelve heeft willen bepalen. Maar zij is ook overeenkomftig de gefchiedenis; niets alleen omdat men vele Ophirs in deze verfchillende landen vindt, maar ook dewijl daardoor zoowel de langdurigheid der reis, als de gefteldheid en verfcheidenheid der waren, opgehelderd wordt. Doch eindelijk is zij ook overeenkomftig met de etymologie, daar Ophir in het Arabisch *rijke landen* beduidt (*). Op gelijke wijze houd ik *Tarfchisch* voor den algemeenen naam der ftreken, die men in het uiterfte Westen kende; dus hoofdzakelijk Spanje. Een nieuwer gevoelen, dat *Gosfelin* opperde, en waarin *Vincent* ook toeftemt (†), wil de Tarfchifche fchepen in het algemeen door zeefchepen vertalen, even als Luther zulks reeds deed. Maar 2 Chron. 19. 21. worden ook de *naar Tarfchisch gaande* fchepen uitdrukkelijk ללכות תרשיש genoemd. Deze verklaring veronderftelt dus, dat de plaats in het boek der Chronyken vervalscht is. (‡). Wil men nogtans het Hebreeuwfche *Tarfchisch* door *zee* vertalen, dan heeft dit op het Phoenicische *Tartesfus*, als volkplanting in Spanje, verder geenen invloed, het-

(*) *Cf.* Tychsen, *de commerciis Hebraeorum, in commentat. Soc., Gött. Vol. XVI. p.* 164.

(†) *II. p.* 638.

(‡) Men zie hierover Tychsen op aangeh. pl.

hetwelk uit Grieksche en Romeinsche schrijvers genoegzaam bekend is.

Behalve door de Phoenicers werd de Perzische golf ook door de *Babyloniërs* of Chaldaeërs bevaren. Ik geloof wel, dat de boven aangevoerde bewijzen genoegzaam zullen zijn, om dit te staven, doch *D. Vincent* heeft mij op nog andere oplettend gemaakt. Hij vindt het waarschijnlijk (*), dat de verwoesting van Tyrus door Nebukadnezar het doel had, om den Indischen handel naar de Perzische golf en Babylon, en van daar door het gebied van dezen koning over Palmyra naar Damascus en Syrië te leiden; hij brengt tevens een fragment bij van *Abydenus* (†), over de aanleggen van Nebukadnezar bij Babylon; ten gevolge van welke hij twee kanalen groef, Harmakales en Arakanus; groote sluizen aanlegde; den Tiger indijkte en de stad Teredon tot een beschermoord tegen de stroopende Arabieren bouwde. — Deze stad Teredon, boven de monden van den Pasitigris werd eene aanzienlijke handelstad; en was nog ten tijde van Nearchus eene marktplaats voor de Arabische voortbrengselen (‡).

(*) D. II. bladz. 356.

(†) Bij Scalig. *de emendat. temp. Notae ad Beros. p. XII.*

(‡) Vincent, *II. p.* 464.

April - Sept. Z.W.

Oct. - Maart. N.O.

SIA

NTE PERSARUM

D I C U IMPERIO.

recentiora ( ) inclusa sunt:

notant antiqua mercatorum itinera

et navigationes.

15

10

5

80 105

C. van Baarsel & Zoon, sculp

